

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ТА ПСИХОЛОГІЇ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Навчальний посібник

**Київ
2025**

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ТА ПСИХОЛОГІЇ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Навчальний посібник

*За редакцією
доктора економічних наук, професора Г. Козаченко,
кандидата економічних наук, доцента А. Фаїзова*

Київ
2025

Авторський колектив:

Ганна КОЗАЧЕНКО, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіко-правових дисциплін ННІПП НАВС;

Анатолій ФАЇЗОВ, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіко-правових дисциплін ННІПП НАВС;

Олена КОПИТОВА, доктор юридичних наук, старший дослідник, доцент кафедри економіко-правових дисциплін ННІПП НАВС;

Павло БОРЦЕВИЧ, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри економіко-правових дисциплін ННІПП НАВС;

Сергій НАУМЕНКО, доктор філософії в галузі права, доцент кафедри економіко-правових дисциплін ННІПП НАВС;

Володимир ПЕТРИНА, кандидат юридичних наук, професор кафедри цивільно-правових дисциплін ННІПП НАВС;

Леся ОВЧАРЕНКО, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри економіко-правових дисциплін ННІПП НАВС;

Ігор АНДРУЩЕНКО, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри економіко-правових дисциплін ННІПП НАВС;

Володимир МІРОШНИЧЕНКО, доктор філософії в галузі права, старший викладач кафедри економіко-правових дисциплін ННІПП НАВС

Рецензенти:

Оксана КУЗЬМЕНКО, доктор юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана;

Анатолій БЕРЛАЧ, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри службового та медичного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Євген ОВЧАРЕНКО, доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного управління, менеджменту та маркетингу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Рекомендовано до друку Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 28 жовтня 2025 року (протокол № 23).

Матеріали подано в авторській редакції. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть автори.

Правове регулювання економіки України [Текст] : навч. посіб. / [авт. кол.: Г. Козаченко, П685 А. Фаїзов, О. Копитова та ін.] ; за ред. Г. Козаченко, А. Фаїзова. – Київ : НАВС, 2025. – 250 с.

У навчальному посібнику висвітлено сутність економічних відносин як соціальної форми та способу організації економічної системи, окреслено правові засади регулювання діяльності суб'єктів господарювання в Україні, банківської, інвестиційної, зовнішньоекономічної діяльності, конкурентного середовища, виникнення, зміни та припинення корпоративних прав в Україні, публічних доходів, бюджетного процесу та фінансового контролю.

Навчальний посібник розроблено для здобувачів вищої освіти, що навчаються за правовими й економічними напрямками підготовки.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	8
РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ЯК СОЦІАЛЬНА ФОРМА І СПОСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ	10
Тема 1. ЕКОНОМІКА ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	10
1.1. Виробництво як основа життєздатності суспільства.....	10
1.2. Форми організації суспільного виробництва	13
1.3. Фактори виробництва, їхні види та функції.....	14
1.4. Економічні потреби й інтереси суспільства.....	16
Висновки та узагальнення.....	18
Контрольні запитання	19
Глосарій	19
Практичні завдання.....	20
Використана література.....	22
Рекомендована література.....	23
Тема 2. РИНОК ТА МЕХАНІЗМ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ.....	23
2.1. Сутність ринку, його ознаки та функції	23
2.2. Основні моделі ринку	25
2.3. Попит, пропозиція та вільне ціноутворення як елементи ринкового механізму.....	26
2.4. Закон попиту. Винятки дії закону попиту	29
2.5. Закон пропозиції, детермінанти пропозиції.....	31
2.6. Взаємодія попиту та пропозиції.....	32
Висновки та узагальнення.....	32
Контрольні запитання	33
Глосарій	33
Практичні завдання.....	35
Використана література.....	36
Рекомендована література.....	37
Тема 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ.....	37
3.1. Принципові засади правового регулювання економіки, мета й завдання.....	37
3.2. Підтримувальна, компенсаційна та регуляторна діяльність держави	40
3.3. Форми та методи правового регулювання економіки	42
3.4. Взаємодія підприємницьких структур з державою	44
Висновки та узагальнення.....	45
Контрольні запитання	46
Глосарій	47
Практичні завдання.....	47
Використана література.....	48
Рекомендована література.....	49

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 50

Тема 4. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	50
4.1. Поняття, ознаки та види суб'єктів господарювання	50
4.2. Порядок створення суб'єктів господарювання. Установчі документи суб'єктів господарювання	55
4.3. Правовий режим майна суб'єктів господарювання	58
4.4. Припинення діяльності суб'єктів господарювання.....	63
4.5. Банкрутство як спосіб ліквідації суб'єкта господарювання	64
Висновки та узагальнення.....	67
Контрольні запитання	68
Глосарій	69
Практичні завдання.....	71
Використана література.....	72
Рекомендована література.....	73
Тема 5. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	74
5.1. Банківська діяльність: зміст, види та суб'єкти	74
5.2. Банківська система України: склад й особливості функціонування	79
5.3. Банківське регулювання і банківський нагляд	80
5.4. Правове регулювання розрахункових відносин	81
5.5. Правове регулювання депозитних (вкладних) операцій банків. Система гарантування вкладів фізичних осіб	84
5.6. Правове регулювання кредитних операцій банків	87
5.7. Валютні операції банків: зміст, правові основи валютного нагляду та регулювання.....	90
Висновки та узагальнення.....	93
Контрольні запитання	93
Глосарій	94
Практичні завдання.....	96
Використана література.....	97
Рекомендована література.....	98
Тема 6. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	98
6.1. Інвестиційна діяльність як предмет правового регулювання	98
6.2. Загальні засади правового регулювання інвестиційної діяльності	102
6.3. Загальна характеристика інвестиційних договорів	103
6.4. Вирішення спорів, пов'язаних з інвестиційною діяльністю	105
Висновки та узагальнення.....	106
Контрольні запитання	107
Глосарій	108
Практичні завдання.....	109
Використана література.....	110
Рекомендована література.....	111

Тема 7. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	111
7.1. Зовнішньоекономічна діяльність як предмет правового регулювання	111
7.2. Загальні засади правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності	115
7.3. Загальна характеристика зовнішньоекономічних договорів	120
7.4. Поставка в зовнішньоекономічній діяльності	122
7.5. Вирішення спорів між суб'єктами зовнішньоекономічних правовідносин	123
Висновки та узагальнення.....	124
Контрольні запитання	125
Глосарій	125
Практичні завдання.....	128
Використана література.....	130
Рекомендована література.....	131
Тема 8. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА	131
8.1. Економічна конкуренція: сутність і функції в ринковій економіці	131
8.2. Антимонопольне регулювання в Україні	137
8.3. Правове регулювання економічної концентрації та узгоджених дій суб'єктів господарювання	141
8.4. Правове регулювання захисту від недобросовісної конкуренції.....	144
Висновки та узагальнення.....	146
Контрольні запитання	146
Глосарій	146
Практичні завдання.....	147
Використана література.....	148
Рекомендована література.....	149
Тема 9. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ.....	149
9.1. Корпоративні права: зміст, підстави виникнення	149
9.2. Корпоративні права держави.....	152
9.3. Суб'єкти корпоративних правовідносин	154
9.4. Правове регулювання зміни та припинення корпоративних прав.....	155
Висновки та узагальнення.....	157
Контрольні запитання	158
Глосарій	158
Практичні завдання.....	159
Використана література.....	160
Рекомендована література.....	161
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	162
Тема 10. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ДОХОДІВ.....	162
10.1. Сутність публічних доходів	162
10.2. Податкові надходження як основна частина публічних доходів	164
10.3. Правовий механізм податку.....	167

10.4. Система оподаткування в Україні	171
10.5. Податкові правовідносини.....	173
10.6. Податковий контроль: поняття, види й етапи.....	178
10.7. Відповідальність за порушення податкового законодавства	180
Висновки та узагальнення.....	182
Контрольні запитання	183
Глосарій	183
Практичні завдання.....	185
Використана література.....	186
Рекомендована література.....	186
Тема 11. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ	187
11.1. Бюджетний процес: зміст, етапи й особливості.....	187
11.2. Складання бюджетної декларації та проєкту Державного бюджету України.....	191
11.3. Розгляд і прийняття Державного бюджету України	195
11.4. Виконання Державного бюджету України.....	197
11.5. Особливості бюджетного процесу в органах місцевого самоврядування	200
11.6. Бухгалтерський облік і звітність про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів	203
Висновки та узагальнення.....	205
Контрольні запитання	206
Практичні завдання.....	207
Глосарій	207
Використана література.....	210
Рекомендована література.....	211
Тема 12. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ	211
12.1. Фінансовий контроль: зміст, призначення та принципи	211
12.2. Види, суб'єкти й методи фінансового контролю	213
12.3. Поняття, принципи та функції фінансово-правової відповідальності.....	217
12.4. Фінансове правопорушення.....	218
12.5. Юридична відповідальність за порушення фінансового законодавства.....	219
Висновки та узагальнення.....	223
Контрольні запитання	223
Практичні завдання.....	224
Глосарій	225
Використана література.....	227
Рекомендована література.....	227
ГЛОСАРІЙ.....	228
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	245

ПЕРЕДМОВА

Економіка держави є основою для підвищення рівня життя населення та поліпшення його якості, а це – кінцева мета існування державного устрою.

Необхідність забезпечення сталих темпів економічного зростання та забезпечення на цій основі соціального розвитку зумовлює соціальність втручання органів державної влади в національну економіку.

Прямим методом державного регулювання є правове регулювання, яке здійснюють за допомогою розроблення й ухвалення нормативно-правових актів, що створюють правові умови розвитку економіки та соціальної сфери.

Україна поступово інтегрується до європейського економічного простору, що зумовлює актуальність правового регулювання економіки на всіх рівнях соціально-економічної системи держави.

Правове регулювання економіки посідає особливе місце, оскільки в цій сфері розв'язання найскладніших і найважливіших проблем пов'язано зі специфікою ведення господарської діяльності, традиціями та психологією людей. З одного боку, у правовому регулюванні економіки представлено механізми її регулювання як цілісної соціально-економічної системи. З іншого боку, правовому регулюванню економіки притаманний яскраво виражений прикладний характер, оскільки йдеться про застосування форм, методів й інструментів подолання проблем конкретної національної економіки. Тому правове регулювання має не вузькоспеціалізований, а загальноекономічний характер, адже охоплює безліч питань з макро- та мікроекономіки низки економічних, управлінських і правових дисциплін.

Розмаїття форм і методів правового регулювання економіки синтезовано в єдину, цілісну систему, що дає змогу вивчити природу й види елементів правового регулювання, підходи до їхнього використання в різних секторах економіки, а також передбачити загальний вплив окремих елементів, оскільки деякі з них, попри значущість, не можуть впливати на економіку ізольовано, поза цілісною системою правового регулювання. Саме цим зумовлено важливе значення правового регулювання економіки та його місце в системі правових й економіко-управлінських наук.

Ознайомлення з основними аспектами правового регулювання економіки України сприяє формуванню в майбутніх спеціалістів знань, навичок й умінь, які даватимуть змогу в практичній діяльності передбачити вплив найрізноманітніших методів та інструментів правового регулювання на економіку, що здатні змінити наявні зв'язки та співвідношення між компонентами соціально-економічної системи держави.

Запропоновані матеріали мають допомогти здобувачам вищої освіти в підготовці до семінарських і практичних занять, у самостійній роботі, виконанні індивідуальних занять, написанні контрольних та курсових робіт і під час складання єдиних державних комплексних іспитів з економічних, правових й управлінських дисциплін.

Структура навчального посібника надає можливість користувачам ознайомитися зі змістом низки тем щодо правового регулювання економіки України у сфері господарської та фінансової діяльності. Навчальний посібник налічує 12 тем, поєднаних у три розділи, викладених у логічній послідовності. Кожна з тем містить базові навчальні матеріали лекційного характеру, контрольні запитання і глосарій, практичні завдання, перелік використаної та рекомендованої літератури.

Навчальний посібник може бути корисним для викладачів, здобувачів вищої освіти, аспірантів юридичних та економічних спеціальностей, а також для широкого кола читачів, які цікавляться питаннями правового регулювання економіки.

Видання підготовлене колективом викладачів кафедри економіко-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ:

розділ 1:

теми 1–3 – д.е.н., професором Ганною Козаченко, к.е.н., доцентом Анатолієм Фаїзовим;

розділ 2:

тема 4 – д.ю.н., старшим дослідником Оленою Копитовою, к.ю.н., доцентом Павлом Борцевичем;

тема 5 – PhD у галузі права Сергієм Науменком;

теми 6, 7 – к.ю.н. Володимиром Петриною;

тема 8 – к.е.н., доцентом Лесею Овчаренко;

тема 9 – к.е.н., доцентом Лесею Овчаренко, PhD у галузі права Сергієм Науменком;

розділ 3:

теми 10, 12 – к.ю.н., професором Ігорем Андрущенком, PhD у галузі права Володимиром Мірошніченком;

тема 11 – к.ю.н., доцентом Павлом Борцевичем, PhD у галузі права Володимиром Мірошніченком.

Автори навчального посібника мають сподівання, що його положення сприятимуть формуванню практичних умінь і навичок у сфері правового регулювання економіки України.

Авторський колектив висловлює глибоку вдячність рецензентам – д.ю.н., професору Оксані Кузьменко, д.ю.н., професору Анатолію Берлачу та д.е.н., професору Євгену Овчаренку за поради, підтримку й допомогу в підготовці навчального посібника.

РОЗДІЛ 1 ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ЯК СОЦІАЛЬНА ФОРМА І СПОСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Тема 1 ЕКОНОМІКА ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

- 1.1. Виробництво як основа життєздатності суспільства
- 1.2. Форми організації суспільного виробництва
- 1.3. Фактори виробництва, їхні види та функції
- 1.4. Економічні потреби та інтереси суспільства

1.1. Виробництво як основа життєздатності суспільства

Ми отримуємо послуги, купуємо різні товари, продукти харчування, одяг, зошити для школи, електроніку, послуги мобільного зв'язку, електричну енергію та багато чого іншого. Усі ці дії є нашою взаємодією в суспільстві у сфері економічного життя, яка охоплює виробництво благ, обмін ними, розподіл і споживання.

Економіка – це господарська діяльність суспільства, що включає відносини виробництва, споживання, обміну та розподілу.

Сучасна економіка складається з різних галузей, до яких входять безліч різних підприємств та організацій:

- промисловість;
- сільське господарство;
- енергетика;
- будівництво тощо.

Усі вони створюють певні блага та послуги, необхідні для задоволення наших потреб, які називаються **споживчими товарами**, а також **засоби виробництва**, без яких було б неможливим виготовлення споживчих товарів. Це устаткування для підприємств, а також сировина, з якої виготовляють різні види продукції.

Основою життя людини є матеріальне виробництво.

Його визначальна роль у розвитку суспільства характеризується такими чинниками: це умова існування самого суспільства, оскільки забезпечує його необхідними матеріальними благами;

матеріальне виробництво є основою для оснащення усіх галузей національної економіки засобами праці, сировиною, паливом та іншими необхідними для її функціонування ресурсами;

у матеріальному виробництві створюється більша частина багатства суспільства, той сукупний національний продукт, який дає змогу утримувати:

- працівників матеріальної сфери;
- працівників нематеріальної сфери;
- невиробничу сферу;
- непрацездатну частину населення (люди з обмеженими можливостями, пенсіонери, діти).

Виробництво матеріальних благ має тривалу історію розвитку – від примітивних кам'яних знарядь добування їжі до сучасного виробництва, яке увібрало в себе новітні досягнення науки, техніки і технології.

Розвиток матеріального виробництва постійно супроводжувався процесом суспільного поділу праці та обміну її результатами.

Суспільний поділ праці означає відокремлення і співіснування різних видів трудової діяльності.

Історії відомі три великих суспільних поділи праці.

Перший суспільний поділ праці відбувся 5–7 тисячоліть тому, коли землеробські племена відокремилися від тваринницьких.

Другий суспільний поділ праці пов'язаний з відокремленням ремесла від землеробства, що стало початком розмежування міських і сільських поселень.

Третій суспільний поділ праці характеризується відокремленням торгівлі від виробництва і формуванням прошарку людей, зайнятих у сфері обміну.

Розрізняють такі основні форми суспільного поділу праці:

загальний, який виникає в результаті поділу суспільного виробництва на окремі великі сфери (промисловість, сільське господарство, сфера послуг тощо);

частковий, що є результатом поділу сфер виробництва на галузі (наприклад, промисловість – на видобувну, енергетичну, машинобудування, харчову тощо; сільське господарство – на рослинництво і тваринництво; транспорт – на залізничний, автомобільний, морський, повітряний);

одиничний – форма поділу праці, яка характеризує цей процес всередині окремого підприємства (між цехами, бригадами, працівниками різних спеціальностей).

Між поділом праці і розвитком виробництва існує тісний зворотний зв'язок.

З розвитком виробництва поглиблювався поділ праці, який, у свою чергу, потребував створення все нових видів виробництва.

Сучасне виробництво охоплює сотні різних галузей і видів спеціалізованої праці.

Суспільний поділ праці є одним з головних чинників формування структури виробництва.

Суспільне виробництво поділяється на дві великі сфери: матеріальне і нематеріальне виробництво.

Матеріальне виробництво – це ті галузі, де виробляються засоби виробництва і предмети споживання. Його називають основним виробництвом.

Нині в Україні налічується близько 10 тис. підприємств, які можна зарахувати до основного виробництва. Це підприємства видобувної промисловості, паливно-енергетичної, обробної галузей, будівництва, сільського господарства, транспорту та ін.

Матеріальне виробництво являє собою вирішальну сферу діяльності людей у будь-якому суспільстві: так само, як суспільство не може перестати споживати, так не може воно і перестати виробляти.

Для здійснення виробництва необхідна наявність виробничих ресурсів.

Ресурси, що безпосередньо використовуються у процесі виробництва, стають факторами виробництва або, за іншою класифікацією, продуктивними силами.

З основним виробництвом тісно пов'язана **виробнича інфраструктура** – комплекс галузей, що обслуговують основне виробництво: транспорт, зв'язок, торгівля, кредитно-фінансові установи, інформаційні центри тощо.

Сприяючи розвитку основного виробництва, інфраструктурні галузі та служби відіграють дедалі важливішу роль, оскільки сприяють зростанню ефективності розвитку і функціонування матеріальних галузей. Наприклад, у США виробнича інфраструктура набула дуже широкого розвитку. В ній створюється до 20 % валового національного продукту. В Україні, на жаль, ця сфера розвинена недостатньо. Її удосконалення є одним з важливих напрямів становлення господарської структури.

Отже, **основне виробництво і виробнича інфраструктура**, яка забезпечує ефективну економічну діяльність на кожному підприємстві та в національній економіці в цілому, **становлять загальну сферу матеріального виробництва.**

Нематеріальне виробництво або соціальна інфраструктура має важливе значення у всебічному розвитку особистості, наданні їй можливостей для розумового та фізичного розвитку, отримання професійних знань, підвищення освітнього і культурного рівня.

Вона охоплює такі сфери:

дошкільну, загальну середню, спеціальну середню, професійно-технічну і вищу освіту, систему підвищення кваліфікації;

охорону здоров'я і фізичну культуру;

житлово-комунальне господарство;
пасажирський транспорт і зв'язок;
побутове обслуговування;
сферу культури і мистецтва;
науку як найважливішу галузь духовного розвитку людини.

Згідно з прийнятою у статистиці методикою обліку до соціальної сфери належать також наука як найважливіша галузь духовного розвитку людини. Однак прикладна наука входить також до процесу матеріального виробництва як чинник науково-технічного, а отже, продуктивного розвитку.

Така «подвійна» місія властива також **і транспорту, зв'язку, торгівлі**. Вони належать як до матеріального виробництва (тією мірою, якою в них продовжується процес виробництва), так і до нематеріального (оскільки пов'язані з обслуговуванням людей).

Охороні навколишнього природного середовища також властива подвійність:

з одного боку, вона належить до матеріального виробництва, оскільки забезпечує чистоту його функціонування;

з іншого боку, вона належить до соціальної сфери, адже створює умови для здорового існування людини.

Витрати праці в галузях соціальної сфери є суспільно необхідними і корисними. Вони рівнозначні праці у сфері матеріального виробництва. Через це працю у соціальній сфері слід вважати продуктивною. Все це дає підстави відносити **соціальну інфраструктуру до нематеріального виробництва**. Її не слід ототожнювати з невиробничою сферою.

Як засвідчує досвід розвинених країн, соціальна інфраструктура нині наблизилася до рівня основного матеріального виробництва: у сфері соціальних послуг зайнято близько 70 % усіх працюючих і створюється до 60 % валового національного продукту.

В Україні ці показники поки що набагато нижчі.

Обсяг і якість соціальних послуг – один з найважливіших показників економічного поступу країни і рівня життя її населення.

Важливим стратегічним напрямом розвитку економіки України має стати прискорений розвиток соціальної інфраструктури.

У результаті суспільного виробництва створюється суспільний продукт. У своєму русі він проходить такі **взаємопов'язані стадії**:

виробництво;
розподіл;
обмін;
споживання.

Виробництво – це сфера економічної діяльності, в якій створюється продукт, а точніше, матеріальні блага та послуги, призначені для задоволення індивідуальних і колективних потреб.

Розподіл як економічна категорія – це розподіл результатів суспільного виробництва (кінцевих товарів і послуг у ринковому господарстві), а також розподіл ресурсів або чинників виробництва.

Розрізняють такі види розподілу:

засобів виробництва;
трудова ресурсів;
предметів споживання.

Розподіл не є пасивним наслідком виробництва, а активно впливає на формування народногосподарських пропорцій.

Ринкова система господарства передбачає розподіл матеріальних благ і ресурсів **за допомогою цінового механізму**.

Обмін є об'єктивним наслідком суспільного поділу праці.

Обмін здійснює безперервний зв'язок між виробництвом і споживанням.

Є три види обміну:

засобами виробництва;
предметами споживання;
виробничим досвідом і науково-технічною інформацією.

Створені в процесі виробництва, ці блага завершують свій рух у *споживанні*, оскільки метою виробництва є задоволення потреб людей.

Споживання – використання створених матеріальних благ і послуг. Розрізняють споживання двох видів:

виробниче: використання засобів виробництва і робочої сили для виготовлення суспільно необхідного продукту;

особисте: у його процесі відбувається відтворення робочої сили.

Споживання активно впливає на виробництво, визначаючи його мету і структуру. Воно є заключним циклом пофазної структури суспільного виробництва.

Розподіл і обмін – це не просто стадії, що опосередковують зв'язок між виробництвом і споживанням. Економіка з'являється лише тоді, коли виникає розподіл й обмін, на основі об'єктивних ринкових сигналів.

Отже, виробництво, розподіл, обмін і споживання пов'язані між собою і утворюють одне ціле. Через те, що споживання не може перестати існувати, неминучим є постійне повторення виробництва, розподілу і обміну, тобто відбувається процес відтворення. Головним чинником у процесі відтворення є виробництво.

1.2. Форми організації суспільного виробництва

Історія розвитку людства засвідчує, що форми господарювання (економічного життя) тісно пов'язані з продуктивними силами і виробничими відносинами.

Продуктивні сили – це матеріальний потенціал суспільства, який використовується для вироблення різних благ і послуг (технології, ресурси, кваліфікована робоча сила, капітал та інші фактори, що сприяють розвитку економіки та суспільства в цілому).

Виробничі відносини – це відносини, за яких люди працюють разом, щоб виробляти товари та послуги в рамках певної економічної системи (власність на засоби виробництва, розподіл ресурсів, поділ праці тощо).

Суспільству відомі дві основні форми організації суспільного виробництва – **натуральне господарство і товарне виробництво**.

Історично першим типом економічної організації суспільного виробництва було натуральне господарство.

Натуральне господарство – це тип господарства, в якому виробництво спрямоване безпосередньо на задоволення особистих потреб.

Продукти праці в умовах натурального господарства призначаються для власного споживання та задоволення потреб виробництва всередині господарства.

Натуральне господарство існує з давніх-давен. Ще первісні люди за допомогою примітивних, найпростіших знарядь праці добували собі їжу, шили одяг. Це й визначало основні риси натурального господарства. Так жили всі народи упродовж тисячоліть.

З розвитком виробничої майстерності з'явилися нові знаряддя праці та виникли можливість і необхідність виробляти продукти для обміну. Проте спочатку обмін продуктів або виробів мав випадковий характер і не мав серйозного впливу на виробничу сферу та споживання.

Натуральній формі господарювання притаманні такі риси:

вона існувала в умовах зародкового поділу праці, замкнутості господарської діяльності, роз'єднаності економічних зв'язків. Суспільство при цьому складалося з відокремлених одне від одного господарств;

натуральне господарство ґрунтувалося на використанні власної ручної праці. Основні роботи виконувалися за допомогою найпростіших знарядь праці (заступ, сокира, мотика тощо). Причому, в такому господарстві мала місце так звана універсалізація праці, коли виконуються всі трудові операції – від добування сировини до виготовлення готової продукції та її споживання;

для натурального господарства характерні низький рівень продуктивності праці, повільний прогрес у виробництві, слабкість внутрішніх стимулів його розвитку, нерозвиненість економічних відносин з іншими суб'єктами господарювання, особливо в процесі обміну виробленими продуктами.

Однак поступово обмін стає регулярним явищем і виникає товарне виробництво. Необхідною умовою його виникнення є суспільний поділ праці.

Товар – це продукт праці, який задовольняє певну потребу людини і виготовлений для обміну через процес купівлі-продажу.

Дві умови, які породили товарне виробництво:

суспільний поділ праці зумовлює ситуацію, коли окремі працівники спеціалізуються на виготовленні певних видів продуктів (наприклад, одні вирощують зерно, другі розводять худобу, треті шують одяг або взуття тощо). Суспільний поділ праці веде до того, що працівники різних професій стають залежними один від одного: хлібороб – від кравця, тваринник – від коваля і навпаки. Однак для виникнення товарного виробництва поділу праці недостатньо;

економічна відокремленість виробників і наявність приватної власності на засоби виробництва: кожний товаровиробник є власником своїх предметів і засобів праці або землі, худоби, а отже, й власником продуктів, які він виготовляє та обмінює на інші товари, необхідні йому для життя і праці.

В історичному розвитку товарного виробництва виділяють:

перетворення натурального господарства на просте товарне господарство;

перетворення простого товарного господарства на розвинене (підприємницьке) товарне господарство, яке властиве переважній більшості країн світу.

При товарному виробництві організація економіки повністю залежить від ринку, який вирішує, що виробляти, як виробляти і для кого виробляти.

Товарне виробництво й обіг у своєму розвитку проходять дві стадії:

бартерну (нижчу): будь-який товар можна безпосередньо обмінити на інший товар;

товарно-грошову: товар одного виробника обмінюється на гроші, а потім гроші обмінюються на товар іншого виробника.

Обмін в умовах товарного виробництва набуває важливого значення:

є умовою існування суспільного поділу праці;

забезпечує спеціалізацію і кооперацію виробництва;

надає можливість економічним суб'єктам отримувати товари, необхідні для задоволення їхніх потреб;

виявляє вартість виробленого товару;

сприяє встановленню взаємовідносин між виробниками та споживачами.

У процесі товарного виробництва й обміну виникають і розвиваються товарні відносини як особлива форма економічних зв'язків.

1.3. Фактори виробництва, їхні види та функції

Фактори виробництва (ФВ) – це ресурси, які необхідно затратити, щоб зробити товар:

Фактори виробництва – це ресурси, які використовуються у виробництві товарів або послуг.

Фактори виробництва поділяють на три основні групи:

природні ресурси (земля, вода, мінерали);

праця (людський фактор);

капітал (грошові кошти, машини, обладнання).

Земля (природні ресурси) – усе, що надала природа в розпорядження людини для її виробничої діяльності (земля, корисні копалини, вода, повітря, ліси та ін., тобто все, що стосується предметів, які люди отримують від природи).

Характеристики природних ресурсів:

вони зустрічаються в природі, жодні людські зусилля не використано для їхнього виготовлення або зміни;

їх можна використовувати для виробництва товарів і послуг.

Капітал – накопичений запас грошових коштів, необхідних для створення матеріальних благ у:

матеріально-уречевленій формі (офісні будівлі, будівлі виробничого призначення, складські приміщення, техніка та інструменти тощо);

грошовій формі.

Капітал в матеріально-уречевленій формі – засоби виробництва – це знаряддя, за допомогою яких люди обробляють предмет праці (наприклад, сировину), виробляючи з нього необхідні засоби існування. Це речовий фактор виробництва.

Предмет праці – те, на що скерована діяльність людини, з чого вона виробляє необхідні матеріальні блага.

Засоби праці – це інструменти, знаряддя, за допомогою яких люди обробляють предмет праці (наприклад, сировину), виробляючи з нього необхідні засоби існування.

Предмети праці в сукупності із засобами праці складають засоби виробництва.

Праця – фізична і розумова діяльність людини, спрямована на досягнення корисного результату, зусилля людини, які можуть бути застосовані до виробництва товарів і послуг.

Люди, які працевлаштовані або хотіли б, вважаються частиною робочої сили, доступної для економіки. Люди, які працюють, щоб ремонтувати шини, пілотувати літаки, навчати дітей або виконувати закони – все це частина праці економіки. Люди, які хотіли б працювати, але не знайшли роботу, тобто які є безробітними, також вважаються частиною робочої сили, доступної для економіки.

Робоча сила – це здатність людини до праці.

Робоча сила виступає як особливий фактор виробництва.

В результаті взаємодії факторів виробництва створюється продукт праці, призначений задовольняти ті чи інші потреби людей. Сама ж праця, в результаті створення корисних матеріальних благ (продукту, послуг та ін.), виступає як продуктивна сила.

Фактори виробництва підрозділяються за такими ознаками.

За походженням:

основні (первинні) – ті, що дісталися країні від природи або в процесі історичного розвитку (природні ресурси, географічне положення, некваліфікована робоча сила);

розвинені (вторинні) – придбані (сучасна технологія й інфраструктура, кваліфікована робоча сила).

За ступенем спеціалізації:

загальні – застосовуються в різних галузях для створення різноманітної продукції;

спеціальні – застосовуються у певній галузі або для створення певного виду продукції або послуг.

За матеріальністю:

матеріальні (капітал, земля);

нематеріальні (праця, організація виробництва, технологія виробництва, інформація).

За характером зростання:

екстенсивні фактори зростання: збільшення обсягу інвестицій при збереженні існуючого рівня технології, збільшення числа зайнятих працівників, зростання обсягів споживання сировини, матеріалів і палива;

інтенсивні фактори зростання: прискорення інновацій (упровадження нової техніки і технологій шляхом відновлення основних фондів), поліпшення використання основних і оборотних фондів, підвищення ефективності виробництва за рахунок кращої його організації.

Фактори виробництва характеризуються обмеженістю і мобільністю.

Обмеженість факторів виробництва змушує окремі підприємства, країни і світову економіку в цілому вибрати найбільш оптимальні варіанти їхнього використання.

Мобільністю факторів виробництва називається їхня здатність переміщатися в просторі або змінювати свої функції. З цих позицій розрізняють:

абсолютно мобільні фактори виробництва, що відносно легко можна переміщати в просторі і змінювати їхні функції;

слабко мобільні (немобільні) – функції яких не можна або не вигідно змінювати. Вони містять монопольний елемент і відповідно вимагають монопольної плати за їхнє використання (монопольної ренти). До них можна віднести, наприклад, здатності фахівця рідкої професії, унікальні ділянки землі для вирощування рідких сортів, унікальні родовища корисних копалин, що коштують дорого саме тому, що крім звичайних витрат їхнє відшкодування повинне включати і монопольну ренту.

Однак здатність до мобільності не означає можливості такої мобільності (наприклад, через валютні обмеження, обмеження на вивіз технології та ін.).

Розходження в забезпеченості країн факторами виробництва приводить до міжнародного поділу факторів виробництва.

Міжнародний поділ факторів виробництва – це зосередження окремих факторів виробництва в різних країнах, що приводить до виробництва ними певних товарів, економічно більш ефективних, ніж в інших країнах.

1.4. Економічні потреби та інтереси суспільства

Обмеженість ресурсів певною мірою відносна, оскільки зумовлена рівнем потреб суспільства.

Потреби суспільства – це ставлення людей до умов їхньої життєдіяльності.

У структурі потреб суспільства виділяють кілька типів таких відносин:

ставлення людей до природи (потреби у спілкуванні з природою, охороні природного середовища);

ставлення до існуючих засобів життя (потреби у засобах виробництва і предметах споживання);

ставлення до себе та інших людей (потреба у саморозвитку, соціальному статусі, спілкуванні);

ставлення до праці та відпочинку (потреба у зацікавленій праці, спорті, дозвіллі тощо).

Потреби – це не статичне, а динамічне явище.

Побудувати ефективну систему господарства, досягти соціально-економічного прогресу суспільства можна тільки орієнтуючись на задоволення потреб та інтересів людей, що постійно зростають.

Нові потреби, що виникають, змінюють існуючі.

Об'єктивні умови, що спонукають розвиток продуктивних сил, тісно поєднуються з новими потребами суспільства. Прикладів безліч, але розглянемо один. Коли в суспільстві виникла потреба підвищити продуктивність праці у виробничій сфері (промисловість, сільське господарство, транспорт), кінську силу було замінено механічною, а потім електричною.

Отже, продуктивні сили, безперервно розвиваючись, не лише створюють умови для задоволення потреб, які склалися, а й стають ґрунтом для виникнення нових. Цей процес об'єктивний. Як і сам процес суспільного прогресу, він відбувається безперервно і відображує дію об'єктивного економічного закону – закону зростання потреб.

Закон зростання потреб є законом суспільно-економічного прогресу. Він характеризує не просто появу все нових і нових потреб і задоволення їх, а зміну структури цих потреб.

Різноманітні потреби класифікують за суб'єктивними та об'єктивними ознаками.

За суб'єктивними ознаками потреби поділяють так:

індивідуальні – потреби людини в їжі, одязі, житлі тощо, які задовольняються специфічним набором товарів і послуг;

колективні – потреби трудових колективів у відповідних умовах праці, сприятливому психологічному кліматі, кваліфікованому керівництві, задоволенні суспільних потреб

(своєчасній виплаті заробітної плати, поліпшенні житлових умов, наданні допомоги в оздоровленні тощо);

суспільні – потреби суспільства у здійсненні науково обґрунтованого управління економікою держави і проведенні соціальних заходів, спрямованих на підвищення життєвого рівня населення; у формуванні в оптимальних межах правового бюджету тощо.

За об'єктивними ознаками розрізняють потреби:

матеріальні – в матеріальних благах та послугах, що потрібні для фізіологічного існування людини;

духовні – в освіті, науці, культурі, віросповіданні, задоволенні естетичних мистецьких запитів;

першочергові – на предмети першої необхідності (продукти харчування, житлово-комунальні послуги, громадський транспорт тощо);

непершочергові – на предмети розкоші (коштовні прикраси, хутра, туристичні подорожі на екзотичні курорти тощо).

Непершочергові потреби досить умовні: те, що є предметом розкоші сьогодні, у майбутньому може стати предметом першої необхідності (автомобілі, комп'ютерна та відеотехніка тощо). Крім того, те, що є предметом розкоші для однієї людини, може вважатися предметом першої необхідності для іншої людини з високим рівнем доходу

На всіх рівнях – особистому, колективному чи державному – задоволення життєво необхідних потреб є **стимулюючим чинником**. Потреби, впливаючи на споживання, активно впливають на виробництво та науково-технічний прогрес.

Потреби поділяють на економічні та соціальні.

Економічні потреби пов'язані з необхідністю розвитку виробництва, його технологічного рівня, забезпечення сучасними засобами виробництва і предметами споживання.

Соціальні потреби стосуються розвитку духовної сфери – освіти, науки, культури, мистецтва.

Потреби обох сфер рівнозначні та тісно взаємопов'язані.

Формування економічних потреб має регулюватися державою, щоб можна було впливати на об'єктивні умови життя людей, розвивати виробничу і соціальну інфраструктуру.

Потреби пов'язані з економічними інтересами.

Інтерес є породженням і соціальним виявом потреби. Він виникає тоді, коли задоволення потреби усвідомлюється як конкретна мета (наприклад, привласнення, користування або володіння певним товаром тощо).

Економічні інтереси – це усвідомлення потреби різних суб'єктів господарювання.

Економічні інтереси не слід ототожнювати з потребами. Вони є самостійною економічною категорією.

Економічні інтереси:

знаходять свій прояв у поставлених цілях та діях, спрямованих на задоволення потреб (тобто у часі упереджують останні);

завжди відбивають відповідний рівень і динаміку задоволення потреб.

Кінцевим об'єктом інтересу є результат (продукт, послуга, інформація) суспільного виробництва, що використовується на задоволення цієї потреби, з приводу якої й складаються конкретні відносини між людьми.

Отже, кожний суб'єкт економічних відносин є носієм конкретного інтересу. Скільки суб'єктів економічних відносин, стільки й економічних інтересів.

Структура економічних інтересів досить різноманітна:

виробничі інтереси, що пов'язані з організацією виробництва;

невиробничі, що пов'язані із задоволенням особистих потреб виробника та його потреб як члена суспільства.

За суб'єктами реалізації економічні інтереси класифікують на:

державні;

групові;

особисті.

Державний інтерес поділяють так:

інтереси господарювання, пов'язані з виконанням правового бюджету, системою оподаткування, забезпеченням інвестицій в економіку, тарифним стимулюванням експорту тощо;

забезпечення інтересів управлінської системи як у галузевому, так і територіальному аспекті;

здійснення інтересів самоконтролю та оптимізації суспільства.

Носіями групового (колективного) інтересу є виробники, споживачі, акціонери тощо.

Прояви групового інтересу різноманітні: це корпоративний інтерес суб'єктів господарської діяльності (підприємств, організацій).

Особистий інтерес охоплює потреби, пов'язані з реалізацією певної форми власності, правом володіння та користування нею, управління, отримання доходів.

Економічні інтереси поділяють:

за часовою ознакою: на поточні та перспективні;

за об'єктивними рисами: на майнові, фінансові, умов праці.

Отже, економічне та суспільне життя характеризується наявністю різноманітних взаємопов'язаних та взаємодіючих інтересів, які утворюють єдину систему.

Проте система економічних інтересів у кожному суспільстві суперечлива.

Інтереси конкретних індивідів (підприємця і найманого працівника, продавця і покупця) або підприємств, що конкурують за випуск та реалізацію продукції, або підприємства і держави щодо величини податку не завжди збігаються.

Досягти взаємодії (єдності) інтересів дуже складно, але можливо. Наприклад, у сфері виробництва підприємці та наймані працівники виступають як протилежні сторони економічних відносин (перші зацікавлені в економії заробітної плати, другі — в збільшенні її). Однак вони мають спільний інтерес щодо ефективної роботи цього підприємства (збуту продукції, отримання більшого прибутку), адже від кінцевого результату функціонування підприємства залежать як прибутки підприємців, так і соціальні вигоди працюючих (збереження місця роботи, надбавки і премії до зарплати тощо). Механізм узгодження інтересів у суспільстві визначається передусім сутністю існуючої економічної системи.

Висновки та узагальнення

Основою життя людини є матеріальне виробництво, яке є основою для оснащення усіх галузей національної економіки засобами праці, сировиною, паливом та іншими необхідними для її функціонування ресурсами, і де створюється більша частина багатства суспільства, той сукупний національний продукт, який дає змогу утримувати не лише працівників матеріальної сфери, а й працівників нематеріальної сфери, невиробничу сферу та непрацездатну частину населення (люди з обмеженими можливостями, пенсіонери, діти).

Розвиток матеріального виробництва супроводжував процес суспільного поділу праці та обміну результатами праці. Суспільний поділ праці, що здійснюється у загальній, частковій або одиничній формі, означає відокремлення і співіснування різних видів трудової діяльності.

Між поділом праці і розвитком виробництва існує тісний зворотний зв'язок: з розвитком виробництва поглиблювався поділ праці, який, у свою чергу, потребував створення все нових видів виробництва.

Суспільне виробництво поділяється на дві великі сфери: матеріальне і нематеріальне виробництво. Матеріальне виробництво являє собою вирішальну сферу діяльності людей у будь-якому суспільстві: суспільство не може перестати споживати, так само не може воно і перестати виробляти. Для матеріального виробництва необхідні виробничі ресурси. Нематеріальне виробництво (соціальна інфраструктура) має важливе значення у всебічному розвитку особистості, наданні їй можливостей для розумового та фізичного розвитку, отримання професійних знань, підвищення освітнього і культурного рівня.

Результатом суспільного виробництва є суспільний продукт, який у своєму русі проходить такі взаємопов'язані стадії: виробництво, розподіл, обмін та споживання.

Суспільству відомі дві основні форми організації суспільного виробництва — натуральне господарство і товарне виробництво.

Форми господарювання (економічного життя) тісно пов'язані з продуктивними силами і виробничими відносинами. Побудувати ефективну систему господарства, досягти соціально-економічного прогресу суспільства можна тільки орієнтуючись на задоволення потреб та інтересів людей, що постійно зростають. Закон зростання потреб є законом суспільно-економічного прогресу. Він характеризує не просто появу все нових і нових потреб і задоволення їх, а зміну структури цих потреб.

Економічні потреби пов'язані з необхідністю розвитку виробництва, його технологічного рівня, забезпечення сучасними засобами виробництва і предметами споживання. Соціальні потреби стосуються розвитку духовної сфери — освіти, науки, культури, мистецтва.

Потреби пов'язані з економічними інтересами. Інтерес є породженням і соціальним виявом потреби. Він виникає тоді, коли задоволення потреби усвідомлюється як конкретна мета (наприклад, привласнення, користування або володіння певним товаром тощо). Економічні інтереси — це усвідомлення потреби існування різних суб'єктів господарювання. Економічні інтереси не слід ототожнювати з потребами. Вони є самостійною економічною категорією.

Контрольні запитання

1. Розкрийте сутність матеріального виробництва
2. Розкрийте сутність матеріального і нематеріального виробництва та покажіть їх взаємозв'язок
3. У чому полягають економічні потреби та виробничі можливості суспільства?
4. Розкрийте сутність і структуру суспільного виробництва
5. Охарактеризуйте процес суспільного виробництва
6. Яким чином пов'язані сфери суспільного виробництва?
7. Розкрийте сутність власності та покажіть її роль в економічних відносинах
8. Охарактеризуйте фактори виробництва та покажіть їх взаємодію
9. Що собою становлять ресурси виробництва
10. Охарактеризуйте види ресурсів виробництва
11. Розкрийте зміст поняття «економіка»
12. Розкрийте зміст поняття «товар»
13. Яку роль в економіці виконують потреби суспільства?
14. Що собою становлять продуктивні сили суспільства?

Глосарій

Виробництво – сфера економічної діяльності, в якій створюється продукт, а точніше, матеріальні блага та послуги, призначені для задоволення індивідуальних і колективних потреб.

Виробничі відносини – відносини, за яких люди працюють разом, щоб виробляти товари та послуги в рамках певної економічної системи (власність на засоби виробництва, розподіл ресурсів, поділ праці тощо).

Економіка – господарська діяльність суспільства, що включає відносини виробництва, споживання, обміну та розподілу.

Економічні інтереси – усвідомлення потреби існування різних суб'єктів господарювання.

Економічні потреби – потреби, пов'язані з необхідністю розвитку виробництва, його технологічного рівня, забезпечення сучасними засобами виробництва і предметами споживання.

Земля (природні ресурси) – усе, що надала природа в розпорядження людини для її виробничої діяльності (земля, корисні копалини, вода, повітря, ліси та ін., тобто все, що стосується предметів, які люди отримують від природи).

Капітал – накопичений запас грошових коштів, необхідних для створення матеріальних благ

Матеріальне виробництво – галузі, де виробляються засоби виробництва і предмети споживання.

Міжнародний поділ факторів виробництва – зосередження окремих факторів виробництва в різних країнах, що приводить до виробництва ними певних товарів, економічно більш ефективних, ніж в інших країнах.

Натуральне господарство – тип господарства, в якому виробництво спрямоване безпосередньо на задоволення особистих потреб.

Обмін – об'єктивний наслідок суспільного поділу праці, що здійснює безперервний зв'язок між виробництвом і споживанням.

Потреби суспільства – ставлення людей до умов їхньої життєдіяльності.

Праця – фізична і розумова діяльність людини, спрямована на досягнення корисного результату, зусилля людини, які можуть бути застосовані до виробництва товарів і послуг.

Продуктивні сили – матеріальний потенціал суспільства, який використовується для вироблення різних благ і послуг (технології, ресурси, кваліфікована робоча сила, капітал та інші фактори, що сприяють розвитку економіки та суспільства в цілому).

Розподіл – розподіл результатів суспільного виробництва (кінцевих товарів і послуг у ринковому господарстві), а також розподіл ресурсів або чинників виробництва.

Соціальні потреби – потреби, що стосуються розвитку духовної сфери (освіти, науки, культури, мистецтва).

Споживання – використання створених матеріальних благ і послуг.

Суспільний поділ праці – відокремлення і співіснування різних видів трудової діяльності.

Товар – продукт праці, який задовольняє певну потребу людини і виготовлений для обміну через процес купівлі-продажу.

Фактори виробництва – ресурси, які використовуються у виробництві товарів або послуг.

Практичні завдання

1. Розмежуйте матеріальні, духовні і соціальні потреби:

- а) взуття;
- б) ремонт автомобіля;
- в) участь у міському суботнику;
- г) консультації юриста;
- д) житло;
- е) потреби фірми в автотранспорті;
- ж) відвідання концерту;
- з) відвідання лекцій з проблем архітектури міста;
- і) благодійність;
- к) спортзал;
- л) урожай пшениці;
- м) комп'ютер;
- н) телевізор;
- о) книга;
- п) залізнична станція.

2. Які блага належать до виробничих потреб?

- а) метал;
- б) одяг;
- в) цемент;
- г) хліб;
- д) побутові послуги;
- е) виробниче обладнання;
- ж) житло;

- з) меблі;
- і) бавовна;
- к) вугілля;
- л) електроенергія;
- м) вантажний автомобіль.

3. До якої сфери суспільного виробництва належать?

- 1) банк;
- 2) поштове відділення;
- 3) лікарня на підприємстві;
- 4) залізничний вокзал;
- 5) туристичне агентство;
- 6) кабінет міністрів;
- 7) електростанція;
- 8) сфера послуг;
- 9) ломбард;
- 10) шахта;
- 11) будівельний завод;
- 12) рекламне агентство;
- 13) громадське харчування;
- 14) друкарня;
- 15) товарна біржа;
- 16) бюро працевлаштування;
- 17) сільськогосподарський кооператив;
- 18) органи правового управління.

4. З перелічених нижче категорій виділіть, які належать до засобів праці і до предметів праці:

- 1) земля;
- 2) руда, вугілля, нафта;
- 3) сировина;
- 4) виробничі приміщення;
- 5) верстати, машини, обладнання;
- 6) дороги, канали;
- 7) пар, електроенергія;
- 9) засоби зв'язку;
- 10) транспортні засоби;
- 11) мінеральні добрива;
- 12) робоча і продуктивна худоба;
- 13) худоба на відгодівлі;
- 14) корм для тварин;
- 15) трубопроводи, бочки, цистерни;
- 16) інструменти, механізми, автомати

5. До яких із факторів виробництва (земля, капітал, праця, підприємницькі здібності, інформація) належать такі виробничі ресурси:

- 1) міні-пекарня;
- 2) гребля Київського водосховища;
- 3) вода греблі Київського водосховища;
- 4) поля фермерського господарства;
- 5) трактори і комбайни кооперативного господарства;
- 6) описання методу обробки кольорових металів;
- 7) програміст Іванов;
- 8) корпуси заводу «Автодеталь»;
- 9) родовища кам'яного вугілля;
- 10) шахтарі;

- 11) документація на нову технологію виробництва цементу;
 - 12) риболовецький траулер;
 - 13) шахта у Донбасі;
 - 14) робітники греблі Київського водосховища;
 - 15) засновник кав'ярні;
 - 16) рецепт торту;
 - 17) море;
 - 18) літак;
 - 19) особа, що організувала виробництво молочної продукції з використанням новітніх технологій;
 - 20) нафтопровід.
6. Розмежуйте товари-субститути і товари-комплементи:
- а) голка й нитка;
 - б) ампулка й ручка;
 - в) банка й глечик;
 - г) масло й маргарин;
 - д) варення й мед;
 - е) каструля й кришка;
 - ж) газета й журнал; ж) каша й макарони;
 - з) касета й магнітофон;
 - і) зошит і блокнот.
7. Які із перерахованих нижче доходів ви включили б до валового національного продукту:
- 1) дохід (заробітну плату) вчителя;
 - 2) дохід від продажу старого холодильника «ЗІЛ» зразка 1972 р.;
 - 3) грошовий переказ онуку від бабусі, що проживає в іншому місті;
 - 4) продаж ваших акцій в переході;
 - 5) дохід власника автозаправної станції
8. Яку фазу руху продукту (виробництво, обмін, розподіл, споживання) відображають наведені ситуації:
- а) встановлено частину матеріальних благ і послуг для непрацевдатних членів суспільства;
 - б) залишено зерно для відгодівлі худоби;
 - в) визначено зерно для продажу на ринку;
 - г) залишено зерно для власного споживання;
 - д) заготовлено м'ясо для вироблення ковбаси?

Використана література

- Вачевський М. В., Кулішов В. В., Падалка О. С. Основи ринкової економіки : підручник. К. : Магнолія-2006, 2024. 472 с.
- Кудінова А. Кулага І., Лопух К. Основи економічних знань : навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2023. 208 с. URL: <https://surl.li/rusgt>
- Основи економічної теорії : навч. посіб. / Л. Рібун, І. Ангелко, Г. Лех, І. Васькович. Львів : Растр-7, 2022. 235 с.
- Основи ринкової економіки. Конспект лекцій для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня /укл. С.О. Полковниченко. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2023. 192 с. URL: <https://ir.stu.cn.ua/jspui/bitstream/123456789/21641/1/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B8..pdf>
- Сафонова В. Є., Бобров В. Я. Основи ринкової економіки і підприємництва : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Ч. 1. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 346 с.

Рекомендована література

Економіка і бізнес : підручник / за ред. Л.Г. Мельника, О.І. Карінцевої. Суми : Університетська книга, 2021. 316 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3FMB_Pravo/Ekonomika_i_biznes_2021.pdf

Економіка відновлення : навч. посіб. К. : Університет економіки і права КРОК, 2023. 231 с. URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/navchalni-posibniki/grushko_0024.pdf

Макроекономіка : підручник / М.І. Макаренко, Т.О. Семененко, Ю.М. Петрушенко. 2-ге вид., перероб. Суми : Сумський державний університет, 2021. 307 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/86041/3/Makarenko.pdf>

Тема 2

РИНОК ТА МЕХАНІЗМ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

- 2.1. Сутність ринку, його ознаки та функції
- 2.2. Основні моделі ринку
- 2.3. Попит, пропозиція та вільне ціноутворення як елементи ринкового механізму
- 2.4. Закон попиту. Винятки дії закону попиту
- 2.5. Закон пропозиції, детермінанти пропозиції
- 2.6. Взаємодія попиту та пропозиції

2.1. Сутність ринку, його ознаки та функції

Ринок – це суспільний інститут, що зводить разом покупця і продавця для здійснення ними угоди купівлі-продажу певного товару (послуги).

Ринок – це економічні відносини, пов'язані з обміном товарів і послуг, у результаті чого формуються попит, пропозиція і ціна.

Ринок як специфічне економічне явище:

виступає як обмін товарів, організований за законами руху товарно-грошових відносин і водночас як важливий елемент господарського механізму;

визначається як місце, де здійснюється купівля та продаж товарів, де взаємодіють продавці та покупці.

Ринок як економічна категорія виступає як сукупність відносин, що виникають у сфері обігу у зв'язку з продажем-купівлею товарів.

Закони руху товарно-грошових відносин:

закон вартості;

закон грошового обігу;

закон попиту;

закон пропозиції.

Дія закону вартості знаходить прояв у такому:

обмін товарів і послуг між виробниками та їх купівля на ринку здійснюються відповідно до суспільно необхідних витрат на їх виготовлення. Залежно від того, позиції якої зі сторін угоди є більш сильними, прийнято розрізняти «ринок продавця» і «ринок покупця»;

сума цін товарів дорівнює сумі вартості всіх товарів;

в товарному виробництві основу пропорцій товарів, що обмінюються, визначає ринкова вартість, величину якої в свою чергу визначають суспільно необхідні витрати праці.

За законом грошового обігу кількість грошей, необхідних для нормального обігу, повинна дорівнювати відношенню суми всіх товарів до швидкості обігу однойменних грошових одиниць.

За законом попиту підвищення ринкової ціни при інших рівних умовах зменшує обсяг попиту, навпаки, зниження ринкової ціни збільшує величину попиту.

За законом пропозиції обсяг пропозиції товару збільшується при підвищенні ціни і зменшується при її зниженні.

Ринок:

відіграє важливу роль у забезпеченні життєдіяльності соціально-економічної системи держави;

виступає важливим елементом організації національної економіки;

забезпечує практичну перевірку економічних рішень, дає оцінку результатів діяльності підприємства: якщо продукцію ринок не визнає (простіше кажучи, її ніхто не купує), то результати діяльності негативні.

Повніше сутність ринку як економічного явища розкривають його функції:

відтворювальна: ринок виступає важливою фазою суспільного відтворення, що забезпечує його безперервність та опосередковує зв'язок між виробництвом та споживанням;

інтеграційна: ринкові відносини разом з іншими економічними відносинами пов'язують економічну систему суспільства в єдине ціле, у тому числі на світовому рівні;

контрольна: за допомогою ринку здійснюється контроль споживачів над виробництвом;

стимулююча: ринок справляє стимулюючий вплив на економіку;

ціноутворювальна: на ринку формуються ціни під впливом попиту та пропозиції;

сануюча: ринок звільняється від неякісних товарів та товаровиробників.

Національний ринок становить собою сукупність окремих сегментних ринків у їх взаємодії та залежності, які є окремими частинами сукупного внутрішнього (або національного) ринку:

ринок предметів споживання;

ринок засобів виробництва;

ринок платних послуг;

ринок робочої сили;

ринок капіталів;

ринок валюти ,

ринок грошей і цінних паперів;

ринок інновацій та інформації;

ринок нерухомості.

Сукупність ринків надає комплексне уявлення про ринкову економіку як єдність взаємопов'язаних і взаємодіючих сегментних ринків.

Сукупність окремих сегментних ринків у процесі їх взаємодії формує у межах національного ринку ряд макроекономічних пропорцій:

співвідношення між платоспроможним попитом і пропозицією на створюваний валовий національний продукт і національний доход;

співвідношення між доходами та витратами у бюджеті окремих областей, регіонів тощо і на муніципальному рівні;

відносна рівність попиту та пропозиції на ринку робочої сили;

співвідношення між експортом та імпортом продукції (торговельний баланс);

співвідношення між сферою матеріального та нематеріального виробництва;

співвідношення між промисловістю та сільським господарством;

співвідношення між цивільною та військовою сферами економіки;

співвідношення між виробництвом і споживанням;

співвідношення між споживанням і нагромадженням;

співвідношення між окремими елементами продуктивних сил;

співвідношення між основними формами власності тощо.

Реальний стан ринку визначається умовами його функціонування:

рівноправність усіх форм власності та господарювання, економічна незалежність суб'єктів господарювання, їх економічна свобода та рівність з усіх питань господарювання;

наявність і доступність ймовірної інформації про ринок;

здатність контрагентів ринкових відносин впливати на рівень цін;

наявність достатньої кількості продавців на ринку товарів, можливість вибору для контрагентів і конкуренції між ними;

існування розвинутої системи підприємництва.

Невиконання цих умов може суттєво погіршити роботу ринкового механізму. Тоді з'являються проблеми, які ринок не може самостійно і ефективно вирішити. За таких умов потрібне втручання держави.

В ринковій економіці одним з важливих питань є досягнення ринкової рівноваги.

Ринкова рівновага – це збалансованість ринку, тобто рівність між попитом і пропозицією.

Відсутність збалансованості та посилення нерівноваги зумовлюють виникнення економічних криз, галопуючої інфляції, диспропорційності економіки, розрив господарських зв'язків тощо.

Ринковий механізм має ряд переваг порівняно з механізмом в командно-адміністративній системі, тобто механізмом централізованого виробництва і розподілу продукції:

в ринковій (децентралізованій) економіці завдяки гнучкості цін і конкуренції пропозиція підбудовується під попит, що постійно змінюється, роблячи неможливим довготривалий хронічний дефіцит, низьку якість та вузький асортимент продукції, які є атрибутами командно-адміністративної економіки з адміністративно фіксованими цінами;

в ринковій економіці ефективність розподілу, виробництва і рівень суспільного добробуту об'єктивно вище, ніж в альтернативних економічних системах.

Однак ринковий механізм максимально розкриває свої переваги лише в чисто конкурентному середовищі виробництва товарів і послуг та при відсутності трансакційних витрат (трансакційні витрати – це витрати, пов'язані з обміном та захистом правочинностей).

Ринкові регулятори повинні використовуватись в органічній єдності з державним та наддержавним регулюванням, але пріоритет у забезпеченні збалансованості національного та світового ринку у встановленні макроекономічних пропорцій, співвідношень показників економічного розвитку і розв'язанні багатьох проблем розвитку сучасної економічної системи належить державі.

2.2. Основні моделі ринку

Модель економічного розвитку – це сукупність елементів, які формують цілісність національного господарства, механізм, що забезпечує тісний зв'язок і взаємодію цих елементів.

Економічна модель країни – це результат довготривалого історичного процесу, протягом якого вибудовуються співвідношення елементів моделі і формується механізм їх взаємодії.

Саме тому кожна національна економічна система унікальна і механічне запозичення її досягнень неможливі.

Найбільш повно ефективність моделі оцінюється в показниках зростання економічного потенціалу та добробуту населення.

Модельними критеріями можуть бути і макроекономічні показники:

обсяг, структура і динаміка ВВП;

величина ВВП душу населення;

індекс зростання споживчих цін;

рівень продуктивності праці та ін.

Сучасні економічні моделі є варіантами змішаної економіки.

У розвинених країнах використовують три групи моделей ринкової економіки:

ліберальну;

соціально-орієнтовану;

соціал-демократичну.

Ліберальній економіці притаманні такі риси:

зняття обмежень;

відміна чи послаблення правового контролю;

розширення свободи діяльності для економічних суб'єктів;

зняття кількісних та якісних обмежень в їхній діяльності.

Лібералізація ринків:

звільнення ринкової економіки від державних обмежень, що заважають її нормальному функціонуванню;

відміна правового контролю за цінами і заробітною платою;

ліквідація заборон на експорт;

відмова від використання імпорتنих квот;

зниження податків і мита та ін.

Соціально-орієнтована економіка направляється і регулюється державою, завдяки чому люди і суспільство, забезпечення їм соціального захисту і добробуту виходять на перше місце. Головним в цій економіці є досягнення балансу між економічними цілями і соціальними цінностями, забезпеченням рівноправності та справедливості.

Соціал-демократичній економіці притаманні значна роль правового сектору, в структурі якого переважають об'єкти соціального призначення, мінімізація рівня безробіття та диференціації населення за рівнем доходів, розвинена система виробничої демократії.

Виробнича демократія – принцип участі працівників всіх рівнів в управлінні виробництвом.

Економіка України за використовуваною моделлю є соціально-орієнтованою. Її головним завданням є утвердження демократичного, соціально відповідального, солідарного суспільства, що гуртуватиметься на історичних традиціях та менталітеті українського народу, органічно поєднуюватиме в собі працю, талант та капітал суспільства, яке забезпечуватиме права і свободи кожної особи.

Формування та розвиток сучасних цивілізованих ринкових відносин відбувається за активної участі держави в регулюванні функціонування економічної системи.

2.3. Попит, пропозиція та вільне ціноутворення як елементи ринкового механізму

Невіддільними елементами ринкового механізму є попит, пропозиція та переважно вільні ціни, а провідним законом ринкової системи – закон попиту та пропозиції.

Загалом сам **процес функціонування ринку може розглядатися як нескінченна взаємодія попиту та пропозиції, яка відбувається під впливом зміни цін, що знаходить відбиток у дії об'єктивного економічного закону попиту та пропозиції.** Цей закон – справжній господар ринку, що діє на ринку вільної конкуренції, на який не поширюється регулюючий вплив засобів правового регулювання.

Попит – це платоспроможна потреба або сума грошей, яку покупці мають намір заплатити за необхідні для них товари і послуги.

Попит відображає запит реального або потенційного покупця, споживача на придбання товару за наявні у нього гроші, які призначені для покупки цього товару.

Попит виражає сформовану на ринку потребу в життєвих засобах, що визначається кількістю товарів і послуг, які споживачі можуть придбати за цінами, що склалися на ринку, та наявністю коштів.

Обсягом попиту на який-небудь товар називається максимальна кількість цього товару, яку згідна купити окрема особа, група людей або населення в цілому в одиницю часу (день, місяць, рік) за певних умов. До числа цих умов належать:

ціна товару;

ціни інших товарів;

величина грошових доходів;

смаки і переваги споживачів;

накопичене майно та ін.

Зміна попиту відбувається під дією нецінових чинників:

споживчі смаки;

число покупців;

дохід. Відносно більшості товарів підвищення доходу веде до збільшення попиту.

Нормальні товари (вищої категорії) – це товари, попит на які збільшується в міру зростання доходу.

Товари нижчої якості (нижчої категорії) – це товари, попит на які зменшується в міру зростання доходу.

Попит завжди конкретно виражений, динамічно змінюється під впливом таких чинників: економічні (базовий рівень розвитку виробництва, середній рівень доходів населення, рівень ринкових цін тощо);

соціальні (рівень культури, соціальна структура суспільства, поширений спосіб життя);

демографічні (розмір та склад середньої сім'ї, статеві-віковий склад сім'ї, співвідношення міського та сільського населення);

психолого-традиційні (уподобання та смаки споживання, місцеві традиції та принципи виховання);

етичні (привабливості зовнішніх якостей товару, реклама, форми продажу);

природно-кліматичні (клімат, погодні умови тощо).

Під пропозицією розуміють готовність виробників продати товар.

Пропозиція – це та кількість продуктів, яку виробник бажає та спроможний виробити і постачати для продажу на ринку за певну ціну впродовж визначеного проміжку часу.

Обсяг пропозиції – це та кількість товару, яку продавець бажає продати за даних умов в одиницю часу (за день, тиждень, місяць, рік).

Сталий причинно-наслідковий зв'язок між ціною та обсягом товарів (послуг), який товаровиробник здатний продавати на ринок, виражається законом пропозиції.

Зміст закону пропозиції полягає в тому, що із зростанням ціни зростатиме також пропозиція, і показує, що виробники прагнуть виробляти і продавати за вищою ціною більшу кількість товару.

Серед чинників які впливають на пропозицію, провідну роль відіграють:

ціни даного товару;

ціни інших товарів;

технологія виробництва;

податки;

дотації виробникам.

При ринковому ціноутворенні реальний процес формування цін відбувається не на виробництві, а у сфері реалізації продукції, тобто на ринку під дією попиту і пропозиції, товарно-грошових відносин.

Ціна товару та його користь проходять перевірку на ринку і остаточно формуються на ньому.

Отже, окрім традиційних чинників зміни цін, що діяли в адміністративній економіці (собівартість, прибуток, якість) в ринкових умовах з'являється цілий ряд додаткових чинників, зокрема:

попит та пропозиція;

наявність конкурентного середовища;

правове регулювання.

При ринковому ціноутворенні безпосередній вплив на формування ціни справляють:

попит, який представляє інтереси споживачів у задоволенні їх потреб;

пропозиція товарів, послуг на ринку, що представляє інтереси продавців.

Важливим чинником впливу на формування ціни в ринкових умовах господарювання виступає правове регулювання процесом ціноутворення.

До основних регуляторів, які в процесі ринкового ціноутворення представляють інтереси держави, належать:

антимонопольні органи;

фіскальні органи;

контролюючі органи.

Усі зазначені чинники впливу на формування ринкової ціни представляють інтереси суб'єктів економічних відносин, кожен з яких прагне максимального їх задоволення:

споживачі зацікавлені у мінімізації споживчих витрат при задоволенні своїх потреб;

продавці зацікавлені у максимізації прибутку;

держава зацікавлена у зростанні податкових надходжень, включених в ціну, з метою забезпечення суспільства в цілому.

Таким чином, **процес формування ціни в умовах ринкової економіки передбачає узгодження інтересів**

споживача, виходячи із корисності товару чи послуги;

виробника, враховуючи витрати виробництва та реалізацію продукції.

Із зазначеного випливає висновок, що **процес ринкового ціноутворення здійснюється в два етапи:**

формування ціни виробником: виробником враховуються не лише витрати, пов'язані з виробництвом та реалізацією товару чи послуги, а й відповідна цінова стратегія (проникнення товару на ринок, «зняття вершків», орієнтація на ціни конкурентів та ін.);

оцінка товару покупцем і визначення узгодженої ринкової ціни: покупець оцінює товар з позиції його корисності при певному рівні доходів, а продавець – через призму можливого відшкодування витрат і отримання прибутку.

Процес ринкового ціноутворення здійснюється шляхом використання різних методів.

Сучасні методи ринкового ціноутворення, що вибираються підприємством, базуються на двох альтернативних підходах до встановлення ціни:

витратному, який використовується при формуванні цін і тарифів на товари та послуги, що підпадають під правове регулювання (фіксовані і регульовані). Витратний підхід до ціноутворення зорієнтований на економічні інтереси продавця (виробника). Формуючи відпускну ціну виробник ставить за мету відшкодувати витрати, отримати прибуток і забезпечити сплату до бюджету непрямих податків (акцизний збір і податок на додану вартість). Витратне ціноутворення на сьогоднішній день в Україні є переважаючим. Ціна на продукцію визначається за схемою «витрати + прибуток + непрямі податки». Ціна, сформована виробником витратним методом, проходить випробування на ринку з позиції покупця і ринкової кон'юнктури;

ціннісному, який більш притаманний вільному ціноутворенню. Ціннісний підхід передбачає, що ціну визначає покупець, виходячи з цінності товару, тобто здатності задовольнити його потреби і смаки. Останнім фактором ціноутворення виступають не витрати виробника, а сприйняття товару покупцем.

В умовах ринкових відносин ціни справляють регулюючий вплив на економіку головним чином через механізм їх вільного формування на ринку.

Але держава, певною мірою, може втручатися в процес ціноутворення з метою обмеження руйнівних властивостей ринкових цін або для розв'язання окремих економічно-соціальних проблем. Ступінь такого втручання залежить від рівня стабільності грошової одиниці, розвитку конкуренції та монополізації виробництва, характеру зовнішньоекономічної та соціальної політики держави.

Правове регулювання цін – це діяльність держави, спрямована на встановлення і підтримку певного рівня цін. Запроваджуючи правове регулювання цін, держава робить спробу за допомогою законодавчих адміністративних і фінансово-кредитних заходів впливати на ціни таким чином, щоб сприяти стабільному розвитку економічної системи держави.

Регулювання цін представляє собою не одноразовий акт з впливу на рівень цін, їх динаміку і співвідношення, а комплекс заходів з активізації всіх ціноутворюючих чинників з метою нейтралізації циклічних коливань процесу відтворення.

Основна мета правового регулювання цін полягає у:

досягненні оптимального співвідношення між попитом і пропозицією на товарному ринку економічних факторів;

згладженні циклічних коливань у процесі суспільного відтворення;

здійсненні антикризового і антиінфляційного регулюючого впливу держави на розвиток економіки;

створенні сприятливих умов для здорової конкуренції і розвитку підприємництва.

Державний вплив на ціни здійснюється не лише через систему ціноутворення, а й шляхом регулювання:

ставок оподаткування;

- відсоткових ставок на кредити;
- розмірів орендної плати;
- зменшення окремих витрат підприємства.

Особливе значення в державному регулюванні ціноутворенням має антимонопольне регулювання, яке передбачає вживання різних заходів у разі порушення підприємством державної дисципліни цін, а саме:

- дискримінація щодо інших підприємців;
- відмова надавати знижки окремим клієнтам;
- встановлення будь-яких примусових умов при укладанні договорів на постачання товарів, сировини, що неприйнятні для споживачів.

За таких умов лише антимонопольні комітети можуть ухвалювати відповідні рішення.

Правове регулювання цін здійснюється у сучасних умовах господарювання України шляхом встановлення регульованих цін на продукцію природних монополій, якими є водопостачання і каналізація, міський пасажирський транспорт, електропостачання тощо.

Ринкове саморегулювання здебільшого сконцентроване на товарах та послугах.

Заходи правового регулюючого впливу на ринкове ціноутворення можуть бути: прямими, які здійснюють державні органи шляхом застосування правових норм і законів, що регулюють процес формування цін; опосередкованими, які за допомогою економічних важелів дозволяють державним органам здійснювати цілеспрямований вплив на формування ринкових цін.

2.4. Закон попиту. Винятки дії закону попиту

Закон попиту – один із самих фундаментальних в економіці. Закон попиту задокументував ще далекому 1892 р. економіст Альфред Маршалл.

Спільно із законом пропозиції він дозволяє пояснити те, як ринкова економіка розподіляє ресурси та визначає ціни на товари та послуги, які ми спостерігаємо у повсякденному житті.

Визначальним чинником, який впливає на платоспроможний попит, є ціна.

Закон попиту (law of demand) говорить, що величина попиту за інших рівних умов збільшується в міру зменшення ціни і, навпаки, зменшується в міру збільшення ціни товару, тобто між величиною попиту та ціною існує зворотна залежність.

Згідно з законом попиту, чим вища ціна на продукт, тим меншу його кількість купуватимуть споживачів. І навпаки, чим нижча ціна продукту, тим більшу його кількість купуватимуть. Отже, закон попиту відображає обернену залежність між ціною продукту і величиною попиту на нього.

Закон попиту – це теоретичний закон, який відбиває залежність попиту на товар від його ціни. Тож у його визначенні і вказується «за інших рівних умов», тобто. робиться припущення, що на величину попиту не впливають:

- смаки та переваги споживачів;
- доходи покупців;
- очікування споживачів;
- кількість покупців;
- товари-замінники;
- інші чинники.

Висока вартість є бар'єром для покупців, а тому вони або відмовляються від покупок цього товару або купують його в меншій кількості. При зменшенні ціни відбувається зворотна картина. Яскравим прикладом дії закону попиту є передсвяткові знижки, які пропонують роздрібні та інтернет-магазини («чорна п'ятниця», різдвяні та передноворічні знижки тощо). Так, за словами деяких торговців, у цей період товарообіг збільшується у 5-10 разів порівняно із середньоденними обсягами продажів.

Згодом внаслідок численних економічних спостережень інші економісти дійшли визнання дієвості цього закону у більшості ситуацій і стосовно більшості товарів. Виняток становлять лише товари Гіффена та товари Веблена.

Товар Гіффена (називаються на честь англійського економіста XIX ст. Роберта Гіффена, який виявив, що під час голоду в Ірландії в середині XIX ст. підвищення ціни на картоплю призводило до збільшення попиту на неї) – це товар, споживання якого парадоксально зростає зі зростанням ціни, порушуючи закон попиту. *Наприклад*, зростання ціни на картоплю може зрештою призвести до зростання попиту на неї, оскільки незаможні сім'ї починають відмовляти собі в більш дорогих продуктах харчування та заміщувати їх картоплею. Тобто в цьому разі ефект доходу переважає над ефектом заміщення, і зростання ціни призводить до зростання попиту.

В нормальних ситуаціях при зростанні ціни ефект заміщення змушує споживачів купувати його менше, надаючи перевагу товарам-замінникам. Для економічно неблагополучних країн або для категорій споживачів з низькими доходами характерним є явище, коли зростання цін на малоцінні товари (хліб, маргарин тощо) може викликати збільшення попиту на ці товари шляхом відмови від цінніших (масло, м'ясо тощо).

Товари Веблена (або ефект сноба) – це товари, попит на які збільшується в міру зростання їхньої ціни, а за зменшення ціни на товари споживач відмовляється від покупки. Споживачі купують певні дорогі товари за престижними цінами, причому зі зростанням попиту ціна на такі товари може навіть зростати. *Прикладом* слугує попит на престижні моделі смартфонів.

В основі ефекту Веблена лежить прагнення споживачів до демонстративного споживання, тобто бажання підкреслити свій статус та престиж за допомогою дорогих речей, або ажіотажний попит може бути викликаний очікуванням значного підвищення ціни на товар чи його зникненням з ринку.

Ефект Веблена суперечить загальному закону попиту, за яким попит на товар зменшується зі зростанням ціни.

Ключові поняття, які дозволяють охарактеризувати закон попиту:

попит: кількість товарів або послуг, які споживачі хочуть і можуть придбати за певною ціною за певний період часу в конкретному місці (на конкретному ринку);

величина попиту: конкретна кількість товару, яку хочуть і можуть придбати покупці зараз за даною ціною;

ціна попиту: максимальна ціна, яку готовий заплатити покупець за одиницю товару.

Для попиту дуже важливою характеристикою є його еластичність.

Еластичний попит – це попит, який під впливом невеликого зростання або зниження ціни товару зазнає значних змін.

Коефіцієнт еластичності показує, на скільки відсотків зміниться попит на товар при зміні ціни на нього на 1 %.

Розрізняють три головні види еластичності попиту:

відносно еластичний попит: зміна ціни на товар веде до значно більшої зміни попиту на нього. *Наприклад*, зростання ціни на товар на 1% спричиняє зниження величини попиту на нього на 1,5 %;

одиначний попит: зміна ціни на товар призводить до такої самої зміни попиту на нього. *Наприклад*, зростання ціни на товар на 1% спричиняє зниження величини попиту на нього теж на 1 %;

відносно нееластичний попит: зміна ціни на товар зумовлює меншу зміну попиту на нього. *Наприклад*, збільшення ціни товару на 1% веде до зниження попиту на нього лише на 0,4 %.

До відносно еластичних належать товари, від яких споживач легко може відмовитись при загальному зростанні цін: електроміксери, делікатеси, автомобілі.

Але існують і нецінові чинники, що впливають на еластичність попиту:

кількість покупців (збільшення кількості покупців підвищує ринковий попит і навпаки);

доходи споживачів (пряма залежність між доходами та попитом);

очікування споживачів (очікування зростання цін у майбутньому збільшує поточний попит і навпаки);

ціни на сукупні товари (якщо зростає ціна на взаємозамінний товар, то попит на нього знижується, а на його замітник – підвищується; якщо зростає ціна на доповнюючий, то зменшується попит і на цей товар, і на доповнюючий).

місткість ринку (чим розвиненіший ринок, тим більше він спонукає економічних суб'єктів до пошуку нових джерел доходу задля збільшення свого платоспроможного попиту; кліматичні умови (у курортній зоні пізньої весни і влітку та ранньої осені зростає попит на купальні костюми, екскурсійні послуги тощо).

Отже, **еластичність попиту на товар відбиває ступінь залежності попиту від зміни ціни:**

якщо попит на товар чи послугу залежить від ціни, він називається еластичним;
якщо зміна ціни не впливає на попит, цей попит є нееластичним.

2.5. Закон пропозиції, детермінанти пропозиції

Закон пропозиції є одним із ключових законів в економіці. Він разом із законом попиту допомагають пояснити, як досягається ринкова рівновага.

Закон пропозиції говорить, що величина пропозиції за інших рівних умов збільшується в міру збільшення ціни і, навпаки, зменшується в міру зменшення ціни товару, тобто між величиною пропозиції та ціною існує пряма залежність.

Ціна відіграє ключову роль як у законі пропозиції, і у законі попиту. Зокрема для покупців ціна визначає величину попиту певний товар чи послугу, а продавців – величину пропозиції.

Ключові поняття, які дозволяють охарактеризувати закон пропозиції:

пропозиція: кількість (обсяг) товарів та послуг, яку виробники (продавці) готові продати на ринку за певною ціною в конкретний момент часу;

величина пропозиції: кількість (обсяг) виставленого на продаж товару за певними цінами. Величина пропозиції буде більшою за високих цін і меншою за низьких;

ціна пропозиції: мінімальна ціна, за якою продавець готовий продати одиницю товару.

Як свідчить практика, **збільшення ціни товару має стимулюючий вплив на продавця.** Зокрема, якщо витрати виробництва на одиницю продукції залишаються незмінними, збільшення ціни веде до зростання прибутку і рентабельності виробництва. Відповідно, виробник прагне збільшити обсяги виробництва з метою нарощування прибутку.

Вища ціна сприяє притоку нових виробників. Ціна для виробника є своєрідним бар'єром. Виходячи з фінансово-економічних, науково-технічних і виробничих обставин, що склалися, у кожного виробника є власний поріг економічної доцільності подальшого виробництва продукції у вигляді точки беззбитковості. Відповідно, якщо ціна піднялася досить високо, це може стати приводом для входу на ринок нових гравців, кому раніше це було економічно недоцільно.

Зростання величини пропозиції зі збільшенням ціни товару можливе лише за «інших рівних умов», тобто механізм дії закону пропозиції ґрунтується на певних припущеннях. Зокрема, передбачається, що на величину пропозиції не впливають:

ціни на ресурси;
технології виробництва;
наявність товарів-замінників та рівень їх цін;
податки та субсидії;
очікування;
кількість продавців над ринком тощо.

2.6. Взаємодія попиту та пропозиції

В результаті взаємодії попиту і пропозиції встановлюється ринкова ціна.

Результатом міксування закону попиту і закону пропозиції є загальний закон – **закон попиту та пропозиції**. Він пояснює, як в умовах ринкової економіки відбувається встановлення ціни товари і досягається ринкова рівновага.

Закон попиту та пропозиції – це:

економічний закон, який пояснює взаємодію продавців (виробників) товару та його покупців (споживачів) у процесі здійснення угод з купівлі-продажу товарів;

теоретичний закон, який використовує певні припущення, головним з яких є таке: за інших рівних умов на величину попиту та пропозиції впливає лише ціна.

Однак *у реальному житті на величину попиту та пропозиції впливають й інші (нецінові) чинники:*

споживчі уподобання;

наявність товарів-замінників;

загальний рівень доходів покупців;

кількість покупців на ринку;

споживчі очікування та інші чинники.

У свою чергу, на величину пропозиції можуть впливати

ціни на ресурси;

рівень технологій;

податки та дотації;

кількість продавців на ринку;

інфляційні, соціально-політичні та інші очікування.

Тим не менш, головна перевага закону попиту та пропозиції полягає в тому, що він дозволяє знайти «золоту середину» між попитом покупців та пропозицією продавців як за ціною товару, так і за його обсягом. Тобто на ринку має встановитися така ціна, яка дозволить покупцям задовольнити весь попит на товар за цією ціною, а продавцям — реалізувати його в повному обсязі (без утворення будь-яких надлишків чи дефіциту).

Висновки та узагальнення

Ринок розглядається в різних аспектах – як суспільний інститут, що зводить разом покупця і продавця для здійснення ними угоди купівлі-продажу певного товару (послуги), як економічні відносини, що виникають у сфері обігу у зв'язку з продажем-купівлею товарів, у результаті чого формуються попит, пропозиція і ціна як специфічне економічне явище.

Повніше сутність ринку як економічного явища розкривають його функції: відтворювальна, інтеграційна, контрольна, стимулююча, ціноутворювальна та сануюча. Реальний стан ринку визначається умовами його функціонування. Невиконання цих умов може суттєво погіршити роботу ринкового механізму, через що з'являються проблеми, які ринок не може самостійно і ефективно вирішити. За таких умов потрібне втручання держави.

В ринковій економіці одним з важливих питань є досягнення ринкової рівноваги. Ринкова рівновага – це збалансованість ринку, тобто рівність між попитом і пропозицією. Відсутність збалансованості та посилення нерівноваги зумовлюють виникнення економічних криз, галопуючої інфляції, диспропорційності економіки, розрив господарських зв'язків тощо.

В економіці держави ринок об'єктивізується (набуває конкретної форми) у вигляді моделей ринкової економіки, з числа яких у розвинених країнах використовуються три групи моделей: ліберальна, соціально-орієнтована та соціал-демократична. Економіка України за використовуваною моделлю є соціально-орієнтованою. Її головним завданням є утвердження демократичного, соціально відповідального, солідарного суспільства, що ґрунтуватиметься на історичних традиціях та менталітеті українського народу, органічно поєднуватиме в собі працю, талант та капітал суспільства, яке забезпечуватиме права і свободи кожної особи.

Невіддільними елементами ринкового механізму є попит, пропозиція та переважно вільні ціни, а провідним законом ринкової системи – закон попиту та пропозиції. Загалом сам

процес функціонування ринку може розглядатися як нескінченна взаємодія попиту та пропозиції, яка відбувається під впливом зміни цін, що знаходить відбиток у дії об'єктивного економічного закону попиту та пропозиції.

Закон попиту та пропозиції – це економічний закон, який пояснює, як в умовах ринкової економіки відбувається встановлення ціни на товари і досягається ринкова рівновага взаємодії продавців (виробників) товару та його покупців (споживачів) у процесі здійснення угод з купівлі-продажу товарів. Цей закон – справжній господар ринку, що діє на ринку вільної конкуренції, на який не поширюється регулюючий вплив засобів правового регулювання.

При ринковому ціноутворенні реальний процес формування цін відбувається не у виробництві, а у сфері реалізації продукції, тобто на ринку під дією попиту та пропозиції товарно-грошових відносин. Ціна товару та його користь проходять перевірку на ринку і остаточно формуються на ньому. Процес формування ціни в умовах ринкової економіки передбачає узгодження інтересів споживача, виходячи із корисності товару чи послуги, та виробника, враховуючи витрати виробництва та реалізацію продукції.

Для попиту дуже важливою характеристикою є його еластичність, що відбиває ступінь залежності попиту на товар від зміни ціни на нього. Коефіцієнт еластичності показує, на скільки відсотків зміниться попит на товар при зміні ціни на нього на 1 %. Розрізняють три головні види еластичності попиту: відносно еластичний попит, одиночний попит та відносно нееластичний попит. На еластичність попиту на товар впливають не лише суто ринкові, а й нецінові чинники.

Контрольні запитання

1. Яку роль виконує ціна в ринковій економіці, якими є її функції та види?
2. Назвіть основні чинники ціноутворення в ринковій економіці
3. Що собою становить еластичність попиту? Її види
4. Розкрийте сутність ринкової моделі економіки
5. Назвіть характерні ознаки ринку
6. Назвіть особливості ринку
7. Що таке ринковий попит?
8. Розкрийте сутність закону попиту та зазначте на його детермінанти
9. Розкрийте сутність закону пропозиції та зазначте на його детермінанти
10. Розкрийте сутність закону попиту та пропозиції та його дію
11. Які чинники формують ринковий попит?
12. Які чинники формують ринкову пропозицію?
13. Назвіть нецінові детермінанти впливу на пропозицію
14. Назвіть нецінові детермінанти впливу на попит
15. Поняття ринкової пропозиції та її величина

Глосарій

Величина попиту – конкретна кількість товару, яке хочуть і можуть придбати покупці зараз за даною ціною.

Величина пропозиції – кількість (обсяг) виставленого на продаж товару за певними цінами. Величина пропозиції буде більшою за високих цін і меншою за низьких.

Правове регулювання цін – діяльність держави, спрямована на встановлення і підтримку певного рівня цін.

Економічна модель країни – результат довготривалого історичного процесу, протягом якого вибудовуються співвідношення елементів моделі і формується механізм їх взаємодії.

Еластичний попит – попит, який під впливом невеликого зростання або зниження ціни товару зазнає значних змін.

Закон попиту – теоретичний закон, який відображає зворотну залежність між ціною продукту і величиною попиту на нього: попит на певний товар за інших рівних умов збільшується в міру зменшення ціни і, навпаки, зменшується в міру збільшення ціни товару.

Закон попиту та пропозиції – економічний закон, який з певними припущеннями (головним з них є таке: за інших рівних умов, на величину попиту та пропозиції впливає тільки ціна) пояснює взаємодію між продавцями (виробниками) товару та його покупцями (споживачами) у процесі здійснення угод з купівлі-продажу товарів.

Закон пропозиції – відображення взаємозв'язку ціни та пропозиції (із зростанням ціни зростатиме пропозиція, оскільки виробники прагнуть виробляти і продавати за вищою ціною більшу кількість товару).

Теоретичний закон, який відображає пряму залежність між ціною продукту і величиною пропозиції: величина пропозиції за інших рівних умов збільшується в міру збільшення ціни і, навпаки, зменшується в міру зменшення ціни товару.

Модель економічного розвитку – сукупність елементів, які формують цілісність національного господарства, механізм, що забезпечує тісний зв'язок і взаємодію цих елементів.

Нормальні товари (вищої категорії) – товари, попит на які збільшується в міру зростання доходу.

Обсяг попиту – максимальна кількість товару, яку згідна купити окрема особа, група людей або населення в цілому в одиницю часу (день, місяць, рік) за певних умов.

Обсяг пропозиції – кількість товару, яку продавець бажає продати за даних умов в одиницю часу (за день, тиждень, місяць, рік).

Попит – кількість товарів або послуг, які споживачі хочуть і можуть придбати за певною ціною за певний період часу в конкретному місці (на конкретному ринку).

Попит – платоспроможна потреба або сума грошей яку покупці мають намір заплатити за необхідні для них товари і послуги, відображає запит реального або потенційного покупця, споживача на придбання товару за наявні у нього гроші, які призначені для покупки цього товару, і виражає сформовану на ринку потребу в життєвих засобах, що визначається кількістю товарів і послуг, які споживачі можуть придбати за цінами, що склалися на ринку, та наявністю коштів.

Пропозиція – кількість (обсяг) товарів та послуг, яку виробники (продавці) готові продати на ринку за певною ціною в конкретний момент часу. Кількість продуктів, яку виробник бажає та спроможний виробити і постачати для продажу на ринку за певну ціну впродовж визначеного проміжку часу.

Ринкова рівновага – збалансованість ринку, тобто рівність між попитом і пропозицією.

Ринок – суспільний інститут, що зводить разом покупця і продавця для здійснення ними угоди купівлі-продажу певного товару (послуги), економічні відносини, пов'язані з обміном товарів і послуг, у результаті яких формуються попит, пропозиція і ціна.

Соціал-демократична економіка – економіка, якій притаманні значна роль правового сектору, в структурі якої переважають об'єкти соціального призначення, мінімізація рівня безробіття та диференціації населення за рівнем доходів, розвинена система виробничої демократії.

Соціально-орієнтована економіка – економіка, яка спрямовується і регулюється державою, завдяки чому люди і суспільство, забезпечення їм соціального захисту і добробуту виходять на перше місце. Головним в цій економіці є досягнення балансу між економічними цілями і соціальними цінностями, забезпеченням рівноправності та справедливості.

Товар Гіффена – товар, споживання якого парадоксально зростає зі зростанням ціни, порушуючи закон попиту.

Товари Веблена – товари, попит на які збільшується в міру зростання їхньої ціни. В основі ефекту Веблена лежить прагнення споживачів до демонстративного споживання, тобто бажання підкреслити свій статус та престиж за допомогою дорогих речей.

Товари нижчої якості (нижчої категорії) – товари, попит на які зменшується в міру зростання доходу.

Ціна попиту – максимальна ціна, яку готовий заплатити покупець за одиницю товару.

Ціна пропозиції – мінімальна ціна, за якою продавець готовий продати одиницю свого товару.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте ситуацію. Введено обмеження (чи підвищено мито) на імпорт кави в країну. Як це вплине на ринки кави, чаю, кавоварок у країні?

2. Проаналізуйте ситуацію. У засобах масової інформації з'явилося багато статей про шкідливість хутряних іграшок для здоров'я малят. Як дана подія вплине на ринки хутряних іграшок, хутра і хутряних підбіжок для курток?

3. Визначте, яким є попит на наведені нижче товари та послуги – еластичний чи нееластичний за ціною:

- 1) молоко;
- 2) сухе молоко;
- 3) інсулін;
- 4) інсулін в одній із чотирьох аптек;
- 5) електроенергія, ціна на яку подорожчала із вчорашнього дня;
- 6) електроенергія, ціна на яку подорожчала рік тому;
- 7) нові автомобілі;
- 8) відпустка в Карпатах,
- 9) горілка;
- 10) мило;
- 11) сіль;
- 12) діаманти;
- 13) хліб;
- 14) квіти;
- 15) чай;
- 16) квіти в день 8 Березня?

Відповідь поясніть.

4. Вкажіть правильні чи неправильні подані нижче трактування

- 1) Ринок і обмін товарів – тотожні поняття.
- 2) Головні суб'єкти ринкової економіки – підприємства і домогосподарства.
- 3) Товарний обіг – це обмін продуктів праці (предметів споживання, а також матеріальних послуг) за посередництвом грошей у формі купівлі-продажу.

4) Ринок виконує такі функції: регулюючу, розподільчу, стимулюючу, інформаційну, контрольну.

5) Ринкове господарство є господарством економічно відокремлених, самостійних виробників, що орієнтуються у своїй діяльності на ринок.

6) Конкуренція не належить до елементів ринкової системи.

7) Найважливішим елементом ринкової економіки є ринкова інфраструктура.

8) Об'єктами ринку є товари і гроші.

9) Ринковий механізм формується внаслідок дії економічних законів товарного виробництва: закону вартості; законів попиту і пропозиції; закону грошового обігу; закону конкуренції.

10) Величина попиту і попит – тотожні поняття.

11) Підприємництво – самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

12) Підприємницька діяльність може здійснюватися винятково зі створенням юридичної особи.

13) До функцій підприємництва не належить захисна функція.

14) До основних видів підприємництва відносять: виробниче підприємництво; комерційне підприємництво; фінансове підприємництво; консультативне підприємництво.

15) Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюється Господарським кодексом України.

5. Припустимо, що кава є заміником чаю для споживача, а вершки – доповнюють чай в споживанні. Що станеться з ціною на вершки, якщо держава встановить верхню межу ціни на

чай? Що станеться з ціною на каву, якщо держава встановить верхню межу ціни на чай? Поясніть свої відповіді.

6. Поясніть, користуючись інструментами економічної науки, що відбувається на ринку, описаному в газетній замітці. «Ціни на рибу в цьому сезоні впали до такого низького рівня, який продавці риби назвали «катастрофічним». І все тому, що з-за жорстокої посухи урожай картоплі цього року був вкрай низьким».

7. Як вплине кожне з перерахованих нижче змін у попиті і (або) пропозиції на рівноважну ціну і рівноважний обсяг на конкурентному ринку:

- пропозиція скорочується, попит залишається незмінним;
- попит скорочується, пропозиція залишається незмінною;
- пропозиція збільшується, попит залишається незмінним;
- попит підвищується, пропозиція залишається незмінною;
- попит підвищується, пропозиція збільшується;
- пропозиція збільшується, попит скорочується;
- попит підвищується, пропозиція скорочується;
- попит скорочується, пропозиція скорочується.

8. Якщо зменшення ціни на товар на 1% веде до збільшення обсягу попиту на нього на 2%, то про який вид еластичності попиту йдеться?

9. За даними емпіричних досліджень еластичність попиту на товари й послуги має такий вигляд:

- попит на медичне обслуговування – 0,6;
- попит на закордонні поїздки – 4,0;
- попит на радіоприймачі й телевізори – 1,2.

Поясніть кожну з цих величин.

10. На раді ректорів м. Київ ухвалено рішення, що іногородні студенти університетів мають проживати лише в університетських гуртожитках. Як реалізація цього рішення вплине на еластичність попиту на житлову площу в цих гуртожитках? Як це, у свою чергу, вплине на величину плати за кімнату у гуртожитку?

11. При ціні на товар А в 3 грн споживачі купували 6 од. цього товару. При збільшенні ціни до 5 грн обсяг попиту скоротився до 4 од. Знайти коефіцієнт еластичності попиту за ціною.

Використана література

Вачевський М. В., Кулішов В. В., Падалка О. С. Основи ринкової економіки : підручник. К. : Магнолія-2006, 2024. 472 с.

Основи економічної теорії : навч. посіб. / Л. Рібун, І. Ангелко, Г. Лех, І. Васькович. Львів : Растр-7, 2022. 235 с. 7.

Кудінова А., Кулага І., Лопух К. Основи економічних знань : навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2023. 208 с. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/posibnyky-prof-tech/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%8C%20%D0%9A%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%92%D0%A6%20%D0%90%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%8F.pdf>

Мікроекономіка. Практикум : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / уклад.: А.Р. Дунська, Г.П. Жалдак. К. : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2024. 140 с.

Основи економічної теорії : навч. посіб. / Л. Рібун, І. Ангелко, Г. Лех, І. Васькович. Львів : Растр-7, 2022. 235 с. 7.

Основи ринкової економіки. Конспект лекцій для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня / уклад. С.О. Полковниченко. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2023. 192 с. URL: <https://ir.stu.cn.ua/jspui/bitstream/123456789/21641/1/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B8..pdf>

Рекомендована література

Економіка і бізнес: підручник / за ред. Л.Г. Мельника, О.І. Карінцевої. Суми : Університетська книга, 2021. 316 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3FMB_Pravo/Ekonomika_i_biznes_2021.pdf

Економіка відновлення : навч. посіб. К. : Університет економіки і права КРОК, 2023. 231 с. URL: <https://library.krok.edu.ua/media/library/category/navchalni-posibniki/grushko0024.pdf>

Макроекономіка : підручник / М.І. Макаренко, Т.О. Семененко, Ю.М. Петрушенко. 2-ге вид., перероб. Суми : Сумський державний університет, 2021. 307 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/86041/3/Makarenko.pdf>

Авдєєва О. Конспект для підготовки до ЄФВВ з Економіки та Міжнародної Економіки. К. : Школа майбутніх магістрів, 2025. 260 с.

Поведінкова економіка: від теорії до практики : міждисцип. навч. посіб. / за наук. ред. І.Л. Татомир, Л.Г. Квасній. Трускавець : ПОСВІТ, 2022, 408 с. URL: <https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/PovedinkovaEKONOMIKA-2022-1.pdf>

Основи економічної теорії : підручник. Серія: Вища освіта в Україні / П. В. Круш та ін. К. : Каравела, 2023. 448 с.

Талер Р. Поведінкова економіка. Чому люди діють ірраціонально і як отримати з цього вигоду. К. : Наш формат, 2021. 464 с.

Тема 3

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

- 3.1. Принципові засади правового регулювання економіки, мета й завдання
- 3.2. Підтримувальна, компенсаційна та регуляторна діяльність держави
- 3.3. Форми та методи правового регулювання економіки
- 3.4. Взаємодія підприємницьких структур з державою

3.1. Принципові засади правового регулювання економіки, мета й завдання

Ринкова економіка є саморегульним організмом, але, як відомо, **цілий ряд проблем у суспільному розвитку неможливо вирішити за допомогою ринкового механізму.**

Ринкові відносини формуються, розвиваються і зникають до деякої міри стихійно, під впливом, перш за все, динаміки попиту і пропозиції на товари та послуги, а також чинників неринкового характеру.

Стихійний розвиток ринкових відносин породжує небажані наслідки і соціального, і політичного характеру:

прагнення суб'єктів підприємницької діяльності збільшити доходи за рахунок споживача, маніпулюючи при цьому цінами, не виконуючи вимоги екологічного характеру тощо;

випуск суб'єктами підприємницької діяльності у гонитві за збільшенням прибутку або збільшенням частки ринку продукції неналежної якості і навіть шкідливої для людей;

відсутність зацікавленості суб'єктів підприємницької діяльності у вирішенні соціальних питань як їхніх працівників, так і держави в цілому або окремого регіону;

торгівля суб'єктів підприємницької діяльності контрафактним товаром або здійснення асоціальної діяльності тощо.

Розв'язати такі проблеми в державі винятково за рахунок дії ринкового механізму принципово неможливо, тому до їхнього розв'язання долучається держава.

Необхідність правового регулювання в економіці зумовлена:

періодичним збоями різного масштабу у функціонуванні ринкового механізму;

необхідністю державних заходів для забезпечення зайнятості;

необхідністю попередження кризи в економіці;

необхідністю підтримування (або відновлення) ринкової рівноваги;

необхідністю задоволення потреб в суспільних благах, адже ринок не бачить соціальних проблем, не спроможний і не зацікавлений їх розв'язувати (і не має бажання);

«продукуванням» державою суспільних благ (внутрішня і зовнішня безпека держави, функціонування центральних та муніципальних управлінських та судових органів, надання освітніх та медичних послуг, будівництво автомобільних доріг, мостів, тунелів тощо);

нездатністю ринкового механізму в певних ситуаціях вирішувати завдання розвитку економіки та її складових: інфраструктури, реконструкції окремих галузей промисловості, забезпечення національної економіки електроенергією і сировиною, фінансування і організація в державному масштабі науково-дослідницьких, експериментальних, дослідницько-конструкторських робіт.

Вирішення цих завдань бере на себе держава, адже ринковий механізм не лише не здатний їх вирішити, а й не зацікавлений в їхньому вирішенні.

Правове регулювання повинно мати постійний характер з метою максимально можливого запобігання негативних явищ в економіці.

Відмова від правового регулювання економіки розглядається як одна з головних причин кризових явищ в економіці.

Отже, нормальне функціонування сучасної ринкової економіки неможливе без її активного правового регулювання.

Необхідність правового регулювання економіки зумовлена ще й наявністю і ній державного сектору, тобто певна частина суб'єктів господарювання належить державі, оскільки вони або мають стратегічний характер (тобто важливі для національної безпеки), або малоприбуткові.

Значну частину державного сектору становлять об'єкти промислової та соціальної інфраструктури, які:

переважно мірою нерентабельні (як правило, рентабельність таких об'єктів нижча за рентабельність приватних);

потребують величезних інвестицій на підтримування в робочому стані та розвиток;

мають повільну обіговість капіталу.

Державний сектор є основним постачальником дешевих для споживачів і часто неприбуткових, а то і збиткових для державних підприємств послуг (транспортних, поштових, електроенергії і сировини). В результаті державний сектор сприяє підвищенню ефективності національної економіки в цілому і є одним із інструментів перерозподілу чистого національного продукту.

Існування в умовах ринкової економіки сектора, який в своїй діяльності керується принципами, котрі частково відрізняються від принципів недержавних підприємств, дозволяє використати державний сектор для вирішення загальнодержавних економічних завдань, для створення умов підвищення рентабельності приватного сектору.

Правове регулювання ринкової економіки – це вплив держави на відтворювальні процеси в економіці за допомогою правових важелів з метою орієнтації суб'єктів господарювання і окремих громадян на досягнення цілей і пріоритетів державної соціально-економічної політики.

По суті, правове регулювання економіки означає втручання (інтервенцію) держави у процеси, що перебігають в ринковій економіці, їхнє регулювання за встановленими правилами та принципами.

Разом з тим слід зазначити, що правове регулювання економіки не є «чарівною паличкою», яка автоматично усуває недоліки ринкового механізму. Дуже багато залежить від ступеня, форм і методів втручання держави в економіку, їх відповідності умовам конкретної країни. Світовий досвід показує, що у застосуванні правового регулювання ринкової економіки не існує загальноновизнаних або загальноприйнятих світових стандартів, а сліпе копіювання чужого досвіду може завдати тільки шкоди.

Правове регулювання економіки відбувається за допомогою системи заходів законодавчого, виконавчого, контролюючого характеру, котрі здійснюються державними

установами з метою стабілізації і розвитку економіки, пристосування існуючої системи до змінних умов.

Об'єктами правового впливу на економіку у загальному сенсі є:

галузі національної економіки (особливо ті, що рішенням органів управління державою віднесено до стратегічних або пріоритетних);

регіони країни;

ситуації, умови, процеси і відносини, котрі відбуваються в сфері суспільного відтворення, функціонування яких ринковий механізм забезпечує незадовільно або не забезпечує взагалі.

До таких ситуацій, умов, процесів і відносин, що відбуваються в сфері суспільного відтворення, належать:

регулювання зайнятості в країні, для чого держава узяла на себе у значному масштабі законодавчо обґрунтовану підготовку та перепідготовку кадрів, надання допомоги на випадок безробіття;

регулювання грошового обігу, що передбачає законодавчо забезпечені боротьби з інфляцією, нагляд за валютними операціями, вплив на курс валют, забезпечення стійкості національної валюти тощо;

регулювання трудових відносин (відносини між роботодавцями і робітниками), соціальне забезпечення, зокрема пенсійне;

регулювання конкуренції на національних ринках для забезпечення її добросовісності і недопущення монополізму;

регулювання впливу підприємств на довкілля;

регулювання зовнішньоекономічних зв'язків як держави в цілому, так і суб'єктів підприємництва (державних і недержавних).

Суб'єктами правового регулювання є носії, виразники і виконавці господарських інтересів.

Носії господарських інтересів – це соціальні групи, котрі відрізняються один від одного за ознаками:

майновою;

за доходами;

за професіями;

галузевими і регіональними інтересами.

Виразники господарських інтересів – об'єднання носіїв господарських інтересів в союзи, асоціації: профспілки, союзи підприємців, фермерів, студентів та ін.

Виконавці господарських інтересів – органи верховної влади, котрі побудовані за ієрархічним принципом.

Між суб'єктами економічної політики, котра реалізується державним апаратом, існує зв'язок, основними лініями якого є такі:

носії господарських інтересів індивідуально виражають свої інтереси в засобах масової інформації, звертаючись з проханнями, протестами, побажаннями в державні заклади, відповідальні за економічну та соціальну політику;

рекомендації, поради, консультації, меморандуми, різноманітні канали впливу виразників господарських інтересів на органи правового регулювання економіки;

трансформація приватних економічних інтересів в державну економічну політику.

Наприклад: орган з представників союзів підприємців, профспілок і виконавчої влади для регулювання тарифних угод між підприємцями та трудівниками;

державні органи регулювання національної економіки – ради за сферами діяльності (науково-технічної, регіональної політики та ін.). Їх рекомендації стосуються принципової орієнтації державної економічної політики, направлень витрат коштів правового бюджету та різноманітних фондів.

В основі організації правового регулювання економіки лежать:

принципи ринкової економіки;

централізація окремих функцій державного управління.

Держава, спираючись на державні плани, програми, прогнози, здійснює розробку і реалізацію основних напрямів щодо:

- інновацій;
- формування єдиної політики в області ціноутворення і системи оплати праці в державному секторі економіки;
- обґрунтування обсягів і структури державних інвестицій;
- проведення фінансової і кредитної політики;
- забезпечення гарантій підприємцям свободи вибору і здійснення різноманітних видів і форм економічної діяльності;
- розробки основних напрямів територіального розміщення продуктивних сил.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України (ВР України).

До повноважень ВР України стосовно питань правового регулювання економіки належать:

- правове регулювання економічних відносин.
- здійснення бюджетної політики (затвердження державного бюджету України, внесення змін до нього, контроль за його виконанням та ухвалення рішення щодо звіту про його виконання).

Кабінет Міністрів України (КМУ) є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який:

- забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики;
- забезпечує проведення політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;
- забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності;
- здійснює управління об'єктами державної власності;
- розробляє проект Закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України державного бюджету України, подає ВР України звіт про його виконання.

3.2. Підтримувальна, компенсаційна та регуляторна діяльність держави

Правове регулювання економічних і соціальних відносин – це цілеспрямована діяльність держави щодо забезпечення стабільності і бажаних темпів відтворення загальних економічних умов, нормального функціонування товаровиробників.

Ця діяльність здійснюється на підставі використання правових (бюджетно-податкових та ін.) норм.

Регулювання економічних відносин дає змогу суб'єктам ринку зберегти право на вільний вибір своєї поведінки.

Основними формами впливу держави на економічні та соціальні відносини є такі:

бюджетно-податкове регулювання, що пов'язане з функціонуванням державних фінансів, формуванням державного бюджету та державними витратами, спрямоване на реалізацію цілей соціально-економічного розвитку країни і передбачає:

- а) визначення джерел надходження коштів до державного та місцевих бюджетів;
- б) формування системи оподаткування, визначення об'єктів, бази та норм оподаткування;
- в) регулювання процесу формування витрат суб'єктів господарювання (зокрема шляхом встановлення норм амортизації, мінімального рівня заробітної плати);
- г) визначення статей державних витрат;
- д) регулювання дефіциту державного бюджету;

кредитно-грошове регулювання, що спрямоване на забезпечення економіки стабільною національною валютою та регулювання грошового обігу відповідно до потреб економіки і передбачає емісію грошей, контроль за грошовим обігом та інфляцією, регулювання діяльності комерційних банків;

адміністративно-економічне регулювання, що передбачає заходи адміністративного та економічного характеру, спрямовані на створення умов для функціонування ринкової системи та реалізації соціальних цілей суспільства за допомогою заходів з монополізації економіки; приватизації об'єктів державної власності, макроекономічного планування; націоналізації (денаціоналізації); регламентування зовнішньоекономічної діяльності; формування системи стандартів і нормування; ліцензування, квотування, контингентування; списання кредитної та податкової заборгованості;

цінове регулювання, що передбачає вплив держави на ринкове ціноутворення за допомогою законодавчих, адміністративних чи судових заходів з метою здійснення кон'юнктурної та структурної політики, приборкання інфляції, стимулювання виробництва, його модернізації, посилення конкурентоздатності національної економіки тощо, нагляд за цінами, прямий та непрямий вплив на ціни, правове втручання у процеси ціноутворення, встановлення фіксованих пільгових цін і тарифів (межі їх підвищення).

Підтримувальна діяльність держави передбачає підтримку функціонування ринку, зокрема:

правове забезпечення ринкової діяльності;
створення ринкової та виробничої інфраструктури;
підтримання конкурентного середовища тощо.

Механізм правового регулювання включає:

суб'єктів організаційно-господарських повноважень;
об'єкти регулювання, що включають в себе окремі сектори національної економіки;
суб'єктів ринку та інфраструктури.

Система правового господарського порядку складається з:

а) підсистеми, встановленої законодавством та міжнародними зобов'язаннями України правових режимів господарювання, що забезпечують здійснення господарської діяльності в межах відповідних ринків, галузей, секторів, кластерів, видів виробництв та національної економіки в цілому;

б) підсистеми правовідносин щодо забезпечення законності у сфері господарювання через запровадження механізмів господарсько-правової відповідальності її суб'єктів, механізмів попередження відповідних правопорушень, а також механізмів протидії тінізації та криміналізації господарської діяльності;

в) підсистеми правовідносин функціонування зворотного зв'язку від суб'єктів господарювання та їх об'єднань до держави щодо формування, корекції та реалізації державної економічної політики та окремих її напрямів, зокрема, через визначення змісту господарсько-правової політики щодо удосконалення існуючих правових режимів господарювання та механізмів забезпечення законності у сфері господарських відносин.

Ринкова інфраструктура є визначальним чинником забезпечення розвитку економіки держави загалом та виробничої сфери зокрема. Від ступеня її розвитку залежать інвестиційна привабливість регіонів, виробництв та ринкових суб'єктів, темпи розвитку суспільного виробництва.

Ринкова інфраструктура має суттєвий вплив на функціонування економічної системи в цілому.

Інфраструктуру розглядають на трьох рівнях:

на мікрорівні – як сукупність інженерно-технічних об'єктів, які створюють матеріально-речові умови для функціонування окремих підприємств або видів діяльності та сприяють перебігу у них відповідних технологічних процесів (енерго- і теплопостачання, водопостачання та водовідведення, внутрішньозаводський транспорт тощо);

на мезорівні – як сукупність матеріально-речових елементів (дороги, енерго-, водо-, теплопостачання, зв'язок та ін.), так і певних інститутів (заклади охорони здоров'я, культури, відпочинку тощо), які знаходяться на певній території і забезпечують належні умови життєдіяльності населення;

на макрорівні – як сукупність загальних для всього суспільства економічних і соціальних умов, які забезпечують його повноцінне функціонування та задоволення потреб його членів, їх розвиток.

Компенсаційна діяльність держави покликана компенсувати недоліки або негативні наслідки функціонування ринку шляхом введення антимонопольних та екологічних заходів, організації системи захисту для непрацевдатних та малозабезпечених верств населення, боротьби з безробіттям тощо.

У межах компенсаційної діяльності держави здійснюється:

забезпечення справедливих цін на соціальні товари та послуги, функціонування соціального сектора (освіти, медицини, правоохоронних органів) (безпосереднє втручання держави до цінової політики може призвести до виникнення дефіциту або надлишку продукції);

соціальний захист населення;

мінімізація наслідків безробіття, економічних криз, інфляції;

забезпечення охорони довкілля та безпечних умов життя для населення.

Регуляторна діяльність держави передбачає регулювання економічних та соціальних відносин з метою реалізації поставлених цілей соціально-економічного розвитку держави.

Регуляторна діяльність держави – це комплекс заходів, спрямованих на створення та впровадження правил і норм, які регулюють різні сфери суспільного життя, особливо економічну діяльність. Метою такої діяльності є забезпечення стабільності, захист прав громадян та підприємств, а також сприяння економічному розвитку.

Основні аспекти регуляторної діяльності держави:

законодавче регулювання: розробка та прийняття законів, підзаконних актів, які встановлюють правила гри для різних сфер діяльності (наприклад, закони про підприємництво, захист прав споживачів, охорону навколишнього середовища);

державне управління: створення органів виконавчої влади, які відповідають за впровадження та контроль за дотриманням встановлених правил (наприклад, Державна регуляторна служба України);

економічне регулювання: використання інструментів економічного впливу (наприклад, податки, тарифи, кредитно-грошова політика) для досягнення певних цілей (наприклад, стабілізації цін, підтримки певних галузей);

соціальне регулювання: забезпечення соціального захисту населення, встановлення норм у сфері освіти, охорони здоров'я, праці та інше;

територіальне регулювання: встановлення правил та норм для функціонування місцевого самоврядування та управління територіями (наприклад, земельні відносини, містобудування).

Приклади регуляторних актів:

Закони, що регулюють підприємницьку діяльність;

постанови Кабінету Міністрів України, що встановлюють правила та процедури для різних сфер економіки;

рішення місцевих органів влади, що регулюють питання благоустрою, містобудування, торгівлі на певній території;

Регуляторна діяльність держави є необхідною умовою для забезпечення стабільного розвитку суспільства та економіки. Вона сприяє захисту прав громадян та підприємств, запобігає зловживанням та корупції, а також створює умови для конкуренції та інновацій.

3.3. Форми та методи правового регулювання економіки

Методи правового регулювання економіки – це сукупність засобів правового впливу на суб'єкти національної економічної системи з метою створення або забезпечення умов їхньої діяльності відповідно до економічної політики держави.

Кожен метод знаходить своє застосування через сукупність відповідних інструментів (синоніми – регуляторів, важелів, засобів).

За формами впливу методи правового регулювання економіки поділяють на:

методи прямого впливу, які мають безпосередній вплив на діяльність суб'єктів підприємницької діяльності. Прямий регуляторний вплив здійснюється за допомогою засобів

адміністративно-правового характеру, які регламентують діяльність суб'єктів підприємницької діяльності (наприклад, нормативно-правові акти, заборона, дозвіл, примус, ліцензії, патенти, стандарти тощо);

методи непрямого впливу, що безпосередньо впливають на діяльність суб'єктів підприємницької діяльності і регламентують їхню поведінку не прямо, а опосередковано, шляхом створення певних умов, які змушують, мотивують їх через економічні інтереси діяти в бажаному для держави напрямі (засоби грошово-кредитної, фіскальної, бюджетної, інвестиційної, амортизаційної, інноваційної та інших напрямків економічної політики і морального переконання).

За засобами впливу методи правового регулювання економіки поділяють на правові, до яких належать закони та інші нормативні акти, які приймаються Верховною Радою, органами виконавчої влади та Президентом;

адміністративні, до яких належать адміністративні засоби через законодавчо встановлені обмеження матеріальних, речових і фінансових потоків у вигляді ліцензій, квот, конкретних державних замовлень тощо.

організаційні, які, по суті, є окремим виразом адміністративно-правових методів, оскільки реалізуються через адміністративно-правові акти і стосуються регламентації та зміни організаційного аспекту як самої господарської діяльності, так і насамперед взаємовідносин, взаємодії різних суб'єктів господарювання між собою з приводу вирішення різноманітних економічних питань і проблем (реєстрації, сплати податків, ліцензування тощо);

економіко-правові, що визначають, змінюють та модифікують економічні умови функціонування й обороту суспільного капіталу на всіх стадіях та рівнях його кругообігу. Серед них виділяють такі групи засобів регулювання: грошово-кредитні; бюджетно-фінансові; правове підприємництво та державний сектор економіки; правове середньострокове загальнонаціональне господарське програмування, яке охоплює численні цілі тощо.

Виділяють три типи адміністративних заходів:

- 1) заборона імпорту, експорту, екологічно шкідливих виробництв, будівництва тощо;
- 2) дозвіл на діяльність шляхом видачі або відмови видачі ліцензії, прийняття законів і підзаконних актів, що дозволяють або забороняють;
- 3) примус виплати мінімальної заробітної плати, використання очисних засобів, дотримання стандартів тощо);

Конкретними інструментами, регуляторами економічних методів правового регулювання економіки виступають:

- податки та податкові пільги;
- норми і порядок нарахування амортизації;
- % за кредит;
- мити (митні тарифи);
- бюджетні інвестиції;
- дотації з державного бюджету;
- державні гарантії, державні кредити, державні контракти;
- норма обов'язкових резервів встановлюється для банків та акціонерних товариств);
- облікова ставка НБУ;
- операції з державними облігаціями внутрішньої позики;
- приватизація як економічний інструмент тощо.

Показане розмежування методів правового регулювання економіки є досить умовне.

Адміністративно-правові методи регламентують і суттєво обмежують свободу економічного вибору, а то й узагалі зводять її до нуля. Будь-який економічний регулятор містить елемент адміністрування хоча б тому, що контролюється тією чи іншою державною адміністративною службою. Водночас кожен адміністративно-правовий та організаційний регулятори містять у собі щось економічне. Мається на увазі, що вони не безпосередньо, а через зміну умов господарювання впливають на поведінку суб'єктів господарської системи (тобто створює певні економічні, мотиваційні режими).

Однією з основних форм правового регулювання економіки в період кризи є державна підтримка.

Державна підтримка економіки та підприємницької діяльності повинна супроводжуватися ефективними організаційними формами правового регулювання, в тому числі способами контролю за дотриманням встановлених правил (правових норм) у господарських правовідносинах.

3.4. Взаємодія підприємницьких структур з державою

Взаємодія держави і бізнесу здійснюється у формі економічного, правового та організаційного партнерства.

Економічне партнерство передбачає здійснення спільної підприємницької діяльності державними органами та підприємницькими структурами, спрямованої на отримання неподаткового бюджетного доходу шляхом використання ресурсів підприємницького сектора.

Правове партнерство полягає у спільній організації процесу регулювання підприємницької діяльності з боку держави. Для цього підприємницькі структури можуть брати участь в робочих групах з розробки законодавства, створювати саморегульовані організації із залученням фахівців з органів державної влади, а також використовувати інші форми і методи правового впливу на розвиток бізнесу.

Організаційне партнерство являє собою різні форми участі представників однієї із сторін у структурних підрозділах іншого боку взаємодії. *Наприклад*, це може бути, з одного боку, участь представників держави в органах корпоративного управління підприємницької структури, а з іншого – участь представників бізнесу в органах, що впливають на прийняття державних рішень.

Відповідно до зазначених форм види партнерства бізнесу і влади класифікуються в такий спосіб.

Економічна взаємодія включає:

державні унітарні підприємства;
державні корпорації;
корпорації за державною участю;
публічно-приватне партнерство;
ринкові взаємовідносини (публічні закупівлі, інвестиційні контракти).

Правова взаємодія включає:

правове регулювання підприємницької діяльності;
правове регулювання конкуренції;
правове регулювання взаємодії державних і підприємницьких структур.

Організаційна взаємодія передбачає:

взаємну участь представників сторін у діяльності інших сторін;
правове замовлення.

Якщо держава готова фінансувати вирішення певних завдань, то вона може вибрати відповідну форму та вид взаємодії залежно від необхідного ступеня своєї участі у вирішенні цих завдань.

У рамках ринкової взаємодії існують більш-менш ефективно діючі принципи, форми і засоби організаційного взаємодії бізнесу з органами державної влади та управління.

Найбільш значні види (способи) взаємодії підприємницьких структур та держави виглядають таким чином:

контрактна система, яка є видом документарного оформлення публічних закупівель на виробництво товарів і послуг у підприємницькому секторі економіки для державних підприємств та державних установ. Контрактування є способом взаємодії держави і бізнесу, що ґрунтується на системі господарсько-договірних відносин між ними з приводу виробництва товарів і послуг підприємницьким сектором економіки для державних та муніципальних потреб на макро- і мікрорівні;

взаємодія в інвестиційній сфері, в якій за наявності сприятливого інвестиційного клімату однаково зацікавлені як владні, так і підприємницькі структури. Форми і технології партнерства бізнесу і влади в інвестиційній сфері найрізноманітніші:

- а) надання державних гарантій приватним інвесторам;
- б) надання цільових амортизаційних, податкових і кредитних пільг;
- в) формування організаційно-правових умов, що стимулюють інвестиційну активність,

наявність дієвого механізму прямого правового та змішаного публічно-приватного фінансування інвестицій;

оренда державного майна підприємницькими структурами;

концесія - форма угоди між урядом або іншою державною установою та підприємницькою структурою, за якою остання отримує дозвіл на експлуатацію чого-небудь (наприклад, землі, видобутку корисних копалин, будівництво інфраструктури тощо) на певний строк на визначених умовах.

Таким чином, економічне партнерство передбачає здійснення спільної підприємницької діяльності державними органами та підприємницькими структурами, спрямованої на отримання неподаткового бюджетного доходу шляхом використання ресурсів підприємницького сектора. Правове партнерство полягає у спільній організації процесу регулювання підприємницької діяльності з боку держави. Організаційне партнерство являє собою різні форми участі представників однієї із сторін у структурних підрозділах іншого боку взаємодії.

Відповідно до цих форм найбільш значні види (способи) взаємодії бізнесу з органами державної влади та управління виглядають наступним чином: контрактна система; взаємодія в інвестиційній сфері; оренда, концесія, траст правового майна.

Висновки та узагальнення

Ринкова економіка є саморегульним організмом, але, як відомо, цілий ряд проблем у суспільному розвитку неможливо вирішити за допомогою ринкового механізму. Стихийний розвиток ринкових відносин породжує небажані наслідки і соціального, і політичного характеру. Розв'язати такі проблеми в державі винятково за рахунок дії ринкового механізму принципово неможливо, тому до їхнього розв'язання долучається держава.

Необхідність правового регулювання економіки зумовлена ще й наявністю і ній державного сектору, тобто певна частина суб'єктів господарювання належить державі, оскільки вони або мають стратегічний характер (важливі для національної безпеки), або малоприбуткові. Значну частину державного сектору становлять об'єкти соціальної інфраструктури.

Державний сектор є основним постачальником дешевих для споживачів і часто неприбуткових, а то і збиткових для державних підприємств послуг (транспортних, поштових, постачання електроенергії і сировини). В результаті державний сектор сприяє підвищенню ефективності національної економіки в цілому і є одним із інструментів перерозподілу чистого національного продукту.

Правове регулювання ринкової економіки – це вплив держави на відтворювальні процеси в економіці за допомогою прямого інвестування, правових та економічних важелів з метою орієнтації суб'єктів господарювання і окремих громадян на досягнення цілей і пріоритетів державної соціально-економічної політики. По суті, правове регулювання економіки можна розцінювати як втручання (інтервенцію) держави у процеси, що перебігають в ринковій економіці, з метою їхнього упорядкування в такий спосіб, як це потрібно державі. Але правове регулювання економіки не є «чарівною паличкою», яка автоматично усуває недоліки ринкового механізму. Дуже багато залежить від ступеня, форм і методів правового регулювання економіки, їхньої раціональності та доцільності, контролю за дотриманням, їхньої відповідності умовам економіки конкретної країни.

Правове регулювання економіки відбувається за допомогою системи заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, котрі здійснюються державними установами з метою стабілізації і розвитку економіки, пристосування існуючої соціально-

економічної системи до умов її функціонування, що постійно змінюються. В основі організації правового регулювання економіки лежать принципи ринкової економіки й централізація окремих функцій державного управління.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України (ВР України), а Кабінет Міністрів України (КМУ) є вищим органом у системі органів виконавчої влади.

Правове регулювання складається з підтримуючої, компенсаційної та регулятивної діяльності держави.

Підтримуюча діяльність держави передбачає підтримку функціонування ринку. Компенсаційна діяльність держави покликана компенсувати недоліки або негативні наслідки функціонування ринку шляхом введення, наприклад, антимонопольного та екологічного законодавства, правил участі суб'єктів підприємницької діяльності у соціальному захисті непрацевдатних та малозабезпечених верств населення та ін. Регуляторна діяльність держави передбачає регулювання економічних та соціальних відносин з метою реалізації поставлених цілей соціально-економічного розвитку держави.

Методи правового регулювання економіки – це сукупність засобів правового впливу на діяльність суб'єктів національної економічної системи (зокрема, на їхні відносини з приводу виробництва, обміну та споживання продукції та послуг) з метою створення або забезпечення умов їхньої діяльності відповідно до економічної політики держави. Кожен метод знаходить своє застосування через сукупність відповідних інструментів (синоніми – регуляторів, важелів, засобів). За формами впливу правові методи поділяють на методи прямого і непрямого впливу.

Взаємодія держави і бізнесу здійснюється у формі економічного, правового та організаційного партнерства.

Економічне партнерство передбачає здійснення спільної підприємницької діяльності державними органами та підприємницькими структурами, спрямованої на отримання неподаткового бюджетного доходу шляхом використання ресурсів підприємницького сектора.

Правове партнерство полягає у спільній організації процесу регулювання підприємницької діяльності з боку держави. Для цього підприємницькі структури можуть брати участь в робочих групах з розробки законодавства, створювати саморегульовані організації із залученням фахівців з органів державної влади, а також використовувати інші форми і методи правового впливу на розвиток бізнесу.

Організаційне партнерство являє собою різні форми участі представників однієї із сторін у структурних підрозділах іншого боку взаємодії. Наприклад, це може бути, з одного боку, участь представників держави в органах корпоративного управління підприємницької структури, а з іншого – участь представників бізнесу в органах, що впливають на прийняття державних рішень.

Контрольні запитання

1. Чому ринковий механізм не забезпечує повною мірою розв'язання проблем, що виникають у соціально-економічному розвитку держави?
2. Обґрунтуйте необхідність втручання держави до функціонування ринкового механізму
3. Що становить собою правове регулювання ринкової економіки?
4. Охарактеризуйте інструменти імперативного правового регулювання економіки
5. Охарактеризуйте інструменти адміністративного правового регулювання економіки
6. Охарактеризуйте об'єкти правового регулювання ринкової економіки
7. Надайте характеристику суб'єктів правового регулювання економіки
8. Охарактеризуйте систему органів державної влади та їхні функції у сфері правового регулювання економіки
9. Що собою становлять методи правового регулювання економіки?
10. Розкрийте сутність прямих та непрямих методів правового регулювання економіки
11. В який спосіб здійснюється взаємодія держави та бізнесу?

12. Охарактеризуйте форми економічного, правового та організаційного партнерства взаємодії держави та бізнесу
13. Охарактеризуйте економічне партнерство держави та бізнесу
14. Охарактеризуйте організаційне партнерство держави та бізнесу
15. Охарактеризуйте правове партнерство держави та бізнесу

Глосарій

Виконавці господарських інтересів – органи верховної влади, котрі побудовані за ієрархічним принципом.

Виразники господарських інтересів – об'єднання носіїв господарських інтересів в союзи, асоціації: профспілки, союзи підприємців, фермерів, студентів та ін.

Правове регулювання ринкової економіки – вплив держави на відтворювальні процеси в економіці за допомогою прямого інвестування, правових та економічних важелів з метою орієнтації суб'єктів господарювання і окремих громадян на досягнення цілей і пріоритетів державної соціально-економічної політики.

Економічне партнерство – здійснення спільної підприємницької діяльності державними органами та підприємницькими структурами, спрямованої на отримання неподаткового бюджетного доходу шляхом використання ресурсів підприємницького сектора.

Інфраструктура макрорівня – сукупність загальних для всього суспільства економічних і соціальних умов, які забезпечують його повноцінне функціонування та задоволення потреб його членів, їх розвиток.

Інфраструктура мезорівня – сукупність матеріально-речових елементів (дороги, енерго-, водо-, теплопостачання, зв'язок та ін.), так і певних інститутів (заклади охорони здоров'я, культури, відпочинку тощо), які знаходяться на певній території і забезпечують належні умови життєдіяльності населення.

Інфраструктура мікрорівня – сукупність інженерно-технічних об'єктів, які створюють матеріально-речові умови для функціонування окремих підприємств або видів діяльності та сприяють перебігу у них відповідних технологічних процесів (енерго- і теплопостачання, водопостачання та водовідведення, внутрішньозаводський транспорт тощо).

Методи правового регулювання економіки – сукупність засобів правового впливу на суб'єктів національної економічної системи з метою створення або забезпечення умов їхньої діяльності відповідно до економічної політики держави.

Організаційне партнерство – різні форми участі представників однієї із сторін у структурних підрозділах іншого боку взаємодії.

Правове партнерство – спільна організація процесу регулювання підприємницької діяльності з боку держави.

Практичні завдання

1. ТОВ «Вега» протягом року торгувало пестицидами – регуляторами росту рослин без ліцензії на здійснення цього виду діяльності. Податкова інспекція подала позов до суду про ліквідацію товариства. Товариство проти позову заперечувало, посилаючись на те, що торгівля без ліцензії не може бути підставою для ліквідації товариства.

Запитання

Чи потрібна ліцензія для торгівлі пестицидами – регуляторами росту рослин?

Чи може бути торгівля без ліцензії підставою для ліквідації товариства?

Чи має право податковий орган подавати подібний позов до суду?

2. ФОП Петренко А.І. здійснював роздрібну торгівлю тютюновими виробами за готівку в приміщенні по вул. В-ї у м. Києві, яке він орендував під магазин. 01 березня 2025 року до нього до приміщення зайшов представник Державної податкової інспекції С-го району у м. Київ і попросив пред'явити торговий патент на здійснення роздрібною торгівлі за готівку.

ФОП Петренко А.І. сказав, що у нього немає такого патенту.

Представник Державної податкової інспекції наказав припинити торгівлю та закрити магазин.

ФОП Петренко А.І. виконав вимогу представника Державної податкової інспекції та звернувся з адміністративним позовом до адміністративного суду про захист свого права на

підприємницьку діяльність, передбаченого статтею 42 Конституції України, посилаючись на те, що чинне законодавство не передбачає видачу торгових патентів.

Запитання

Чи передбачає чинне законодавство видачу торгових патентів? Якщо так, то у яких випадках потрібно отримувати торгові патенти і хто має видавати торгові патенти?

Чи є згідно з чинним законодавством України патентування способом правового регулювання господарської діяльності?

Який суд має розглядати даний спір – адміністративний чи господарський?

Чи є законними дії та пояснення працівника Державної податкової інспекції С-го району у м. Київ? Обґрунтуйте свою відповідь.

3. Мале приватне підприємство «Карпати», отримавши необхідні ліцензії у 2020 р., здійснює оптову торгівлю етиловим, коньячним і плодовим спиртом та роздрібну торгівлю алкогольними напоями та тютюновими виробами.

Фахівці податкової служби за участі співробітників Національної поліції на початку 2025 р. перевірили наявність ліцензій на право виробництва та продаж алкоголю і тютюну і висунули претензію власнику щодо втрати чинності ліцензій.

Власник підприємства відкинув обвинувачення щодо недійсності ліцензії, стверджуючи, що ліцензія видається на необмежений строк, посилаючись на п. 12 ст. 13 Закону України від 02.03.2015 № 222-VIII «Про ліцензування видів господарської діяльності».

Запитання

Чи мають правові підстави претензії фахівців податкової служби власнику щодо втрати чинності ліцензій?

Чи мають правові підстави заперечення власника підприємства?

4. Відносно безпечним для економіки вважається рівень «тіні» не більше 15 %. Показник тіньової економіки в Україні не є критичним (32–33 % за офіційними даними). Наприклад, у Болгарії, Хорватії і країнах Балтії він становить 23–30 %, у Данії та Швеції в «тіні» знаходиться 12 % і 13 % економіки, відповідно. В ЄС в середньому рівень тіньової економіки становить 18% ВВП, а у США, Японії, Канаді цей показник коливається в межах 6–10 %.

Запитання

Які причини зумовили такий рівень тіньової економіки в Україні, що тривалий час перебуває на тому ж само рівні?

В який спосіб можна зменшити обсяги тіньової економіки в Україні?

5. У Франції свого часу намагалися суттєво скоротити тіньовий ринок праці, для чого посилили вимоги для працедавців у частині офіційного оформлення працівників та нарахування їм офіційної заробітної плати. Але замість скорочення тіньового ринку праці це призвело до багатьох соціальних і суспільних проблем: частина бізнесу почала закриватися, а до роботи почали залучати дешеву робочу силу емігрантів.

У чому Ви бачите причини невдалого результату спроби скорочення тіньового ринку праці у Франції?

6. Тіньові операції в Україні найбільш поширені у транспортній галузі, у будівництві, в операціях з нерухомістю, у роздрібній та оптовій торгівлі, у сфері фінансових послуг.

Запитання

Назвіть причини поширення тіньових операцій саме у цих видах діяльності.

Які способи та форми правового регулювання економіки мають зменшити обсяг тіньових операцій у цих видах економічної діяльності?

7. Чи належать до тіньової економіки продаж домогосподаркою пиріжків на базарі, автоперевезення, що здійснюються власником автотранспортного засобу час від часу, ремонтні послуги побутової техніки, якщо вони надаються у приватному порядку?

Використана література

Управління державним сектором економіки: навч. посіб. / Є.Г. Карташов, І.О. Драган, Н.В. Дацій, О.В. Чумак, А.В. Антонов, І.І. Туболец, В.В. Іванюта, О.В. Алейнікова; за заг. ред. Є.Г. Карташова. К. : Освіта України, 2021. 330 с.

URL:http://umo.edu.ua/images/content/institutes/imp/struktura/kaf_upravl_proekt/material/D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9A%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%88%D0%BE%D0%B2.pdf

Мельникова О. Правове регулювання економіки : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти бакалаврського рівня. Харків : ХНПУ, 2023. 105 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1091751/mod_resource/content/0/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B8_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1.pdf

Правове регулювання економіки: навч. посіб. до виконання практичних занять. К. : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. 50 с. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/56b023bd-3feb-4931-b9b4-d185f4fbb9f5/content>

Шибяєва Н. В., Бабан Т. О. Правове регулювання економіки : навч. посіб. Х. : ДБТУ, 2022. 272 с. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/29574/1/NP_DerzhRE_2022.pdf

Сенишин О. С., Горинь М. О., Кундицький О. О. Правове регулювання економіки : навч. посіб. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. 334 с. URL: https://econom.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/PIDRUCHNYK_DERZHAVNE-REHULYUVANNYA-EKONOMIKY_Senyshyn-Horyn-Kundytskyu.pdf

Вачевський М. В., Кулішов В. В., Падалка О. С. Основи ринкової економіки : підручник. К. : Магнолія-2006, 2024. 472 с.

Кудинова А., Кулага І., Лопух К. Основи економічних знань : навч. посіб. для здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти. К. : ВЦ «Академія», 2023. 208 с. URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/posibnyku-prof-tech/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%8C%20%D0%9A%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%92%D0%A6%20%D0%90%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%8F.pdf>

Рекомендована література

Управління державним сектором економіки: навч. посіб. / Є.Г. Карташов, І.О. Драган, Н.В. Дацій, О.В. Чумак, А.В. Антонов, І.І. Туболец, В.В. Іванюта, О.В. Алейнікова; за заг. ред. Є.Г. Карташова. К. : Освіта України, 2021. 330 с.

URL:http://umo.edu.ua/images/content/institutes/imp/struktura/kaf_upravl_proekt/material/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9A%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%88%D0%BE%D0%B2.pdf

Мельникова О. Правове регулювання економіки : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти бакалаврського рівня. Харків : ХНПУ, 2023. 105 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1091751/mod_resource/content/0/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B8_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1.pdf

Правове регулювання економіки: навч. посіб. до виконання практичних занять. К. : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. 50 с. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/56b023bd-3feb-4931-b9b4-d185f4fbb9f5/content>

Шибяєва Н. В., Бабан Т. О. Правове регулювання економіки : навч. посіб. Х. : ДБТУ, 2022. 272 с. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/29574/1/NP_DerzhRE_2022.pdf

Сенишин О. С., Горинь М. О., Кундицький О. О. Правове регулювання економіки : навч. посіб. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. 334 с. URL: https://econom.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/PIDRUCHNYK_DERZHAVNE-REHULYUVANNYA-EKONOMIKY_Senyshyn-Horyn-Kundytskyu.pdf

РОЗДІЛ 2 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тема 4 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

- 4.1. Поняття, ознаки та види суб'єктів господарювання
- 4.2. Порядок створення суб'єктів господарювання. Установчі документи суб'єктів господарювання
- 4.3. Правовий режим майна суб'єктів господарювання
- 4.4. Припинення діяльності суб'єктів господарювання
- 4.5. Банкрутство як спосіб ліквідації суб'єкта господарювання

4.1. Поняття, ознаки та види суб'єктів господарювання

Сучасна ринкова економіка України характеризується різноманітністю суб'єктів господарювання, які здійснюють підприємницьку та іншу економічну діяльність. Правове регулювання статусу та діяльності цих суб'єктів базується на нормах цивільного законодавства, спеціальних законів про окремі організаційно-правові форми, а також актах, що регулюють процедури їх створення, функціонування та припинення.

Цивільним кодексом України визначено правовий статус юридичних осіб як основних суб'єктів господарювання. Паралельно діють спеціальні закони, зокрема Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», Закон України «Про акціонерні товариства», які деталізують правове регулювання окремих організаційно-правових форм.

Особливе значення має Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 № 4196-IX, який встановлює спеціальний правовий режим для окремих категорій суб'єктів в умовах трансформації правової системи. Цим Законом скасовано дію Господарського кодексу України, положеннями якого до 28 серпня 2025 року визначалися загальні засади здійснення господарської діяльності в Україні. Однак незважаючи на скасування Господарського кодексу України, положення Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» увібрали в себе фактично дослівно частину визначень із Господарського Кодексу України. Зокрема, це стосується визначення змісту таких понять як «господарська діяльність», «суб'єкт господарювання» тощо.

Господарська діяльність – це діяльність у сфері суспільного виробництва, спрямована на виробництво та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Не можуть здійснювати господарську діяльність органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи.

Суб'єкт господарювання – це учасник господарських відносин (юридична особа, фізична особа-підприємець, або їх відокремлений підрозділ), який здійснює господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), має відокремлене майно та несе відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна.

Правове регулювання статусу та діяльності суб'єктів господарювання базується на нормах цивільного законодавства, спеціальних законів про окремі організаційно-правові форми, а також актах, що регулюють процедури їх створення, функціонування та припинення.

Суб'єктами господарювання є:

господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, підприємства, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані у встановленому законом порядку;

громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Ознаками суб'єктів господарювання є:

правосуб'єктність, що включає правоздатність (здатність мати цивільні права та обов'язки) та дієздатність (здатність своїми діями набувати цивільні права та обов'язки). Для юридичних осіб правоздатність і дієздатність виникають одночасно з моменту їх створення і припиняються в момент завершення ліквідації. Фізичні особи-підприємці набувають спеціальної підприємницької дієздатності з моменту державної реєстрації;

організаційна єдність, яка виражається в наявності певної внутрішньої структури, органів управління, розподілу компетенції між ними. Ця ознака чітко проявляється у юридичних осіб, які мають внутрішню організаційну структуру, визначену установчими документами;

майнова відокремленість, яка означає наявність у суб'єкта господарювання власного майна, яке відокремлене від майна засновників, учасників та інших осіб. Юридична особа має самостійний баланс або кошторис (ст. 82 ЦКУ). Майно може належати суб'єкту на різних речових правах залежно від організаційно-правової форми, зокрема на праві власності;

самостійна майнова відповідальність, що проявляється у можливості кредиторів звернути стягнення на майно суб'єкта господарювання для задоволення своїх вимог. Учасники юридичної особи, як правило, не відповідають за її зобов'язаннями, крім випадків, передбачених законом або установчими документами;

виступ від власного імені, що означає можливість від свого імені набувати майнові та особисті немайнові права, мати обов'язки, бути позивачами і відповідачами в суді;

мета діяльності, яка вказує на мету систематичного здійснення підприємницької діяльності та отримання прибутку. Непідприємницькі організації можуть здійснювати підприємницьку діяльність лише як допоміжну для досягнення основної мети;

державна реєстрація, яка є необхідною умовою набуття статусу суб'єкта господарювання. Юридичні особи набувають цивільної правоздатності та дієздатності з моменту їх державної реєстрації.

В Цивільному кодексі України відсутній термін «суб'єкт господарювання», в ньому є поняття «юридична особа» – організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка може мати цивільні права та обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді (ч. 1 ст. 80 Цивільного кодексу України – далі ЦКУ).

Юридична особа може бути створена лише на підставі установчих документів (ст. 81 Цивільного кодексу України).

Установчими документами юридичної особи є:

статут;

або

засновницький договір.

Цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється в момент завершення її ліквідації.

Цивільне законодавство встановлює загальні засади правового статусу юридичних осіб, а спеціальні закони (Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», Закон України «Про акціонерні товариства» тощо) деталізують правове регулювання окремих організаційно-правових форм.

Юридичні особи поділяються на:

підприємницькі організації – юридичні особи, які створюються для здійснення підприємницької діяльності з метою одержання прибутку і подальшого його розподілу між учасниками;

непідприємницькі організації – юридичні особи, які не мають на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між учасниками. Такі організації можуть здійснювати підприємницьку діяльність лише для досягнення мети, заради якої вони створені.

Підприємницька діяльність – самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

До суб'єктів господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність, належать: юридичні особи, створені для здійснення підприємницької діяльності; фізичні особи, які здійснюють підприємницьку діяльність та зареєстровані як підприємці;

юридичні особи, які не є підприємцями, але можуть здійснювати окремі види господарської діяльності для досягнення мети своєї діяльності.

Фізичні особи можуть бути суб'єктами господарювання за умови державної реєстрації як підприємці у порядку, встановленому законом (ст. 50 Цивільного кодексу України).

Фізична особа-підприємець – це фізична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи після проведення державної реєстрації як суб'єкт підприємницької діяльності.

Особливості правового статусу фізичних осіб-підприємців:

відповідають за своїми зобов'язаннями всім належним їм майном;

можуть здійснювати будь-які види підприємницької діяльності, не заборонені законом; підлягають державній реєстрації та можуть бути виключені з реєстру за певних підстав; мають право найманої праці.

Всі суб'єкти господарювання незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності мають рівні можливості для участі в цивільних відносинах.

Під **некомерційною господарською діяльністю** розуміється господарська діяльність, що здійснюється без мети одержання прибутку.

Залежно від порядку створення юридичні особи поділяються на ті, що створюються: в розпорядчому порядку

або в дозвільному порядку, та ті, що створюються в явочно-нормативному порядку.

Найпоширенішою організаційно-правовою формою юридичних осіб, що здійснюють підприємницьку діяльність, є господарські товариства – юридичні особи, створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку.

Товариство – це юридична особа, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в товаристві (ст. 120 ЦКУ).

До втрати чинності Господарського кодексу України до них належали акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

Товариства можуть займатися будь-якою підприємницькою діяльністю, яка не суперечить законодавству України.

Господарські товариства можуть набувати майнових та особистих немайнових прав, вступати в зобов'язання, виступати в суді та третейському суді від свого імені.

З 28.08.2025 **господарські правовідносини** – врегульовані правом суспільні відносини, що виникають у сфері господарювання, пов'язані зі здійсненням або організацією господарської діяльності – регулюються нормами:

Цивільного кодексу України;

Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 № 4196 ІХ (набув чинності 26.02.2025);

Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»

Закону України «Про акціонерні товариства» та ін.

З 28 серпня 2025 р. стартує трирічний перехідний період.

Протягом перших шести місяців цього періоду **всі державні підприємства мають бути реорганізовані у акціонерні товариства або товариства з обмеженою відповідальністю зі стовідсотковою державною власністю**.

Якщо уповноважений орган не ухвалить рішення щодо трансформації чи ліквідації державного підприємства, уряд зобов'язаний передати його єдиний майновий комплекс до Фонду держмайна. Саме Фонд визначатиме подальшу долю такого підприємства.

Із набуттям чинності Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань

юридичних осіб» від 09.01.2025 № 4196-IX. більше не можна буде створювати юридичні особи у формах державних чи комунальних підприємств (комерційних, некомерційних, казенних), спільних комунальних підприємств, приватних підприємств, дочірніх структур, підприємств іноземних компаній чи організацій громадян (релігійних, профспілкових, кооперативних).

Таким чином, Україна переходить на спрощену модель організаційно-правових форм, де залишаються **сучасні корпоративні структури – акціонерні товариства, ТОВ та інші, що відповідають європейським стандартам.**

Товариство з обмеженою відповідальністю – це товариство, яке має статутний капітал, поділений на частки учасників. Його учасники не відповідають за зобов'язаннями товариства (Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»).

Акціонерне товариство – це товариство, статутний капітал якого поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і учасники якого (акціонери) не відповідають за зобов'язаннями товариства (Закон України «Про акціонерні товариства»).

Розрізняють приватні та публічні акціонерні товариства.

Публічне акціонерне товариство (ПАТ) – це товариство, акції якого можуть вільно продаватися і купуватися на фондовій біржі або позабіржовому фондовому ринку.

Приватне акціонерне товариство (ПрАТ) – це тип акціонерного товариства, акції якого не пропонуються для вільного продажу на фондовому ринку, а розповсюджуються серед обмеженого кола осіб. Іншими словами, акції ПрАТ не є публічно доступними, на відміну від акцій публічних акціонерних товариств (ПАТ), де акції можуть купуватися та продаватися на біржі або позабіржовому фондовому ринку.

Відповідно до положень Цивільного кодексу України та Закону України «Про господарські товариства» існують командитні та повні товариства.

Повне товариство – це товариство, учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить.

Командитне товариство – це товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства.

Суб'єкти господарювання мають різні форми власності. За Конституцією визнаються і захищаються усі форми власності.

За формами власності суб'єкти господарювання поділяються на:

суб'єктів приватної власності, що засновані на приватній власності фізичних або юридичних осіб, а також фізичні особи-підприємці;

суб'єктів державної власності, що створені на базі державної власності України;

суб'єктів комунальної власності, що створені на базі комунальної власності територіальних громад.

Суб'єкти господарювання залежно **від кількості працівників та обсягу доходів** від будь-якої діяльності за рік можуть належати до:

суб'єктів мікропідприємництва (до 10 працюючих та обсяг річного доходу від будь-якої діяльності, що не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за офіційним курсом гривні щодо іноземних валют, встановленим Національним банком України);

суб'єктів малого підприємництва (від 11 до 50 працюючих та обсяг річного доходу від будь-якої діяльності, що не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за офіційним курсом гривні щодо іноземних валют, встановленим Національним банком України);

суб'єктів середнього підприємництва (від 51 до 250 працюючих та обсяг річного доходу від будь-якої діяльності, що складає суму, еквівалентну від 10 до 50 мільйонів євро, визначену за офіційним курсом гривні щодо іноземних валют, встановленим Національним банком України);

суб'єктів великого підприємництва (понад 250 працюючих та обсяг річного доходу від будь-якої діяльності, що перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за офіційним курсом гривні щодо іноземних валют, встановленим Національним банком України).

В Законі України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» застосовується також поняття «*підприємство*». Так, розрізняють окремо:

приватне підприємство, що є юридичною особою, яку створено на основі приватної власності однієї чи кількох фізичних осіб або юридичної особи і діє відповідно до статуту;

іноземне підприємство, що є юридичною особою, яку створено згідно із законодавством України і діє винятково на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб;

дочірнє підприємство, що є юридичною особою, єдиним учасником (засновником) якої є інше підприємство або підприємницьке товариство;

підприємство споживчої кооперації, що є юридичною особою, яку створено споживчим товариством (товариствами) або спілкою (об'єднанням) споживчих товариств з метою здійснення діяльності для виконання своїх статутних завдань.

Порядок створення, діяльності та припинення підприємств визначається законом, а також установчими документами підприємства.

Особливості діяльності та управління державними унітарними підприємствами визначаються Законом України «Про управління об'єктами державної власності».

Особливості діяльності та управління державними підприємствами оборонно-промислового комплексу визначаються Законом України «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі».

Особливості діяльності та управління комунальними підприємствами визначаються Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Особливості діяльності та управління спільними комунальними підприємствами визначаються Законом України «Про співробітництво територіальних громад».

Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» містить спеціальні положення про об'єднання юридичних осіб.

Об'єднання юридичних осіб – це організаційні структури, створені двома або більше юридичними особами для координації їх діяльності, представлення та захисту спільних інтересів.

Об'єднання юридичних осіб створюються на невизначений строк або як тимчасові об'єднання.

Об'єднання юридичних осіб є юридичною особою.

Залежно від порядку заснування об'єднання юридичних осіб може створюватися як:

господарське об'єднання – об'єднання юридичних осіб, створене за ініціативою юридичних осіб незалежно від їхнього виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність;

державне чи комунальне господарське об'єднання – об'єднання юридичних осіб, створене юридичними особами, єдиним учасником (засновником) яких є держава або територіальна громада, та/або юридичними особами, у статутному капіталі яких частка держави або територіальної громади перевищує 50 відсотків, за рішенням Кабінету Міністрів України, а у визначених законом випадках – за рішенням міністерства (іншого органу, до сфери управління якого належать юридичні особи, що створюють об'єднання), або за рішенням уповноваженого органу місцевого самоврядування.

Господарські об'єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, що затверджується їхніми засновниками.

Державне або комунальне господарське об'єднання діє на основі рішення про його створення та статуту, що затверджується органом, що прийняв рішення про створення такого об'єднання.

Об'єднання юридичних осіб створюються та діють у формі, передбаченої законом:

асоціації – договірною об'єднання, створеного з метою постійної координації господарської діяльності юридичних осіб, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або

кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність юридичних осіб - учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їхні інтереси у відносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами;

корпорації – договірною об'єднання, створеного на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів юридичних осіб, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації;

консорціуму – тимчасового статутного об'єднання юридичних осіб для досягнення його учасниками спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, у порядку, визначеному його статутом. Консорціум припиняє свою діяльність після досягнення мети його створення.

концерну – статутного об'єднання юридичних осіб на основі їхньої фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їхні інтереси у відносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами. Учасник концерну не може одночасно бути учасником іншого концерну.

Суб'єкти господарювання – юридичні особи – можуть мати відокремлені підрозділи (філії та представництва).

Філією є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій.

Представництвом є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Філії та представництва не є юридичними особами. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. Керівники філій та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності. Відомості про філії та представництва юридичної особи включаються до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

4.2. Порядок створення суб'єктів господарювання. Установчі документи суб'єктів господарювання

Чинне законодавство України регулює умови створення різних видів суб'єктів господарювання.

Законодавством визначено загальні засади створення суб'єкта господарювання, в тому числі:

- правові підстави;
- форми створення;
- необхідність додержання вимог чинного законодавства.

Набуття фізичною особою статусу підприємця або відмови від такого статусу, так само як створення суб'єкта господарювання юридичної особи та її припинення передбачає необхідність відповідної державної реєстрації.

Загальний порядок державної реєстрації суб'єктів господарювання визначений Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

Державна реєстрація є обов'язковою процедурою для набуття статусу суб'єкта господарювання та здійснення підприємницької діяльності на території України. Без державної реєстрації юридична особа не може здійснювати господарську діяльність, а фізична особа не має права займатися підприємництвом.

Правовою підставою створення суб'єкта господарювання є рішення власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством, – рішення інших органів, організацій і громадян.

Форми створення суб'єкта господарювання:

заснування нового суб'єкта (суб'єктів) господарювання;

реорганізація (злиття, виділення, поділ, перетворення) діючого (діючих) суб'єкта (суб'єктів) господарювання.

Реорганізація суб'єкта господарювання – це припинення його функціонування в конкретній організаційно-правовій формі із заміною на нову шляхом злиття, приєднання, поділу або перетворення. В результаті реорганізації суб'єктивні права й обов'язки суб'єкта господарювання успадковуються, настає повне правонаступництво. Іншими словами, суб'єктні права і обов'язки суб'єкта господарювання, що припинено, стають правами та обов'язками нових чи оновлених утворень.

Суб'єкт господарювання може бути утворений шляхом примусового поділу (виділення) діючого суб'єкта господарювання за розпорядженням антимонопольних органів відповідно до антимонопольно-конкурентного законодавства України.

Процес створення суб'єкта господарювання – юридичної особи передбачає набуття нею правоздатності та дієздатності.

Дієздатність означає, що юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону.

Юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині.

Цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення і може бути обмежена лише за рішенням суду.

Юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії).

Порядок створення органів юридичної особи встановлюється установчими документами та законом.

Для державної реєстрації юридичної особи подаються такі документи:

заява про державну реєстрацію юридичної особи за формою, що затверджується центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації;

установчі документи у двох примірниках.

У разі утворення юридичної особи шляхом реорганізації додатково подаються:

рішення про реорганізацію; передавальний акт або розподільчий баланс;

документи, що підтверджують повідомлення кредиторів про реорганізацію та врегулювання розрахунків з ними або забезпечення виконання зобов'язань.

Для державної реєстрації фізичної особи підприємцем подаються:

заява про державну реєстрацію фізичної особи підприємцем;

копія документа, що посвідчує особу заявника;

копія довідки про присвоєння реєстраційного номера облікової картки платника податків (за наявності).

Документи для проведення державної реєстрації можуть подаватися в паперовій або електронній формі особисто заявником або поштою.

Документи в електронній формі подаються заявником з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг у законодавчо визначеному порядку (Міністерством юстиції України).

Суб'єкт господарювання створюється і діє на підставі **установчих документів (документа)**, які мають відповідати встановленим загальним і спеціальним вимогам (рис. 4.1).

У засновницькому договорі засновники:

- зобов'язуються утворити суб'єкт господарювання;
- визначають порядок спільної діяльності щодо його утворення, умови передачі йому свого майна;
- визначають порядок розподілу прибутків і збитків;
- визначають управління діяльністю суб'єкта господарювання та участі в ньому засновників;
- визначають порядок вибуття та входження нових засновників;
- визначають інші умови діяльності суб'єкта господарювання, які передбачені законом;
- визначають порядок реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання відповідно до закону.

Рис. 4.1. Установчі документи суб'єкта господарювання

Статут суб'єкта господарювання повинен містити:

- відомості про його найменування і місцезнаходження;
- мету і предмет діяльності;
- розмір і порядок утворення статутного капіталу та інших фондів;
- порядок розподілу прибутків і збитків;
- відомості про органи управління і контролю, їх компетенцію;
- умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання;
- інші відомості, пов'язані з особливостями організаційної форми суб'єкта господарювання, передбачені законодавством);
- господарську компетенцію органів державної влади, органів місцевого самоврядування, відокремлених підрозділів суб'єкта господарювання.

Окремими законами України можуть визначатися особливості змісту установчих документів (наприклад, Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», Законом України «Про акціонерні товариства»).

Юридична особа повинна мати своє найменування, крім повного – ще й скорочене найменування. Юридична особа, що є підприємницьким товариством, може мати комерційне (фірмове) найменування. Комерційне (фірмове) найменування юридичної особи може бути зареєстроване у порядку, встановленому законом.

Найменування юридичної особи вказується в її установчих документах.

Найменування юридичної особи не може бути тотожним найменуванню іншої юридичної особи (крім органів місцевого самоврядування).

Розгляд документів, поданих для державної реєстрації, здійснюється протягом 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації, крім вихідних та святкових днів.

Результатом державної реєстрації є внесення відомостей про суб'єкт господарювання до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань з видачою виписки з цього реєстру. Цей документ підтверджує факт реєстрації.

4.3. Правовий режим майна суб'єктів господарювання

Майном у сфері господарювання визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які:

мають вартісне визначення;

виробляються та використовуються у діяльності суб'єктів господарських відносин;

відображаються у балансі суб'єктів господарювання відносин або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Майнові цінності суб'єкта господарювання складаються з (рис. 4.2):

основних фондів виробничого і невиробничого призначення, до складу яких входять будівлі, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що згідно із законодавством належить до основних фондів.

оборотних засобів, до складу яких входять сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення;

коштів – грошей в національній та іноземній валюті, призначених для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства;

товарів, якими визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги.

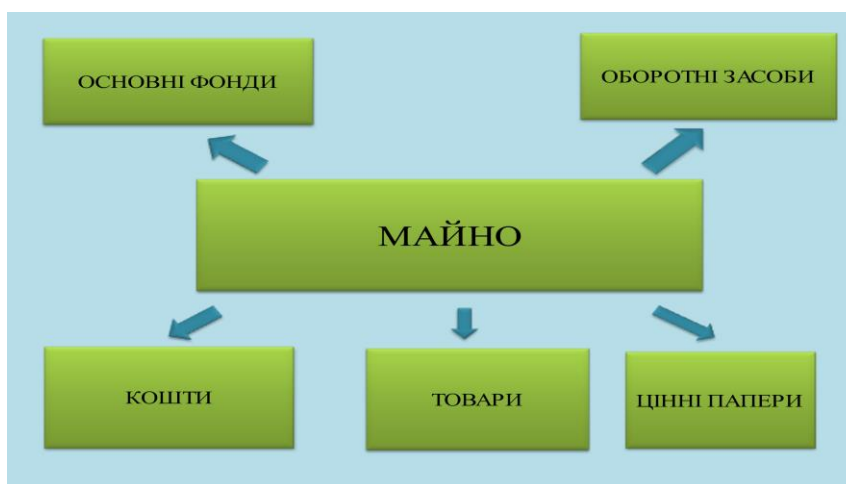

Рис. 4.2. Майно суб'єкта господарювання

Особливим видом майна суб'єктів господарювання є **цінні папери** інших емітентів (облігації держави або регіону, акції акціонерних товариств тощо).

Цінний папір – це документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає відносини між суб'єктом господарювання, який його випустив (видав), і власником та передбачає виконання

зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам.

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів.

Пайові цінні папери – це цінні папери, що посвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі та/або активах емітента та надають їх власнику (інвестору) право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у вигляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством, а також проспектом або рішенням про емісію;

До пайових цінних паперів належать:

- акції;
- інвестиційні сертифікати;
- сертифікати ФОН;
- акції корпоративних інвестиційних фондів.

Боргові цінні папери – це цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають обов'язок емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги, а також інші права власника та обов'язки емітента і осіб, які надають забезпечення за облігаціями. До боргових цінних паперів належать:

- корпоративні облігації;
- державні облігації України;
- облігації місцевих позик;
- казначейські зобов'язання України;
- ощадні сертифікати банків;
- депозитні сертифікати банків;
- векселі;
- облігації міжнародних фінансових організацій;
- фінансові аграрні ноти.

Товаророзпорядчі цінні папери – це цінні папери, що надають їх держателю право розпоряджатися майном, зазначеним у таких документах (наприклад, товарні аграрні ноти).

Основні форми майна у сфері господарювання:

майно в речовій формі, що залежно від природних властивостей традиційно поділяється на рухоме і нерухоме (ст. 181 Цивільного кодексу України):

а) до нерухомих речей належать земля (земельні ділянки) та розташовані на ній об'єкти, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни їх призначення. Нерухомі речі зазвичай є незамінними (індивідуалізованими) і мають спеціальний правовий режим, що полягає в реєстрації прав на таке майно. Правовий режим нерухомих речей може бути поширений законом на повітряні та морські судна та інше майно. Спеціальний правовий режим мають такі види нерухомого майна як природні ресурси (земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України). Природні ресурси є об'єктами права власності народу України і можуть надаватися суб'єктам господарювання для використання або придбаватися ними у власність лише у випадках та порядку, передбачених законом. Суб'єкти господарювання використовують у господарській діяльності природні ресурси в порядку спеціального або загального природокористування.

б) рухомими речами є речі, які вільно переміщуються у просторі (ч. 2 ст. 181 ЦКУ). Правовий режим таких речей спрощений, оскільки вони зазвичай вважаються товаром, призначеним для відчуження. Відтак їх обіг не потребує реєстрації;

нематеріальні активи, які не мають фізичної форми, але забезпечують права та приносять економічні вигоди підприємству. До нематеріальних активів відповідно до ст. 14.1.120 Податкового кодексу України належать:

а) результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності (патенти, авторські права, програмне забезпечення, торгові марки, ділова репутація (гудвіл) та ін.);

б) набуті в установленому законодавством права – користування майном та майновими правами, ліцензії.

Нематеріальний актив визнається активом, якщо за Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку в державному секторі 122 «Нематеріальні активи», затвердженим Міністерством фінансів України 12.10.2010 № 1202):

його можна ідентифікувати (він може бути виділений чи відокремлений від інших активів);

виникає внаслідок угод, які мають обов'язкову силу незалежно від того, чи можуть вони бути передані або відокремлені від суб'єкта державного сектору чи від інших прав та зобов'язань;

існує ймовірність отримання суб'єктом бухгалтерського обліку в державному секторі майбутньої економічної вигоди, пов'язаної з його використанням;

має потенціал корисності;

його вартість можна достовірно визначити.

Відносини, що пов'язані з використанням у господарській діяльності та охороною прав інтелектуальної власності, регулюються Цивільним кодексом України та іншими законами.

Об'єктами прав інтелектуальної власності у сфері господарювання є:

винаходи та корисні моделі;

промислові зразки;

сорти рослин і породи тварин;

торговельні марки (знаки для товарів і послуг);

комерційне (фірмове) найменування;

комерційна таємниця;

комп'ютерні програми;

інші об'єкти, передбачені законом.

Право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок відповідно до законодавства України засвідчується **патентом**.

Право інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується **свідоцтвом** у випадках і порядку, передбачених законом.

Використанням торговельної марки у сфері господарювання визнається її застосування на товарах та при наданні послуг, для яких вона зареєстрована, на упаковці товарів, у рекламі, друкованих виданнях, на вивісках, у проспектах, рахунках, на бланках та в іншій документації, пов'язаній з упровадженням зазначених товарів і послуг у господарський (комерційний) обіг.

Свідоцтво надає право його володільцеві забороняти іншим особам використовувати зареєстровану торговельну марку без його дозволу, за винятком випадків правомірного використання торговельної марки без його дозволу.

У власності суб'єкта господарювання може бути такий вид майна як корпоративні права.

Корпоративними правами є сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства.

Корпоративні права набуваються особою з моменту набуття права власності на частку (акцію, пай або інший об'єкт цивільних прав, що засвідчує участь особи в юридичній особі) у статутному капіталі юридичної особи.

Учасники (засновники, акціонери, пайовики) юридичної особи мають право у порядку, встановленому установчим документом та законом:

брати участь в управлінні юридичною особою у порядку, визначеному установчим документом, крім випадків, встановлених законом;

брати участь у розподілі прибутку юридичної особи і одержувати його частину (дивіденди), якщо така юридична особа має на меті одержання прибутку;

у випадках, передбачених законом та установчим документом, вийти з юридичної особи;

здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, паїв та інших об'єктів цивільних прав, що засвідчують участь у юридичній особі, у порядку, встановленому законом;

одержувати інформацію про діяльність юридичної особи у порядку, встановленому установчим документом;

одержати частину майна юридичної особи у разі її ліквідації в порядку та у випадках, передбачених законом, установчим документом (право на ліквідаційну квоту).

Правомочності з **управління корпоративними правами держави** здійснюються безпосередньо відповідними органами виконавчої влади, якщо:

держава має сто відсотків часток (акцій) у статутному капіталі господарської організації;

суб'єкт господарювання, щодо якого здійснюються корпоративні права держави, бере участь у державних та регіональних програмах, що фінансуються з державного бюджету України;

не відбувся конкурс з призначення уповноваженої особи через відсутність претендентів або якщо пропозиції конкурсанти не відповідають умовам конкурсу;

в інших випадках, передбачених законом.

Корпоративні права держави та активи суб'єктів господарювання, у статутному фонді яких визначено частку держави, підлягають оцінці за методикою, що затверджується Кабінетом Міністрів України, відповідно до вимог закону.

Майнові права і обов'язки суб'єкта господарювання можуть виникати:

з угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, що йому не суперечать;

з активів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у випадках, передбачених законом;

внаслідок створення та придбання майна з підстав, не заборонених законом;

внаслідок заподіяння шкоди іншій особі, придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав;

внаслідок порушення вимог закону при здійсненні господарської діяльності;

з інших обставин, з якими закон пов'язує виникнення майнових прав та обов'язків суб'єктів господарювання.

Залежно від співвідношення прав на майно учасників (засновників) і самої юридичної особи виділяють три моделі організацій:

модель, за якою засновники при створенні юридичної особи і передачі їй майна втрачають речові права на це майно, але набувають зобов'язуючих прав. Власниками майна є юридичні особи. Така конструкція майнових прав існує в господарських товариствах та кооперативах;

модель, за якою засновники зберігають право власності, а організації володіють цим майном на праві оперативного управління чи господарського відання. Такими суб'єктами є державні та комунальні підприємства, а також установи, які фінансуються засновникам, наприклад, бібліотеки, музеї, військові частини тощо;

модель, за якою після передачі майна втрачають речові права на це майно, але не набувають зобов'язаних прав (наприклад, громадські та релігійні об'єднання, благодійні та інші фонди).

Прикладне значення моделі мають при ліквідації юридичної особи.

Коли ліквідуються юридичної особи першої моделі, то засновники можуть претендувати відповідно своєї частки на частину майна, що ліквідується.

Засновники за другою моделлю отримують все майно, що залишилося після ліквідації.

В разі ліквідації юридичних осіб третьої моделі майно, яке залишилося після ліквідації, використовується з метою, яка встановлена в установчих документах.

Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання становлять право власності та інші речові права.

Право власності – це основне речове право у сфері господарювання, за яким суб'єкт господарювання, що здійснює господарську діяльність на основі права власності, на свій розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому (їм) майном, у тому числі має право надати майно іншим суб'єктам для використання його:

на праві власності;

на праві господарського відання;

на праві оперативного управління;

на основі інших форм правового режиму майна, передбачених законодавством України (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Речові права у сфері господарювання

Власник майна має право:

володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном.

одноосібно або спільно з іншими власниками на основі належного йому (або їм) майна засновувати господарські організації або здійснювати господарську діяльність в інших організаційно-правових формах господарювання, не заборонених законом, на власний розсуд визначати мету і предмет господарської діяльності;

здійснювати організаційно-установчі повноваження на основі належних йому корпоративних прав відповідно до законів України.

Право власності є непорушним.

Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Суб'єкт господарювання може бути позбавлений права власності або обмежений у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом.

Але певне майно не може бути у власності суб'єкта господарювання (Постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 № 2471-ХІІ «Про право власності на окремі види майна»):

зброя, боєприпаси (крім мисливської, пневматичної та спортивної зброї, що придбаваються громадськими об'єднаннями з дозволу органів внутрішніх справ), бойова і спеціальна військова техніка;

вибухові речовини й засоби вибуху, боєприпаси мисливської, пневматичної та спортивної зброї;

бойові отруйні речовини;

наркотичні, психотропні, сильнодіючі отруйні лікарські засоби (за винятком отримуваних громадянами за призначенням лікаря);

спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації;

електрошокові пристрої та спеціальні засоби, що застосовуються правоохоронними органами (крім газових пістолетів).

Право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених законами.

На такому праві майно передається державним та комунальним (комерційним) підприємствам, що діють з метою отримання прибутку, **тобто комерційним організаціям.**

Майно передається для здійснення комерційної діяльності. Власник контролює процес використання майна, однак не втручається до оперативно-господарської діяльності підприємства.

Щодо захисту права господарського відання застосовуються положення закону, встановлені для захисту права власності.

Право оперативного управління є речовим правом суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником для здійснення *некомерційної господарської діяльності* (некомерційні державні та комунальні підприємства, казенні підприємства).

Закон України №4196-ІХ передбачає реформування інститутів права господарського відання та права оперативного управління, які до його прийняття становили основу правового режиму майна суб'єктів господарювання державного сектора економіки.

Після завершення реформ правовий режим майна таких суб'єктів становитиме право власності або *узурфрукт державного майна*:

- особисте безоплатне володіння майном;
- користування майном.

4.4. Припинення діяльності суб'єктів господарювання

Припинення діяльності суб'єкта господарювання є таким же закономірним та органічним процесом як і його створення.

Припинення діяльності суб'єкта господарювання відбувається шляхом його ліквідації та реорганізації.

Ліквідація – це остаточне припинення будь-якої діяльності якогось суб'єкта господарювання. В результаті ліквідації суб'єктивні права й обов'язки суб'єкта господарювання перестають існувати, припиняються.

Реорганізація суб'єкта господарювання – це ліквідація однієї юридичної особи з утворенням на її базі іншої. Її результатом є створення нового суб'єкта господарювання, яка візьме на себе обов'язки попереднього та отримає його активи й права.

Реорганізація суб'єкта господарювання може здійснюватися у таких формах:

злиття: два або більше суб'єктів господарювання припиняють окреме існування, а всі майнові права і обов'язки кожного з них стають правами та обов'язками нового суб'єкта, який виник на майновій базі утворених внаслідок злиття суб'єктів. Організаційно-правова форма нового суб'єкта господарювання може відрізнитися від колишніх форм суб'єктів, що злилися;

приєднання: два або більше суб'єктів господарювання припиняють своє окреме існування з тією відмінністю від злиття, що всі їх майнові права й обов'язки стають правами й обов'язками не нового суб'єкта господарювання, а того, що раніше вже існував і який продовжує функціонувати в колишній організаційно-правовій формі як правонаступник суб'єктів, утворених внаслідок приєднання;

поділ: припинення одного суб'єкта господарювання й утворення на його майновій базі двох чи декількох нових суб'єктів з передачею кожному з них за роздільним актом у відповідних частинах усіх майнових прав і обов'язків суб'єкта, що реорганізується. **Поділ може бути добровільним і примусовим.** Наприклад, у випадку зловживання суб'єктом господарювання монопольним становищем на ринку антимонопольний орган може звернутися до суду з вимогою, щодо його примусового поділу (ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції»);

перетворення: зміна форми власності на майно або організаційно-правову форму суб'єкта, що продовжує функціонувати з колишнім обсягом майнових прав, обов'язків зобов'язань.

Всі форми реорганізації суб'єктів господарювання супроводжуються переходом усіх майнових прав і обов'язків.

Наприклад, правонаступник суб'єктів господарювання, які утворені внаслідок злиття або приєднання, має право стягувати з усіх їхніх дебіторів заборгованість, вимагати виконання від контрагентів цих суб'єктів зобов'язань за договорами або іншими угодами. З іншого боку, той же правонаступник зобов'язаний повною мірою виконати всі зобов'язання за угодами, укладеними правопередниками – розплатитися у повному обсязі за їх боргами, незалежно від того, чи досить для цього майна, що перейшло до нього, чи воно не покриває усіх вимог кредиторів.

У ринковій економіці приєднання може розцінюватися як одна з форм поглинання конкурента. Тим самим не виключається вплив на монополізацію ринків конкретних товарів і послуг, територій, обмеження конкуренції. Тому однією з умов здійснення злиття і приєднання суб'єктів господарювання є згода органів Антимонопольного комітету України (п. 3 ст. 20 Закону України «Про Антимонопольний комітет України»).

Після скасування державної реєстрації суб'єкт господарювання втрачає статус юридичної особи і надалі не має права брати участь у відносинах товарно-грошового обігу, бути позивачем і відповідачем в суді. Запис про припинення діяльності суб'єкта господарювання вноситься до державного реєстру тільки після затвердження ліквідаційного балансу власником або органом, що призначив ліквідаційну комісію.

Основна відмінність між ліквідацією і реорганізацією полягає у відсутності або наявності правонаступництва.

В обох випадках припинення діяльності суб'єкта господарювання він більше не існуватиме:

у зв'язку з ліквідацією суб'єкта господарювання припиниться і його діяльність;

у зв'язку з реорганізацією діяльність суб'єкта господарювання триватиме, але вже не в колишній формі (до реорганізації), а в новій організаційно-правовій формі суб'єкта господарювання.

Припинення суб'єкта господарювання може здійснюватися в добровільному та примусовому порядку відповідно до:

рішення власника та уповноважених осіб, засновників суб'єкта господарювання або їхніх правонаступників;

у випадках передбачених законодавством - за рішенням суду.

Підставою для примусової ліквідації суб'єкта господарювання може слугувати його банкрутство.

4.5. Банкрутство як спосіб ліквідації суб'єкта господарювання

Банкрутство – це визнана господарським судом нездатність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури або процедури погашення боргів боржника (ст. 1 Кодексу України з процедур банкрутства).

Зазначене не стосується страховика або кредитної спілки, які визнаються неплатоспроможними відповідно до Закону України «Про страхування», Закону України «Про кредитні спілки» або рішення Національного банку України.

Термін «банкрутство» походить від італійського *banco rotto* – зруйнований банк і символізує неспроможність фінансової установи виконувати свої зобов'язання.

В англійському правовому просторі натомість поширеним є вживання терміна *insolvency* – неплатоспроможність, який акцентує увагу на фактичній неможливості боржника задовольнити вимоги кредиторів.

У більшості юрисдикцій світу нині превалює вживання терміну *bankruptcy*, що закріпився як універсальне позначення боржника.

Банкрутство є явищем, яке має одночасно правову та економічну природу:

в юридичному аспекті – це встановлена судом неспроможність суб'єкта господарювання виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами;

в економічному аспекті – це нездатність суб'єкта господарювання генерувати достатній грошовий потік для покриття зобов'язань.

Поняття «банкрутство», «неспроможність» та «неплатоспроможність» не є синонімічними:

неплатоспроможність – це нездатність суб'єкта господарювання у встановлений строк виконати свої грошові зобов'язання, у тому числі щодо сплати податків і зборів, внесення єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Поняття має передусім економічну природу;

банкрутство – офіційне визнання факту стійкої неплатоспроможності боржника у судовому порядку, а також застосування визначених Кодексом України з процедур банкрутства процедур (реструктуризації, погашення боргів (для фізичних осіб) та санації, ліквідації (для юридичних осіб)). Банкрутство – це юридично встановлений результат тривалої або незворотної неплатоспроможності, який має певні наслідки;

неспроможність – нездатність юридичної чи фізичної особи виконувати свої зобов'язання, незалежно від того, чи є це зобов'язання фінансовими, майновими або іншими. Поняття охоплює як неплатоспроможність (фінансову складову), так і інші форми функціональної або організаційної нездатності особи діяти відповідно до своїх обов'язків, що не завжди призводить до банкрутства.

Розмежування цих понять має важливе значення для правильного розуміння стадій фінансової кризи суб'єкта господарювання, правових наслідків настання того чи іншого стану, а також вибору відповідних інструментів правового реагування.

Змішування або ототожнення цих понять призводить до неправильного застосування законодавства, порушення прав учасників процедури банкрутства, зниження ефективності антикризового управління та судового захисту інтересів як боржника, так і кредиторів.

Центральною правовою категорією в інституті банкрутства є неплатоспроможність.

Ознаки неплатоспроможності:

невиконання боржником грошових зобов'язань у строк (перед кредиторами, щодо сплати податків, зборів або внесків на соціальне страхування);

тривалість фінансової неспроможності, яка тлумачиться як відсутність можливості виконати зобов'язання протягом розумного часу без реорганізації, реструктуризації або примусового врегулювання через банкрутство (хоча конкретний період, який є критичним для визнання неплатоспроможності, законодавчо не встановлений);

відсутність реальної можливості відновити платоспроможність без судової процедури, яка зумовлена структурними проблемами у бізнесі (перевищення зобов'язань над активами) і зовнішніми економічними чи політичними обставинами;

є наявність підтвердженого кредиторського інтересу: для відкриття справи про банкрутство неплатоспроможність має бути не лише фактом, а й юридично значущим фактом, що зачіпає права кредиторів. Неплатоспроможність як така не набуває юридичної дії до того моменту, поки не виникає конкретна юридична зацікавленість кредитора, який звертається до суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство. Суд не діє ex officio з питань неплатоспроможності, тобто він не може ініціювати провадження за власною ініціативою, оскільки відсутня процесуальна зацікавленість. Наявність підтвердженого кредиторського інтересу є гарантією недопущення зловживання процедурою банкрутства з боку осіб, які можуть прагнути використати її як інструмент тиску чи корпоративного рейдерства. Тому законодавець висуває вимоги щодо обов'язкової доказової бази: документів, що підтверджують наявність грошових вимог, доказів неспроможності боржника погасити зобов'язання без застосування процедур банкрутства, відсутності спору про право тощо.

Виявлення неплатоспроможності як підстави для банкрутства є визначальним етапом:

формування правових наслідків, пов'язаних із процедурою банкрутства;

забезпечення балансу між інтересами боржника і кредиторів.

Види банкрутства:

фактичне (реальне) банкрутство – реальний стан неплатоспроможності суб'єкта господарювання, що характеризується тривалим та об'єктивно зумовленим дефіцитом активів для покриття зобов'язань перед кредиторами;

фіктивне банкрутство – умисне створення видимості неплатоспроможності з метою уникнення виконання зобов'язань перед кредиторами, ухилення від податків або виведення активів. Такий тип банкрутства часто супроводжується неправдивою звітністю, штучним нарощенням боргів, «нечесними» правочинами та ін.;

приховане банкрутство – ситуація, коли підприємство фактично є неплатоспроможним, однак приховує свій справжній фінансовий стан, не звертається до суду з відповідною заявою, а іноді навіть подає неправдиву звітність. Основною ознакою прихованого банкрутства є ухилення від юридичного оформлення банкрутства з метою уникнення репутаційних або

правових наслідків, продовження діяльності в умовах дефіциту активів, тиску на кредиторів, маніпулювання статусом платоспроможності;

технічне банкрутство – форма фінансової неспроможності, що виникає внаслідок значного прострочення дебіторської заборгованості та перевищення її обсягу над кредиторськими зобов'язаннями у ситуації, коли загальна вартість активів підприємства суттєво перевищує його фінансові зобов'язання. Такий стан свідчить, радше, про тимчасові дисбаланси в ліквідності, які можуть бути усунені за допомогою ефективного антикризового управління та реструктуризації фінансових потоків;

умисне банкрутство – умисне створення або збільшення неплатоспроможності суб'єкта господарювання його керівництвом або власниками з метою завдання економічної шкоди підприємству, кредиторам або іншим зацікавленим особам.

Процедура банкрутства юридичних осіб в Україні регламентується положеннями Кодексу України з процедур банкрутства, є комплексною (багатоетапною) і покликана забезпечити баланс інтересів кредиторів, боржника, працівників підприємства та держави (рис. 4.4).

Стадії процедури банкрутства для фізичних осіб мають низку особливостей, які відрізняють їх від процедур, застосовуваних до юридичних осіб (рис. 4.5). Стадії мають свою специфіку, зважаючи на правовий статус боржника-фізичної особи.

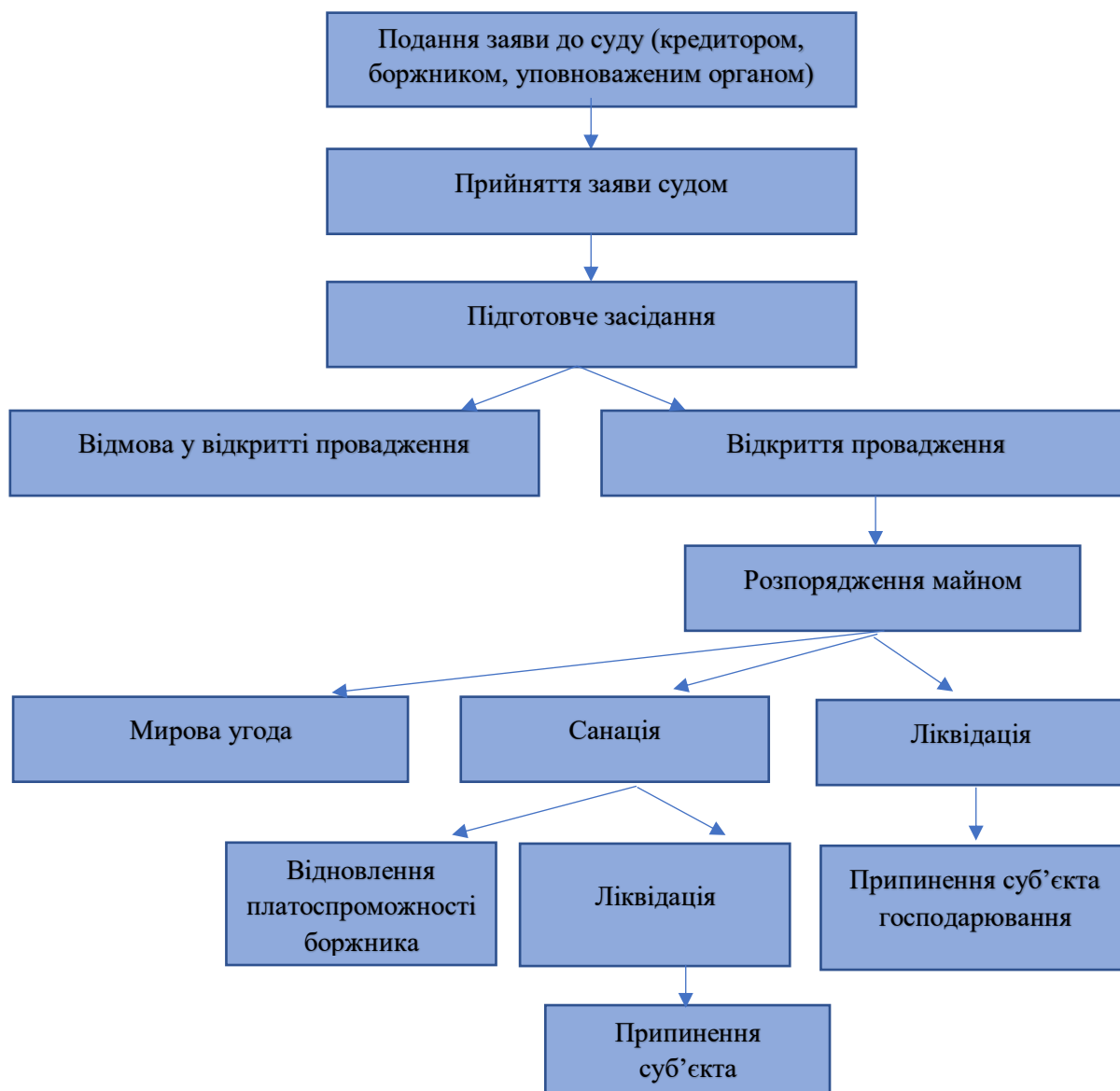

Рис. 4.4. Стадії процедури банкрутства юридичних осіб

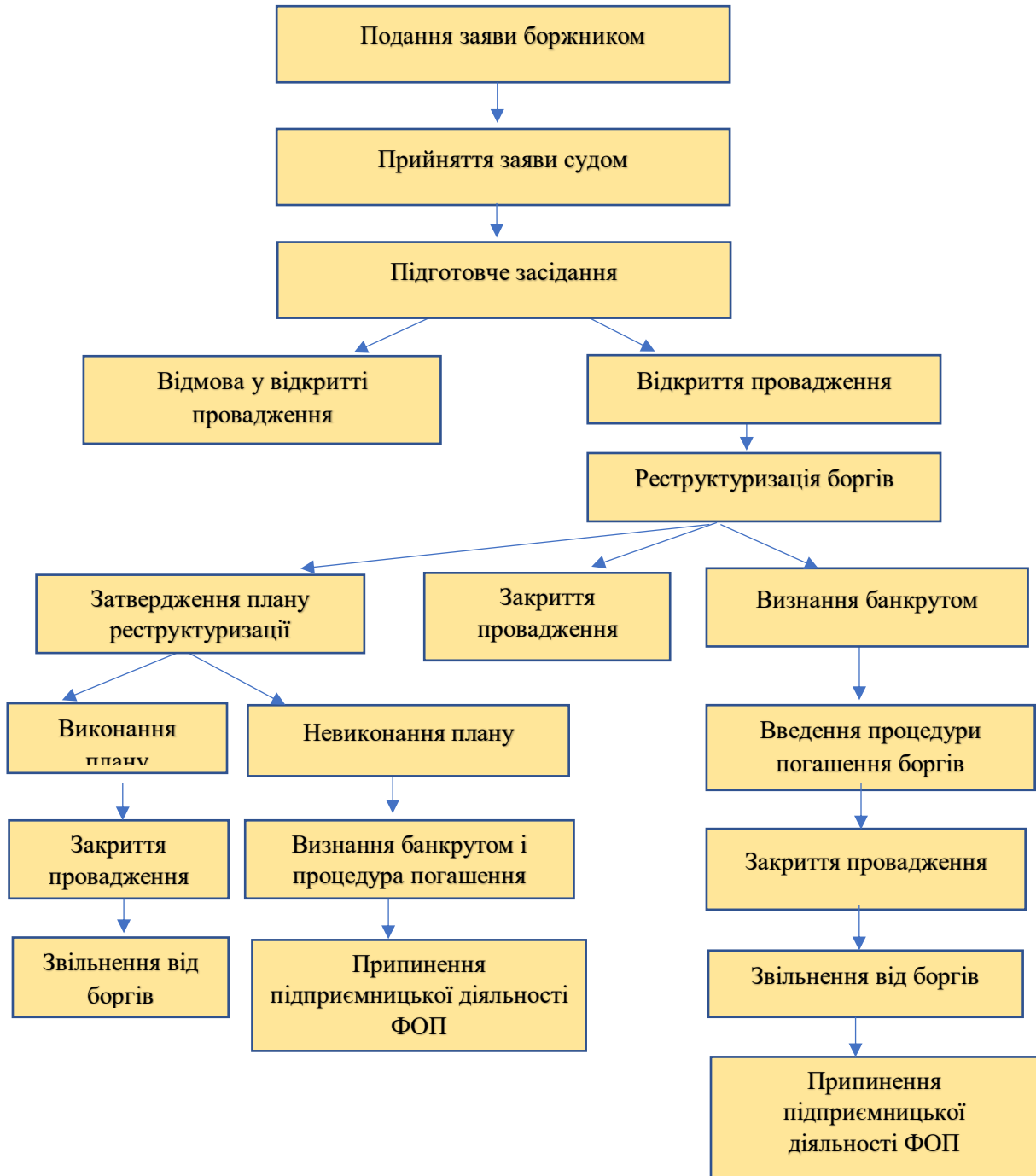

Рис. 4.5. Стадії процедури банкрутства фізичних осіб

Висновки та узагальнення

Різноманітний характер господарських відносин зумовлює існування широкого кола їх учасників. До учасників відносин у сфері господарювання належать суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Суб'єктами господарювання є юридичні або фізичні особи, які на основі юридично відокремленого майна безпосередньо здійснюють передбачену законодавством та їх статутом

(стосовно юридичних осіб) господарську діяльність і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна.

Ознаками суб'єкта господарського права є наявність:

певної організаційно-правової форми, в якій здійснюється господарська чи управлінська діяльність;

юридично відокремленого та закріпленого за суб'єктом майна (основні фонди, обігові кошти тощо) через прийняття установчих документів, самостійний баланс, відкриття рахунків у банках;

господарської правосуб'єктності, тобто можливості набувати від свого імені майнових та особистих немайнових прав, виконувати зобов'язання, виступати в судових органах.

Створення суб'єкта господарювання здійснюється у вигляді заснування нового суб'єкта господарювання або реорганізації діючого (злиття, виділення, поділ, перетворення). Основна відмінність між ліквідацією і реорганізацією полягає у відсутності або наявності правонаступництва. Суб'єкт господарювання створюється і діє на підставі установчих документів, які мають відповідати встановленим загальним і спеціальним вимогам.

Припинення суб'єкта господарювання здійснюється у вигляді ліквідації або реорганізації суб'єкта господарювання діючого (злиття, виділення, поділ). На практиці може мати місце примусове припинення суб'єкта господарювання, зокрема, коли боржника визнано банкрутом.

Правовий режим майна у сфері господарювання становить собою сукупність певних правил і процедур, які визначають сутність, призначення, джерела формування та склад майна суб'єктів господарювання, а також визначають механізм реалізації правомочностей власника (власників) щодо володіння, користування та розпорядження окремими видами майна під час здійснення господарської діяльності.

Основним речовим правом у сфері господарювання є право власності, яке визначає майже необмежені повноваження та правомочності власника щодо володіння, користування та розпорядження майном. Таке право обмежується лише нормами законодавства. Право господарського відання та право оперативного управління є похідними речовими правами на майно. Особа, яка володіє майном на цих титулах, має майже схожі правомочності як і у випадку права власності, проте юридичний власник такого майна контролює процес використання належного йому майна іншою особою, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність.

Контрольні запитання

1. Розкрийте зміст поняття «суб'єкт господарювання»
2. Надайте ознаки суб'єкта господарювання
3. Охарактеризуйте види суб'єктів господарювання
4. За якими критеріями можна класифікувати суб'єктів господарювання?
5. Опишіть особливості правового статусу фізичних осіб-підприємців
6. Розкрийте зміст поняття «підприємство»
7. Які є види господарських товариств?
8. Назвіть види установчих документів підприємства
9. Назвіть способи створення суб'єктів господарювання – юридичних осіб
10. Назвіть підстави припинення господарської діяльності підприємств
11. В чому полягає різниця між реорганізацією та ліквідацією суб'єкта господарювання?
12. Якими є види реорганізації?
13. Який вид реорганізації не передбачає припинення попереднього суб'єкта господарювання?
14. Що таке примусова ліквідація суб'єкта господарювання-юридичної особи?
15. Які речові права на майно застосовуються в сфері господарювання?
16. Що собою становить банкрутство суб'єкта господарювання?
17. Чому суд не може ініціювати провадження про банкрутство суб'єкта господарювання за власною ініціативою?
18. Назвіть види банкрутства?

19. Чим банкрутство суб'єкта господарювання відрізняється від банкрутства фізичної особи?

20. Яким нормативно-правовим актом регламентується в Україні процедура банкрутства юридичних осіб?

Глосарій

Акціонерне товариство – товариство, статутний капітал якого поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і учасники якого (акціонери) не відповідають за зобов'язаннями товариства (Закон України «Про акціонерні товариства»).

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності юридичних осіб, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації.

Банкрутство – визнана господарським судом нездатність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури або процедури погашення боргів боржника (ст. 1 Кодексу України з процедур банкрутства).

Господарська діяльність – будь-яка діяльність, (некомерційна і комерційна), юридичних осіб, а також фізичних осіб-підприємців, пов'язана з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт тощо.

Дієздатність – набуття юридичною особою цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону.

Емітенти – юридичні особи, територіальні громади в особі відповідних органів державної влади, які від свого імені розміщують цінні папери та зобов'язуються виконувати зобов'язання за цими цінними паперами.

Консорціум – тимчасове статутне об'єднання юридичних осіб для досягнення його учасниками спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо).

Концерн – статутне об'єднання юридичних осіб на основі їхньої фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності.

Корпоративні права – сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства.

Корпорація – договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів юридичних осіб, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Кредитор – юридична або фізична особа, яка має у встановленому порядку підтвержені документами вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника, щодо виплати заборгованості, а також органи державної податкової служби та інші державні органи, які здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю справляння єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів).

Ліквідатор – фізична особа, яка відповідно до рішення господарського суду організовує здійснення ліквідаційної процедури боржника, визнаного банкрутом, та забезпечує задоволення визнаних судом вимог кредиторів у встановленому Законом порядку.

Ліквідація – остаточне припинення будь-якої діяльності якогось суб'єкта господарювання. В результаті ліквідації суб'єктивні права й обов'язки суб'єкта господарювання перестають існувати, припиняються.

Майно у сфері господарювання – сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення; виробляються та використовуються у діяльності суб'єктів господарських відносин; відображаються у балансі суб'єктів

господарювання відносин або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Непідприємницькі організації – юридичні особи, які не мають на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між учасниками.

Неплатоспроможність – нездатність суб'єкта господарювання у встановлений строк виконати свої грошові зобов'язання, у тому числі щодо сплати податків і зборів, внесення єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Неспроможність – нездатність юридичної чи фізичної особи виконувати свої зобов'язання, незалежно від того, чи є це зобов'язання фінансовими, майновими або іншими.

Об'єднання юридичних осіб – організаційні структури, створені двома або більше юридичними особами для координації їх діяльності, представлення та захисту спільних інтересів.

Пайові цінні папери – цінні папери, що посвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі та/або активах емітента та надають їх власнику (інвестору) право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у вигляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством, а також проспектом або рішенням про емісію;

Правовий режим майна – установлений правовими засобами порядок і умови придбання (присвоєння) майна, здійснення суб'єктами права повноважень володіння, користування та розпорядження ним, реалізація функцій управління майном, а також правова його охорона.

Підприємницька діяльність – самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підприємницькі організації – юридичні особи, які створюються для здійснення підприємницької діяльності з метою одержання прибутку і подальшого його розподілу між учасниками.

Поточні кредитори – кредитори за вимогами до боржника, які виникли після порушення провадження у справі про банкрутство.

Право власності – основне речове право у сфері господарювання, за яким суб'єкт господарювання, що здійснює господарську діяльність на основі права власності, на свій розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому (їм) майном, у тому числі має право надати майно іншим суб'єктам для його використання.

Право господарського відання – речове право суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених законами.

Право оперативного управління – речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником для здійснення некомерційної господарської діяльності.

Представництво – відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Приватне акціонерне товариство (ПрАТ) – тип акціонерного товариства, акції якого не пропонуються для вільного продажу на фондовому ринку, а розповсюджуються серед обмеженого кола осіб. Іншими словами, акції ПрАТ не є публічно доступними, на відміну від акцій публічних акціонерних товариств (ПАТ), де акції можуть купуватися та продаватися на біржі або позабіржовому фондовому ринку.

Публічне акціонерне товариство (ПАТ) – товариство, акції якого можуть вільно продаватися і купуватися на фондовій біржі або позабіржовому фондовому ринку.

Реорганізація суб'єкта господарювання – припинення його функціонування в конкретній організаційно-правовій формі із заміною на нову шляхом злиття, приєднання, поділу або перетворення.

Розпорядник майна – фізична особа, на яку у встановленому Законом порядку покладаються повноваження щодо нагляду та контролю за управлінням та розпорядженням майном боржника на період провадження у справі про банкрутство в порядку, встановленому Законом.

Санація – система заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів.

Суб'єкт господарювання – юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, яка провадить господарську діяльність (крім органів державної влади та органів місцевого самоврядування), а також фізична особа-підприємець, зареєстрована в установленому законодавством порядку.

Товариство – юридична особа, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в товаристві.

Товариство з обмеженою відповідальністю – товариство, яке має статутний капітал, поділений на частки учасників. Його учасники не відповідають за зобов'язаннями товариства.

Фізична особа-підприємець – фізична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи після проведення державної реєстрації як суб'єкт підприємницької діяльності.

Філія – відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій.

Цінний папір – документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає відносини між суб'єктом господарювання, який його випустив (видав), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що випливають з цього документа, іншим особам.

Юридична особа – організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка може мати цивільні права та обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді.

Практичні завдання

1. Громадянин Польщі має намір зайнятися в Україні наданням посередницьких послуг, які бажає безпосередньо здійснювати самостійно і систематично з метою отримання прибутку.

Запитання

Чи може громадянин Польщі здійснити свій намір?

Якщо так, то за яких умов і на яких підставах? Якщо ні, то чому?

2. До виконкому міської ради надійшли документи для державної реєстрації командитного товариства. Під час розгляду поданих документів державний реєстратор встановив, що одним із засновників даної юридичної особи виступає секретар-референт обласного суду, іншим є слідчий районної прокуратури. До складу засновників входили й інші особи. У державній реєстрації вказаного товариства було відмовлено на тій підставі, що чинне законодавство встановлює певні вимоги до правового статусу засновників командитного товариства, яким названі засновники не відповідають.

Запитання

Чи є відмова органу реєстрації правомірною?

Які попередні дії мають вчинити вказані особи для заснування командитного товариства?

Вкажіть, які категорії фізичних осіб обмежені в праві на заняття підприємництвом.

Які види діяльності можуть здійснювати такі особи?

3. Громадянин Петренко С., мешканець м. Львів, вирішив зайнятися підприємницькою діяльністю, він планує надавати послуги з обслуговування побутових холодильників кінцевим споживачам – фізичним особам та торговельним підприємствам у м. Київ. Для підприємницької діяльності Петренко С. вибрав форму фізичної особи підприємця.

Запитання

Куди має право звернутися Петренко С. для державної реєстрації фізичної особи підприємця?

В якій формі – паперовій або електронній має подати документи для реєстрації Петренко С.?

Чи має Петренко С. сплачувати адміністративний збір за державну реєстрацію?

Чи може Петренко С., який має реєстрацію (прописку) у м. Львів, зареєструватися як ФОП у м. Київ?

4. Прокурор звернувся до суду із позовом про скасування державної реєстрації підприємства з іноземними інвестиціями у формі товариства з обмеженою відповідальністю заснованого такими особами: особа без громадянства; 15-річний громадянин України; споживчий кооператив; благодійний фонд.

Запитання

Як підстави позову прокурор навів такі: згідно з чинним законодавством всі зазначені вище особи не вправі виступати засновниками господарських товариств; неможливим є створення підприємства з іноземними інвестиціями без участі іноземних фізичних або юридичних осіб.

Чи правомірні вимоги прокурора?

5. Акціонерне товариство «Науково-дослідний та проектно-конструкторський інститут гірничорудного машинобудування з дослідним заводом» є державним підприємством, яке має велику кредиторську заборгованість, оскільки доходи від його діяльності не покривають витрати.

Запитання

Що таке кредиторська заборгованість?

Що становить собою дохід підприємства?

Чи можна застосовувати щодо такого підприємства норми законодавства про банкрутство?

6. Акціонерне товариство «Нові машини та устаткування» має велику кредиторську заборгованість, переважну частину якої становить заборгованість перед постачальниками комплектуючих. Підприємство не має можливості задовольнити вимоги кредиторів.

Запитання

Яку мету переслідує процедура банкрутства?

Чи може підприємство застосувати спрощену процедуру банкрутства (так зване самобанкрутство)?

Яка зі сторін має право звернутися з відповідною заявою до суду – кредитор або боржник?

Яким буде рішення суду щодо відкриття провадження у справі про банкрутство, якщо акціонерне товариство зможе задовольнити вимоги кредитора (кредиторів) у повному обсязі до підготовчого засідання суду?

Які витрати несе заявник при зверненні до суду із заявою про банкрутство?

7. Громадянин К., що має статус фізичної особи-підприємця і знаходиться у м. Львів, звернувся до господарського суду у м. Київ із заявою про провадження у справі про власну неплатоспроможність.

Запитання

Якою має бути відповідь господарського суду у м. Київ?

8. Підприємство, що засновано громадянином України у формі товариства з обмеженою відповідальністю, має у власності для здійснення підприємницької діяльності виробничі активи та земельну ділянку несільськогосподарського призначення, де розташовані активи.

Запитання

Чи має право власник підприємства продати всі належні йому активи – виробничі активи та землю?

Якщо ні, то чому?

Якщо так, то за яких умов?

Використана література

Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Кодекс України з процедур банкрутства : Кодекс України, Закон від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

Про державну реєстрацію юридичних, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15

Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>

Про акціонерні товариства : Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>

Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>

Біленчук П. Д., Дахно І. І. Правове забезпечення господарської діяльності в Україні : навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2020. 328 с.

Господарське право (Загальна частина) : підручник / за ред. В. С. Щербини, В. В. Резнікової. К. : Ліра-К, 2023. 588 с.

Господарське право : підручник / О.П. Подцерковний, В.Г. Олюха, О.О. Квасніцька та ін. / за ред. О.П. Подцерковного. 4-те вид., доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2024. 584 с.

Господарське право : курс лекцій / за ред. Анатолія Фаїзова та Павла Борцевича. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2025. 286 с.

Гуреєв В. І. Господарське право України : навч. посіб. Харків : Право, 2022. 496 с.

Дзера О. В., Кузнецова Н. С. Господарське право України : підруч. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. 4-те вид., переробл. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2021. 832 с.

Корпоративне право в Україні: правові і практичні аспекти : навч. посіб. / М. А. Іванова. Львів : вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2024. 350 с.

Герасименко Л., Борцевич П. Розділ 6. Основи господарського права України. Правознавство: навч. посіб. / за заг. ред. М.М. Пендюри, О.Я.Лапки, А.Л. Калінюк та ін. К. : 7-БЦ. 2022. 470 с.

Мілаш В.С. Господарське право: навч. посіб. для підготовки до іспитів. Харків : Право, 2024. 400 с.

Панова І. С. Суб'єкти господарювання в умовах ринкової економіки: правове регулювання : монографія. К. : КНЕУ, 2021. 264 с.

Швидка Т. І. Господарське право в схемах і таблицях з останніми змінами в законодавстві : навч. посіб. Харків : Право, 2024. 208 с.

Рекомендована література

Господарський процес : курс лекцій / за ред. Лариси Герасименко та Павла Борцевича. К. : НАВС, 2024. 262 с.

Господарське право (Загальна частина) : підручник / за ред. В. С. Щербини, В. В. Резнікової. К. : Ліра-К, 2023. 588 с.

Господарське право : підручник / О.П. Подцерковний, В.Г. Олюха, О.О. Квасніцька та ін. / за ред. О.П. Подцерковного. 4-те вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2024. 584 с.

Господарське право : курс лекцій / за ред. Анатолія Фаїзова та Павла Борцевича. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2025. 286 с.

Корпоративне право в Україні: правові і практичні аспекти : навч. посіб. / М. А. Іванова. Львів : вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2024. 350 с.

Герасименко Л., Борцевич П. Розділ 6. Основи господарського права України. Правознавство: навч. посіб. / за заг. ред. М.М. Пендюри, О.Я.Лапки, А.Л.Калінюк та ін. К. : 7-БЦ. 2022. 470 с.

Мілаш В.С. Господарське право: навч. посіб. для підготовки до іспитів. Харків: Право, 2024. 400 с.

Швидка Т. І. Господарське право в схемах і таблицях з останніми змінами в законодавстві : навч. посіб. Харків: Право, 2024. 208 с.

Тема 5 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 5.1. Банківська діяльність: зміст, види та суб'єкти
- 5.2. Банківська система України: склад й особливості функціонування
- 5.3. Банківське регулювання і банківський нагляд
- 5.4. Правове регулювання розрахункових відносин
- 5.5. Правове регулювання депозитних (вкладних) операцій банків. Система гарантування вкладів фізичних осіб
- 5.6. Правове регулювання кредитних операцій банків
- 5.7. Валютні операції банків: зміст, правові основи валютного нагляду та регулювання

5.1. Банківська діяльність: зміст, види та суб'єкти

Банківська діяльність становить собою процес (дії) із:

залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб;
розміщення цих коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банківську діяльність здійснюють особливі суб'єкти господарської діяльності – банки.

Банк – це юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виняткове право надавати банківські послуги.

Банки в Україні створюються у формі акціонерного товариства або кооперативного банку. Законодавство про акціонерні товариства застосовується до банків з урахуванням особливостей, встановлених «Законом про банки і банківську діяльність». У разі суперечності норм цього Закону нормам інших законодавчих актів (включаючи кодекси) норми цього Закону мають перевагу.

Посадовим особам органів державної влади та органів місцевого самоврядування забороняється участь в органах управління банків, якщо інше не передбачено законом.

Банк має право здійснювати такі види діяльності:

надавати банківські та інші фінансові послуги (крім послуг у сфері страхування), а також здійснювати іншу діяльність, визначену в Законі України «Про банки і банківську діяльність», як у національній, так і в іноземній валюті;

здійснювати професійну діяльність на ринках капіталу на підставі ліцензії, що видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Банківські послуги дозволяється надавати винятково банку.

До банківських послуг належать:

залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;

відкриття та ведення поточних (розрахункових, кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах, та рахунків умовного зберігання (ескроу);

розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Фінансові послуги мають право надавати не лише банки, а й інші фінансові установи (кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, страхові компанії тощо).

Фінансові послуги включають:

фінансове посередництво (діяльність, пов'язана з отриманням та перерозподілом фінансових коштів);

страхування;

допоміжну діяльність у сфері фінансів та страхування.

Фінансові послуги своїм клієнтам має право надавати і банк, у тому числі шляхом укладення з комерційними агентами агентських договорів.

Банк має право надавати також такі фінансові послуги:

фінансовий лізинг;

факторинг;

надання гарантій;

торгівля валютними цінностями;

фінансові послуги, що надаються в межах професійної діяльності на ринках капіталу, передбачених частиною другою статті 41 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»;

фінансові платіжні послуги.

Банк має право укладати агентський договір з особою, яка відповідає встановленим Національним банком України вимогам.

Банк зобов'язаний повідомити НБУ про укладені ним агентські договори у порядку, встановленому законодавством України.

НБУ веде реєстр комерційних агентів банків та встановлює вимоги до них.

Комерційний агент має право надавати фінансові послуги від імені банку після внесення відомостей про такого комерційного агента до відповідного реєстру, який веде НБУ.

Банк крім надання банківських та фінансових послуг має право здійснювати також такі види діяльності:

зберігання цінностей (у тому числі щодо обліку і зберігання цінних паперів та інших коштовностей, конфіскованих (заарештованих) на користь держави та/або визнаних безхазяйними) або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа;

здійснення операцій з готівкою, інкасації коштів та перевезення валютних цінностей;

надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг;

надання послуг адміністратора за випуском облігацій відповідно до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки».

Банк має право розпочати новий вид діяльності або надання нового виду фінансових послуг (крім банківських) за умови виконання встановлених Національним банком України вимог щодо цього виду діяльності або послуги.

Банк самостійно встановлює процентні ставки та комісійну винагороду за надані послуги.

В Україні існують банки з національним, іноземним та державним капіталом (державні банки).

Банк з іноземним капіталом – це банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 відсотків.

Державний банк – це банк, 100 відсотків статутного капіталу якого належить державі. Державний банк може існувати лише у формі акціонерного товариства.

Єдиним акціонером державного банку є держава. Функції з управління корпоративними правами держави у державному банку здійснює Кабінет Міністрів України.

Важливим поняттям в банківському регулюванні є визначення Національним банком системно важливих банків.

Системно важливий банк (далі СВБ) – це банк, діяльність якого впливає на стабільність усієї банківської системи.

Національний банк щороку визначає системно важливі банки та здійснює посилений нагляд за ними. Підвищена увага регулятора до діяльності системно важливих установ необхідна для збереження фінансової стабільності (рис. 5.1).

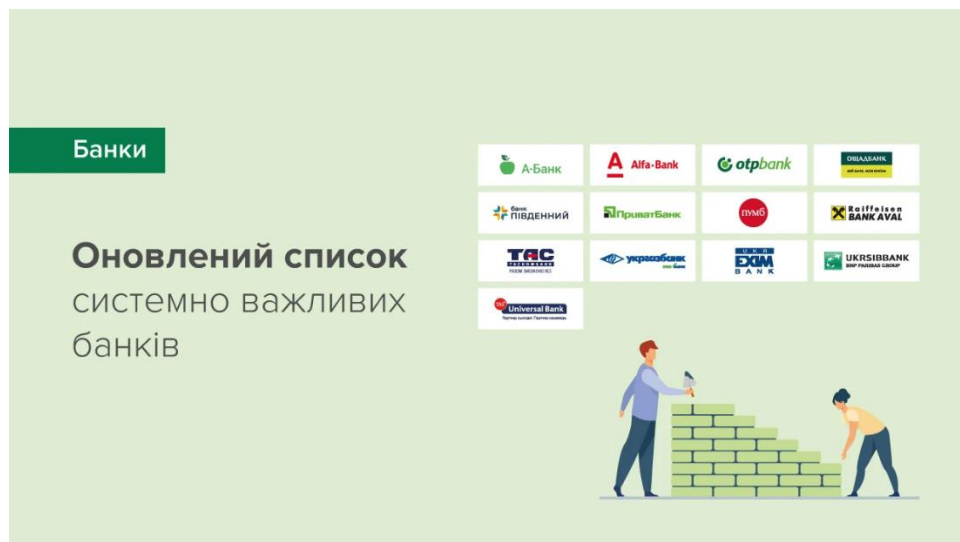

Рис. 5.1. Системно важливі банки України

Неналежне функціонування або банкрутство СВБ може завдати шкоди фінансовій системі та негативно вплинути на економіку загалом.

Приналежність банку до системно важливих визначається їхнім розміром, складністю бізнес-моделей, незамінністю та системним взаємозв'язком з іншими учасниками ринку.

СВБ, використовуючи свою вагу та значимість для ринку, можуть ухвалювати рішення, які вигідні для них, але не оптимальні з точки зору стійкості та ефективності фінансової системи загалом. Такі дії знижують рівень ринкової дисципліни та викривлюють конкуренцію. **Тож підвищена увага регулятора до діяльності системно важливих установ необхідна для збереження фінансової стабільності.**

Регулятор здійснює посилений нагляд за СВБ і встановлює для них додаткові вимоги, щоб знизити ймовірності їхнього банкрутства.

Банк може бути визнаний НБУ **проблемним та неплатоспроможним** (Закон України «Про банки і банківську діяльність» регламентує порядок та процедури визнання).

Стосовно банків Кодекс України з процедур банкрутства не діє.

Статус проблемного не обов'язково передує визнанню банку неплатоспроможним, але так відбувається, як правило.

Рішення НБУ про віднесення банку до категорії проблемного є банківською таємницею.

Проблемний банк у строк до 120 днів зобов'язаний привести свою діяльність у відповідність до вимог законодавства, у тому числі нормативно-правових актів НБУ.

НБУ зобов'язаний не пізніше ніж через 120 днів з дня віднесення банку до категорії проблемних прийняти рішення про визнання діяльності банку такою, що відповідає законодавству, або про віднесення банку до категорії неплатоспроможних.

Підставами віднесення банку НБУ до категорії неплатоспроможних можуть бути:

неприведення банком своєї діяльності у відповідність із вимогами законодавства після віднесення його до категорії проблемних (не пізніше ніж через 120 днів з дня визнання його проблемним);

зменшення нормативу достатності (адекватності) регулятивного або основного капіталу на 50 % і більше від мінімального рівня, встановленого нормативно-правовими актами НБУ;

невиконання банком у встановлений договором або визначений законодавством України строк своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами через недостатність коштів.

Розпочата процедура виведення неплатоспроможного банку з ринку не може бути зупинена/припинена, у тому числі в разі визнання протиправними (незаконними) та скасування індивідуальних актів Національного банку України та/або Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що були підставою для її початку.

Законодавство гарантує економічну незалежність банків, яка проявляється в такому:

банки мають право самостійно володіти, користуватися та розпоряджатися майном, що перебуває у їхній власності;

держава не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями держави, якщо інше не передбачено законом або договором;

НБУ не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями НБУ, якщо інше не передбачено законом або договором;

органам державної влади і органам місцевого самоврядування забороняється будь-яким чином впливати на керівництво чи працівників банків у ході виконання ними службових обов'язків або втручатись у діяльність банку, за винятком випадків, передбачених законом. Шкода, заподіяна банку внаслідок такого втручання, підлягає відшкодуванню у порядку, визначеному законом.

Банкам забороняється:

здійснювати ризикову діяльність, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку;

здійснювати діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника;

залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 відсотків капіталу банку (спеціалізованим банкам за винятком ощадного).

здійснювати без відображення в зобов'язаннях та активах банку операції шляхом залучення коштів фізичних осіб з метою їх прямого розміщення в кредити;

вимагати від клієнта придбання будь-яких товарів чи послуг від банку або від спорідненої чи пов'язаної особи банку як обов'язкову умову надання банківських послуг;

в односторонньому порядку змінювати умови укладених з клієнтами договорів, зокрема, збільшувати розмір процентної ставки за кредитними договорами або зменшувати її розмір за договорами банківського вкладу (крім вкладу на вимогу), за винятком випадків, встановлених законом.

Законодавство також обмежує участь банків у юридичних особах.

Для здійснення банківської діяльності банки відкривають та ведуть кореспондентські рахунки у НБУ та інших банках в Україні і за її межами, банківські рахунки для фізичних та юридичних осіб у гривнях та іноземній валюті

Банківські розрахунки проводяться у готівковій та безготівковій формах згідно із правилами, встановленими нормативно-правовими актами НБУ.

Банк може мати у власності нерухоме майно загальною вартістю не більше 25 відсотків власного капіталу банку.

Банк зобов'язаний мати власний веб-сайт та розміщувати на ньому інформацію, визначену законами, нормативно-правовими актами НБУ, а також нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Банк несе відповідальність за актуальність та достовірність інформації, розміщеної на його веб-сайті.

Банк відповідає за своїми зобов'язаннями всім своїм майном відповідно до законодавства.

Відносини банку з клієнтом регулюються законодавством України, нормативно-правовими актами НБУ та угодами (договорами) між клієнтом та банком. Банк зобов'язаний докладати максимальних зусиль для уникнення конфлікту інтересів працівників банку і клієнтів, а також конфлікту інтересів клієнтів банку.

Клієнт має право доступу до інформації щодо діяльності банку.

Банки зобов'язані на вимогу клієнта надати таку інформацію:

відомості, які підлягають обов'язковій публікації, про фінансові показники діяльності банку та його економічний стан;

перелік керівників банку та його відокремлених підрозділів, а також фізичних та юридичних осіб, які мають істотну участь у банку;

перелік послуг, що надаються банком;

ціну банківських послуг;

іншу інформацію та консультації з питань надання банківських послуг;

щодо кількості акцій (паїв) банку, які знаходяться у власності членів виконавчого органу банку, та інформацію в обсязі, визначеному Національним банком України, про осіб, частки яких у статутному капіталі банку перевищують 5 відсотків.

Банки та НБУ зобов'язані забезпечувати збереження банківської таємниці шляхом: обмеження кола осіб, що мають доступ до інформації, яка становить банківську таємницю;

організації спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю; застосування технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації;

застосування застережень щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її розголошення у договорах і угодах між банком і клієнтом.

Банківською таємницею, зокрема, є:

відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у НБУ;

фінансово-економічний стан клієнтів;

інформація про організацію та здійснення охорони банку та осіб, які перебувають у приміщеннях банку;

відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці;

інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;

інформація про фізичну особу, яка має намір укласти договір про споживчий кредит, отримана під час оцінки її кредитоспроможності;

інформація про організацію та здійснення інкасації коштів та/або перевезення валютних цінностей;

інформація про банки чи клієнтів банків;

рішення НБУ про віднесення банку до категорії неплатоспроможних, про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку.

Керівники та службовці банків, НБУ зобов'язані не розголошувати та не використовувати з вигодою для себе чи для третіх осіб інформацію, що становить банківську таємницю, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків, оскільки при вступі на посаду підписують зобов'язання щодо збереження банківської таємниці.

Органи державної влади, юридичні та фізичні особи, які при виконанні своїх функцій, визначених законом, або наданні послуг банку безпосередньо чи опосередковано отримали в установленому законом порядку інформацію, що становить банківську таємницю, зобов'язані забезпечувати збереження такої інформації, не розголошувати її та не використовувати її на свою користь чи на користь третіх осіб (рис. 5.2).

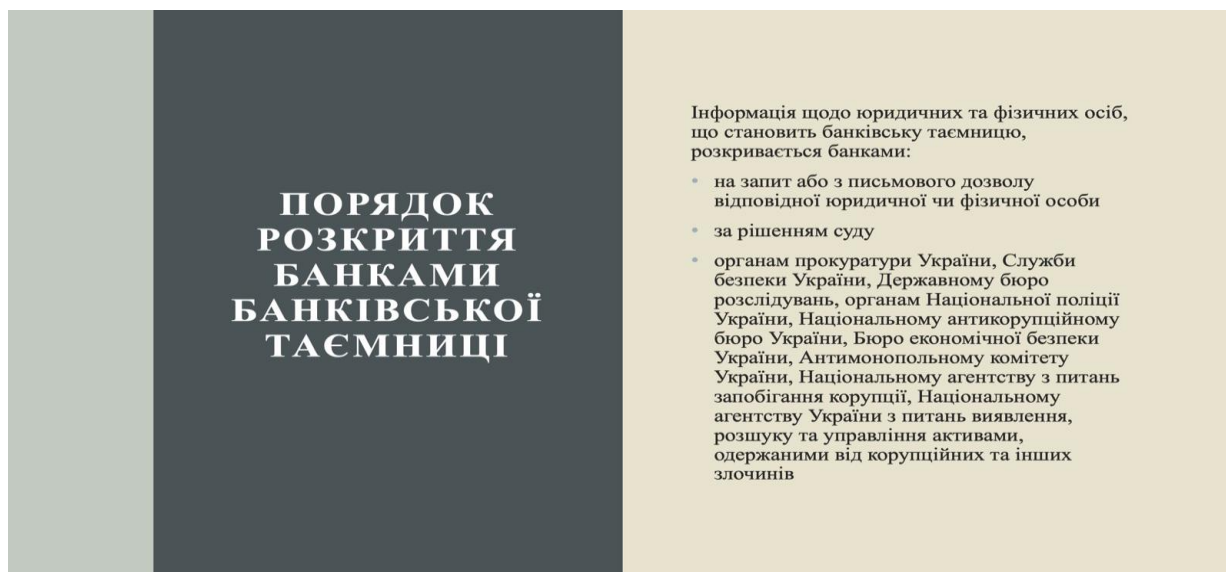

Рис. 5.2. Порядок розкриття банками банківської таємниці

Банк може бути ліквідований:
за рішенням власників банку;

у разі відкликання Національним банком України банківської ліцензії з власної ініціативи або за пропозицією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Національний банк України приймає рішення про відкликання у банку банківської ліцензії та ліквідацію банку за пропозицією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб протягом п'яти днів з дня отримання такої пропозиції Фонду.

5.2. Банківська система України: склад й особливості функціонування

Банківська система України складається з Національного банку України (НБУ) та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені та діють на території України відповідно до положень Закону «Про банки та банківську діяльність» та інших законів України.

У наш час в Україні здійснюють діяльність 60 банків:

26 банків з іноземним капіталом, у тому числі 19 зі 100% іноземним капіталом;

5 банків є державними (АТ КБ «ПриватБанк», АТ «Ощадбанк», АТ «Укресімбанк», АБ «УКРГАЗБАНК» та АТ «СЕНС БАНК»).

В оновленому Меморандумі з МВФ є положення щодо продажу державних банків. Наразі йдеться про підготовку до продажу АБ «УКРГАЗБАНК» та АТ «СЕНС БАНК».

Після проголошення державного суверенітету України у 1990 р. створено Національний банк України.

Правову основу його діяльності становлять Закони України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 та «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.2000 з відповідними змінами та доповненнями.

Національний банк України є:

центральним банком України;

особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом «Про Національний банк України» та іншими законами України;

є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і закріплено за банком;

економічно самостійним органом, який здійснює витрати за рахунок власних доходів, а у визначених законодавством випадках – ще й за рахунок коштів Державного бюджету України;

Одержання прибутку не є метою діяльності НБУ.

Прибуток підлягає перерахуванню до державного бюджету України у повному обсязі.

Основною функцією НБУ відповідно до Конституції України є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Крім основної функції НБУ виконує **низку інших, серед яких слід зазначити на такі:**

визначає та проводить грошово-кредитну політику відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики;

монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг;

виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;

встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі;

здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій, веде Державний реєстр банків, створює та веде Кредитний реєстр НБУ;

веде Державний реєстр фінансових установ та реєстр колекторських компаній;

представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

забезпечує представництво інтересів НБУ в органах влади іноземних держав, захист прав та інтересів НБУ в закордонних юрисдикційних органах;

здійснює валютне регулювання, визначає порядок виконання операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний нагляд за уповноваженими установами;

забезпечує накопичення та зберігання золотовалютного резерву та здійснення операцій із золотовалютним резервом та банківськими металами;

організовує та здійснює інкасацію коштів та перевезення валютних цінностей, видає юридичним особам ліцензії на надання банкам послуг з інкасації, зупиняє, поновлює та відкликає їх;

здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

Національний банк України за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та/або фінансової системи країни, **має право визначати тимчасові особливості регулювання та нагляду за банками щодо:**

підтримання ліквідності банків;

застосування економічних нормативів;

формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за активними операціями банків;

запровадження обмежень на діяльність банків, у тому числі щодо видачі коштів з поточних та вкладних (депозитних) рахунків фізичних та юридичних осіб, проведення валютних операцій на території України, зокрема операцій з вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей.

Керівні органи НБУ складаються з Ради НБУ та правління.

Рада НБУ здійснює нагляд за системою внутрішнього контролю Національного банку.

Правління НБУ:

очолює голова НБУ, що призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України строком на сім років;

є колегіальним органом управління та складається з семи осіб: голови НБУ, першого заступника та заступників голови НБУ;

забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій НБУ та здійснює управління діяльністю НБУ;

несе колегіальну відповідальність за діяльність НБУ в межах компетенції членів правління.

5.3. Банківське регулювання і банківський нагляд

Банківське регулювання – створення системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства (Закон України «Про Національний банк України»).

Банківський нагляд – система контролю та активних впорядкованих дій НБУ, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Функції банківського регулювання і нагляду за діяльністю банків та банківських груп здійснює НБУ.

Головна мета банківського регулювання і нагляду – забезпечення безпеки та фінансової стабільності банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках (Закон України «Про банки і банківську діяльність»).

Національний банк України здійснює регулювання діяльності банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних банками операцій.

НБУ здійснює державне регулювання діяльності банків у формах, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність»:

адміністративне регулювання: реєстрація банків і ліцензування їх діяльності; встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банку (банків); застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;

індикативне регулювання: встановлення обов'язкових економічних нормативів; визначення норм обов'язкових резервів для банків; встановлення вимог до визначення (розрахунку) банками розміру ризиків, притаманних їхній діяльності; визначення процентної політики; рефінансування банків; управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції; операцій з цінними паперами на відкритому ринку; імпорт та експорт капіталу;

Формами банківського нагляду є:

інспекційні перевірки;

безвиїзний нагляд.

НБУ за результатами перевірок входить банківського регулювання та нагляду має право:

встановлювати для банку підвищені значення економічних нормативів;

вимагати від банку, його керівників, власників вжиття заходів, спрямованих на поліпшення фінансового стану банку, підтримання на достатньому рівні капіталу та ліквідності для покриття всіх суттєвих ризиків його діяльності, підвищення якості корпоративного управління, системи внутрішнього контролю, у тому числі системи управління ризиками;

вимагати перегляду політики винагород в банку.

У разі погіршення фінансового стану банку, що становить загрозу для його вкладників та інших кредиторів НБУ має право встановити обмеження щодо діяльності такого банку.

Детальне регламентація регуляторної діяльності та її інструментів міститься в Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженої Постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 368.

Адекватне регулювання та нагляд за фінансовими установами сприяє:

забезпеченню стабільної діяльності банків;

своєчасному виконанню банками зобов'язань перед вкладниками;

запобіганню неправильному розподілу ресурсів і втраті капіталу через ризики, що притаманні банківській діяльності.

НБУ не має права вимагати від банків виконання операцій та інших дій, не передбачених законами України та нормативними актами Національного банку.

Рішення щодо поточних питань регулювання діяльності банків приймає Правління Національного банку України та Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків.

У 2020 р. в НБУ створено Комітет з питань нагляду та регулювання діяльності небанківських фінансових послуг, оскільки до функцій НБУ увійшли функції регулювання всього фінансового ринку (в тому числі небанківських фінансових установ, таких як страхові компанії, колекторські організації, мікрофінансові організації тощо).

5.4. Правове регулювання розрахункових відносин

Для здійснення банківської діяльності банки відкривають та ведуть банківські рахунки для фізичних та юридичних осіб у гривнях та іноземній валюті, кореспондентські рахунки у Національному банку України та інших банках в Україні.

Банківські рахунки (bank accounts) – це рахунки, на яких обліковуються власні кошти, вимоги, зобов'язання банку стосовно його клієнтів і контрагентів і які дають можливість здійснювати переказ коштів за допомогою банківських платіжних інструментів.

Правове регулювання режиму ведення банківських рахунків регламентовано Цивільним Кодексом України (надалі – ЦКУ), банківським законодавством та нормативними документами НБУ.

Види рахунків (ст. 63 Закону України «Про платіжні послуги»):

для виконання платіжних операцій з коштами (крім електронних грошей):

1) вкладний (депозитний) рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів, що передаються клієнтом банку на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент (дохід) та підлягають поверненню відповідно до умов договору;

2) поточний рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту для зберігання коштів і виконання платіжних операцій відповідно до умов договору та вимог законодавства;

3) рахунок умовного зберігання (ескроу) – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зарахування на рахунок коштів та перерахування їх особі (особам), зазначеної (зазначеним) клієнтом (бенефіціару або бенефіціарам) або повернення таких коштів клієнту в разі настання підстав, передбачених договором;

4) кореспондентський рахунок – рахунок, що відкривається банком іншому банку для виконання міжбанківських платіжних операцій;

5) розрахунковий рахунок – рахунок, що відкривається банком небанківському надавачу платіжних послуг винятково для цілей забезпечення виконання платіжних операцій його користувачів;

для виконання платіжних операцій з *електронними грошима* емітенти електронних грошей мають право відкривати користувачам електронні гаманці.

У банківській системі України наразі використовується *міжнародний номер банківського рахунка IBAN*.

IBAN – стандарт № 13616 Міжнародної організації зі стандартизації ISO і Європейського комітету з банківських стандартів ECBS, за яким здійснюють кодування банківських рахунків за єдиними міжнародними правилами.

Міжнародний формат рахунка має 29 символів (літери та цифри).

Використання міжнародного формату рахунка надає змогу:

одразу ідентифікувати країну та банк власника рахунка;

зменшити витрати часу на заповнення додаткових реквізитів.

Відкриття рахунків здійснюється на підставі відповідних договорів у порядку, встановленому Національним банком України.

Банки мають право відкривати рахунки:

резидентам України;

нерезидентам України.

Для відкриття клієнтові рахунка у банку на умовах, погоджених сторонами, укладається договір банківського рахунка.

Банк зобов'язаний укласти договір банківського рахунка з клієнтом, який звернувся з пропозицією відкрити рахунок на оголошених банком умовах, що відповідають закону та банківським правилам.

За договором банківського рахунка банк зобов'язується:

приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (володільцеві рахунка), грошові кошти, що йому надходять;

виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунка;

проведення інших операцій за рахунком.

Кошти на рахунку є власністю клієнта (юридичної та фізичної особи). Тому обмеження права розпоряджання рахунком чітко регламентовані законодавством.

Банк має право використовувати грошові кошти на рахунку клієнта, гарантуючи його право безперешкодно розпоряджатися цими коштами.

Банк не має права:

відмовити у відкритті рахунка;

визначати та контролювати напрями використання грошових коштів клієнта;

встановлювати інші обмеження його права щодо розпорядження грошовими коштами, не передбачені законом, договором між банком і клієнтом або умовами обтяження, предметом якого є майнові права на грошові кошти, що знаходяться на банківському рахунку.

Банківські розрахунки проводяться у *готівковій та безготівковій формах* згідно із правилами, встановленими нормативно-правовими актами НБУ.

Безготівкові розрахунки – це перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів.

Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Окремим та найбільш популярним видом безготівкових розрахунків є розрахунки за допомогою **платіжних карток**.

За ступенем охоплення населення, інфраструктурою прийому карток та обсягом розрахунків Україна посідає провідні позиції в Європі, а технології платіжних інструментів та банківських додатків є найбільш інноваційними на світовому ринку банківських послуг.

Правове регулювання операцій з платіжними картками надано в Законі України «Про платіжні послуги» та «Положенні про порядок емісії та еквайрингу платіжних інструментів», затвердженому Постановою Правління НБУ № 164 від 29.07.2022.

Еквайринг – це послуга банку, що дозволяє торговим підприємствам приймати безготівкову оплату від клієнтів за допомогою банківських карток.

Правові засади організації безготівкових розрахунків в Україні визначені в законах України «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні послуги» та ін.

Готівкові розрахунки (розрахунки готівкою) – платежі готівкою суб'єктів господарювання і фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Готівкові розрахунки здійснюються через касу.

Правові засади організації готівкових розрахунків в Україні врегульовані низкою нормативно-правових актів, зокрема Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затвердженим постановою Правління НБУ від 29 грудня 2017 року №148.

Розрахункові банківські операції – це рух грошей на банківських рахунках, здійснюваний згідно з розпорядженнями клієнтів або в результаті дій, які в рамках закону призвели до зміни права власності на активи.

Загальні положення правового регулювання розрахунків наведені в Цивільному Кодексі України та банківському законодавстві.

Розрахунки здійснюються у таких формах:

розрахунки за участю фізичних осіб, не пов'язані із здійсненням ними підприємницької діяльності (у готівковій або в безготівковій формі за допомогою розрахункових документів у електронному або паперовому вигляді);

розрахунки між юридичними особами, а також розрахунки за участю фізичних осіб, пов'язані із здійсненням ними підприємницької діяльності (у безготівковій формі). Розрахунки між цими особами можуть провадитися також готівкою, якщо інше не встановлено законом.

Граничні суми розрахунків готівкою для фізичних та юридичних осіб, а також для фізичних осіб-підприємців встановлюються НБУ.

Безготівкові розрахунки можуть здійснюватися без будь-яких обмежень і банки зобов'язані забезпечити безготівкові перерахування на вимогу клієнтів у повному обсязі.

Клієнт зобов'язаний сплатити плату за виконання банком операцій за рахунком клієнта, якщо це встановлено договором.

За користування грошовими коштами, що знаходяться на рахунку клієнта, банк сплачує проценти, сума яких зараховується на рахунок у строки, встановлені договором (якщо інше не встановлено договором банківського рахунка або законом).

Банк може списати грошові кошти з рахунка клієнта:

на підставі його розпорядження;

без його розпорядження: на підставі рішення суду; у випадках, встановлених законом, договором між банком і клієнтом або умовами обтяження, предметом якого є майнові права на грошові кошти, що знаходяться на банківському рахунку.

При неналежному виконанні банком операцій за рахунком клієнта наступають правові наслідки.

Договір банківського рахунка розривається:

за заявою клієнта у будь-який час;
за вимогою банку розірвати його;
якщо сума грошових коштів на рахунку клієнта менша від мінімального розміру, передбаченого банківськими правилами або договором і не буде відновлена протягом місяця від дня попередження банком про це;
якщо відсутні операції за цим рахунком протягом року, якщо інше не встановлено договором;
у випадках, передбачених законодавством, що регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

5.5. Правове регулювання депозитних (вкладних) операцій банків. Система гарантування вкладів фізичних осіб

Вклад (депозит) – це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору (ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Поряд із грошовими депозитами існують вклади у **банківських металах**, їх ще називають **металевими депозитами**. В Україні вони не користуються популярністю на відміну від, наприклад, країн Близького Сходу.

Вкладник – це фізична або юридична особа (підприємство чи організація), яка розміщує кошти у банку на певний термін або безстроково з метою отримання доходу у вигляді відсотків або інших виплат, або ж просто зберігає кошти на рахунку.

За договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором (ст. 1058 Цивільного Кодексу України).

Договір банківського вкладу, в якому вкладником є фізична особа, є **публічним договором** (ст. 633 Цивільного Кодексу України).

Договір банківського вкладу укладається у письмовій формі (ст. 1059 Цивільного Кодексу України). У разі недодержання письмової форми договору банківського вкладу цей договір є нікчемним.

Відсотки за депозитом виплачуються:

наприкінці строку депозиту;

щомісячно.

Депозит може бути капіталізований – виплачені проценти автоматично додаються до тіла депозиту.

Якщо договором не встановлений розмір процентів, банк зобов'язаний виплачувати проценти у розмірі облікової ставки Національного банку України.

Банк має право змінити розмір процентів, які виплачуються на вклади на вимогу, якщо інше не встановлено договором. Проте умова договору щодо права банку змінювати розмір процентів на строковий вклад в односторонньому порядку є нікчемною.

Банк сплачує вкладнику суму вкладу (депозиту) і нараховані за ним проценти:

у національній валюті, якщо грошові кошти залучені на вкладний (депозитний) рахунок у національній валюті;

у валюті вкладу (депозиту), якщо грошові кошти залучені на вкладний (депозитний) рахунок в іноземній валюті, або на умовах та в порядку, передбачених договором, відповідно до заяви вкладника – у національній валюті;

у банківських металах, якщо вкладний (депозитний) рахунок відкритий у банківських металах, або на умовах та в порядку, передбачених договором, відповідно до заяви вкладника – у національній валюті.

Для фізичних осіб доходи від депозитів прирівнюються до інших доходів, а тому оподатковуються за ставкою податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) у розмірі 18 % плюс 5 % військового збору.

У наш час в банках існують безліч видів вкладів (депозитів), але найпоширенішими є такі:

вклад (депозит) на вимогу – грошові кошти або банківські метали, залучені банком від вкладника або які надійшли для вкладника на умовах видачі вкладу (депозиту) на першу вимогу вкладника (частіше оформлюють суб'єкти підприємницької діяльності, серед фізичних осіб такі вклади непопулярні);

вклад (депозит) строковий – грошові кошти або банківські метали, залучені банком від вкладника або які надійшли для вкладника на умовах повернення вкладу зі спливом установленого договором строку. Строкові вклади можуть передбачати можливість забрати кошти до завершення терміну, але це має бути передбачено умовами договору. Депозит із достроковим розірванням завжди має нижчу дохідність, а у разі, якщо клієнт забере вклад достроково, дохід перерахується за ще нижчою штрафною ставкою;

вклад (депозит) з можливістю поповнення і зняття передбачають більшу гнучкість для вкладника і меншу прогнозованість для банку, а тому відсотки за такимикладами є нижчими, ніж ставки за класичнимикладами. Мінімальні та максимальні розміри можливих поповнень та часткового зняття є обмеженими і визначаються умовами договору;

вклад (депозит) з мінімальним терміном розміщення (1 місяць) або максимальним терміном розміщення (24 місяці). Вклади з більшим терміном наразі зустрічаються значно рідше через високу інфляцію.

Правові засади депозитних договорів та вкладів регламентує Цивільний Кодекс України.

Згідно зі статтею 57 Закону України «Про банки і банківську діяльність» вклади фізичних осіб банків гарантуються в порядку, передбаченому законодавством України.

Система гарантування вкладів фізичних осіб – сукупність відносин, що регулюються Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Вклади фізичних осіб (у тому числі з 2017 р. і фізичних осіб-підприємців) у банках гарантуються в порядку і розмірах, передбачених законодавством України.

Для гарантування вкладів фізичних осіб в Україні у 1998 р. створено Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО).

Керівними органами Фонду є адміністративна рада та виконавча дирекція.

Фонд підзвітний Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України та Національному банку України.

Учасниками Фонду є банки (участь обов'язкова).

Банк набуває статусу учасника Фонду в день отримання ним банківської ліцензії.

Банк зобов'язаний сплачувати до Фонду збори, визначені у законодавстві, дотримуватися інших вимог законодавця та нормативно-правових актів Фонду.

Фонд виключає банк з числа учасників Фонду в разі прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку.

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб:

виконує функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб і фізичних осіб-підприємців; виконує функції виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків;

є юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, яке є об'єктом права державної власності;

є суб'єктом управління майном: самостійно володіє, користується і розпоряджається належним майном, вчиняючи стосовно нього будь-які дії (відчуження, передача в оренду, ліквідація), що не суперечать законодавству та меті діяльності;

є економічно самостійною установою, має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в НБУ, у тому числі рахунки умовного зберігання (ескроу), а також рахунки в цінних паперах у депозитарних установах – банках України;

не має на меті отримання прибутку.

Фонд гарантує кожному вкладнику банку відшкодування коштів в розмірі вкладу та відсотків, але не більше суми встановленого граничного розміру відшкодування коштів.

Фонд гарантує кожному вкладнику банку відшкодування вкладу та відсотків у сумі, не більше суми встановленого граничного розміру відшкодування коштів, при:

виведенні Фондом банку з ринку;

подальшій реорганізації банку шляхом перетворення (на тих самих умовах, що і до реорганізації).

Відшкодування коштів за вкладом в іноземній валюті здійснюється в національній валюті України після перерахування суми вкладу за офіційним курсом гривні до іноземної валюти, встановленим НБУ на кінець дня, що передує дню початку ліквідації банку.

Фонд розпочинає виплату відшкодування коштів у національній валюті України в порядку та у черговості, встановлених Фондом, не пізніше 20 робочих днів з дня початку процедури виведення Фондом банку з ринку.

Фонд здійснює виплату гарантованих сум відшкодування через банки-агенти, що здійснюють такі виплати в готівковій або безготівковій формі (за вибором вкладника).

Фонд припиняє виплату гарантованих сум відшкодування коштів за вкладами у день затвердження ліквідаційного балансу банку і не пізніше наступного робочого дня розміщує на офіційному веб-сайті Фонду оголошення про припинення Фондом виплат гарантованої суми відшкодування.

З 2012 р. ФГВФО отримав повноваження виводити банки з ринку, а у 2015 р. цей мандат посилювався. Фонд став «мінімізатором втрат», який мав реалізовувати активи неплатоспроможних банків для покриття втрат в умовах економічного падіння. Крім того, активи неплатоспроможних банків були дуже низької, часто «сміттєвої» якості, великими за обсягом. За цим напрямом діяльності ФГВФО продемонстрував низьку інституційну спроможність і незначні результати відшкодування коштів завдяки реалізації активів.

Тому у 2016 р. створено консолідований офіс з продажу активів банків, що ліквідуються.

З 2017 р. активи банків реалізуються через систему ProZorro.

У 2015 р. **юридично посилено відповідальність колишніх власників та керівників неплатоспроможних банків.** До Кримінального кодексу України внесено:

ст. 218-1. «Доведення банку до неплатоспроможності»;

ст. 220-1 «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності» (Закон України № 629-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку»).

Органи державної влади та НБУ не мають права втручатися в діяльність Фонду щодо реалізації законодавчо закріплених за ним функцій і повноважень. Взаємодія Фонду з НБУ та органами державної влади здійснюється в межах, визначених законодавством України.

Банк зобов'язаний станом на останній робочий день кожного кварталу нараховувати регулярний збір до Фонду. Базова річна ставка збору становить 0,5 % бази нарахування в національній валюті та 0,8% бази нарахування в іноземній валюті.

Базою нарахування є середньоарифметична за розрахунковий період сума щоденних балансових залишків на рахунках з обліку вкладів та відсотків за ними.

Наразі в Україні основним орієнтиром системи гарантування вкладів є модель Європейського Союзу у сфері страхування (гарантування) депозитів. Європейську схему страхування депозитів (European deposit insurance scheme – EDIS) для банківських депозитів у Єврозоні створено у 2015 р.

Певні зміни в системі гарантування вкладів відбулися після початку широкомасштабного вторгнення рф.

Через три місяці з дня, наступного за днем припинення чи скасування воєнного стану в Україні (уведений Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022, затверджений Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 2102-IX) сума граничного розміру відшкодування коштів за вкладами не може становити менше 600 тис. грн.

Протягом дії воєнного стану в Україні та трьох місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану в Україні Фонд фізичних осіб відшкодовує кожному вкладнику банку кошти в повному розмірі вкладу, включаючи відсотки, нараховані станом на кінець дня, що передує

дню початку процедури виведення банку з ринку, (крім випадків, передбачених ч. 4 ст. 26 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»).

5.6. Правове регулювання кредитних операцій банків

Кредитні операції – розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик (Закон України «Про банки і банківську діяльність»).

Кредитними вважаються ще й такі операції:

операції на ринках капіталу від свого імені;

надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;

придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);

лізинг.

Основні характеристики кредитних операцій:

джерелом кредитних коштів є кошти, залучені у вклади;

кредитування здійснюється від «імені банку», а не від імені клієнта, який розмістив свої кошти;

умови кредитування визначає банк, вони можуть не корелюватися з умовами вкладів;

кредитний ризик (ризик неповернення кредиту) є винятково ризиком банку (вкладник не поділяє з банком кредитний ризик за кошти, які банк розмістив у вклади).

Комерційні банки пропонують клієнтам багато видів кредитів та кредитних програм для фінансування різноманітних потреб бізнесу та домогосподарств.

Форми та види банківського кредиту різняться за:

строками користування;

способом забезпечення;

ступенем ризику;

методами надання;

строками погашення;

іншими умовами надання, користування або погашення.

Залежно від критерію виділяють такі види кредитів:

1) за строками користування:

короткострокові (до одного року);

середньострокові (до трьох років);

довгострокові (понад три роки);

2) за способом забезпечення:

забезпечені (заставою, порукою, гарантією, страхуванням тощо);

незабезпечені (бланкові), які банк має право видавати за умов додержання економічних нормативів;

3) за ступенем ризику:

стандартні, за якими кредитний ризик є незначним і становить один відсоток чистого кредитного ризику;

під контролем, за якими кредитний ризик є незначним, але може збільшитися через виникнення несприятливої для позичальника ситуації та становить п'ять 5 % чистого кредитного ризику;

субстандартні, за якими кредитний ризик є значним і надалі може збільшуватись (становить 20 % чистого кредитного ризику), а також є ймовірність несвоєчасного погашення заборгованості в повній сумі та в строки, що передбачені кредитним договором;

сумнівні, за якими виконання зобов'язань позичальником в повній сумі (з урахуванням фінансового стану позичальника та рівня забезпечення) під загрозою, ймовірність повного погашення кредитної заборгованості низька та становить 50% чистого кредитного ризику;

безнадійні, за якими ймовірність виконання позичальником зобов'язань практично відсутня, ризик за такими операціями дорівнює сумі заборгованості за ними;

4) за методами надання:

кредит, що надається одноразово в повній сумі;

кредитна лінія – надання кредиту в майбутньому у розмірах, які не перевищують максимальної суми кредиту, зумовленої сторонами в договорі;

5) за строками погашення:

строкові, що погашаються у встановлені строки;

дострокові, що погашаються достроково;

відстрочені, за якими строки погашення відстрочені;

прострочені, що погашаються після закінчення встановлених строків.

Особливу увагу банки надають **проблемним (непрацюючим) кредитам – NPL**.

Питання проблемних активів (кредитів) врегульоване «Положенням про організацію процесу управління проблемними активами в банках України», затверджене постановою Правління НБУ від 8.07.2019 № 97.

Останніми роками, за даними звітності банків, частка NPL у банківському секторі становить приблизно 30 %±. Частка NPL майже не змінюється у державних та іноземних банках. Натомість у приватних банках частка непрацюючих кредитів надалі скорочується.

Повномасштабна війна з РФ переломила тенденцію до поступового скорочення частки непрацюючих кредитів (NPL) з 55 %, яке розпочалося у 2018 р.

Особливим напрямом кредитування є споживче кредитування.

Споживче кредитування – грошові кошти, що надаються споживачу (позичальникові) на придбання товарів (робіт, послуг) для задоволення потреб, не пов'язаних з підприємницькою, незалежною професійною діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника (ст. 1 Закону України «Про споживче кредитування» від 15.11.2016 №1734-УІІ).

Договір про споживчий кредит укладається в порядку, визначеному цивільним законодавством України з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про споживче кредитування» від 15.11.2016 №1734-УІІ.

Договір про споживчий кредит, договори про надання додаткових та супутніх послуг кредитором і третіми особами та зміни до них укладаються у письмовій формі (у паперовому або електронному вигляді з накладенням електронних підписів, електронних цифрових підписів, інших аналогів власноручних підписів (печаток) сторін у порядку, визначеному законодавством).

Кожна сторона договору отримує по одному примірнику договору з додатками до нього. Примірник договору, що належить споживачу, має бути переданий йому невідкладно після підписання договору сторонами.

У разі недостатності суми здійсненого платежу для виконання зобов'язання за договором про споживчий кредит у повному обсязі ця сума погашає вимоги кредитора у такій черговості:

у першу чергу сплачуються прострочена до повернення сума кредиту та прострочені проценти за користування кредитом;

у другу чергу сплачуються сума кредиту та проценти за користування кредитом;

у третю чергу сплачуються неустойка та інші платежі відповідно до договору про споживчий кредит.

Окремим, і, напевно, найбільш популярним видом споживчого кредитування є **кредит по платіжній картці**. Сьогодні більшість банків використовують:

пільговий період кредитування до 60 днів (термін, в який плата за кредит не стягується);

безплатні безготівкові розрахунки карткою за рахунок кредитних коштів;

відсутність застави за таким кредитом

Позичальник за кредитним договором зобов'язаний сплачувати проценти.

Процентна ставка за кредитом може бути:

фіксованою, тобто незмінною протягом усього строку кредитного договору.

Встановлений договором розмір фіксованої процентної ставки не може бути збільшено

банком в односторонньому порядку. Умова договору щодо права банку змінювати розмір фіксованої процентної ставки в односторонньому порядку є нікчемною;

змінюваною, порядок визначення якої із застосуванням погодженого сторонами індексу визначено у кредитному договорі протягом строку його дії. Банк не має права змінювати встановлений кредитним договором порядок розрахунку змінюваної процентної ставки без згоди позичальника.

Розмір процентів, тип процентної ставки (фіксована або змінювана) та порядок їх сплати за кредитним договором визначаються в договорі залежно від:

- кредитного ризику;
- наданого позичальником забезпечення;
- попиту і пропозицій, які склалися на кредитному ринку;
- строку користування кредитом;
- величини облікової ставки, яку встановлює НБУ;
- інших чинників на дату укладення договору.

Кредитний договір укладається у письмовій формі. Кредитний договір, укладений з недодержанням письмової форми, є нікчемним.

Наразі відсутній окремий спеціальний нормативний акт (положення, інструкція) НБУ щодо правового регулювання кредитних операцій.

Нормативне регулювання кредитних операцій НБУ найбільш повно надано в постанові правління НБУ від 30.06.2016 № 351 «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями». Дане Положення регламентує процедуру надання, обслуговування та погашення кредитів.

До законодавчих актів, які регулюють кредитні правовідносини, належать:

Цивільний кодекс України, в якому регламентовано, зокрема, умови відмови від надання або одержання кредиту (ст. 1056);

Закон України «Про заставу» від 02.10.1992 № 2654-ХІІ, що регулює відносини забезпечення банківського кредиту: визначає заставу як спосіб забезпечення зобов'язань, якщо інше не встановлено законом, предмет застави, сторони договору застави, порядок задоволення вимог заставодержателя за рахунок заставленого майна та ін.;

Закон України «Про іпотеку» від 05.06.2003 № 898-ІV, що регулює правовідносини в сфері іпотеки (вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном – майбутнім об'єктом нерухомості). **Іпотека** – це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном (неподільним об'єктом незавершеного будівництва, майбутнім об'єктом нерухомості), що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця. Іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання задовольнити свої вимоги за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами такого боржника. Іпотека виникає на підставі договору, закону або рішення суду. До іпотеки, яка виникає на підставі закону або рішення суду, застосовуються правила щодо іпотеки, яка виникає на підставі договору, якщо інше не встановлено законом. Взаємні права і обов'язки іпотекодавця та іпотекодержателя виникають з моменту державної реєстрації іпотеки відповідно до закону;

Закон України «Про організацію формування та обігу кредитних історій» від 23.06.2005 № 2704-ІV, що визначає правові та організаційні засади формування і ведення кредитних історій, права суб'єктів кредитних історій та користувачів бюро кредитних історій, вимоги до захисту інформації, що складає кредитну історію, порядок утворення, діяльності та ліквідації бюро кредитних історій.

Бюро кредитних історій – це юридична особа, винятковою діяльністю якої є збір, зберігання, використання інформації, яка складає кредитну історію.

Кредитна історія – це сукупність інформації про юридичну або фізичну особу, що її ідентифікує, відомостей про виконання нею зобов'язань за кредитними правочинами, іншої відкритої інформації відповідно до Закону України «Про організацію формування та обігу кредитних історій». Кредитна історія формує кредитну репутацію клієнта-позичальника, яка допоможе в майбутньому іншим фінансовим установам ухвалювати рішення щодо подальшого кредитування даного клієнта.

Бюро забороняється збирати та зберігати в кредитних історіях інформацію про фізичних осіб щодо:

- національності, расового та етнічного походження;
- політичних поглядів;
- релігійних і філософських переконань;
- стану здоров'я;
- членства в партіях та інших об'єднаннях громадян.

Інформація для формування кредитної історії надається банком до Бюро лише **в разі наявності письмової згоди юридичної або фізичної особи, яка уклала кредитний правочин з банком.**

Банк зобов'язаний повідомити суб'єкта кредитної історії про назву та адресу Бюро, до якого передаватиме інформацію для формування його кредитної історії.

Банк має право відмовитися від укладання кредитного правочину або укласти кредитний правочин на умовах, що враховують ризики від укладання кредитного правочину, у разі відмови суб'єкта кредитної історії надати згоду на доступ до його кредитної історії та/або на передачу інформації до Бюро про кредитний правочин з Банком, якщо інше не встановлено законом.

Дуже важливе значення для діяльності банків має визначення кредитного ризику.

Кредитний ризик (credit risk) – це наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання.

Банк визначає кредитний ризик за такими видами активних операцій:

- кредити, надані юридичним та фізичним особам, бюджетним установам;
- фінансова дебіторська заборгованість;
- дебіторська заборгованість за господарською діяльністю;
- боргові цінні папери;
- акції та інші фінансові інвестиції (цінні папери).

Банк визначає кредитний ризик за активами на індивідуальній, груповій основі або за спрощеним підходом.

5.7. Валютні операції банків: зміст, правові основи валютного нагляду та регулювання

Грошовою одиницею України є гривня.

Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією НБУ.

Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу заборонено.

Гривня є єдиним законним платіжним засобом в Україні і приймається без обмежень на всій території України для проведення розрахунків.

Усі розрахунки на території України проводяться виключно у гривні, крім розрахунків, зазначених у Законі України «Про валюту та валютні операції» від 21.06.2018 № 2473-VIII (пункти 1-5 ч. 2 та ч. 3 ст. 9), Митним кодексом України та нормативно-правовими актами НБУ.

НБУ розраховує та оприлюднює офіційний курс гривні до іноземних валют, облікову ціну банківських металів.

Офіційне співвідношення між гривнею та золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлюється.

Умови та порядок конвертації (обміну) гривні на іноземну валюту встановлюються НБУ.

Національний банк не може обмежувати права суб'єктів валютного ринку на здійснення операцій з іноземною валютою, гарантовані їм законом.

Сьогодні основним нормативно-правовим документом, що регулює валютні правовідносини в Україні, є Закон України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 № 2473-VIII.

Валютними цінностями є:

національна валюта (гривня) – грошові знаки грошової одиниці України (гривні) у вигляді банкнот, монет (у тому числі пам'ятних та ювілейних); кошти на рахунках у банках у гривні; електронні гроші, номіновані у гривні; цифрові гроші НБУ;

іноземна валюта – грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави; кошти на рахунках у банках у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що належать до виплати в іноземній валюті; електронні гроші, номіновані у грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металів;

банківські метали – золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів (Закон України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18.11.1997 № 637/97-ВР).

Порядок проведення розрахунків за валютними операціями визначається НБУ.

На здійснення валютних операцій потрібна **ліцензія** НБУ, що є безстроковою.

Ліцензію на здійснення валютних операцій можуть отримати:

банки;

небанківські фінансові установи;

оператор поштового зв'язку.

Видача ліцензії на здійснення валютних операцій здійснюється в електронній формі шляхом внесення облікового запису до Електронного реєстру.

Валютні операції в Україні є об'єктом валютного регулювання та валютного нагляду.

Валютне регулювання – це регламентація валютних операцій суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами, що здійснюється НБУ та в окремих випадках Кабінетом Міністрів України.

Валютне регулювання визначає загальні принципи та правила здійснення валютних операцій, а також повноваження суб'єктів, що беруть участь у цих операціях.

Головною метою валютного регулювання є забезпечення безпеки та фінансової стабільності банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Найважливішими принципами валютного регулювання є:

свобода здійснення валютних операцій;

ризикоорієнтованість, прозорість, достатність та ефективність валютного регулювання; самостійність та ринковість валютного регулювання;

гнучкість валютного курсу;

незалежність НБУ у формуванні та реалізації валютної і монетарної політики у межах, визначених законом.

Валютний нагляд – система заходів, спрямованих на забезпечення дотримання суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами валютного законодавства.

Уповноваженими установами у сфері валютного нагляду в Україні є банки та інші фінансові установи, що отримали відповідну ліцензію ННБУ.

Валютний нагляд спрямований на контроль за дотриманням вимог валютного законодавств, здійснюється органами валютного нагляду та агентами валютного нагляду.

Агентами валютного нагляду є НБУ та Державна податкова служба:

НБУ здійснює нагляд за уповноваженими установами (зокрема, за дотриманням правил здійснення валютних операцій, правил ведення валютного обліку та звітності);

Державна податкова служба (за резидентами та нерезидентами, зокрема, за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон, правил здійснення розрахунків в іноземній валюті, правил здійснення валютних операцій).

Агенти валютного нагляду мають право вимагати у суб'єктів валютних операцій документи, пов'язані із здійсненням валютних операцій, а суб'єкти валютних операцій зобов'язані надавати такі документи на вимогу агентів валютного нагляду у визначений ними строк.

Органи валютного нагляду мають право проводити перевірки з питань дотримання вимог валютного законодавства суб'єктами здійснення таких операцій.

Інформація про банки та (або) клієнтів банків, що збирається під час здійснення валютного нагляду за банками, становить **банківську таємницю**.

Інформація про небанківські фінансові установи та операторів поштового зв'язку, а також їхніх клієнтів, що збирається під час здійснення валютного нагляду за небанківськими фінансовими установами та операторами поштового зв'язку, які отримали ліцензію Національного банку України на здійснення валютних операцій, є **інформацією з обмеженим доступом**.

Відносини, що виникають у сфері здійснення валютних операцій, валютного регулювання і валютного нагляду, регулюються:

Конституцією України;

Законом України «Про валюту та валютні операції» від 21.06.2018 № 2473-VIII; нормативно-правовими актами НБУ.

Якщо положення інших законів суперечать положенням Закону України «Про валюту та валютні операції», то застосовуються положення цього Закону.

Гарантіями свободи здійснення валютних операцій з урахуванням встановлених Законом України «Про валюту та валютні операції» обмежень, є:

відсутність обмежень (зокрема у сферах забезпечення національної безпеки, запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та запроваджених НБУ заходів захисту);

дотримання принципів валютного регулювання, встановлених цим Законом;

право резидентів відкривати рахунки в іноземних фінансових установах та здійснювати через такі рахунки валютні операції;

право нерезидентів відкривати рахунки у фінансових установах України та здійснювати через такі рахунки валютні операції;

наявність в нерезидентів прав у сфері здійснення валютних операцій таких саме прав, які надано резидентам.

Торгівля валютними цінностями здійснюється:

на валютному ринку України та на міжнародних валютних ринках відповідно до Закону України «Про валюту та валютні операції» та нормативно-правових актів НБУ;

винятково через уповноважені установи, які отримали ліцензію на таку діяльність (ст. 9 Закону України «Про валюту та валютні операції»).

НБУ відповідно до валютного законодавства:

є відповідальним за організацію валютного ринку;

визначає структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі валютними цінностями на валютному ринку України

Пункти обміну іноземної валюти підлягають внесенню до Реєстру пунктів обміну іноземної валюти, який веде НБУ.

Торгівля валютними цінностями у готівковій формі у пунктах обміну іноземної валюти, що підлягають внесенню до Реєстру пунктів обміну іноземної валюти, але не внесені до нього, забороняється.

Транскордонне переміщення валютних цінностей – це ввезення, пересилання на митну територію України, вивезення, пересилання з митної території України або транзит через митну територію України банківських металів, готівкової валюти

Транскордонний переказ валютних цінностей – це рух певної суми коштів в Україну або за її межі з метою зарахування цих коштів на рахунок отримувача або видачі йому в готівковій формі

Транскордонний переказ валютних цінностей

здійснюється винятково через уповноважені установи;

у порядку проведення переказу валютних цінностей, визначеному НБУ.

Транскордонне переміщення фізичними особами валютних цінностей у сумі, що дорівнює або перевищує еквівалент 10 тисяч євро за офіційним курсом валют, встановленим НБУ на день переміщення через митний кордон України, підлягає письмовому декларуванню митним органам.

З метою збору статистичної інформації **НБУ має право здійснювати збір статистичних даних про валютні операції.**

Зміст, форму, періодичність, строки, спосіб та порядок надання інформації про валютні операції визначає НБУ відповідно до національного законодавства та зобов'язань України щодо обміну інформацією, передбачених міжнародними угодами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Висновки та узагальнення

Банківська галузь є стратегічною галуззю економіки країни та важливим елементом національної безпеки держави. Українські банківські технології є одним з самих передових не лише в країні, але й в світі. Правове регулювання банківської діяльності в Україні є досить розвинутим та містить велику низку нормативно-правових актів.

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, філій іноземних банків, що створені і діють на території України.

Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, державним регулятором всього фінансового ринку України, здійснює банківське регулювання та банківський нагляд. Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. При виконанні цієї функції Національний банк України має виходити з пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Гривня є єдиним законним платіжним засобом в Україні і приймається без обмежень на всій території України для проведення розрахунків.

Одним з основних видів діяльності банків є розрахункові операції, що здійснюються через рахунки фізичних та юридичних осіб в банках і можуть провадитись у готівковій або в безготівковій формі за допомогою розрахункових документів в електронному або паперовому вигляді. В Україні запроваджені найкращі світові стандарти та цифровізація розрахункових операцій.

Основним джерелом формування ресурсної бази банків є депозитні (вкладні) операції. Основними вкладниками в банках України є фізичні особи. Незважаючи на високу інфляцію, більшість депозитів зберігається в національній валюті. Депозити поділяються на вклади «на вимогу» та строкові. Депозитні договори можуть існувати в електронній (бездокументарній) формі, крім ощадних (депозитних) сертифікатів, які є винятково паперовими. Сучасні схеми банківської роботи з депозитними рахунками побудовані на принципах максимальної оперативності та ефективності для клієнтів.

Головним видом діяльності банків та основним джерелом їх доходів є кредитування. Банківське кредитування сприяє відтворювальним процесам, створенню нових суб'єктів господарювання та нових робочих місць і загалом має позитивний вплив на соціально-економічне становище держави. Споживче кредитування є важливим джерелом фінансування поточних потреб фізичних осіб.

Законодавство України надає гарантії свободи здійснення валютних операцій. Валютні операції здійснюються без обмежень (крім випадків, встановлених законами України). Умови та порядок конвертації (обміну) гривні на іноземну валюту встановлюються НБУ. На здійснення валютних операцій потрібна ліцензія НБУ, що є безстроковою. Валютні операції в Україні є об'єктом валютного регулювання та валютного нагляду.

Контрольні запитання

1. Що собою становлять банк та банківська діяльність? Дайте визначення банку згідно з законодавством України.

2. Якщо положення інших законів суперечать положенням банківського законодавства, яке законодавство має пріоритет у застосуванні?
3. Які види діяльності має право здійснювати банк?
4. Чи є банк суб'єктом підприємницької діяльності?
5. Які установи мають право надавати фінансові послуги?
6. Фінансові і банківські послуги – це одне й те ж?
7. Що собою становить системно важливий банк?
8. Що є основною функцією Національного банку України?
9. У чому полягає призначення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб?
10. Хто є учасниками Фонду гарантування вкладів фізичних осіб?
11. В чому полягає валютне регулювання?
12. Які органи в Україні здійснюють валютний нагляд?
13. Які операції належать до валютних?
14. Чи можливі в Україні розрахунки в іноземній валюті?
15. Що собою становить проблемний та неплатоспроможний банк?
16. Яка інформація становить банківську таємницю?
17. Які нормативно-правові акти регламентують діяльність банків?
18. В яких формах можуть проводитися банківські розрахунки?
19. Надайте характеристику основних видів вкладів (депозитів)
20. Що собою становить споживче кредитування?

Глосарій

Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виняткове право надавати банківські послуги.

Банк з іноземним капіталом – банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 відсотків.

Банківська діяльність – залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банківська ліцензія – запис у Державному реєстрі банків про право юридичної особи або філії іноземного банку на здійснення банківської діяльності.

Банківське регулювання – створення системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Банківський кредит – будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.

Банківський нагляд – система контролю та активних впорядкованих дій НБУ, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Банківські метали – золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

Банківські рахунки (bank accounts) – рахунки, на яких обліковуються власні кошти, вимоги, зобов'язання банку стосовно його клієнтів і контрагентів і які дають можливість здійснювати переказ коштів за допомогою банківських платіжних інструментів.

Безготівкові розрахунки – перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів.

Бюро кредитних історій – юридична особа, винятковою діяльністю якої є збір, зберігання, використання інформації, яка складає кредитну історію.

Валютне регулювання – регламентація валютних операцій суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами, що здійснюється НБУ та в окремих випадках Кабінетом Міністрів України.

Валютний нагляд – система заходів, спрямованих на забезпечення дотримання суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами валютного законодавства.

Валютні цінності – національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали.

Ведення кредитної історії – діяльність Бюро із збирання, оброблення, зберігання, захисту, використання інформації, яка складає кредитну історію.

Видача банківської ліцензії – внесення Національним банком України до Державного реєстру банків запису про право юридичної особи або філії іноземного банку на здійснення банківської діяльності.

Відкликання банківської ліцензії – виключення Національним банком України з Державного реєстру банків запису про право юридичної особи або філії іноземного банку на здійснення банківської діяльності.

Вклад (депозит) – це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Вкладник – фізична або юридична особа (підприємство чи організація), яка розміщує кошти у банку на певний термін або безстроково з метою отримання доходу у вигляді відсотків або інших виплат, або ж просто зберігає кошти на рахунку.

Готівкові розрахунки (розрахунки готівкою) – платежі готівкою суб'єктів господарювання і фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Державний реєстр банків – реєстр, що ведеться Національним банком України і містить визначені ним відомості про банки та їх відокремлені підрозділи, а також філії та представництва іноземних банків в Україні.

Еквайринг – послуга банку, що дозволяє торговим підприємствам приймати безготівкову оплату від клієнтів за допомогою банківських карток.

Іноземна валюта – грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави; кошти на рахунках у банках у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що належать до виплати в іноземній валюті; електронні гроші, номіновані у грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металах.

Іпотека – вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном (неподільним об'єктом незавершеного будівництва, майбутнім об'єктом нерухомості), що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця.

Іпотекодавець – особа, яка передає в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання свого зобов'язання або зобов'язання іншої особи перед іпотекодержателем.

Іпотечний кредит – кредит під заставу нерухомого майна.

Клієнт банку – будь-яка фізична чи юридична особа, що користується послугами банку.

Кошти – гроші у національній або іноземній валюті чи їх еквівалент.

Кредитна історія – сукупність інформації про юридичну або фізичну особу, що її ідентифікує, відомостей про виконання нею зобов'язань за кредитними правочинами, іншої відкритої інформації відповідно до Закону.

Кредитний ризик (credit risk) – наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання.

Кредитні операції – розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик

Національна валюта (гривня) – грошові знаки грошової одиниці України (гривні) у вигляді банкнот, монет (у тому числі пам'ятних та ювілейних); кошти на рахунках у банках у гривні; електронні гроші, номіновані у гривні; цифрові гроші НБУ.

Нерухоме майно (нерухомість) – земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці і невід'ємно пов'язані з нею, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни їх призначення.

Реорганізація банку – злиття, приєднання, виділ, поділ банку, зміна його організаційно-правової форми (перетворення), наслідком яких є передача його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам, прийняття його майна правонаступником.

Розрахункові банківські операції – рух грошей на банківських рахунках, здійснюваний згідно з розпорядженнями клієнтів або в результаті дій, які в рамках закону призвели до зміни права власності на активи.

Системно важливий банк – банк, що відповідає критеріям, встановленим Національним банком України, діяльність якого впливає на стабільність банківської системи.

Споживче кредитування – грошові кошти, що надаються споживачу (позичальникові) на придбання товарів (робіт, послуг) для задоволення потреб, не пов'язаних з підприємницькою, незалежною професійною діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Суб'єкти валютних операцій – резиденти та (або) нерезиденти, які здійснюють валютні операції.

Торгівля валютними цінностями – операції з купівлі, продажу або обміну валютних цінностей, що здійснюються як у готівковій формі (для банківських металів – із фізичною поставкою), так і безготівковій формі (для банківських металів – без фізичної поставки).

Транскордонне переміщення валютних цінностей – ввезення, пересилання на митну територію України, вивезення, пересилання з митної території України або транзит через митну територію України банківських металів, готівкової валюти

Транскордонний переказ валютних цінностей – рух певної суми коштів в Україну або за її межі з метою зарахування цих коштів на рахунок отримувача або видачі йому в готівковій формі

Уповноважена особа банку – особа, яка на підставі статуту чи угоди має повноваження представляти банк та вчиняти від його імені певні дії, що мають юридичне значення.

Фінансове оздоровлення банку – відновлення платоспроможності банку та приведення фінансових показників його діяльності відповідно до вимог Національного банку України.

Практичні завдання

1. За строковим договором банківського вкладу банк гарантував клієнтам виплату 17 % річних. Через 2 місяці банк уже здійснював прийняття вкладів під 15 % річних і довів до відома усіх клієнтів, з якими були укладені договори банківського вкладу під 17 % річних, про зміну ставки проценту з 17 % на 15 %.

Запитання

Обґрунтуйте правомірність (або неправомірність) дій банку.

Яким чином вкладники можуть захистити свої права в депозитних правовідносинах.

2. Банк уклав з клієнтом договір банківського вкладу на вимогу. Умови договору передбачають можливість повернення вкладу не раніше, ніж через місяць після дати договору та за умови попередження банку про намір повернути кошти не менше, ніж за 3 банківські дні.

Запитання

Обґрунтуйте правомірність (або неправомірність) дій банку.

Яким чином вкладники можуть захистити свої права в депозитних правовідносинах.

3. Банк уклав з клієнтом договір банківського строкового вкладу на 6 місяців. Умови договору передбачають можливість повернення вкладу на вимогу клієнта не раніше, ніж через місяць після дати договору та за умови попередження банку про намір повернути кошти не менше ніж за 3 банківські дні.

Запитання

Чи відповідають умови договору строкового вкладу законодавству?

Обґрунтуйте правомірність (або неправомірність) дій банку.

Яким чином вкладники можуть захистити свої права в депозитних правовідносинах.

4. Національний банк України вирішив віднести Банк до категорії проблемних, тому що Банк протягом 30 календарних днів поспіль допустив порушення мінімального значення нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу. У Постанові правління НБУ з даного питання зазначено, що проблемний банк у строк до 120 днів зобов'язаний привести свою діяльність відповідно до вимог НБУ. Через 30 днів після цього рішення ухвалено постанову правління НБУ щодо віднесення Банку до категорії неплатоспроможним у зв'язку з неприведенням банком своєї діяльності у відповідність із вимогами законодавства.

Запитання

Оцініть на підставі норм ст. 75 Закону України «Про банки і банківську діяльність» правомірність (або неправомірність) дій НБУ.

5. Ліквідатор банку, керуючись ст. 52 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» виплатив грошові вклади членам правління банку, що ліквідується, у четверту чергу – як задоволення вимог вкладників-фізичних осіб у частині, що перевищує суму, виплачену Фондом.

Запитання

Чи є дії ліквідатора правомірними (або неправомірними)?

6. Національний банк України провів стрес-тестування (оцінку стійкості) Банку «А». За результатами оцінювання розроблено базовий та несприятливий сценарії для банку. Сценарії розроблено так, щоб виявити можливий вплив основних ризиків на діяльність банку за його поточного стану.

Звіт НБУ визначив основні ризики банку «А»:

процентний ризик (зростання вартості зобов'язань у несприятливому сценарії за незмінних ставок доходності активів), тобто зменшення спреда між кредитними та депозитними ставками, що зазвичай відбувається під час кризи. Вартість фондування (тобто депозитів) підвищується за рахунок інфляції, зростання курсу іноземних валют та конкуренції, а ставка по кредитах – не змінюється. До того ж кредити, які не обслуговуються (проблемні) погіршують рівень процентних доходів;

ризик інвестування в державні цінні папери (ОВДП) в гривні та іноземній валюті, які банки сьогодні вважають найпривабливішою інвестицією з найменшими ризиками;

кредитний ризик – міграція частини кредитів у категорію непрацюючих (проблемних);

валютний ризик – ризик що несе для банку девальвація або ревальвація національної валюти, кредитні та депозитні операції з іноземною валютою.

Запитання

Які нормативні документи регламентують стрес-тестування банків?

Які з ризиків, вказаних у звіті НБУ, спричиняє негативні наслідки для діяльності банку?

Які заходи повинен вимагати регулятор від банку для управління такими ризиками, зокрема усунення?

Використана література

Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>

Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>

Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 №679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 №2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text>

Про організацію формування та обігу кредитних історій : Закон України від 23.06.2005 № 2704–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-15#Text>

Про споживче кредитування: Закон України 1734-VIII від 15.11.2016. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>

Рекомендована література

Банківські операції: у схемах і таблицях: навч.-наочн. посіб. / уклад. М.П. Федішин. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2021. 185 с.

Банківське право України : навч. посіб. / М.В. Ковалів, С.С. Єсімов, Т.Я. Назар, Н.Я. Лепіш, Ж.В. Семчук, Р.М. Скриньковський. Львів : СПОЛОМ, 2023. 256 с.

Банківське право : навч. посіб. / за ред. Деревянка. Львів : «Магнолія 2006», 2024. 172 с.

Тема 6

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 6.1. Інвестиційна діяльність як предмет правового регулювання
- 6.2. Загальні засади правового регулювання інвестиційної діяльності
- 6.3. Загальна характеристика інвестиційних договорів
- 6.4. Вирішення спорів, пов'язаних з інвестиційною діяльністю

6.1. Інвестиційна діяльність як предмет правового регулювання

Інвестиційна діяльність як предмет правового регулювання – це приватно-правові суспільні відносини, що складаються між інвесторами (фізичними особами, юридичними особами та державою) та учасниками (фізичними та юридичними особами) з приводу придбання інвесторами у учасників основних засобів, нематеріальних активів, цінних паперів та корпоративних прав.

Інвестиційна діяльність, як предмет правового регулювання, – це урегульовані правом суспільні відносини, тобто інвестиційні правовідносини.

До складу інвестиційних правовідносин належать:

- суб'єкти інвестиційних правовідносин;
- об'єкти інвестиційних правовідносин;
- зміст інвестиційних правовідносин.

Суб'єктами інвестиційних правовідносин (інвесторами і учасниками) є громадяни, юридичні особи та держава (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність»).

Проте, у ч. 3 ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність» заявлено, що «учасниками інвестиційної діяльності можуть бути громадяни та юридичні особи України, інших держав, які забезпечують реалізацію інвестицій як виконавці замовлень або на підставі доручення інвестора».

Визнання держави суб'єктом інвестиційних правовідносин є підстави визнати дещо некоректним тому, що:

в юриспруденції інвестиційна діяльність, як правило, належить до господарської діяльності, яку можуть здійснювати лише суб'єкти господарювання, а держава не є суб'єктом господарювання;

в Податковому кодексі України держава не розглядається як інвестор.

Інвестори – це суб'єкти інвестиційної діяльності, які ухвалюють рішення про вкладення власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність»).

Об'єкти інвестиційних правовідносин – це інвестиції (визначення надано у ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність») та об'єкти інвестиційної діяльності (визначення надано у ст. 4 Закону України «Про інвестиційну діяльність»)

Інвестиції – це всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект (ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність»).

Такими цінностями є:

кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери (крім векселів);

рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);

майнові права інтелектуальної власності;

сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»);

права (користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням), а також інші майнові права;

інші цінності

Об'єкт інвестиційної діяльності – це будь-яке майно, в тому числі основні засоби і оборотні кошти в усіх галузях економіки, цінні папери (крім векселів), цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права (ст. 4 Закону України «Про інвестиційну діяльність»).

Таким чином, як інвестиціями, так і об'єктами інвестиційної діяльності визнано будь-яке майно (ст. 1 та 4 Закону України «Про інвестиційну діяльність»), що є суперечливим.

Закон України «Про інвестиційну діяльність» ухвалено у вересні 1991 р., коли українські законодавці ще не мали досвіду створення законодавства, придатного для регулювання відносин в умовах ринкової економіки, слабо розуміли її інститути, зокрема інвестування. Норми цього закону сформульовані значною мірою на підставі пострадянських побутових уявлень про інвестування, без ґрунтового врахування положень теорії права.

Тому для визначення об'єктів інвестиційних правовідносин мають застосовуватися норми більш сучасних законодавчих актів України, що вже ґрунтуються на концепціях ринкової економіки. До таких належить Податковий кодекс України (ухвалений у грудні 2010 р.), в якому відповідно до міжнародних стандартів визначено зміст поняття «інвестиції» та «об'єкт інвестиційних правовідносин».

За Податковим кодексом України, **інвестиції** – це господарські операції, які передбачають придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та/або цінних паперів в обмін на кошти або майно (п. 1.81).

Інвестиції поділяються на:

капітальні інвестиції (господарські операції, що передбачають придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомої власності, інших основних засобів і нематеріальних активів, що підлягають амортизації);

фінансові інвестиції (господарські операції, що передбачають придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та/або інших фінансових інструментів (п. 14.1.81 Податкового кодексу України).

Господарська операція – це будь-яка дія або подія, яка змінює фінансовий стан підприємства, зокрема його активи, зобов'язання або власний капітал. Іншими словами, це факти, що призводять до змін у складі майна, зобов'язань та фінансових результатів підприємства.

Фінансові інвестиції поділяються на:

прямі інвестиції (господарські операції, що передбачають внесення коштів або майна в обмін на корпоративні права, емітовані юридичною особою при їх розміщенні такою особою);

портфельні інвестиції (господарські операції, що передбачають купівлю цінних паперів, деривативів та інших фінансових активів за кошти на фондовому ринку або біржовому товарному ринку) (п. 14.1.81 Податкового кодексу України).

Основні засоби (за Податковим кодексом України) – це матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування,

бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 20000 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 20000 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік).

Нематеріальні активи, що підлягають амортизації, за нормами Податкового кодексу України, – це:

права користування природними ресурсами (право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище);

права користування майном (право користування земельною ділянкою, крім права постійного користування земельною ділянкою відповідно до закону, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо);

права на комерційні позначення (права на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні (фірмові) найменування тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;

права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, комерційні таємниці, в тому числі ноу-хау, захист від недобросовісної конкуренції тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;

авторське право та суміжні з ним права (право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, програми для електронно-обчислювальних машин, компіляції даних (баз даних), фонограми, відеограми, передач (програми) організацій мовлення тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;

інші нематеріальні активи (право на ведення діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо).

Корпоративні права – це сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства (Цивільний кодекс України).

Цінний папір – це фінансовий інструмент, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) та особи, яка має права на цінний папір, передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі іншим особам прав на цінний папір та прав за цінним папером або обмеження такої можливості у випадках та порядку, передбачених законом. Форма існування цінного паперу встановлюється законом (Цивільний кодекс України).

Речові права на будинки, споруди, інші об'єкти нерухомого майна підлягають реєстрації в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Такий реєстр ведеться згідно з Порядком державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127.

Основні засоби також обліковуються у бухгалтерському балансі юридичних осіб.

Право на нематеріальні активи фіксуються у правовстановлюючих документах, якими, як правило, є відповідні договори. Нематеріальні активи також обліковуються на бухгалтерському балансі юридичних осіб.

Право власності на корпоративні права, крім корпоративних прав на акціонерні товариства, фіксуються в установчих документах юридичних осіб, якими є статuti та засновницькі договори. Ведеться Реєстр корпоративних прав держави. Корпоративні права також обліковуються на бухгалтерському балансі юридичних осіб.

Право власності на цінні папери, включаючи акції акціонерних товариств, обліковуються на рахунках в цінних паперах, що ведуться депозитарними установами згідно із Законом України «Про депозитарну систему України» та рішеннями Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Цінні папери також обліковуються на бухгалтерському балансі юридичних осіб.

Юридичні особи ведуть бухгалтерський облік об'єктів інвестиційних правовідносин згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та відповідними національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку:

Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 12 «Фінансові інвестиції», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 26.04.2000 № 91;

Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 32 «Інвестиційна нерухомість», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 02.07.2007 № 779;

Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 27.04.2000 № 92.

Право на здійснення інвестиційної діяльності (тобто право вступати у інвестиційні правовідносини) мають будь-які особи, визначені в законодавстві як інвестори.

Національний класифікатор України «Класифікація видів економічної діяльності» ДК 009:2010 не передбачає такого виду економічної діяльності як інвестиційна діяльність. Тому спеціальна реєстрація та облік осіб, що здійснюють інвестиційну діяльність, тобто є за статусом суб'єктами інвестиційної діяльності, в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань не здійснюється.

Спеціального дозволу будь-якого державного органу чи органу місцевого самоврядування на здійснення інвестиційної діяльності не потрібно.

Адже здійснення інвестиційної діяльності (вступ у інвестиційні правовідносини) є правом, а не обов'язком відповідних суб'єктів, що характеризує інвестиційні правовідносини як приватно-правові.

Підставою виникнення, зміни і припинення правовідносин є відповідний юридичний факт.

Юридичний факт – це життєва обставина, з якою норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Таким чином, юридичний факт є підставою виникнення інвестиційних правовідносин.

Підставою виникнення інвестиційних правовідносин можуть бути тільки дво- чи багатосторонні правочини (юридичні акти, що не мають владного характеру), тобто договори (ст. 7, 9, 18 та 20 Закону України «Про інвестиційну діяльність»).

Таким чином:

підставами виникнення інвестиційних правовідносин, об'єктами яких виступають основні засоби, нематеріальні активи та цінні папери, є договори;

підставами виникнення інвестиційних правовідносин, об'єктами яких виступають корпоративні права на юридичні особи-суб'єкти господарювання (крім акціонерних товариств) є установчі документи (статути та засновницькі договори).

Оскільки інвестиційні правовідносини є приватно-правовими, вони не можуть виникати на підставі адміністративних актів – наказів, розпоряджень, проєктів (навіть якщо проєкти називаються інвестиційними).

Зміст конкретних інвестиційних правовідносин фіксується у документах, на підставі яких вони виникають, тобто в договорах та установчих документах. Тому зміст конкретних інвестиційних правовідносин визначається в кожному конкретному договорі або установчому документі (табл. 6.1).

Конкретний зміст інвестиційних правовідносин, що виникають на підставі договорів, значною мірою залежить від виду договору.

Основоположні норми договірної та корпоративної права містяться у Цивільному кодексі України.

Зміст інвестиційних правовідносин

Зміст інвестиційних правовідносин, що виникають на підставі договорів		Зміст інвестиційних правовідносин, що виникають на підставі установчих документів	
Основні обов'язки інвестора	Основні обов'язки учасника	Основні обов'язки інвестора	Основні обов'язки учасника
Передати учаснику відповідні кошти чи майно в обмін на відповідний об'єкт інвестиційних правовідносин	Передати інвестору відповідний об'єкт інвестиційних правовідносин в обмін на відповідні кошти чи майно	Передати обумовлені установчими документами кошти чи майно до статутного капіталу юридичної особи-суб'єкта господарювання в обмін на корпоративні права	Надати інвестору відповідні корпоративні права в обмін на відповідні кошти чи майно

6.2. Загальні засади правового регулювання інвестиційної діяльності

Правове регулювання – це здійснюване громадянським суспільством або державою за допомогою правових засобів упорядкування, охорона та розвиток суспільних відносин.

Правове регулювання інвестиційної діяльності – це здійснюване громадянським суспільством або державою за допомогою правових засобів упорядкування, охорона та розвиток інвестиційних відносин.

Метод правового регулювання інвестиційних відносин визначається приватно-правовим характером інвестиційних відносин: інвестиційні відносини регулюються диспозитивним (автономним) методом

В правовому регулюванні інвестиційних відносин як приватно-правових відносин превалює *спосіб дозволення*.

Правове регулювання інвестиційної діяльності здійснюється за такими видами:

нормативне (загальне) правове регулювання – регламентація загальних інвестиційних відносин правовими нормами, закріпленими в нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах та інших формах права, які (норми) розраховані на багаторазове застосування за наявності передбачених ними обставин. Джерелами нормативно-правового регулювання інвестиційної діяльності є такі джерела права, які містять норми права з низки джерел українського права, спрямовані на регулювання інвестиційної діяльності (Конституція України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», Закон України «Про депозитарну систему України», Закон України «Про інститути спільного інвестування» та ін.);

індивідуальне правове регулювання – впорядкування поведінки суб'єктів інвестиційних відносин за допомогою актів застосування норм права (рішення, розпорядження, накази, судові рішення), тобто індивідуальних правових актів, розрахованих на одну конкретну життєву ситуацію та на конкретних осіб. Індивідуальними актами, що регулюють інвестиційні відносини, є судові рішення, рішення третейських судів та арбітражні рішення.

В нормативному регулюванні центральну роль відіграє такий елемент механізму правового регулювання, як норми права, що містяться в нормативно-правових актах.

В індивідуальному регулюванні інвестиційної діяльності, центральну роль відіграє такий елемент механізму правового регулювання, як акти застосування норм права, які ще називаються індивідуальними (правовими) актами.

В Законі України «Про інвестиційну діяльність» використовується термін «державне регулювання інвестиційної діяльності». Зміст цього терміна в законодавстві та юридичній літературі не визначено і є, радше, поняттям не юридичним, а економічним, яким зазвичай описуються будь-які дії державних органів та їх посадових осіб стосовно суб'єктів інвестиційних правовідносин.

Якщо виходити із того, що правове регулювання в Україні є державним, а державне регулювання є правовим, то поняття «державне регулювання інвестиційної діяльності» юристами має сприйматися і використовуватися як синонім поняття «правове регулювання інвестиційної діяльності».

6.3. Загальна характеристика інвестиційних договорів

Інвестиційні договори – це договори, які укладаються між інвесторами (фізичними особами, юридичними особами та державою) та учасниками (фізичними та юридичними особами) з приводу придбання інвесторами у учасників основних засобів, нематеріальних активів, цінних паперів та корпоративних прав.

На практиці інвестиційними договорами часто називають такі договори купівлі-продажу або міни, які передбачають складний процес оплати/обміну об'єктів інвестиційних правовідносин (наприклад, поетапна оплата будинку, який будується). Дана практика є прийнятною, бо таким договором придбаваються інвестиційні активи (об'єкти інвестиційних правовідносин).

В основу класифікації інвестиційних договорів можна покласти різноманітні критерії.

Так, за **кількістю сторін договору інвестиційні договори** поділяються на:

двосторонні;

багатосторонні.

За **організаційно-правовими формами сторін договору** інвестиційні договори поділяються на:

інвестиційні договори між акціонерними товариствами;

інвестиційні договори між виробничими кооперативами.

За **місцезнаходженням сторін** договору інвестиційні договори поділяються на:

інвестиційні договори між резидентами України;

зовнішньоекономічні інвестиційні договори.

За **предметом договору** (об'єктом інвестиційних правовідносин) інвестиційні договори поділяються на:

інвестиційні договори, предметом яких є основні засоби;

інвестиційні договори, предметом яких є нематеріальні активи;

інвестиційні договори, предметом яких є цінні папери;

інвестиційні договори, предметом яких є корпоративні права.

За **змістом договірних зобов'язань** інвестиційні договори поділяються на:

договір купівлі-продажу, предметом якого може бути майно (товар), майнові права, право вимоги, якщо вимога не має особистого характеру;

договір міни (бартеру), за яким кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність одне майно (товар) в обмін на інше майно (товар);

договори будівельного підряду;

договори на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт

договори про спільну діяльність;

змішані (інвестиційні) договори.

Зміст, форма та умови договору купівлі-продажу в інвестуванні включено у § 1 глави 54 підрозділу 1 розділу III книги п'ятої Цивільного кодексу України).

Договір купівлі-продажу земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Загальні положення про договори міни визначені в § 6 глави 54 підрозділу 1 розділу III книги п'ятої Цивільного кодексу України.

Інвестором в договорі міни є та сторона, яка отримує від іншої сторони основні засоби, нематеріальні активи та цінні папери в обмін на інше майно (товар), яке інвестор передає учаснику.

Договором міни може бути встановлена доплата за майно (товар) більшої вартості, що обмінюється на майно (товар) меншої вартості.

Право власності на обмінюване майно (товари) переходить до сторін одночасно після виконання зобов'язань щодо передання майна обома сторонами, якщо інше не встановлено договором або законом.

Договором міни може бути встановлений обмін майна на роботи (послуги).

Законом можуть бути передбачені особливості укладення та виконання договору міни щодо певного майна чи послуг.

До договору міни застосовуються загальні положення про купівлю-продаж.

Часто інвестиційними договорами називають договори, за якими інвестор набуває основні засоби, нематеріальні активи та цінні папери і які містять елементи і договору купівлі-продажу/міни, і елементи інших видів договорів. Згідно зі статтею 628 Цивільного кодексу України такі договори називаються **змішаними договорами**. Проте цілком правомірно називати такі договори **інвестиційними**, якщо за цими договорами набуваються відповідні інвестиційні активи (об'єкти інвестиційних правовідносин).

За змішаними договорами основні права і обов'язки щодо придбання об'єктів інвестиційних правовідносин можуть бути тісно пов'язані із суміжними правами і обов'язками (наприклад, щодо надання послуг).

Договори будівельного підряду віднесено до інвестиційних договорів у низці джерел.

Договір будівельного підряду укладається на проведення нового будівництва, капітального ремонту, реконструкції (технічного переоснащення) підприємств, будівель (зокрема житлових будинків), споруд, виконання монтажних, пусконаладжувальних та інших робіт, нерозривно пов'язаних з місцезнаходженням об'єкта.

Погодитися з цим можна лише із застереженням, адже при договорі будівельного підряду власником об'єкта будівництва або результату інших будівельних робіт згідно зі статтею 876 Цивільного кодексу України є замовник. Таким чином, у відносинах будівельного підряду замовник не придбаває у підрядника об'єкт будівництва, підрядник просто виконує для замовника певні роботи, а замовник оплачує ці роботи.

Так само до інвестиційних договорів у низці джерел відносять **договори на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт**.

За договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт підрядник (виконавець) зобов'язується провести за завданням замовника наукові дослідження, розробити зразок нового виробу та конструкторську документацію на нього, нову технологію тощо, а замовник зобов'язується прийняти виконану роботу та оплатити її.

Виконавець зобов'язаний провести наукові дослідження особисто, якщо інше не встановлено договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт. Виконавець має право залучати до виконання науково-дослідних робіт інших осіб лише за згодою замовника.

Виконавець має право залучати інших осіб (субвиконавців) до виконання дослідно-конструкторських та технологічних робіт, якщо інше не встановлено договором.

Є певні підстави відносити до інвестиційних **договори про спільну діяльність**. За договором про спільну діяльність сторони (учасники) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить законні. Спільна діяльність може здійснюватися на основі об'єднання вкладів учасників (просте товариство) або без об'єднання вкладів учасників.

За договором простого товариства сторони (учасники) беруть зобов'язання об'єднати свої вклади та спільно діяти з метою одержання прибутку або досягнення іншої мети.

Вкладом учасника вважається все те, що він вносить у спільну діяльність (спільне майно), в тому числі грошові кошти, інше майно, професійні та інші знання, навички та вміння, а також ділова репутація та ділові зв'язки.

Вклади учасників вважаються рівними за вартістю, якщо інше не впливає із договору простого товариства або фактичних обставин. Грошова оцінка вкладу учасника провадиться за погодженням між учасниками.

Внесене учасниками майно, яким вони володіли на праві власності, а також вироблена у результаті спільної діяльності продукція та одержані від такої діяльності плоди і доходи є спільною частковою власністю учасників, якщо інше не встановлено договором простого товариства або законом.

Внесене учасниками майно, яким вони володіли на підставах інших, ніж право власності, використовується в інтересах усіх учасників і є їхнім спільним майном.

Ведення бухгалтерського обліку спільного майна учасників може бути доручено ними одному з учасників.

Користування спільним майном учасників здійснюється за їх спільною згодою, а в разі недосягнення згоди – у порядку, що встановлюється за рішенням суду.

Обов'язки учасників щодо утримання спільного майна та порядок відшкодування витрат, пов'язаних із виконанням цих обов'язків, встановлюються договором простого товариства.

Під час *ведення спільних справ* кожний учасник має право діяти від імені всіх учасників, якщо договором простого товариства не встановлено, що ведення справ здійснюється окремими учасниками або спільно всіма учасниками договору простого товариства.

У разі спільного ведення справ для вчинення кожного правочину потрібна згода всіх учасників.

Порядок відшкодування витрат і збитків, пов'язаних із спільною діяльністю учасників, визначається за домовленістю між ними. У разі відсутності такої домовленості кожний учасник несе витрати та збитки пропорційно вартості його вкладу у спільне майно.

Умова, за якою учасник повністю звільняється від участі у відшкодуванні спільних витрат або збитків, є нікчемною.

Якщо договір простого товариства не пов'язаний із здійсненням його учасниками підприємницької діяльності, кожний учасник відповідає за спільними договірними зобов'язаннями усім своїм майном пропорційно вартості його вкладу у спільне майно. За спільними зобов'язаннями, що виникли не з договору, учасники відповідають солідарно.

Якщо договір простого товариства пов'язаний із здійсненням його учасниками підприємницької діяльності, учасники відповідають солідарно за всіма спільними зобов'язаннями незалежно від підстав їх виникнення.

Прибуток, одержаний учасниками договору простого товариства в результаті їх спільної діяльності, розподіляється пропорційно вартості вкладів учасників у спільне майно, якщо інше не встановлено договором простого товариства або іншою домовленістю учасників. Умова про позбавлення або відмову учасника від права на частину прибутку є нікчемною.

Кредитор учасника договору простого товариства має право пред'явити вимогу про виділ частки учасника у спільному майні відповідно до положень Цивільного кодексу України.

До інвестиційних договорів також відносять *концесійні договори, угоди про розподіл продукції* та інші види договорів, на підставі яких придбаваються нематеріальні активи.

6.4. Вирішення спорів, пов'язаних з інвестиційною діяльністю

При здійсненні інвестиційної діяльності її суб'єкти можуть вступати у такі види спорів: спори, що виникають із приватно-правових (інвестиційних) відносин між суб'єктами цих відносин (інвестором та учасником);

спори, що виникають із публічно-правових відносин між суб'єктом інвестиційних правовідносин (інвестором або учасником) та певним органом державної влади.

Спори, що виникають між суб'єктами інвестиційних правовідносин, можуть бути вирішені із застосуванням одного з таких *організаційно-правових способів* (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Організаційно-правові способи вирішення спорів, що виникають із приватноправових (інвестиційних) відносин між суб'єктами цих відносин (інвестором та учасником)

Організаційно-правові способи			
В господарських судах (спори, що виникають: – між юридичними та/або фізичними особами-підприємцями; – з приводу корпоративних прав та цінних паперів) або загальних судах (інші категорії спорів)	Третейський розгляд в третейських судах (за взаємною згодою сторін спору)	Медіація (за взаємною згодою сторін спору)	Міжнародний комерційний арбітраж (за взаємною згодою сторін спору, якщо інвестор або учасник є нерезидентом України)

Судочинство в господарських судах України здійснюється відповідно з Господарським процесуальним кодексом України.

Судочинство в загальних судах України здійснюється відповідно з Цивільним процесуальним кодексом України.

Третейський розгляд в третейських судах України здійснюється відповідно із Законом України «Про третейські суди».

Медіація в Україні здійснюється відповідно із Законом України «Про медіацію».

Міжнародний комерційний арбітраж, місцем якого є Україна, здійснюється відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Спори, що виникають із публічно-правових відносин між суб'єктом інвестиційних правовідносин (інвестором або учасником) та певним органом державної влади можуть бути вирішені за допомогою одного із організаційно-правових способів з табл. 6.3.

Таблиця 6.3

Організаційно-правові способи вирішення спорів, що виникають із публічно-правових відносин між суб'єктом інвестиційних правовідносин (інвестором або учасником) та органом державної влади

Організаційно-правові способи	
Судочинство в адміністративних судах відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України	Міжнародний інвестиційний арбітраж відповідно до Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (якщо інвестор є нерезидентом в країні інвестування)

Висновки та узагальнення

Інвестиційна діяльність як предмет правового регулювання становить собою приватно-правові суспільні відносини, що складаються між інвесторами (фізичними особами, юридичними особами та державою) та учасниками (фізичними особами, юридичними особами та державою) з приводу придбання інвесторами у учасників основних засобів, нематеріальних активів, цінних паперів та корпоративних прав.

Національний класифікатор України Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 не передбачає такого виду економічної діяльності як інвестиційна діяльність. Будь-якого реєстру суб'єктів інвестиційної діяльності в Україні не існує.

Інвестиції поділяються на капітальні та фінансові. У свою чергу фінансові інвестиції поділяються на прямі та портфельні.

Елементами інвестиційних правовідносин є суб'єкти, об'єкти та зміст інвестиційних правовідносин. Правовідносини виникають лише між двома або більше суб'єктами права, що мають належну правосуб'єктність.

Інвестиційні правовідносини є приватно-правовими і не можуть виникати на підставі адміністративних актів (наказів, розпоряджень, проєктів). Основоположні норми, що визначають зміст інвестиційних (договірних та корпоративних) відносин, містяться в Цивільному кодексі України.

Правове регулювання інвестиційної діяльності становить собою здійснюване громадянським суспільством або державою за допомогою правових засобів упорядкування, охорона та розвиток інвестиційних відносин.

Інвестиційні відносини, як приватноправові відносини, регулюються диспозитивним (автономним) методом.

В правовому регулюванні інвестиційних відносин як приватно-правових відносин превалює спосіб дозволяння.

Правове регулювання інвестиційних правовідносин поділяється на нормативне (загальне) та індивідуальне.

Джерелами нормативно-правового регулювання інвестиційної діяльності є нормативно-правові акти, які містять норми права, спрямовані на регулювання інвестиційних відносин.

Основними індивідуальними актами, що регулюють інвестиційні відносини, є судові рішення, рішення третейських судів та арбітражні рішення.

При здійсненні інвестиційної діяльності між її суб'єктами можуть виникати спори із приватно-правових (інвестиційних) відносин – між інвестором та учасником та спори, що виникають із публічно-правових відносин між інвестором та певним органом державної влади.

Спори, що виникають між суб'єктами інвестиційних правовідносин, можуть бути вирішені шляхом судочинства в господарських або загальних судах, третейського розгляду в третейських судах (за взаємною згодою сторін спору), медіації (за взаємною згодою сторін спору) та міжнародного комерційного арбітражу (за взаємною згодою сторін спору, якщо інвестор або учасник є нерезидентом України).

Спори, що виникають між суб'єктом інвестиційних правовідносин та певним органом державної влади можуть бути вирішені шляхом судочинства в адміністративних судах або міжнародного інвестиційного арбітражу (якщо інвестор є нерезидентом в країні інвестування).

Контрольні запитання

1. Що собою становить інвестиційна діяльність як предмет правового регулювання?
2. Інвестиційні правовідносини є приватно-правовими чи публічно-правовими?
3. Охарактеризуйте склад (структуру) інвестиційних правовідносин
4. З якого моменту у суб'єкта господарювання виникає право на здійснення інвестиційної діяльності?
5. Чи може держава чи державні органи здійснювати господарську діяльність?
6. Що є об'єктом інвестиційних правовідносин.
7. Чи є інвестиційною діяльністю правовідносини, що складаються між суб'єктом господарювання та відповідним державним органом України з приводу здійснення останнім контролю за дотриманням суб'єктом господарювання вимог законодавства?
8. Чи можна назвати інвестиційною діяльністю правовідносини, які складаються між державою та суб'єктом господарювання з приводу сплати останнім податків?
9. Чи є інвестиційною діяльністю правовідносини, що складаються між суб'єктом господарювання та відповідним державним органом з приводу отримання суб'єктом господарювання відповідної ліцензії(наприклад, на будівництво об'єктів)?
10. Який метод правового регулювання (імперативний чи диспозитивний) застосовується для регулювання інвестиційної діяльності?
11. Охарактеризуйте способи правового регулювання інвестиційної діяльності
12. Назвіть основні нормативно-правові акти, що регулюють публічно-правові відносини, пов'язані із інвестиційною діяльністю

13. Охарактеризуйте поняття «державне регулювання інвестиційної діяльності». Як це поняття співвідноситься із поняттям «правове регулювання інвестиційної діяльності»?

14. Назвіть організаційно-правові способи вирішення спорів, що виникають із інвестиційних правовідносин.

15. Назвіть організаційно-правові способи вирішення спорів, що виникають із публічно-правових відносин, пов'язаних із інвестиційними правовідносинами.

Глосарій

Державне регулювання інвестиційної діяльності – див. правове регулювання інвестиційної діяльності.

Зміст інвестиційних правовідносин – права і обов'язки суб'єктів інвестиційних правовідносин.

Інвестиції – господарські операції (правочини), які передбачають придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та/або цінних паперів в обмін на кошти або майно.

Інвестиційна діяльність – див. інвестиційні правовідносини.

Інвестиційні договори – договори, які укладаються між інвесторами (фізичними особами, юридичними особами та державою) та учасниками (фізичними та юридичними особами) з приводу придбання інвесторами у учасників основних засобів, нематеріальних активів, цінних паперів та корпоративних прав.

Інвестиційні правовідносини – урегульовані правом суспільні відносини, що виникають на підставі відповідних договорів та/або установчих документів між інвесторами з одного боку та учасниками з іншого боку з приводу об'єктів інвестиційних правовідносин.

Інвестори – суб'єкти інвестиційної діяльності, які ухвалюють рішення про вкладення власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність»).

Індивідуальне правове регулювання інвестиційної діяльності – впорядкування поведінки суб'єктів інвестиційних відносин за допомогою актів застосування норм права, тобто індивідуальних правових актів, розрахованих на одну конкретну життєву ситуацію та на конкретних осіб.

Капітальні інвестиції – господарські операції, що передбачають придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомої власності, інших основних засобів і нематеріальних активів, що підлягають амортизації).

Корпоративні права – сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства.

Медіація – організаційно-правовий спосіб вирішення спору, при якому сторони намагаються досягти дружнього врегулювання спору між ними за допомогою третьої особи чи осіб (медіатора), не наділеного повноваженнями приймати обов'язкового для сторін спору рішення.

Міжнародний комерційний арбітраж – арбітраж, в процесі якого вирішуються спори між суб'єктами господарювання різних країн.

Нормативне (загальне) правове регулювання інвестиційної діяльності – регламентація загальних інвестиційних відносин правовими нормами, закріпленими в нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах та інших формах права, які (норми) розраховані на багаторазове застосування за наявності передбачених ними обставин.

Портфельні інвестиції – господарські операції, що передбачають купівлю цінних паперів, деривативів та інших фінансових активів за кошти на фондовому ринку або біржовому товарному ринку;

Правове регулювання інвестиційної діяльності – здійснюване громадянським суспільством або державою за допомогою правових засобів упорядкування, охорона та розвиток інвестиційних відносин.

Прямі інвестиції – господарські операції, що передбачають внесення коштів або майна в обмін на корпоративні права, емітовані юридичною особою при їх розміщенні такою особою.

Реінвестиції – господарські операції, що передбачають здійснення капітальних або фінансових інвестицій за рахунок прибутку, отриманого від інвестиційних операцій.

Суб'єкти інвестиційних правовідносин (інвестори і учасники) – суб'єкти права, що вступили в інвестиційні правовідносини: громадяни, юридичні особи та держава.

Фінансові інвестиції – господарські операції, що передбачають придбання корпоративних прав та цінних паперів.

Цінний папір – фінансовий інструмент, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) та особи, яка має права на цінний папір, передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, можливість передачі іншим особам прав на цінний папір та прав за цінним папером або обмеження такої можливості у випадках та порядку, передбачених законом. Зазвичай цінні папери випускаються в бездокументарній формі, а право власності на цінний папір підтверджується випискою з рахунку в цінних паперах, що ведеться відповідною депозитарною установою.

Юридичний факт – життєва обставина, з якою норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Практичні завдання

1. ТОВ «Дайкон» та ТДВ «Ріпак» уклали договір міни, згідно з яким ТОВ «Дайкон» зобов'язалось до 01.05.2025 р. передати ТДВ «Ріпак» будинок у м. Київ, а ТДВ «Ріпак» зобов'язалось до 01.05.2025 р. передати ТОВ «Дайкон» будинок у м. Чернігів. Проте ТДВ «Ріпак» не виконало свої зобов'язання у визначений у договорі строк і ТОВ «Дайкон» у цьому зв'язку звернулось за захистом своїх прав та інтересів до господарського суду.

Запитання

Чи виникли між ТОВ «Дайкон» та ТДВ «Ріпак» інвестиційні правовідносини?

Чи можна назвати даний договір міни інвестиційним договором?

Чи є в даному випадку згідно з ч. 2 ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність» інвестором: а) ТОВ «Дайкон», б) ТДВ «Ріпак»?

Чи є згідно з ч. 3 ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність» учасником інвестиційної діяльності: а) ТОВ «Дайкон» б) ТДВ «Ріпак»?

Чи є згідно зі ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» інвестицією: а) будинок у м. Київ б) будинок у м. Чернігів?

Чи є в даному випадку об'єктом інвестиційних правовідносин: а) будинок у м. Київ б) будинок у м. Чернігів, в) ТОВ «Дайкон», г) ТДВ «Ріпак»?

Яким законодавчим актом, що містить норми матеріального права, має керуватися суд, вирішуючи даний спір?

Чи має господарський суд при вирішенні спору керуватися і посилатися на норми Закону України «Про інвестиційну діяльність»? Якщо так, то зазначте, на які саме.

2. Сидоренко П.С. купив у АТ «Гумовик» 100 емітованих цим товариством простих акцій. По закінченні року на загальних зборах АТ «Гумовик» ухвалено рішення виплатити акціонерам дивіденди 200 грн на одну акцію. Через тиждень після дати проведення загальних зборів Сидоренко П.С. отримав від АТ «Гумовик» повідомлення із запрошенням з'явитися в офіс АТ «Гумовик» і забрати свої дивіденди у вигляді 100 пар гумових калош вартістю 20000 грн., оскільки дивіденди в цьому році АТ «Гумовик» виплачує виробленою ним продукцією.

Сидоренко П.С. звернувся до керівника АТ «Гумовик» зі скаргою на порушення товариством його корпоративних прав. Керівник АТ «Гумовик» на цю скаргу відповів, що Сидоренко П.С. придбав у АТ «Гумовик» не корпоративні права, а цінні папери.

Сидоренко П.С. вирішив звернутися за захистом своїх прав та інтересів до суду.

Запитання

Чи є відносини між Сидоренко П.С. та АТ «Гумовик» інвестиційними відносинами?

Чи можна назвати договір купівлі-продажу цінних паперів (акцій) інвестиційним договором?

Чи є Сидоренко П.С. в даному випадку інвестором за визначенням, що надано в ч. 2 ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність»?

Чи підпадає АТ «Гумовик» під визначення учасника інвестиційної діяльності, яке дається в ч. 3 ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність»?

Чи має суд користуватися положеннями Закону України «Про інвестиційну», вирішуючи цей спір?

Який закон в даному випадку визначає права і обов'язки Сидоренка П.С. як інвестора і права і обов'язки АТ «Гумовик» як учасника інвестиційних правовідносин?

Що придбав в даному випадку Сидоренко П.С. у АТ «Гумовик»: цінні папери чи корпоративні права?

Чи є прості акції цінними паперами?

Якими документами підтверджується право власності на цінні папери?

Чи може акціонерне товариство виплачувати дивіденди калашами?

Що в даному випадку є об'єктом інвестиційних правовідносин:

а) 2000 грн;

б) акції;

в) калаші?

Визначте зміст інвестиційних правовідносин, в які вступили Сидоренко П.С. та АТ «Гумовик».

До якого суду має звернутися в даному випадку Сидоренко П.С. за захистом своїх прав та інтересів: а) загального суду; б) господарського суду, в) адміністративного суду, д) третейського суду, е) арбітражного суду.

4. Петренко В.Н. вчинив такі практичні дії:

замовив таксі;

разом зі своєю донькою приїхав на таксі до приватного університету, зареєстрованого в організаційно-правовій формі товариства з обмеженою відповідальністю;

уклав з університетом договір про навчання в університеті його доньки;

приїхав на таксі разом з донькою до банку;

в банку переказав університету згідно з укладеним договором 100000 грн як плату за навчання дочки.

Ці практичні дії Петренко В.Н. вчинив з метою досягнення такого соціального ефекту як отримання дочкою вищої освіти.

Запитання

Чи є практичні дії Петренка В.Н. інвестиційною діяльністю? Чи відповідають ці дії визначенню інвестиційної діяльності, яке дається в ч.1 ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність»? Чи будуть визнаватися ці дії Петренка В.Н. інвестиційними правовідносинами згідно із Податковим кодексом України?

Чи можна, керуючись положеннями Закону України «Про інвестиційну діяльність», назвати договір про надання освітніх послуг інвестиційним договором?

Чи можна, керуючись положеннями Податкового кодексу України, назвати договір про надання освітніх послуг інвестиційним договором?

Чи є 100000 грн, що Петренко В.Н. переказав університету, інвестицією? Чи відповідають ці кошти визначенню інвестиції, яке надано в ст.1 Закону України «Про інвестиційну діяльність»? Чи відповідають ці кошти визначенню інвестиції, яке надано в Податковому кодексі України?

Чи є Петренко В.Н. в даному випадку інвестором за визначенням, що дається в ч. 2 ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність»?

Використана література

Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому : Закон України від 15.08.2022 № 2518-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text>

Про депозитарну систему України : Закон України від 06.07.2012 року № 5178-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17#Text>

Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>

Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.

Про інститути спільного інвестування : Закон України від 05.07.2012 № 5080-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#Text>.

Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

Рекомендована література

Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Майорова Т. Інвестиційна діяльність : підручник. К. ЦУЛ, 2019. 472 с.

Актуальні проблеми господарського права (Особлива частина) : підручник / Л.Ф. Винокурова, О.С. Горяєва, О.В. Клепікова, О.В. Кологойда та ін.; за заг. ред. В.С. Щербини, В.В. Резнікової. К. : Ліра-К, 2020. 670 с.

Деревянко Б. В. Господарське право: особлива частина (правове регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки) : навч. посіб. Одеса : ВД «Гельветика», 2021. 314 с. URL: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/136/Derevyanko_posibnik_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Шишка Р. Б. Інвестиційне право України : навч. посіб. К. : Ліра-К, 2019. 328 с.

Петрина В. Інвестиційна діяльність як предмет правового регулювання. Часопис Київського університету права. 2020, №3. С. 109-115. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/80>

Тема 7

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 7.1. Зовнішньоекономічна діяльність як предмет правового регулювання
- 7.2. Загальні засади правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності
- 7.3. Загальна характеристика зовнішньоекономічних договорів
- 7.4. Поставка в зовнішньоекономічній діяльності
- 7.5. Вирішення спорів між суб'єктами зовнішньоекономічних правовідносин

7.1. Зовнішньоекономічна діяльність як предмет правового регулювання

Законодавство України чітко не визначає підстави виникнення зовнішньоекономічних правовідносин і не визначає моменту, з якого суб'єкт господарювання починає вважатися таким, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність.

Підставою виникнення зовнішньоекономічних правовідносин є юридичні факти, що пов'язані з волею суб'єктів правових відносин, тобто дії, які здійснюються для того, щоб викликати певні юридичні наслідки. Зовнішньоекономічні відносини можуть виникати тільки із таких юридичних актів, що не мають владного характеру, тобто із правочинів.

Право на здійснення зовнішньоекономічної діяльності (тобто право на свій розсуд вступати у зовнішньоекономічні правовідносини чи право укласти зовнішньоекономічні договори) мають будь-які суб'єкти господарювання України. Для того, щоб український суб'єкт господарювання почав здійснювати зовнішньоекономічну діяльність і, таким чином, став суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності, за загальним правилом не потрібно спеціального дозволу будь-якого державного органу чи органу місцевого самоврядування, або спеціальної державної реєстрації.

До складу зовнішньоекономічних правовідносин входять:
суб'єкти зовнішньоекономічних правовідносин;

об'єкти зовнішньоекономічних правовідносин;
 зміст зовнішньоекономічних правовідносин.

Суб'єктами зовнішньоекономічних правовідносин є суб'єкти господарської діяльності України або державні замовники з оборонного замовлення, з одного боку, та іноземні суб'єкти господарської діяльності, з іншого (табл. 7.1).

Будь яка інша комбінація суб'єктів правовідносин (наприклад, українських суб'єктів господарювання, з одного боку, та українських державних органів, з другого) не вважається зовнішньоекономічною діяльністю (зовнішньоекономічними відносинами).

Наприклад, суб'єкт господарювання в Україні для експорту своєї продукції може вступити у відносини з багатьма державними органами для отримання різноманітних ліцензій, погоджень, сертифікатів тощо, необхідних для експорту виробленої цим суб'єктом продукції. Проте – це адміністративні відносини, які не вважаються зовнішньоекономічними (тобто не є зовнішньоекономічною діяльністю).

Таблиця 7.1

Суб'єкти зовнішньоекономічних правовідносин

з одного боку	з іншого боку
Суб'єкти господарської діяльності України або державні замовники з оборонного замовлення	Іноземні суб'єкти господарської діяльності

Кабінет Міністрів України може встановлювати перелік товарів (робіт, послуг), експорт та імпорт яких здійснюються суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності лише за наявності ліцензії.

Порядок ліцензування експортно-імпортних операцій та види ліцензій визначаються законом.

Режим квотування зовнішньоекономічних операцій запроваджується у випадках, передбачених законом, чинними міжнародними договорами України, та здійснюється шляхом обмеження загальної кількості та/або сумарної митної вартості товарів, яка може бути ввезена (вивезена) за певний період. Порядок квотування зазначених операцій та види квот визначаються законом.

Інформація щодо введення режиму ліцензування або квотування публікується в офіційних виданнях у порядку, встановленому законом.

Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в Україні (ч. 1 статті 3 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність») є:

юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні дома, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), в тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності);

об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;

структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення, тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України;

спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України.

Об'єктами зовнішньоекономічних правовідносин є товари, послуги та інвестиційні активи.

Товари – це будь-які рухомі речі, у тому числі ті, на які законом поширено режим нерухомої речі (крім транспортних засобів комерційного призначення), валютні цінності, культурні цінності, а також електроенергія, що переміщується лініями електропередачі (п. 57 ст. 4 Митного кодексу України).

Товари, які можуть бути об'єктами зовнішньоекономічних правовідносин (товари зовнішньоекономічної діяльності), поділяються на види з присвоєнням їм відповідного коду в Українській класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (укладена відповідно до положень розділу IV Митного кодексу України на основі Міжнародної конвенції про Гармонізовану систему опису та кодування товарів, що укладена в Брюсселі 14 червня 1983 року, та затверджена Законом України «Про Митний тариф України» від 19 жовтня 2022 року № 2697-IX).

Усі товари зовнішньоекономічної діяльності поділено на 97 груп, які в свою чергу згруповано у 21 розділ. Структура цифрового кодового позначення товарів в Українській класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності включає код групи, товарної позиції, товарної підпозиції, товарної категорії, товарної підкатегорії.

При переміщенні товарів через митний кордон України у призначених для цього пунктах пропуску відповідні суб'єкти господарювання за загальним правилом мають декларувати товар (відповідно до Митного кодексу України та Положення про митні декларації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 травня 2012 р. № 450).

Послуги, що є об'єктом зовнішньоекономічних правовідносин, – це товар, що не проходить митного контролю і на який не оформлюється вантажна митна декларація (п. 3 Класифікації зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП), затвердженої наказом Державного комітету статистики України № 69 від 27.02.2013).

Класифікація містить види послуг, які використовуються у звітності, системі обліку та статистиці експорту-імпорту послуг. Об'єктами класифікації у КЗЕП є послуги у зовнішньоекономічній діяльності.

Класифікація зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП) визначає перелік категорій послуг, за якими проводиться державне статистичне спостереження щодо зовнішньої торгівлі послугами. Ця класифікація розроблена відповідно до статей 22, 23 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», статей 8, 12, 13, 14 Закону України «Про державну статистику» та Рекомендацій Керівництва із статистики міжнародної торгівлі послугами статистичного відділу ООН і затверджена наказом Державного комітету статистики України від 27.02.2013 № 69.

Послуги не мають форми матеріальних об'єктів, на які поширюються права власності. Реалізація послуг та їх виробництво не відокремлені один від одного. У торгівлі послугами відбувається операція купівлі-продажу, яка охоплює діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності (резидентів та нерезидентів), побудована на взаємовідносинах між ними.

Зовнішньоекономічні послуги поділяються на:

послуги змінення (зміни як результат споживання послуги слід сприймати як поліпшення, оскільки послуги надаються на вимогу споживачів);

послуги маржі.

Послуги змінення:

надаються відповідно до попиту;

ведуть до змін у стані споживачів;

не належать окремим об'єктам, на які може бути встановлено право власності;

не продаються окремо від їх виробництва. На той час, коли їх виробництво закінчено, вони мають бути надані споживачеві.

Зміни, що зазнає споживач, а виробник прагне досягти, можуть мати такі форми:

зміни в стані товару, що належить споживачу: виробник послуги працює безпосередньо з товаром, що належить споживачу, в результаті товар зазнає змін за рахунок транспортування, очистки, ремонту тощо;

зміни у фізичному стані людини: виробник послуги надає послуги споживачу, в результаті покращується його фізичний стан, *наприклад*, надання житла, медичних послуг, заходи щодо покращення зовнішнього вигляду тощо;

зміни в психічному стані людей: освітні послуги, надання інформації, консультацій, розваги або індивідуальні послуги.

Зміни можуть бути тимчасовими або постійними.

Наприклад, надання медичних чи освітніх послуг може викликати незворотні зміни у стані споживача, вигоди від яких можуть бути отримані протягом багатьох років, а участь у розважальних заходах є тимчасовою зміною.

Послуги маржі утворюються в результаті допомоги однієї інституційної одиниці двом іншим інституційним одиницям в операціях купівлі-продажу та руху товарів або фінансових активів, при зміні форми власності на товари.

Послуги маржі подібні до послуг змінення в тому, що вони:

так само не є окремими об'єктами, на які може бути встановлене право власності;

не можуть бути продані окремо від їх виробництва на той час, коли їх виробництво закінчено;

мають бути надані споживачам.

Перше зведення положень і норм в галузі міжнародної торгівлі послугами, що мають юридичну силу та прийняті на міжнародному рівні, міститься у **Генеральній угоді про торгівлю послугами (ГАТС)**.

Способи поставки послуг згідно з ГАТС визначено з урахуванням місця знаходження постачальника і споживача на момент надання послуги та їхньої резидентної належності або країни походження:

транскордонне надання: постачальник і споживач залишаються на території своїх відповідних країн, а послуга поставляється «з території одного члена на територію будь-якого іншого члена». Цей спосіб подібний до торгівлі товарами, коли продукт поставляється через національний кордон, а споживач і постачальник залишаються на території своїх країн. *Наприклад*, юридична фірма може надавати клієнту юридичні консультації по телефону, постачальник фінансових послуг може надавати транскордонні послуги з управління портфелем активів або брокерські послуги тощо;

споживання за кордоном: споживач споживає ту або іншу послугу за межами своєї країни. Послуга поставляється «на території одного члена споживачеві послуг будь-якого іншого члена», тобто або споживач, або його майно перебувають за кордоном. *Типовими прикладами* є туристична діяльність (відвідування музеїв і театрів), виїзд за кордон для лікування або вивчення іноземних мов, послуги з ремонту суден за кордоном, коли за кордон переміщується або там знаходиться тільки майно споживача тощо;

комерційна присутність: постачальники послуг створюють (або купують) філію, відділення або комерційне представництво на території іншої країни, через які вони надають свої послуги. Комерційна присутність на іноземному ринку охоплює не тільки юридичних осіб у суворому юридичному сенсі, але й інших юридичних суб'єктів, що мають деякі загальні ознаки, такі як представництва та відділення. *Наприклад*, фінансові послуги, надані відділенням або філією іноземного банку, послуги з лікування, надані лікарнею, або послуги з освіти, надані закладом, що знаходиться в іноземній власності тощо;

присутність фізичних осіб: фізична особа (постачальник послуги, якщо він має статус ФОП, або є його найманий працівник) перебуває за кордоном для надання послуги.

Інвестиційні активи – це основні засоби, нематеріальні активи, корпоративні права, цінні папери, деривативи та інші фінансові інструменти (п. 14.1.81 Податкового кодексу України).

Зміст правовідносин – це сукупність суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників правовідносин, які як і суб'єктивні права суворо персоніфіковані, адресовані не абстрактним особам, а покладаються на конкретного учасника чи учасників конкретних правовідносин.

Зміст зовнішньоекономічних правовідносин визначається за домовленістю їх суб'єктів і фіксується у зовнішньоекономічному договорі.

Суб'єкти господарювання, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, мають вести бухгалтерський та оперативний облік зовнішньоекономічних операцій, а також статистичну звітність, що має надсилатися органам Державної статистики України (ст. 22 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»).

У випадку необхідності захисту прав і законних інтересів держави та інших суб'єктів зовнішньоекономічної і господарської діяльності України право на здійснення певних зовнішньоекономічних операцій може бути обмежене.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування не мають права втручатися в оперативну діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, крім випадків, передбачених законом.

Україна як держава не несе відповідальності за дії суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності не несуть відповідальності за дії України як держави.

7.2. Загальні засади правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності – це здійснюване громадянським суспільством або державою за допомогою правових засобів упорядкування, охорона та розвиток зовнішньоекономічних відносин.

Зовнішньоекономічні правовідносини за своєю юридичною природою належать до міжнародних приватно-правових відносин, а саме до міжнародних комерційних відносин.

Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності базується на принципах, визначених ст. 2 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»:

принципі свободи зовнішньоекономічного підприємництва;

принципі юридичної рівності і недискримінації;

принципі верховенства закону;

принципі захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

принципі еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів.

Ці принципи визначають приватно-правовий характер зовнішньоекономічних відносин (тобто зовнішньоекономічної діяльності).

Приватно-правовий характер зовнішньоекономічних відносин визначає метод і способи правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Зовнішньоекономічні відносини як приватно-правові відносини регулюються диспозитивним (автономним) методом.

В правовому регулюванні зовнішньоекономічних відносин як приватно-правових відносин превалює спосіб дозволяння.

Дозволяння – це надання особі права на дії за своєю власною ініціативою (роби, як вважаєш за потрібне). Прикладом здійснення правового регулювання за допомогою цього способу може бути будь-яка правова норма, що надає суб'єкту право на одержання тих чи інших благ. Дозволяння превалює в основному в галузях, які належать до приватного права.

Спосіб дозволяння ґрунтується на принципі свободи зовнішньоекономічного підприємництва, що полягає у праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки та праві здійснювати зовнішньоекономічну діяльність у будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України.

Проте в правовому регулюванні зовнішньоекономічних відносин застосовується також і **спосіб заборони**. Так, наприклад, в Україні забороняється зовнішньоекономічні відносини, об'єктом яких продукція та послуги, що містять пропаганду ідей війни, расизму, расової дискримінації та геноциду (ст. 17 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»).

Тип правового регулювання – це особливий порядок правового регулювання, що виражається у певному поєднанні способів (дозволянь і заборон) і створює стан більшого чи меншого сприяння для задоволення інтересів суб'єкта права.

Зовнішньоекономічні відносини як приватно-правові відносини регулюються за **загальнодозвільним режимом**.

Сутність загальнодозвільного режиму правового регулювання виражається принципом: «дозволено все, крім того, що прямо заборонено законом». За цим типом регулювання регулюються, зокрема, зовнішньоекономічні. Так, наприклад, згідно з «суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право укласти будь-які види зовнішньоекономічних договорів (контрактів), крім тих, які прямо та у виключній формі заборонені законами України».

Окремо від типів правового регулювання зовнішньоекономічних відносин треба розглядати типи зовнішньоекономічної політики держави (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Типи зовнішньоекономічної політики

Політика протекціонізму	Політика вільної торгівлі
спрямована на захист внутрішнього ринку від зовнішніх конкурентів (обмеження імпорту) або/та на завоювання зовнішніх ринків. Зазвичай проводиться під лозунгом захисту національного товаровиробника, національної економіки від іноземної «інтервенції» товарів і стимулювання розвитку вітчизняного виробництва, яке здатне замінити імпортні товари. В окремих випадках шкодить споживачам тієї країни, яка проводить політику протекціонізму, оскільки обмежує економічну конкуренцію на національному ринку	спрямована на забезпечення здійснення зовнішньоекономічної діяльності, не обмеженої жодними протекціоністськими бар'єрами, що забезпечує ширший вибір товарів і послуг. За такої політики країна стягує мінімальні мита, не встановлює будь-яких кількісних або інших обмежень на зовнішньоторговельний оборот. Політику вільної торгівлі, як правило, проводять економічно розвинуті країни з конкурентоздатною національною економікою

Інструменти політики протекціонізму поділяються на:

тарифні, які пов'язані з митними платежами (податками, що справляються під час переміщення або у зв'язку з переміщенням товарів через митний кордон певної країни);

нетарифні – організаційно-правові перешкоди для переміщення товарів через митний кордон тієї чи іншої країни, спрямовані на безпосереднє коригування обсягів експорту чи імпорту товарів (особливі митні та адміністративні процедури, специфічні торгові бар'єри, стандарти та інші спеціальні вимоги до товарів, імпортні податки та збори). Світова організація торгівлі оцінює нетарифні заходи зовнішньоекономічної політики як негативне явище і спонукає країни-учасниці до відмови від застосування цих заходів.

Види правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності надано у табл. 7.3.

Таблиця 7.3

Види правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Нормативне (загальне) правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності	Індивідуальне правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності
Регламентация загальних зовнішньоекономічних відносин правовими нормами, закріпленими в нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах та інших формах права, які (норми) розраховані на багаторазове застосування за наявності передбачених ними обставин	Впорядкування поведінки суб'єктів зовнішньоекономічних відносин за допомогою актів застосування норм права, тобто індивідуальних правових актів, розрахованих на одну конкретну життєву ситуацію та на конкретних осіб

Нормативне та індивідуальне регулювання зовнішньоекономічної діяльності взаємозалежні:

нормативне регулювання покликане забезпечити єдиний порядок і стабільність регулювання;

індивідуальне регулювання покликане забезпечити врахування конкретної обстановки, своєрідність певної юридичної ситуації.

У правовому регулюванні зовнішньоекономічної діяльності в Україні домінує Нормативне (загальне) правове регулювання, яке є достатньо складною системою з численними елементами.

Джерела нормативного (загального) регулювання зовнішньоекономічної діяльності, що містять норми права, спрямовані на регулювання зовнішньоекономічної діяльності, поділяють на дві категорії:

міжнародно-правові джерела правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності, та національні джерела правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності (рис. 7.4).

Таблиця 7.4

Джерела нормативного (загального) регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Міжнародно-правові джерела правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності	Національні джерела правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності (залежать від правової системи країни, право якої застосовується до відповідного зовнішньоекономічного договору)
Міжнародні договори Акти міжнародних організацій, юрисдикцію яких визнають відповідні країни Судові прецеденти Міжнародні комерційні звичаї	Нормативно-правові акти Судові прецеденти Правові (комерційні) звичаї Коран

Міжнародний договір України – це договір, укладений у письмовій формі Україною з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо).

Міжнародні договори України укладаються:

Президентом України (або за дорученням Президента іншою особою) - від імені України;
Кабінетом Міністрів України або за його дорученням - від імені Уряду України;

міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, державними органами (від імені міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів) (ст. 3 Закону України «Про міжнародні договори України»).

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституції України; ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України»).

Згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися шляхом підписання, ратифікації, затвердження, прийняття договору, приєднання до договору або іншим шляхом, про який домовилися сторони. Ратифікація міжнародних договорів України здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору (ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України»).

Міжнародне право має переважну силу над національним правом, є безсумнівним. Це основний принцип міжнародного права. Принцип верховенства міжнародного над внутрішньодержавним правом приймається державами або в законодавчому порядку, або на практиці.

Міжнародні договори, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю, поділяють на дві категорії:

міжнародні договори, норми яких спрямовані на регулювання зовнішньоекономічної діяльності (визначення прав і обов'язків суб'єктів зовнішньоекономічних відносин): Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (англ. United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods), Конвенція про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів (англо. Convention on the Contract for the International

Carriage of Goods by Road), Конвенція про морське перевезення вантажів (англ. United Nations Convention on the Carriage of Goods by Sea, the "Hamburg Rules"), Будапештська конвенція про договір перевезення вантажів внутрішніми водними шляхами (англ. Budapest Convention on the Contract for the Carriage of Goods by Inland Waterways, CMNI), Конвенція УНІДРУА про міжнародний факторинг (англ. Unidroit Convention on International Factoring), Конвенція УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг (англ. UNIDROIT Convention on International Financial Leasing);

міжнародні договори, норми яких спрямовані на визначення прав і обов'язків держав у відносинах із суб'єктами зовнішньоекономічних правовідносин: Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ), Угода про сільське господарство (англ. Agreement on Agriculture), Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів (англ. Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures), Угода про текстиль та одяг (англ. Agreement on Textiles and Clothing), Угода про технічні бар'єри в торгівлі (англ. Agreement on Technical Barriers to Trade), Угода про пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи (англ. Agreement on Trade-Related Investment Measures), Угода про застосування статті VI ГАТТ (англ. Agreement on Implementation of Article VI of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994), Угода про застосування статті VII ГАТТ (англ. Agreement on Implementation of Article VII of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994), Угода про процедури ліцензування імпорту (англ. Agreement on Import Licensing Procedures), Угода про субсидії та компенсаційні заходи (англ. Agreement on Subsidies and Countervailing Measures), Угода про захисні заходи (англ. Agreement on Safeguards).

Нормативно-правовий акт – це офіційний акт-документ компетентних суб'єктів правотворчості, який містить норми права, що забезпечуються державою. Він є однією з форм існування та вираження норм права, є основною формою права для багатьох правових систем сучасності.

Судовий прецедент – це рішення суду у конкретній справі, обов'язкове при вирішенні аналогічних справ в подальшому цим же судом або судами, рівними або нижчими по відношенню до нього.

Правовий звичай – це правило, яке склалося здавна, систематично застосовується, однак не набуло форми закону, підзаконного акту або міжнародного договору.

Коран – священна книга мусульман і перше за значенням джерело ісламського права.

Застосування чи не застосування тих чи інших джерел права для правового регулювання конкретних зовнішньоекономічних відносин залежить від того, право якої країни буде застосовуватись до зовнішньоекономічного договору.

Важливо, щоб сторони зовнішньоекономічного договору визначали право, яке буде застосовуватись до їх договору, або, принаймні, чітко розуміли право якої країни буде застосовуватись до їх договору і усвідомлювали які права і обов'язки передбачені правом такої країни у відповідних правовідносинах.

Крім вирішення питання про застосування тих чи інших джерел права, від того, право якої країни буде застосовано до зовнішньоекономічного договору, залежить багато інших важливих обставин.

Визначення права, що має застосовуватись до зовнішньоекономічного договору (для регулювання зовнішньоекономічних відносин), здійснюється за такими правилами:

до зовнішньоекономічних відносин (зовнішньоекономічного договору) застосовується право тієї країни, яку визначають сторони у своїй угоді. Суб'єкти зовнішньоекономічних правовідносин (сторони зовнішньоекономічного договору) можуть на свій власний розсуд вибрати для регулювання зовнішньоекономічних відносин між ними як право однієї з країн, де знаходиться (має місце знаходження) одна зі сторін зовнішньоекономічного договору, так і право будь-якої третьої країни на свій вибір (ст. 5, 32 та 43 Закону України «Про міжнародне приватне право»);

якщо сторони у своїй угоді не визначили, право якої країни буде регулювати зовнішньоекономічні відносини між ними, то застосовуватиметься право, яке визначить відповідний орган (зазвичай судовий чи арбітражний), що буде розглядати зовнішньоекономічний спір між суб'єктами зовнішньоекономічних правовідносин (тобто

сторонами зовнішньоекономічного договору) і керуватися процесуальним правом тієї країни, де цей судовий орган знаходиться.

Серед **недержавних міжнародних економічних організацій** слід зазначити на Міжнародну торгову палату, МТП (англ. International Chamber of Commerce, ICC), діяльність якої спрямовано на підтримку й розвиток міжнародної торгівлі й глобалізації.

Зовнішньоекономічна діяльність регулюється також нормами міжнародних комерційних (торговельних) звичаїв (табл. 7.5).

Держава впливає на зовнішньоекономічні відносини за двома напрямками:

заохочення до здійснення зовнішньоекономічної діяльності;
стримання, обмеження зовнішньоекономічної діяльності.

Таблиця 7.5

Основні міжнародні комерційні (торговельні) звичаї

Умови міжнародної торгівлі, ІНКОТЕРМС (англ. International Commercial Terms, INCOTERMS)	Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів (англ. Uniform Customs and Practice for Documentary Credits)	Уніфіковані правила по інкасо (англ. Uniform Rules for Collections)
Визначають права і обов'язки сторін комерційного договору купівлі-продажу товарів щодо поставки товару, тобто передачі права володіння товаром від продавця до покупця разом з усіма ризиками випадкового знищення або пошкодження товару, а також визначають момент поставки товару (тобто момент, в який право володіння товаром вважається таким, що перейшло з усіма ризиками випадкового знищення або пошкодження товару від продавця до покупця)	За правовою природою є угодою, відокремлену від договору купівлі-продажу або іншого контракту, на якому він може базуватися, а банки жодною мірою не пов'язані й не зобов'язані займатися такими контрактами, навіть якщо в акредитиві є яке-небудь посилання на такий контракт. Установа банку, що оплачує, акцептує й оплатила трати або неогоціє та/або повністю виконує будь-які інші зобов'язання по акредитиву. На бенефіціара не поширюються договірні відносини між банками або між заявником і банком-емітентом	Регулюють основні права й обов'язки учасників інкасо (доручення продавця своєму банку одержати від покупця проти товарних документів гроші й перерахувати їх продавцю). Визначають види інкасо, порядок подання документів до оплати і здійснення оплати, акцепту, повідомлення про проведення платежу, акцепту або про неплатіж (акцепт) та інші питання

Засоби впливу держави на зовнішньоекономічні відносини поділяються на дві категорії: тарифні засоби (тарифне регулювання з використанням митних платежів); нетарифні засоби (нетарифне регулювання з використанням квотування, ліцензування, демпінгу, субсидій, експортного кредитування).

Індивідуальне регулювання зовнішньоекономічної діяльності – це впорядкування відносин суб'єктів зовнішньоекономічних правовідносин за допомогою актів застосування норм права, тобто індивідуальних рішень, розрахованих на одну конкретну життєву ситуацію та конкретних осіб.

Індивідуальне регулювання зовнішньоекономічної діяльності покликане забезпечити врахування конкретної обстановки, своєрідність певної юридичної ситуації.

Акти застосування норм права мають форму рішень, розпоряджень, наказів.

Необхідність врегульовувати зовнішньоекономічну діяльність (тобто зовнішньоекономічні правовідносини) з використанням індивідуальних (правових) актів виникає головним чином у випадку виникнення спорів між суб'єктами зовнішньоекономічних правовідносин.

Зовнішньоекономічні спори можуть вирішуватись шляхом:

судочинства (англ. Litigation), де такі індивідуальні правові акти (акти застосування норм права) як судові рішення (англ. Judgments);

міжнародного комерційного арбітражу (англ. international commercial arbitration), де ухвалюються такі індивідуальні правові акти як арбітражні рішення (англ. arbitral awards).

Таблиця 7.6

**Основні українські джерела права, які містять норми,
що регулюють зовнішньоекономічні відносини**

Джерело	Зміст
Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність»	Містить тільки норми-принципи, норми дефініції та норми-декларації, спрямовані на регулювання зовнішньоекономічних відносин. В основному цей акт містить норми публічного (адміністративного) права, направлені на регулювання відносин між українськими суб'єктами господарювання та українськими державними органами, що виникають у зв'язку із зовнішньоекономічною діяльністю.
Цивільний кодекс України	Містить основоположні норми українського договірного права
Кодекс торговельного мореплавства України	Містить норми договірного права, що стосуються договорів морського агентування, прав та обов'язків сторін даного виду договорів (якими є морський агент та судновласник або інший довіритель), регулюють договори морського перевезення вантажу
Повітряний кодекс України	Містить норми договірного права, що стосуються договорів повітряного перевезення
Закон України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності»	Містить вимоги до бартерних договорів
Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань»	Містить вимоги щодо регулювання договірних відносин між платниками та одержувачами грошових коштів

Види індивідуальних правових актів, що регулюють публічно-правові відносини у зв'язку із здійсненням зовнішньоекономічної діяльності, надано у табл. 7.7.

Таблиця 7.7

**Види індивідуальних правових актів, що регулюють публічно-правові відносини
у зв'язку із здійсненням зовнішньоекономічної діяльності**

Суб'єкти прийняття індивідуальних актів	Види індивідуальних актів
Акти органів виконавчої влади	Акти Національного Банку України Акти органів виконавчої влади (наприклад, Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, Державної служби експортного контролю України та ін.)
Акти органів судової влади	Рішення, постанови та ухвали адміністративного суду

7.3. Загальна характеристика зовнішньоекономічних договорів

Зовнішньоекономічний договір (контракт) – це домовленість двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності (абзац 13 ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»).

Якщо сторонами договору не є суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності та його іноземний контрагент, то такий договір за визначенням не належить до зовнішньоекономічних договорів.

Зміст (умови) зовнішньоекономічного договору визначається зазвичай в кожному конкретному випадку сторонами договору за їх бажанням і залежить, в першу чергу, від об'єкта, з приводу якого виникають договірні правовідносини, тобто від предмету договору.

Зовнішньоекономічні договори надзвичайно різноманітні, а тому їх можна класифікувати за низкою ознак.

Так, **за кількістю суб'єктів зовнішньоекономічних договорів** поділяються на:

двосторонні зовнішньоекономічні договори;

багатосторонні зовнішньоекономічні договори.

За змістом найпоширенішими є такі види зовнішньоекономічних договорів:

купівлі-продажу (англ. Sale and purchase agreements): одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму;

міни/бартеру (англ. Barter agreements): кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар;

про надання послуг (англ. Sale of services agreements): одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу.

Згідно з міжнародним правом зазвичай істотною умовою є лише предмет договору, тобто договір вважається укладеним з моменту досягнення домовленості щодо предмету договору, а решта умов, у випадку спору між сторонами, може бути визначена інституцією, що буде вирішувати такий спір (тобто судом чи арбітражним трибуналом).

За загальним правилом для укладення зовнішньоекономічного договору суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності не потрібен дозвіл будь-якого органу державної влади, за винятком випадків, передбачених законами України.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування не мають права втручатися в оперативну діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, крім випадків, передбачених законом.

До основоположних принципів, згідно з якими укладаються зовнішньоекономічні договори, належать принципи свободи договору й добросовісності і чесності ведення справ.

Особливості укладання та виконання зовнішньоекономічних договорів купівлі-продажу регламентуються Конвенцією ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів.

Будь-яка сторона зовнішньоекономічного договору купівлі-продажу товарів може зупинити виконання своїх зобов'язань, якщо після укладення договору стає очевидним, що інша сторона не виконає значної частини своїх зобов'язань (розділ 1 глави V частини 3 Конвенції).

Порядок укладення зовнішньоекономічних договорів визначається залежно від:

виду договору;

права країни, яке буде застосовуватись до цього договору;

того, чи буде застосовуватись до договору певний міжнародний договір або Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА.

Порядок укладення зовнішньоекономічних договорів пов'язаний з формою зовнішньоекономічних договорів.

Форма зовнішньоекономічних договорів, як правило, визначається міжнародними договорами та правом певної країни, яке застосовується до таких договорів.

Міжнародне право та право фактично усіх економічно розвинутих країн визнає як усну, так і письмову форму зовнішньоекономічних договорів.

Право України визнає тільки письмову форму зовнішньоекономічних договорів (ст. 6 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»).

Існують два варіанта письмової форми зовнішньоекономічного договору:

першій: усі умови договору викладено в одному документі, який підписується усіма сторонами договору (контракт);

другий: умови договору викладено в двох або більше документах, один із яких називається офертою (англ. Offer) – пропозиція укласти зовнішньоекономічний договір на зазначених, зазвичай, в оферті умовах, що може надійти від будь-якої сторони майбутнього договору, а другий – акцептом (англ. Assent) – згода на пропозицію укласти договір.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) може бути укладений:

винятково українською мовою;

лише офіційною мовою держави, де є місцезнаходження іноземної сторони зовнішньоекономічного договору. Такий зовнішньоекономічний договір має бути перекладений українською мовою кваліфікованим перекладачем, а підпис перекладача на перекладі засвідчений нотаріусом або відповідною консульською установою;

на іншій мові, яка передбачена самим зовнішньоекономічним договором. В такому випадку зовнішньоекономічний договір має бути перекладений українською мовою кваліфікованим перекладачем, а підпис перекладача на перекладі засвідчений нотаріусом або відповідною консульською установою.

З практичної точки зору найбільш зручно укласти зовнішньоекономічні контракти відразу двома мовами: українською мовою і мовою, вибраною іноземною стороною зовнішньоекономічного контракту. Зазвичай, тексти зовнішньоекономічного контракту різними мовами розміщуються поруч колонками.

Порядок зміни зовнішньоекономічних договорів залежить від тих же обставин, що і порядок укладення зовнішньоекономічних договорів.

Порядок розірвання зовнішньоекономічних договорів залежить від обставин, що і порядок укладення та зміни зовнішньоекономічних договорів.

7.4. Поставка в зовнішньоекономічній діяльності

В міжнародній торгівлі товарами зміст терміна «поставка», як правило, тлумачиться як добровільна передача від продавця до покупця права володіння товаром, разом з яким від продавця до покупця переходить ризик випадкової втрати або пошкодження товару.

Таким чином, поставка (англ. Delivery) в міжнародному комерційному (торговельному) праві та праві економічно розвинутих країн є необхідною і невід’ємною складовою частиною договорів купівлі-продажу товарів, в той час, як в Україні поставка є окремим видом договорів.

ІНКОТЕРМС або Умови міжнародної торгівлі – це низка визначених умов поставки в торгівлі товарами, опублікованих Міжнародною торговою палатою (ICC), тобто ІНКОТЕРМС – це набір правил поставки товарів, умов, за якими право володіння разом з ризиком випадкової втрати або пошкодження товару переходить від продавця до покупця.

Вперше ІНКОТЕРМС опубліковано Міжнародною торговою палатою в 1936 р. (ІНКОТЕРМС-1936), а пізніше видавалися в нових редакціях (1953, 1967, 1976, 1980, 1990, 2000, 2010 та 2020 р.).

Сторони зовнішньоекономічного договору купівлі-продажу товару за взаємної згодою визначають, яке із перелічених в ІНКОТЕРМС правил вибрати для регулювання між ними відносин поставки відповідного товару, і зазначають вибране правило в своєму зовнішньоекономічному договорі купівлі-продажу товару.

Якщо в зовнішньоекономічному договорі купівлі-продажу товару не зроблено посилання на відповідну умову поставки ІНКОТЕРМС, то правила ІНКОТЕРМС взагалі не будуть застосовуватись до такого договору.

Головною причиною запровадження нових редакцій ІНКОТЕРМС є необхідність прилаштування цих правил до сучасної комерційної практики і відповідних технологічних змін.

Сфера застосування ІНКОТЕРМС обмежується питаннями, пов’язаними з правами та обов’язками сторін договору купівлі-продажу відносно поставки товарів.

Товари за ІНКОТЕРМС – це лише «матеріальні речі» («нематеріальні товари», такі як комп'ютерне програмне забезпечення тощо виключаються).

7.5. Вирішення спорів між суб'єктами зовнішньоекономічних правовідносин

Спори між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності можуть вирішуватися *за допомогою різних організаційно-правових способів* (табл. 7.8).

Таблиця 7.8

Організаційно-правові способи вирішення зовнішньоекономічних спорів

Організаційно-правові способи вирішення зовнішньоекономічних спорів, які не передбачають ухвалення рішень, що можуть бути примусово виконані		Організаційно-правові способи вирішення зовнішньоекономічних спорів, які передбачають ухвалення рішень, що можуть бути примусово виконані	
Дружні переговори (англ. amicable negotiation)	Медіація (англ. mediation)	Судочинство (англ. litigation)	Арбітраж (англ. arbitration)
вирішення спору здійснюється			
сторонами шляхом переговорів, формальних правил регулювання вирішення спорів не існує, документальне оформлення рішення відсутнє, треті особи (посередники або якісь установи) не залучаються	сторонами шляхом переговорів із залученням третьої особи (посередника або медіатора) за формальними правилами, з можливістю звернення за послугами з адміністрування медіації до відповідної установи, документальне оформлення рішення відсутнє	судами, оформлюється окремим документом – судовим рішенням, яке підлягає обов'язковому виконанню. Не існує будь-якого міжнародного, міждержавного чи наддержавного суду для вирішення зовнішньоекономічних спорів. Він може бути вирішений судом будь-якої країни, законодавство якої відносить такий спір до юрисдикції цього суду	винятково арбітражними трибуналами, які складаються із певних арбітрів, завжди є тимчасовими організаціями, які створюються для вирішення конкретного спору

Основні ознаки, які відрізняють арбітраж від медіації, надано у табл. 7.9.

Третейські суди України не розглядають зовнішньоекономічні спори (ч. 4 ст. 1 та п. 12 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про третейські суди»).

Таблиця 7.9

Ознаки, що відрізняють медіацію та арбітраж

Ознаки	МЕДІАЦІЯ (англ. mediation)	АРБІТРАЖ (англ. arbitration)
Процедура вирішення спору	Більш нагадує дружні переговори, де сторони разом шукають взаємоприйнятний варіант вирішення спору, а медіатор як досвідчений переговорник їм в цьому допомагає	Є більш формальним, нагадує судовий процес, де сторони спору викладають перед арбітражним трибуналом свої аргументи і докази, а арбітражний трибунал ухвалює відповідне рішення
Суб'єкти, що ухвалюють рішення з врегулювання спору	Усі сторонами спору	Арбітражний трибунал, який складається зазвичай із одного або трьох арбітрів
Форма рішення з врегулювання спору	Рішення оформлюється мировою угодою між сторонами спору, яка може вносити зміни до комерційного договору між сторонами, з приводу якого у них виник спір, або покладати на сторони певні нові обов'язки	Рішення оформлюється окремим документом, який називається «арбітражне рішення» (англ. Arbitration award)
Статус рішення з врегулювання спору	Не підлягає примусовому виконанню. Якщо одна зі сторін не виконуватиме рішення, то іншій стороні потрібно буде порушити судовий чи арбітражний процес	Підлягає примусовому виконанню після проходження процедури його визнання у відповідному органі державної судової влади тієї країни, де запитується виконання цього рішення

Висновки та узагальнення

Зовнішньоекономічна діяльність являє собою виокремлену групу суспільних відносин, суб'єктами яких є суб'єкти господарської діяльності України або державні замовники з оборонного замовлення, з одного боку, та іноземні суб'єкти господарської діяльності, з другого. Об'єктами таких відносин є товари, послуги або інвестиційні активи.

Зміст зовнішньоекономічної діяльності (зовнішньоекономічних правовідносин) визначається зовнішньоекономічними договорами, на підставі яких виникають зовнішньоекономічні відносини. Його складають права та обов'язки суб'єктів зовнішньоекономічних правовідносин, що визначаються конкретними зовнішньоекономічними договорами.

Методом правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності (зовнішньоекономічних правовідносин) є диспозитивний метод. При правовому регулюванні зовнішньоекономічної діяльності застосовуються нормативне (загальне) правове регулювання та індивідуальне правове регулювання. Основними індивідуальними актами (актами застосування норм права), за допомогою яких здійснюється індивідуальне правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності, є судові рішення (англ. Judgements) та арбітражні рішення (англ. Arbitral awards).

Джерелами нормативно-правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності є міжнародно-правові та національні джерела. Конкретний склад національних джерел правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності залежить від того національне право якої країни сторони зовнішньоекономічного договору виберуть для застосування до їх

зовнішньоекономічного договору. Основним джерелом українського права, що регулює зовнішньоекономічну діяльність (зовнішньоекономічні відносини), у разі застосування до цих відносин українського права є Цивільний кодекс України.

В зовнішньоекономічних договорах купівлі-продажу товарів товар має визначатися відповідно до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, у договорах про надання послуг – відповідно до Класифікації зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП).

Зовнішньоекономічні спори можуть бути вирішені за допомогою різних організаційно-правових способів: дружні переговори (англ. Amicable negotiation), медіація (англ. mediation), судочинство (англ. litigation) та арбітраж (англ. arbitration).

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте склад (структуру) зовнішньоекономічних правовідносин
2. З якого моменту у суб'єкта господарювання виникає право на здійснення зовнішньоекономічної діяльності?
3. Яким правовим методом регулюється зовнішньоекономічна діяльність?
4. В чому полягає суть тарифних інструментів (заходів) зовнішньоекономічної політики?
5. В чому полягає суть нетарифних інструментів (заходів) зовнішньоекономічної політики?
6. Назвіть джерела національного права України, що регулюють зовнішньоекономічні відносини
7. Чи є рішення суду правовим актом? Якщо так, то до якого виду правових актів воно відноситься?
8. Опишіть порядок укладення, зміни та розірвання зовнішньоекономічних договорів.
9. Дайте визначення поняття зовнішньоекономічної угоди (контракт).
10. Міжнародний договір України та зовнішньоекономічний договір (контракт) – це одне й те ж?
11. В який спосіб держава впливає на зовнішньоекономічні відносини?
12. У чому сенс політики протекціонізму держави?
13. У чому сенс політики вільної торгівлі?
14. Чи мають право органи державної влади, органи місцевого самоврядування втручатися в оперативну діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності?
15. Чи несе Україна як держава відповідальність за дії суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності?

Глосарій

Акцепт (англ. *Accept*) – документ, що містить згоду на укладення договору на запропонованих в оферті умовах.

Арбітраж (англ. *Arbitration*) – організаційно-правовий спосіб вирішення спорів, в процесі якого незалежні, вибрані сторонами арбітри ухвалюють обов'язкові до виконання рішення. В українській літературі арбітраж часом помилково визначають як певний орган або як арбітрів, що вирішують спір.

Арбітражне рішення (англ. *Arbitral award*) – рішення, ухвалене арбітражним трибуналом.

Арбітражний трибунал (англ. *Arbitral tribunal*) – організація, що створюється тимчасово із арбітрів (одного або іншої непарної чисельності) для вирішення конкретного спору і на час вирішення спору, і припиняє існування після вирішення цього спору.

Ввізне мито – мито, яке встановлюється на товари, що ввозяться на митну територію України.

Вивізне мито – мито, яке встановлюється на українські товари, що вивозяться за межі митної території України.

Генеральна угода про торгівлю послугами (ГАТС) – зведення положень і норм в галузі міжнародної торгівлі послугами, що мають юридичну силу та прийняті на міжнародному рівні.

Демпінг – експорт товарів за цінами, нижчими від собівартості, чи, принаймні, за ціною нижчою, ніж на внутрішньому ринку. Якщо факт демпінгу доведений в результаті антидемпінгового розслідування, то країна імпорту вправі вводити торгові обмеження у вигляді антидемпінгових мит.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності – правове (нормативне та індивідуальне) регулювання зовнішньоекономічних відносин, що здійснюється за допомогою нормативно-правових актів та актів застосування норм права (індивідуальних актів), що ухвалюються державними органами.

Договір постачання (англ. Supply agreement) – договори, за якими товар поставляється покупцю регулярно (наприклад, договори постачання електроенергії).

Дозволяння – надання особі права на дії за своєю власною ініціативою (роби, як вважаєш за потрібне). Дозволяння превалює в основному в галузях, які належать до приватного права.

Дружні переговори (англ. Amicable negotiation або renegotiation) – організаційно-правовий спосіб вирішення зовнішньоекономічних спорів.

Зміст зовнішньоекономічних правовідносин – права і обов'язки суб'єктів зовнішньоекономічних правовідносин.

Зовнішньоекономічний договір (контракт) – домовленість двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності (абзац 13 ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»).

Індивідуальне регулювання зовнішньоекономічної діяльності – впорядкування відносин суб'єктів зовнішньоекономічних правовідносин за допомогою актів застосування норм права, тобто індивідуальних рішень, розрахованих на одну конкретну життєву ситуацію та конкретних осіб.

ІНКОТЕРМС або Умови міжнародної торгівлі – низка визначених умов поставки в торгівлі товарами, опублікованих Міжнародною торговою палатою (ICC), тобто ІНКОТЕРМС - це набір правил поставки товарів, умов, за якими право володіння разом з ризиком випадкової втрати або пошкодження товару переходить від продавця до покупця.

Квота – кількісна міра обмеження експорту чи імпорту товару, визначена кількістю або сумою на певний проміжок часу. Квота на певний товар в розмірі, що дорівнює 0, ембарго, тобто заборону на імпорт чи експорт такого товару.

Ліцензія – дозвіл, виданий державними органами на експорт чи імпорт товару у встановлених кількостях за визначений проміжок часу. Ліцензія видається державою через спеціальні уповноважені відомства.

Медіація (англ. Mediation) – організаційно-правовий спосіб вирішення спору, при якому сторони намагаються досягти дружнього врегулювання спору між ними за допомогою третьої особи чи осіб (медіатора), не наділеного повноваженнями ухвалювати обов'язкове для сторін спору рішення.

Мито – непрямий загальнодержавний податок, встановлений Податковим кодексом України та Митним кодексом України, як різновид митних платежів, який накладається на товари, що переміщуються через митний кордон України.

Міжнародний договір України – договір, укладений у письмовій формі Україною з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо).

Міжнародні торгові звичаї – звичаї, що склалися в міжнародній торгівлі і торговельному мореплавстві.

Нетарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності – правове (нормативне та індивідуальне) регулювання публічно-правових відносин між державою та певними суб'єктами, що здійснюють зовнішньоекономічну дальність, в процесі якого держава встановлює певні не податкові перешкоди, обмеження для переміщення товарів через митний кордон тієї чи іншої країни, спрямовані на безпосереднє коригування обсягів експорту чи імпорту товарів.

Нормативне (загальне) правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності – впорядкування зовнішньоекономічних відносин правовими нормами, закріпленими в джерелах міжнародного права та джерелах національного права тієї країни що визначається за домовленістю сторін зовнішньоекономічного договору.

Нормативно-правовий акт – офіційний акт-документ компетентних суб'єктів правотворчості, який містить норми права, що забезпечуються державою. Він є однією з форм існування та вираження норм права, є основною формою права для багатьох правових систем сучасності.

Об'єкти зовнішньоекономічних правовідносин – товари, послуги та інвестиційні активи.

Оферта (англ. Offer) – документ, в якому викладено пропозицію укласти зовнішньоекономічний договір на зазначених в оферті умовах.

Підстави виникнення зовнішньоекономічних правовідносин – зовнішньоекономічні договори.

Політика вільної торгівлі – політика держави, яка має на меті забезпечення здійснення зовнішньоекономічної діяльності, не обмеженої жодними протекціоністськими бар'єрами.

Політика вільної торгівлі – здійснення зовнішньоекономічної діяльності, не обмеженої протекціоністськими бар'єрами, що забезпечує ширший вибір товарів і послуг.

Політика протекціонізму – захист внутрішнього ринку від зовнішніх конкурентів (обмеження імпорту) або/та завоювання зовнішніх ринків

Послуги – товар, що не має форми матеріальних об'єктів, на які розповсюджуються права власності, не проходить митний контроль і на який не оформлюється вантажна митна декларація.

Послуги змінення – це послуги, що надаються відповідно до попиту, ведуть до змін у стані споживачів, не належать окремим об'єктам, на які може бути встановлено право власності і не продаються окремо від їх виробництва.

Послуги маржі – допомога однієї інституційної одиниці двом іншим інституційним одиницям в операціях купівлі-продажу та руху товарів або фінансових активів, при зміні форми власності на товари.

Послуги – товар, що не проходить митного контролю і на який не оформлюється вантажна митна декларація (п. 3 Класифікації зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП), затвердженої наказом Державного комітету статистики України № 69 від 27.02.2013).

Поставка (англ. Delivery) – добровільна передача права володіння товаром від однієї особи до іншої, разом з якою від продавця до покупця переходить ризик випадкової втрати або пошкодження товару.

Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності – впорядкування зовнішньоекономічних відносин за допомогою правових актів міжнародного права та національного права тієї країни, що визначається за домовленістю сторін зовнішньоекономічного договору.

Правовий звичай – це правило, яке склалося здавна, систематично застосовується, однак не набуло форми закону, підзаконного акту або міжнародного договору.

Світова організація торгівлі, СОТ (англ. World Trade Organization, WTO) – єдина в світі глобальна організація за штаб-квартирою в м. Женева, Швейцарія, що встановлює норми, які регулюють комерційні відносини між країнами-учасницями. Створено 15 квітня 1994 року. На частку країн-членів СОТ припадає понад 97% обсягів світової торгівлі та понад 90 % світового ВВП світу.

Суб'єкти зовнішньоекономічних правовідносин – суб'єкти господарської діяльності України або державні замовники з оборонного замовлення, з одного боку, та іноземні суб'єкти господарської діяльності, з іншого.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності – суб'єкти зовнішньоекономічних правовідносин.

Судовий прецедент – це рішення суду у конкретній справі, обов'язкове при вирішенні аналогічних справ в подальшому цим же судом або судами, рівними або нижчими по відношенню до нього.

Тип правового регулювання – особливий порядок правового регулювання, що виражається у певному поєднанні способів (дозволянь і заборон) і створює стан більшого чи меншого сприяння для задоволення інтересів суб'єкта права.

Товари – будь-які рухомі речі, у тому числі ті, на які законом поширено режим нерухомої речі (крім транспортних засобів комерційного призначення), валютні цінності, культурні цінності, а також електроенергія, що переміщується лініями електропередачі (п. 57 ст. 4 Митного кодексу України).

Практичні завдання

1. Державне підприємство «Антарес» за договором купівлі-продажу товарів придбало у канадської корпорації Lyons Inc. запчастини для автомобілів. В договорі купівлі-продажу товарів сторони не зазначили, право якої країни має застосовуватись до договору. В договорі також не зазначено ціну і строк його дії.

Районний прокурор звернувся до господарського суду в інтересах держави з позовною заявою про визнання недійсним зазначеного договору на тій підставі, що він вчинений з порушенням закону, адже в договорі не визначено такі істотні умови договору як ціна і строк дії договору.

Державне підприємство «Антарес» не надало відзиву на позовну заяву.

Запитання

Чи вважаються згідно з міжнародним правом істотними умовами зовнішньоекономічного договору купівлі-продажу товарів такі умови як ціна та строк дії договору?

Як визначається питання щодо того, право якої країни має застосовуватися до зовнішньоекономічного договору купівлі-продажу товарів?

Яке рішення має ухвалити суд?

2. Державне підприємство «Мотор» (продавець) та австралійська корпорація Kiwi Inc. (покупець) уклали 01 січня 2025 р. договір купівлі-продажу газотурбінних двигунів. В договорі зазначено, що товар буде поставлено покупцю 01 січня 2026 р., а також зазначено, до договору буде застосовуватись право України.

Договір укладено двома мовами: англійською та українською. В договорі зазначено, що у випадку розходження текстів англійською та українською мовами англійська мова буде мати перевагу. Назва договору англійською мовою – Sale and Purchase Agreement, а українською мовою – Договір купівлі-продажу.

Коли товар в передбачені договором строки надійшов для проходження митного контролю на українську митницю, районний прокурор, отримавши відповідну інформацію від митної служби, звернувся до господарського суду в інтересах держави з позовною заявою (копію якої було направлено Державне підприємство «Мотор») про визнання недійсним зазначеного договору на тій підставі, що цей договір не відповідає вимогам законодавства України. Невідповідність договору законодавства України, на думку прокурора, полягає в тому, що суб'єкти господарювання, якими є сторони даного договору, не мали права укласти договір купівлі-продажу, а мали укласти договір поставки.

Державне підприємство «Мотор» не надало суду відзив на позовну заяву.

Запитання

Чи має господарський суд, вирішуючи справу, керуватися Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність»?

Які джерела містять норми, що регулюють відносини з міжнародної купівлі-продажу товарів?

За якими ознаками, крім назви в самому договорі, можна відрізнити договір поставки і договір купівлі-продажу?

Яке рішення має ухвалити суд?

3. Спів між українським ТОВ «Прогрес» (місцезнаходження м. Київ, Україна) та американською корпорацією Fenix Inc. (місцезнаходженням м. Вашингтон, США) вирішено шляхом міжнародного комерційного арбітражу, що відбувся під егідою London Court of International Arbitration. Місцем арбітражу визначено м. Лондон, Велика Британія. За цим

рішенням українське ТОВ «Прогрес» мало сплатити американській корпорації Fenix Inc. \$1000000 та компенсувати їй витрати на арбітраж у сумі \$100000.

ТОВ «Прогрес» звернулося із заявою про скасування зазначеного рішення до господарського суду м. Київ, мотивуючи це таким:

London Court of International Arbitration перекладається українською мовою як Лондонський Міжнародний Третейський суд (див. <https://ips.ligazakon.net/document/MU85323>);

Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» в преамбулі, ст. 2 та інших статтях визначив арбітраж третейським судом;

господарський суд розглядає справи про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих документів на примусове виконання рішень третейських судів, утворених відповідно до Закону України «Про третейські суди».

Запитання

Чи повинен господарський суд порушити провадження за зазначеною заявою?

Чи можуть бути оскаржені арбітражні рішення? Якщо так, то до яких судів і у який спосіб?

Чи є різниця між такими поняттями, як «арбітраж» (англ. arbitration), «арбітражний трибунал» (англ. arbitral tribunal) та «третейський суд»? Якщо так, то поясніть в чому така різниця полягає.

Чи можуть згідно із Законом України «Про третейські суди» третейські суди вирішувати спори шляхом міжнародного комерційного арбітражу?

Чи можна оскаржити іноземне арбітражне рішення до українського суду? Якщо так, то за яких умов? Який український суд має право розглядати такі скарги?

4. Американська корпорація Fenix Inc. (місцезнаходження м. Вашингтон, США), звернулася до Печерського районного суду м. Київ з клопотанням про надання дозволу на примусове виконання арбітражного рішення про стягнення з українського Казенного підприємства «Капітал» (місцезнаходження м. Київ, Україна) на користь американської корпорації Fenix Inc. \$200000000,00.

Печерський районний суд м. Київ порушив провадження за зазначеним клопотанням, але відмовив у видачі дозволу у примусовому виконанні зазначеного арбітражного рішення на підставі п. 7 ч. 2 ст. 396 Цивільного процесуального кодексу України, оскільки, на думку суду, виконання зазначеного арбітражного рішення загрожує інтересам України.

Запитання

Чи мав право Печерський районний суд м. Київ розглядати дану справу?

Чи є правомірним рішення Печерського районного суду м. Київ?

Які правові акти регулюють порядок визнання і виконання іноземних арбітражних рішень?

Які суди розглядають в Україні справи про визнання і виконання на території України іноземних арбітражних рішень?

5. ПраАТ «Криворіжжя» (продавець) та американська корпорація Taxes Inc. (покупець) уклали зовнішньоекономічний договір купівлі-продажу сталевих слябів на суму \$10 десять млн, до якого включено статтю такого змісту:

Стаття 13. Порядок вирішення спорів:

усі спори між сторонами договору будуть вирішуватися шляхом дружніх переговорів; якщо протягом 30 днів сторони не вирішать спір шляхом дружніх переговорів, то спір буде вирішуватися відповідно до законодавства України.

ПраАТ «Криворіжжя» поставило відповідний товар, але корпорація Taxes Inc. письмово відмовилась сплатити кошти за поставлений товар у зв'язку із його низькою якістю.

Після цього ПраАТ «Криворіжжя» протягом 30 днів спрямовувала корпорації Taxes Inc. претензії, в яких закликала корпорацію Taxes Inc. вирішити спір шляхом дружніх переговорів, але корпорація Taxes Inc. не відповідала на запити ПраАТ «Криворіжжя».

Тому ПраАТ «Криворіжжя» подало позовну заяву до відповідного господарського суду України про стягнення з корпорації Taxes Inc. (відповідач) відповідних коштів, а також штрафних санкцій за порушення умов договору. Господарський суд відмовив ПраАТ

«Криворіжжя» у відкритті провадження на тій підставі, що місцезнаходження та майно відповідача є в США.

У зв'язку з цим ПраАТ ЗАТ «Криворіжжя» подало позовну заяву до Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України про стягнення з корпорації Taxes Inc. (відповідач) відповідних коштів, а також штрафних санкцій за порушення умов договору. Проте Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України відмовив ПраАТ «Криворіжжя» у відкритті провадження на тій підставі, що даний спір не підпадає під юрисдикцію Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України.

Запитання

В якому порядку вирішуються зовнішньоекономічні спори шляхом дружніх переговорів?

Чи визначає законодавство України порядок вирішення зовнішньоекономічних спорів шляхом дружніх переговорів?

Чи правомірно вчинив український господарський суд, відмовивши ПраАТ «Криворіжжя» у відкритті провадження у даній справі?

Чи правомірно вчинив Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України, відмовивши ПраАТ «Криворіжжя» у вирішенні даного спору?

Що згідно із законодавством України має вчинити ПраАТ «Криворіжжя» для того, щоб вирішити даний спір?

Хто ухвалює рішення про те, що певний зовнішньоекономічний спір має вирішуватись шляхом арбітражу і як таке рішення оформлюється?

Використана література

Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>

Про Митний тариф України : Закон України від 04.06.2020 № 674-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-20#Text>

Про арбітражний суд : Закон України від 04.06.1991 № 1142-XII. URL: <http://parusconsultant.com/?doc=009TX1301B>

Генеральна угода з тарифів і торгівлі. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981003>

Державний класифікатор України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання» ДК 002:2004, затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 № 97. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0097609-04>

Класифікація зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП), затверджена наказом Державного комітету статистики України № 69 від 27.02.2013. URL: http://ukrstat.org/uk/norm_doc/2013/69/69_2013.htm

Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010: Класифікатор від 11.10.2010 № 457. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text>

Петрина В. Н., Андрущенко І. Г. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності: мультимедійний навч. підручник. К. : НАВС, 2021. URL: <https://arm.navs.edu.ua/books/przed/peredmova.html>

Петрина В. Н. Організаційно-правові способи вирішення зовнішньоекономічних спорів. Наукові перспективи. № 7(25), 2022. С. 355-368.

Петрина В. Н. Вирішення зовнішньоекономічних спорів шляхом медіації. Юридичний науковий електронний журнал. №11, 2024. С. 195-198.

Петрина В. Н. Поняття міжнародного комерційного арбітражу: порівняльний аспект. Часопис Київського університету права. № 1, 2022. С. 271-274.

Петрина В. Н. До питання про арбітраж та його види. Наукові інновації та передові технології. № 6(8), 2022. С. 620-632.

Петрина В. Н. Міжнародний комерційний арбітраж: понятійні проблеми в українському праві. Наукові перспективи. № 6(24), 2022. С. 427-435.

Петрина В. Н. Про проблеми із визначенням організацій, що вирішують спори шляхом міжнародного комерційного арбітражу, в українському праві. Юридичний науковий електронний журнал. №1. 2024. С. 157-161.

Петрина В. Н. Про проблеми із визначенням поняття «арбітражний трибунал» в українському праві. Наукові перспективи. № 8(26), 2022. С. 292-300.

Рекомендована література

Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>

Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

Про арбітражний суд : Закон України від 04.06.1991 N 1142-XII. URL: <http://parusconsultant.com/?doc=009TX1301B> .

Про Митний тариф України : Закон України від 04.06.2020 № 674-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-20#Text> .

Генеральна угода з тарифів і торгівлі. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_003

Класифікація зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП), затверджена наказом Державного комітету статистики України № 69 від 27.02.2013. URL: http://ukrstat.org/uk/norm_doc/2013/69/69_2013.htm

Петрина В. Н., Андрущенко І. Г. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності : мультимедійний навч. підручник. К. : НАВС, 2021. URL: <https://arm.navs.edu.ua/books/przed/peredmova.html>.

Тема 8

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА

8.1. Економічна конкуренція: сутність і функції в ринковій економіці

8.2. Антимонопольне регулювання в Україні

8.3. Правове регулювання економічної концентрації та узгоджених дій суб'єктів господарювання

8.4. Правове регулювання захисту від недобросовісної конкуренції

8.1. Економічна конкуренція: сутність і функції в ринковій економіці

Ринковий механізм- це організація економіки, де ціни на товари і послуги визначаються шляхом взаємодії попиту і пропозиції на ринку, тобто шляхом формування взаємовідносин між виробниками та споживачами.

Силою, якою упорядковуються взаємовідносини між виробниками та споживачами, є конкуренція.

Конкуренція в перекладі з латинської мови означає «змагання» чи «зіткнення».

Конкурент – суб'єкт, що суперничає з іншими з будь-якого виду діяльності (претендент = суперник).

Конкурувати – означає вести конкуренцію, суперничати.

Поняття «конкуренція» пов'язане з такими поняттями як «ринок» і «товарне виробництво».

В умовах ринкової економіки конкуренція є важливим елементом ринкового механізму, зв'язуючим ланцюгом між виробниками та споживачами.

Ідеї конкуренції закладені ще в працях класиків економічної теорії, зокрема Адама Сміта, який у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) наголошував на важливості «невидимої руки ринку», яка через конкуренцію регулює економічні процеси. У ХІХ столітті Джон Стюарт Мілль та Давид Рікардо також

підкреслювали значення вільного змагання для зростання національного багатства. Класики політичної економії А. Сміт і Д. Рікардо відзначили, що конкуренція є змаганням за платоспроможним споживачем заради прибутку.

Конкуренція:

суперництво в будь-якій діяльності між окремими особами, зацікавленими в досягненні однієї і тієї ж мети;

змагання між учасниками господарського обороту і ринку за обмежені ресурси, покупця, ринки збуту, прибутки та інші економічні вигоди, коли жоден з них не може впливати на загальні умови реалізації на ринку даного товару.

Конкурентні відносини виникли одночасно з ринковими.

Конкуренція позбавляє учасників ринкового процесу влади над ціною. Як складова частина ринкового механізму, конкуренція діє через попит, пропозицію та ціни.

Конкуренція змушує підприємців:

зменшувати витрати на виробництво та просування продукції, надання послуг та виконання робіт;

підвищувати якість продукції, надання послуг та виконання робіт;

впроваджувати виробничі та організаційні інновації;

покращувати обслуговування споживачів та клієнтів.

Хоча конкуренція і пов'язана з певними витратами, вона забезпечує чималий економічний ефект, стимулюючи зниження цін, підвищення якості та розширення асортименту продукції, впровадження науково-технічних досягнень.

У ринковій економіці конкуренція – це суперництво, боротьба між виробниками товарів та послуг за споживача, за кращі, економічно вигідні умови виробництва та реалізації продукту.

Таке тлумачення конкуренції як поведінки, пов'язане із суперництвом серед продавців та покупців за вигідні умови купівлі чи продажу товарів, що відбувалося без змови, оскільки велика кількість економічних суб'єктів не давала змоги вступати їм у змову, притаманне з ринку досконалої, тобто необмеженої (чистої) конкуренції.

Досконала (необмежена (чиста) конкуренція – це форма ринку, де існує велика кількість малих виробників, які продають ідентичні товари або послуги. В такому середовищі кожен виробник не має контролю над ринковою ціною і діє на ринку як ціноприймач, а не цінопоставник. Це призводить до того, що прибутки виробників зменшуються до рівня нормального прибутку, а ціни товарів тенденційно зближуються до витрат виробництва.

Згодом конкуренцію почали розглядати як раціональну поведінку, яка виникає в умовах суперництва та боротьби економічних агентів за обмежені блага (ресурси, товари чи гроші).

Обмеженість ресурсів спричиняє раціональну поведінку виробників, які повинні робити вибір між конкуруючими цілями їх використання. Водночас споживачі мають вибір між конкуруючими напрямками використання грошей, що змушує продавців вступати в конкурентну боротьбу за гроші споживачів.

Конкуренція є основним інструментом регулювання ринкової економіки і важливою частиною ринкового середовища діяльності промислового підприємства.

Наслідком конкуренції є, з одного боку, загострення виробничих і ринкових відносин, а з іншого – підвищення ефективності господарської діяльності, прискорення інновацій.

Конкуренція належить до неконтрольованих чинників, які впливають на діяльність підприємства і які не можуть контролюватися ним.

Конкуренція є необхідним і найважливішим елементом ринкового механізму, але характер і форми її на різних ринках і в різних ринкових ситуаціях неоднакові.

Отже, конкуренція:

диктує жорстку технологічну дисципліну;

вимагає високої якості виробів, сучасного дизайну, здатності передбачати перспективні потреби, а не лише торгувати тим, що виробляється і поки що знаходить попит.

Конкуренція має негативні та позитивні риси.**Позитивні риси:**

є рушійною силою ринкової економіки. В умовах конкуренції перемагає той, хто створює високоякісну продукцію при найменших затратах виробництва на основі науково-технічних досягнень, передової організації праці;

приносить користь суспільству, оскільки стимулює економію матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, примушує постійно поновляти асортимент, пильно стежити за науково-технічними новинками і активно впроваджувати їх у виробництво.

Негативні риси:

підприємства, що програли в конкурентній боротьбі навіть не зі своєї вини, вимушені припинити діяльність і навіть існування;

перемога одних підприємств завжди означає поразку інших підприємств;

різниця в умовах діяльності, що призводить до використання нечесних методів, до надмірної експлуатації природних ресурсів, екологічних порушень.

Однак негативних мотивів, що несе за собою конкуренція, значно менше, ніж позитивних. Конкуренція значно менше зловживає, чим монополія, своїм положенням в економіці.

Всі чинники, що впливають на конкуренцію, поділяють на дві групи: зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх чинників конкуренції належать ті, на які підприємство впливати не може і в своїй політиці повинно сприймати їх як даність.

До зовнішніх чинників конкуренції належать:

діяльність державних владних структур (фіскальна та кредитно-грошова політика, законодавство). Наприклад, залежно від характеру податкової політики (розмір податкових ставок) підприємство буде отримувати високий прибуток чи, навпаки, зовсім його не отримувати;

господарська кон'юнктура. Вона включає кон'юнктуру ринків сировинних та матеріальних ресурсів, ринків трудових ресурсів, ринків засобів виробництва, ринків фінансових ресурсів;

розвиток родинних та підтримуючих галузей. В даному випадку мається на увазі розвиток нових технологій (ресурсозберігаючих, технологій глибокої переробки), нових матеріалів та джерел енергії, їх впровадження у виробництво підвищує науковий та виробничий потенціал підприємства;

параметри попиту. Вони включають зростання попиту на товари, що виробляються підприємством, його стабільність і дозволяють підприємству отримувати високий прибуток, а також закріпити своє положення на ринку. Нестабільний попит, зміна вимог покупця до якості продукції підприємства, зниження купівельної можливості населення, навпаки, не створюють умов для забезпечення певної конкурентоспроможності підприємства.

До внутрішніх чинників конкуренції належать:

діяльність керівництва та апарату управління підприємства (організаційна та виробнича структури управління, професійний та кваліфікований рівень керуючих кадрів);

система технологічного оснащення. Обновлення устаткування та технологій, тобто заміна їх на більш прогресивні, забезпечує підвищення конкурентоспроможності підприємства, підсилює внутрішню гнучкість виробництва;

збут продукції, його обсяги та витрати реалізації. Цей чинник серйозно впливає на підвищення конкурентоспроможності підприємства: можна досягти непоганих результатів у виробництві, випускаючи продукцію вищої якості і відносно невисокої собівартості, але все буде зведене нанівець із-за непродуманої збутової політиці. Тому підприємство намагається здійснити ефективний збут за рахунок продажі продукції, необхідної ринкові, стимулювати збільшення об'ємів продаж, завойовуючи нові ринки збуту.

За роки існування ринкової економіки виникли різні види конкуренції (табл. 8.1).

Розрізняють такі види конкуренції:

міжгалузеву конкуренцію, що являє собою суперництво виробників різних галузей господарства за більш прибуткове застосування капіталу. Вона ведеться шляхом переливання капіталу з однієї галузі в іншу, з менш прибуткової у більш прибуткову;

внутрішньогалузеву конкуренцію, що становить собою суперництво виробників всередині кожної галузі за одержання прибутку. Вона сприяє формуванню суспільно необхідних затрат на виробництво товару, зниженню затрат виробництва і збільшенню прибутку, розвитку інновацій, збільшенню обсягів виробництва і насиченню ринку товарів, утворенню і зниженню ринкової вартості товару, диференціації товаровиробників, виникненню економічних криз;

чисту (досконалу) конкуренцію, яка має місце тоді, коли на ринку велика кількість продавців і покупців, на цьому ринку є однорідний товар, продавці та покупці не мають будь-яких персональних переваг, володіють повною інформацією про ринкові ціни та обсяги випущеної продукції і мають можливість вільного доступу до ринку та виходу з нього;

Таблиця 8.1

Види конкуренції

Критерій	Вид конкуренції	Характеристика
За формою	Цінова	Зниження ціни як головний інструмент боротьби за споживача
	Нецінова	Якість, реклама, післяпродажне обслуговування, інновації
За структурою ринку	Досконала конкуренція	Багато учасників, немає контролю над ціною
	Монополія, олігополія	Домінування одного або кількох гравців, контроль над ринком
За масштабом	Локальна, національна, глобальна	Рівень, на якому відбувається конкуренція

олігополістичну конкуренцію, яка має місце тоді, коли на ринку панує декілька великих підприємств – не більше шести. Олігополія виникає тому, що конкуруючим підприємствам дуже важко вийти на ринок через обмеженість ресурсів, насиченість попиту на цей товар, захищеність товару патентом тощо. Олігополія є найбільш поширеною в світовій економіці ринковою структурою. До олігополістичних галузей належать автомобільна, сталеплавильна, нафтохімічна, електротехнічна та комп'ютерна індустрії. На олігополістичних ринках деякі фірми можуть впливати на ціну завдяки великій частці своєї продукції у загальній кількості товару. Головною рисою олігополії є загальна взаємозалежність підприємства від дій конкурентів та реакції споживачів продукції. Основною перевагою олігополії є мінімальний рівень конкуренції та порівняно вища ефективність за монополію. Основна проблема – особливості взаємодії між підприємствами, налагодження виробничих зв'язків, крім того присутній ризик неможливості передбачення реакції конкурентів, що служить додатковим фактором невизначеності. **Приклади олігополій:** в Україні на ринку поштових послуг – Укрпошта і Нова пошта, на ринку стільникового зв'язку – Київстар, Vodafone і Lifecell. У світі на ринку великорозмірних літаків для пасажирських і вантажних перевезень домінують два виробники: Boeing і Airbus – основна конкуренція йде між ними. На ринку операційних систем для смартфонів залишилися два великих гравці: iOS і Android;

монополістичну конкуренцію, яка передбачає багато фірм, які конкурують один з одним, але продають продукцію, яка певним чином відрізняється. Приклади: магазини, які продають різні стилі одягу; ресторани або продуктові магазини, які продають різні види їжі; і навіть такий продукт, як пиво, яке може бути схожим, відрізняється суспільним сприйняттям через рекламу та торгові марки. Коли продукція є відмінною, кожна фірма має міні-монополію на свій конкретний стиль або аромат або торгову марку. Однак фірми, що виробляють таку продукцію, також повинні конкурувати з іншими стилями і ароматами і торговими марками.

Монополістичну конкуренцію слід відрізнити від монополії.

В широкому розумінні монополія (від грецьких слів *mono* – один, *poleo* – продаю) – це ситуація на ринку, за якої продавців (виробників) настільки мало, що кожний з них може впливати на загальний обсяг пропозиції та ціну продукції, що реалізується. Ця здатність називається ринковою владою.

Закон України «Про захист економічної конкуренції» визначає монополізацію як «досягнення суб'єктом господарювання монопольного (домінуючого) становища на ринку, підтримання або посилення цього становища».

Монополія передбачає виняткове право (виробництва, торгівлі, промислу та ін.), що належить одній особі або державі.

Монополія означає панування на ринку одного, часто великого підприємства і можливість його впливати на встановлення цін.

В економічній науці виділяють кілька форм монополій.

Природна монополія зазвичай складається історично, коли задоволення попиту на будь-якому ринку ефективніше за відсутності конкуренції з-за технологічних особливостей виробництва, при яких витрати істотно знижуються зі збільшенням пропозиції. Товари та послуги, що виробляються суб'єктами природних монополій, як правило, не можуть бути замінені аналогами. Приклади: залізні дороги, газові та електромережі, мережа провідного телефонного зв'язку тощо.

Адміністративна монополія виникає внаслідок дій державних органів та проявляється в наданні окремим господарюючим суб'єктам (зазвичай державним) виключного права на виконання певного роду діяльності.

Економічна монополія виникає в умовах ринкової конкуренції. Ринкову владу завойовують ті гравці ринку, які успішніше за інших розвивали бізнес, збільшували його масштаб, концентрували капітал і/або вивели на ринок новий продукт, розробили унікальну технологію. В останньому випадку компанія може тимчасово стати ексклюзивним постачальником. Приклади: копіювальні апарати фірми Херох, завдяки яким ми досі називаємо «ксерокс» будь-який копір; безпечна бритва зі змінним двосічним лезом Gillette, винайдений Кінг Кемп Жиллетт. Ще один шлях досягнення ринкової монополії – добровільне об'єднання підприємств або поглинання переможцями банкрутів. Дана ситуація іноді може становити загрозу ринку, тому уповноважені органи влади (типу українського Антимонопольного комітету України) дають або не дають дозвіл на подібні дії.

Приклади монополій:

АТ «Укрзалізниця» – єдиний залізничний перевізник в Україні;

«Енергоатом» – державне підприємство, оператор усіх діючих АЕС України;

Facebook – найбільша соціальна мережа в світі (не є абсолютним монополістом, але контролює ліву частку ринку);

операційна система Windows від корпорації Microsoft – під її управлінням працює 90% персональних комп'ютерів у світі.

У сучасній економіці монополії, в тому числі природні, вважаються деструктивною силою, яка руйнує ринкові механізми, а значить, і економіку в цілому. Оскільки монополії не вигідно підтримувати конкуренцію, вона починає гальмувати все – від розвитку ринку і до технічного прогресу в своїй галузі. Замість розвитку нових технологій, зниження витрат і розширення збуту, монополія починає все більш бюрократизуватися і встановлювати монопольно високі ціни, нав'язуючи їх споживачам.

В результаті монополії роблять економіку країни неефективною, поглинають невинувато багато матеріальних, фінансових і людських ресурсів.

Втім у монополій є і свої плюси – можливість бути більш ефективними за рахунок ефекту масштабу, особливо яскраво вони проявляються при відкритті будь-якою компанією нового ринку. Втім, зменшення витрат при відсутності ефективного державного контролю монополії конвертують не в зниження цін, а в надмірне збільшення своїх же прибутків.

Залежно від застосовуваних методів розрізняють:

цінову конкуренцію, в якій основним методом боротьби проти конкурентів є ціна. У такій боротьбі перемагає той, хто досягає індивідуальної вартості, нижчої, ніж ринкова ціна. Це по суті боротьба за зменшення витрат виробництва завдяки використанню інновацій, наукової організації праці, підвищенню продуктивності живої праці тощо. На конкурентному ринку нездатність деяких підприємств до зазначеної діяльності зрештою означає усунення їх конкурентами;

нецінову конкуренцію, яка може здійснюватися шляхом підвищення якості продукції, використання реклами, надання безоплатних консультацій щодо використання купленого товару, забезпечення гарантійного ремонту, надання запасних частин тощо.

несумлінну (нечесну) конкуренцію, що являє собою діяльність господарського суб'єкта, що спрямована на одержання комерційної вигоди і забезпечення панування на ринку шляхом обману споживача, партнерів, інших господарських суб'єктів і державних органів. Несумлінною конкуренцією є будь-які дії в конкуренції, що суперечать правилам торгівлі й іншим етичним нормам у підприємницькій діяльності.

До методів несумлінної конкуренції належать:

неправильне використання (без дозволу правочинної, уповноваженої особи) чужих позначень матеріалів упакування;

введення в господарський оборот під своїм позначенням (тобто застосувавши свою марку) товарів іншого виробника без його дозволу;

копіювання зовнішнього вигляду виробу іншого суб'єкта господарювання і введення його в оборот без указівки виробника копії;

порівняльна реклама;

поширення неточних, помилкових даних, пов'язаних з особистістю або діяльністю суб'єкта господарювання, тому що ці дані можуть завдати шкоди його діловій репутації;

спонукання до відмовлення від установаження договірних зв'язків із суб'єктом господарювання;

підкуп працівника конкурента за неналежне виконання службових обов'язків (розголошення відомостей, що є таємницею, впровадження у виробництво неперевірених відомостей, що підривають комерційну таємницю);

порушення законів (економічне, промислове шпигунство; махінації з діловою звітністю; валютні махінації та ін.).

Основними об'єктами уваги промислового шпигунства є патенти, рисунки, секрети виробництва, технології, структура витрат.

Економічне шпигунство, крім промислових секретів, охоплює і макроекономічні показники і містить у собі розвідку природних ресурсів, виявлення промислових запасів; збір інформації про смаки і доходи різних соціальних груп суспільства.

Поняття несумлінної конкуренції визначено Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції», прийнятим 7 червня 1996 р. і введеним у дію з 1 січня 1997 р.

У самому механізмі конкуренції треба розрізняти цивілізовані та нецивілізовані методи.

Нецивілізована конкуренція (боротьба) побудована на застосуванні жорстоких, руйнівних методів, які націлені на знищення конкурентів (війна цін, вбивства, погрози та ін.).

Цивілізована конкуренція може бути:

добросовісною (краща якість продукту, розширення мережі обслуговування споживачів, широке використання реклами тощо);

недобросовісною – будь-які дії, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності і передбачають такі методи, як економічне, технологічне й фінансове шпигунство, підробка продукції відомої фірми, використання її торговельної марки, махінації з діловими звітами, підкуп кращих фахівців.

Різноманітні аспекти конкуренції взаємопов'язані і у своїй сукупності формують **конкурентне середовище, яке виконує важливі функції в ринковій економіці** (табл. 8.2).

Виконуючи наведені функції, конкуренція безпосередньо впливає на ефективність виробництва, підвищуючи його технічний рівень, забезпечуючи поліпшення якості та розширення номенклатури продукції.

Відсутність або недосконалість конкурентного середовища призводить до ряду негативних наслідків (табл. 8.3).

Таблиця 8.2

Функції конкуренції

Функція	Зміст
регулювання	виготовлення тих товарів чи послуг, які необхідні споживачеві. Тому фактори виробництва під впливом цін прямують в ті галузі, де формуються більш сприятливі умови для одержання прибутку
розподільча	розподіл доходів серед підприємств залежно від результатів їхньої діяльності, розподіл виробництва на певні пропорції (галузеві, міжгалузеві), сприяння переливу капіталу між сферами виробництва
мотивування	підприємець має розраховувати не лише на отримання прибутку, але й передбачати ризик своєї діяльності, що визначає характер підприємницької діяльності і поділяє підприємців на тих, хто ставиться до ризику негативно (орієнтуються на традиційні види діяльності), нейтрально (спроможні до більш ризикованих видів діяльності) та позитивно (бачать переваги в розвитку інноваційних видів діяльності або навіть у переході до незаконних дій)
стимулююча	примус виробників розширяти вигідні сфери виробництва, збільшувати накопичення для наступних інвестицій.

Таблиця 8.3

Наслідки наявності та відсутності конкуренції

Наявність конкуренції	Відсутність конкуренції (монополія)
Низькі ціни	Високі ціни
Висока якість	Стабільна або знижена якість
Розвиток інновацій	Відсутність мотивації для змін
Рівні можливості для бізнесу	Перевага однієї компанії
Захист прав споживачів	Ігнорування інтересів споживача

У XXI столітті конкуренція вийшла на новий рівень. Вона відбувається не лише між підприємствами, а й між державами, економічними блоками, цифровими платформами.

Новими викликами для конкуренції є:

глобалізація та домінування транснаціональних корпорацій;

поява цифрових технологій та великих платформ (наприклад, Google, Amazon);

зростання ролі державної допомоги та захисних заходів вітчизняних виробників;

військові конфлікти, енергетична нестабільність, що деформують конкуренцію на окремих ринках.

В умовах розвитку ринкової економіки України формування добросовісної, відкритої економічної конкуренції є надзвичайно важливим. Вона забезпечує стабільність економіки, стимулює розвиток малого та середнього бізнесу, знижує рівень монополізації ринку.

Конкуренція – це не лише економічний інструмент, а й важливий чинник демократії, свободи підприємництва та соціального прогресу.

8.2. Антимонопольне регулювання в Україні

Ефективна конкуренція є основою функціонування ринкової економіки, адже саме вона забезпечує вільний доступ до ринку, розвиток підприємництва, підвищення якості товарів і послуг. Однак у ринковому середовищі існує загроза появи монополій, картельних об'єднань та зловживань ринковою владою, що викликає необхідність антимонопольного регулювання.

З метою захисту ринкової економіки та її основних механізмів (попиту, пропозиції, конкуренції) держава має регулювати конкурентні відносини та створювати правовий захист для них.

Серед *основних інструментів державного регулювання помітна роль належить:*

антимонопольному законодавству;

контролю за процесами концентрації та узгодженими діями суб'єктів господарювання.

У всіх країнах світу є антимонопольне законодавство і державні органи, які регулюють діяльність монополій. Якщо монополіст починає зловживати своїм становищем, антимонопольний орган може його попередити, оштрафувати, встановити певні обмеження за цінами або навіть ініціювати примусовий поділ монополіста на кілька конкуруючих один з одним суб'єктів.

Система антимонопольного регулювання для уникнення зловживань з боку монополістів почала формуватися вже наприкінці XIX століття, поштовхом для чого послугував стрімкий розвиток великих корпорацій. І першим кроком у цьому напрямі стало антитрестівське законодавство США – Закон Шермана (1890 р.).

В Україні державним органом, чия діяльність спрямована на обмеження та недопущення монополізації національних ринків, є **Антимонопольний комітет (АМКУ) – спеціальний державний орган із широкими повноваженнями у сфері антимонопольного регулювання і захисту економічної конкуренції** (табл. 8.4).

Таблиця 8.4

Основні функції АМКУ

Функція	Зміст
Контроль за концентрацією виробництва	Надання дозволу на злиття, поглинання підприємств, що може впливати на конкуренцію
Розслідування порушень законодавства про захист економічної конкуренції та концентрації і узгоджених дій підприємств, які вирішили об'єднатися	Виявлення та припинення зловживань монопольним становищем і картельних змов
Регулювання державної допомоги	Контроль за наданням державної допомоги підприємствам щодо забезпечення економічної конкуренції
Інформування та роз'яснення про правила дотримання економічної конкуренції	Надання консультацій, формування культури конкуренції серед підприємців
Судове представництво інтересів держави щодо порушень законодавства про захист економічної конкуренції	Захист інтересів держави в суді щодо порушень конкурентного законодавства

АМКУ створений з метою запобігання випадків зловживання монопольним становищем окремих суб'єктів господарювання на ринку, контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції та концентрації і узгоджених дій підприємств, які вирішили об'єднатися.

Антимонопольне регулювання – це система державних заходів, спрямованих на: запобігання зловживанням монопольним (домінуючим) становищем; заборону антиконкурентних узгоджених дій (картельних змов); контроль за концентрацією суб'єктів господарювання (злиття, поглинання); забезпечення рівного доступу до ринку для всіх учасників; захист прав споживачів.

Антимонопольне регулювання забезпечує баланс між свободою підприємництва і державним контролем над потенційно небезпечними ринковими практиками.

Антимонопольний комітет України (АМКУ) є державним органом із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері публічних закупівель.

Особливості спеціального статусу Антимонопольного комітету України:

зумовлені його завданнями та повноваженнями, в тому числі роллю у формуванні конкурентної політики;

визначені Законом України «Про Антимонопольний комітет України» (1993 р.) та іншими актами законодавства;

полягають в особливому порядку призначення та звільнення Голови Антимонопольного комітету України, його заступників, державних уповноважених Антимонопольного комітету України, уповноважених з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель, голів територіальних відділень Антимонопольного комітету України;

відображені у спеціальних процесуальних засадах діяльності Антимонопольного комітету України, наданні соціальних гарантій, охороні особистих і майнових прав працівників Антимонопольного комітету України (разом з працівниками правоохоронних органів), в умовах оплати праці.

Антимонопольний комітет України:

підконтрольний Президенту України;

підзвітний Верховній Раді України;

утворюється у складі Голови та восьми державних уповноважених.

Нормативно-правову базу антимонопольного регулювання в Україні становлять:

Закон України «Про захист економічної конкуренції» (2001 р.);

Закон України «Про Антимонопольний комітет України» (1993 р.);

Закон «Про захист від недобросовісної конкуренції» (1996 р.).

Під контролем АМКУ перебувають такі основні типи порушень економічної конкуренції:

антиконкурентні узгоджені дії – змови між підприємствами про ціни, поділ ринку тощо;
зловживання монопольним становищем – встановлення дискримінаційних цін, нав'язування умов договору;

незаконні концентрації – злиття, що веде до посилення монопольної влади на ринку певного товару;

недобросовісна конкуренція – дезінформація, копіювання брендів, дискредитація конкурентів.

Формою роботи АМКУ як найвищого колегіального органу є засідання, де Комітет:

розглядає і ухвалює рішення у справах, підвідомчих Комітету;

переглядає рішення державних уповноважених, адміністративних колегій, голів територіальних відділень Комітету;

ухвалює нормативні акти, видання яких входить до повноважень АМКУ;

розглядає пропозиції щодо зміни законодавства за результатами узагальнення практики застосування конкурентного законодавства;

розглядає і затверджує проекти звітів про діяльність Комітету для представлення їх Верховній Раді України;

утворює постійно діючі адміністративні колегії;

заслуховує звіти державних уповноважених, голів територіальних відділень і керівників підрозділів апарату Комітету.

Для розгляду окремих справ про порушення конкурентного законодавства та інших питань, які віднесено до компетенції Комітету, утворюються постійно діючі і тимчасові адміністративні колегії, які формуються з державних уповноважених і голів територіальних відділень АМКУ у складі не менше трьох осіб.

Голова територіального відділення АМКУ, який є членом тимчасової адміністративної колегії, при прийнятті рішень має рівні права з державними уповноваженими, які входять до складу колегії.

Повноваження Антимонопольного комітету України відповідно до покладених на нього завдань, визначені Законом України «Про Антимонопольний комітет України» (1993 р.), надзвичайно різноманітні.

У сфері контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції АМКУ:

розглядає заяви і справи про порушення законів про захист економічної конкуренції;

ухвалює розпорядження і рішення по справах і заявах;

розглядає справи про адміністративні правопорушення, ухвалює постанови і перевіряє їх законність;

перевіряє суб'єкти господарювання, органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління і контролю за дотриманням ними вимог законодавства про захист економічної конкуренції при проведенні розслідувань по справах і заявах;

вимагає від суб'єктів господарювання, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління і контролю, їх посадовців і працівників інформацію, зокрема з обмеженим доступом.

У сфері оскарження у сфері публічних закупівель АМКУ має право (відповідно до повноважень, визначених Законом України «Про публічні закупівлі»):

утворювати Комісію (комісії) з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель;

визначати кількість комісій з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель;

затверджувати та оприлюднювати узагальнену практику розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель;

затверджувати та оприлюднювати Регламент роботи Комісії з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель;

затверджувати та оприлюднювати методичні рекомендації для Комісії з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель щодо специфіки розгляду комісіями скарг.

У сфері здійснення контролю за узгодженими діями, концентрацією АМКУ має право:

розглядати заяви і справи про дачу дозволу, дачу висновків, попередніх висновків щодо узгоджених дій, концентрації, проводити перевірки за цими заявами і справами;

ухвалювати рішення і розпорядження;

вирішувати або забороняти узгоджені дії, концентрацію;

вимагати інформацію, зокрема з обмеженим доступом.

У сфері формування і реалізації конкурентної політики, нормативного і методичного забезпечення діяльності і застосування законодавства про захист економічної конкуренції Антимонопольний Комітет має повноваження:

вимагати від суб'єктів господарювання, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління і контролю, їх посадовців інформацію, зокрема з обмеженим доступом, необхідну для дослідження ринків, а також інформацію про реалізацію конкурентної політики;

брати участь у розробленні і вносити в установленому порядку Президентіві України і Кабінету Міністрів України пропозиції щодо законів і інших нормативно-правових актів, які регулюють питання розвитку конкуренції, конкурентної політики і демонополізації економіки;

погоджувати проекти нормативно-правових актів центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління і контролю, які можуть вплинути на конкуренцію;

надавати обов'язкові до розгляду рекомендації і вносити пропозиції органам влади і суб'єктам господарювання із здійснення заходів, спрямованих на обмеження монополізму, розвиток підприємництва і конкуренції, попередження порушень законодавства про захист економічної конкуренції, а також щодо припинення дій або бездіяльності, які можуть мати негативний вплив на конкуренцію.

Низка повноважень АМКУ є його винятковою прерогативою, здійснення їх іншими органами державної влади відповідно до ст. 7 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» не допускається. Зокрема, до них належать:

розгляд заяв і справ про порушення конкурентного законодавства, ухвалення відповідних розпоряджень і рішень, надання висновків про кваліфікацію дій на відповідність законодавству про захист економічної конкуренції;

розгляд справ про адміністративні правопорушення;
 перевірки суб'єктів господарювання і органів влади;
 аналіз ринку і визначення його меж;
 ухвалення власних нормативно-правових актів і здійснення їх офіційного тлумачення;
 надання рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції.

8.3. Правове регулювання економічної концентрації та узгоджених дій суб'єктів господарювання

У ринковій економіці держава має забезпечувати баланс між свободою підприємницької діяльності та обмеженням дій, що можуть призвести до порушення конкуренції. Саме тому важливе значення має *правове регулювання економічної концентрації та узгоджених дій суб'єктів господарювання*, які можуть створювати або посилювати монопольне (домінуюче) становище на ринку.

Економічна концентрація – це об'єднання суб'єктів господарювання або придбання контролю одним підприємством над іншим, що може вплинути на конкуренцію.

З метою запобігання монополізації товарних ринків, зловживання монопольним (домінуючим) становищем, обмеження конкуренції органи Антимонопольного комітету України здійснюють державний контроль за концентрацією суб'єктів господарювання (далі – концентрація).

Згідно Закону України «Про захист економічної конкуренції» **концентрацією визнається:**

злиття або приєднання суб'єктів господарювання, які не були пов'язані відносинами контролю між собою;

набуття одним або декількома суб'єктами господарювання прямого або опосередкованого контролю над цілим або частинами одного або декількох інших суб'єктів господарювання чи іншими активами, зокрема, шляхом:

а) безпосереднього або опосередкованого придбання, набуття у власність в інший спосіб, одержання в управління, оренду, лізинг, концесію чи набуття в інший спосіб права користування активами у вигляді єдиного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, у тому числі придбання активів суб'єкта господарювання, що ліквідується;

б) укладення правочинів щодо придбання прав, які дають змогу визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання розпорядження або виконувати функції органу управління суб'єкта господарювання та/або забезпечувати вирішальний вплив на формування органу управління, на результати голосувань чи прийняття рішень органами суб'єкта господарювання;

в) безпосереднього або опосередкованого придбання, набуття у власність в інший спосіб чи одержання в управління часток (акцій, паїв), що забезпечує можливість чинити вирішальний вплив, у тому числі досягнення чи перевищення 25 або 50 відсотків голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання;

г) призначення або обрання на посаду керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання особи, яка вже обіймає одну чи декілька із зазначених посад в інших суб'єктах господарювання, або створення ситуації, за якої більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів двох чи більше суб'єктів господарювання обіймають одні й ті самі особи;

створення двома і більше суб'єктами господарювання суб'єкта господарювання, який самостійно здійснюватиме повнофункціональну господарську діяльність протягом тривалого періоду.

Не вважаються концентрацією таке.

створення двома і більше суб'єктами господарювання суб'єкта господарювання, який самостійно не здійснюватиме повнофункціональну господарську діяльність протягом тривалого періоду. Такі дії розглядаються як **узгоджені дії**;

придбання часток (акцій, паїв) суб'єкта господарювання особою, основним видом діяльності якої є проведення фінансових операцій чи операцій з цінними паперами, якщо таке придбання здійснюється з метою наступного перепродажу часток (акцій, паїв), за умови що зазначена особа не бере участі в голосуванні у вищому органі чи інших органах управління суб'єкта господарювання. Про таке придбання зазначений суб'єкт господарювання зобов'язаний повідомити Антимонопольний комітет України у визначеному ним порядку протягом одного місяця з дня набуття відповідного права. Якщо наступний перепродаж часток (акцій, паїв) протягом одного року з дня їх придбання неможливий, то суб'єкт господарювання має право одноразово звернутися до Антимонопольного комітету України з обґрунтованим клопотанням про таку неможливість. Строк розгляду клопотання становить один місяць. Якщо протягом строку розгляду клопотання Антимонопольним комітетом України рішення не прийнято, строк перепродажу часток (акцій, паїв) вважається продовженим;

дії, які здійснюються між суб'єктами господарювання, пов'язаними відносинами контролю, крім випадків набуття такого контролю без отримання дозволу АМКУ, якщо необхідність отримання такого дозволу передбачено законом;

набуття у власність банком чи іншою фінансовою установою активів у вигляді єдиного майнового комплексу, часток (акцій, паїв) суб'єкта господарювання у разі, якщо таке набуття у власність передбачено планом реструктуризації чи іншого забезпечувального обтяження;

набуття у власність банком активів у вигляді єдиного майнового комплексу, часток (акцій, паїв) суб'єкта господарювання в результаті звернення стягнення на предмет застави (іпотеки) чи іншого забезпечувального обтяження або в результаті набуття у власність банком предмета застави (іпотеки) чи іншого забезпечувального обтяження в інший спосіб, у тому числі в межах процедур банкрутства або виконавчого провадження.

У Положенні про порядок розгляду заяв та справ про концентрацію суб'єктів господарювання, затвердженого розпорядженням АМКУ від 19.02.2002 № 33-р і зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 21.03.2002 за № 284/6572 в процесі злиття використовуються такі поняття.

Недружнє придбання – набуття прямого або опосередкованого контролю над цілим або частинами одного або декількох інших суб'єктів господарювання чи іншими активами в осіб, які не здійснюють контролю над ним, у разі відмови цього суб'єкта господарювання надати заявнику (уповноваженій ним особі) інформацію, необхідну для надання дозволу органів АМКУ.

Прикладом недружного придбання у власність можуть слугувати окремі випадки приватизації державних підприємств без участі трудових колективів.

Трудові колективи в Україні мають право брати участь у приватизації шляхом створення господарських товариств, що заснуються на основі рішень загальних зборів трудового колективу, хоча **сам трудовий колектив не має статусу юридичної особи**. Це право стосується як малої, так і великої приватизації, але не надає необмеженої можливості, оскільки є певні об'єкти, що не підлягають приватизації.

Концентрація може бути здійснена лише **за умови попереднього отримання дозволу Антимонопольного комітету України чи його адміністративної колегії** за наявності вартісних показників, зазначених у ст. 24 Закону України «Про Антимонопольний комітет України».

Для цього здійснюється **видача дозволу на концентрацію** відповідно до Положення про порядок розгляду заяв та справ про концентрацію суб'єктів господарювання (табл. 8.5).

У сучасному корпоративному менеджменті існує багато різноманітних типів злиття і поглинання суб'єктів господарювання.

Таблиця 8.5

Процедура отримання дозволу на концентрацію

Крок	Зміст
1. Подання заяви до АМКУ	Юридичні особи, які планують об'єднання або придбання, подають заяву
2. Аналіз впливу на конкуренцію	АМКУ оцінює конкуренцію на ринку, перевіряє розподіл часток на ньому
3. Прийняття рішення	Дозвіл на концентрацію (якщо вона не призводить до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині), заборона або дозвіл з обмеженнями
4. Відповідальність	У разі порушення – штраф до 5 % доходу від реалізації за попередній рік

До найбільших поширених видів концентрації (злиття) належать:

горизонтальні – об'єднання суб'єктів господарювання з одним видом економічної діяльності, що виробляють ту саму продукцію чи виконують ті самі стадії виробництва;

вертикальні – об'єднання суб'єктів господарювання з різними видами економічної діяльності, пов'язаних технологічним процесом виробництва готового продукту, тобто розширення підприємством-покупцем своєї діяльності або на попередні виробничі стадії аж до джерел сировини, або на наступні – до кінцевого споживача. *Приклад:* злиття гірничодобувних, металургійних і машинобудівних підприємств;

родові – об'єднання суб'єктів господарювання, що випускають взаємозалежні товари;

конгломератні – об'єднання суб'єктів господарювання з різними видами економічної діяльності, не пов'язаних між собою. Іншими словами, це злиття підприємства з одним видом економічної діяльності з підприємством з іншим видом економічної діяльності, що не є ані постачальником, ані споживачем, ані конкурентом. У рамках конгломерату поєднувані підприємства не мають ані технологічної, ані цільової єдності з основною сферою діяльності підприємства-інтегратора.

Конгломератне злиття має такі три різновиди:

злиття з розширенням продуктової лінії (product line extension mergers) – об'єднання продуктів, що не конкурують між собою, проте канали реалізації і процес виробництва яких схожі;

злиття з розширенням ринку (market extension mergers) – придбання додаткових каналів реалізації продукції (наприклад, супермаркетів) у географічних районах, що раніше не обслуговувалися;

чисті конгломератні злиття, що не припускають жодної спільності.

Залежно від національної ознаки суб'єктів господарювання існують два види злиття:

національні – об'єднання суб'єктів господарювання однієї держави;

транснаціональні – злиття суб'єктів господарювання, що знаходяться в різних країнах (transnational merger), придбання суб'єктів господарювання інших країн (crossborder acquisition).

Узгодженими діями є:

укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, а також будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність) суб'єктів господарювання;

створення суб'єкта господарювання, об'єднання, метою чи наслідком створення якого є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, об'єднання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання, або вступ до такого об'єднання

До дій з координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, належать:

фіксація цін або інших умов реалізації товарів;
поділ ринку за територіальним або асортиментним принципом;
обмеження виробництва або збуту продукції (робіт, послуг);
узгоджена відмова від участі в тендерах тощо.

Економічну концентрацію та узгоджені дії в Україні регулюють норми:

1) Закону України «Про захист економічної конкуренції» (2001 р.), в якому передбачено вимоги до попереднього отримання дозволу АМКУ на концентрацію;
заборону антиконкурентних узгоджених дій;
порядок надання дозволів і застосування санкцій.

2) Закону України «Про Антимонопольний комітет України» (1993 р.), в якому визначено:

повноваження АМКУ щодо розслідування, дозволу, контролю та притягнення до відповідальності за порушення конкурентного законодавства, а також:

відповідальність за порушення у сфері економічної концентрації та узгоджених дій: штрафи (до 10 % річного доходу підприємства), зобов'язання відновити конкуренцію (наприклад, скасувати угоду або розділити підприємство), заборона брати участь у публічних закупівлях.

8.4. Правове регулювання захисту від недобросовісної конкуренції

У ринковій економіці конкуренція є головним рушієм прогресу, розвитку та підвищення якості товарів і послуг. Якщо конкуренція виходить за межі правових і моральних норм, виникає явище **недобросовісної конкуренції**, яка шкодить як споживачам, так і добросовісним учасникам ринку. Тому правове регулювання захисту від недобросовісної конкуренції є невід'ємною частиною антимонопольної політики держави.

Вперше поняття «недобросовісна конкуренція» виникло у Франції в середині XIX ст. Його почали використовувати суди з метою захисту інтересів підприємців, що зазнавали збитків від нелояльних дій їх нерозбірливих у засобах колег, частіше за все стосовно об'єктів промислової власності. Хоча в той час не існувало заборони на нечесну ділову практику, французькі суди, виходячи з міркувань неприпустимості порушення правил професійної етики та «чесних» або «добрих» звичаїв підприємницької діяльності, створили ефективну та всеохоплюючу систему захисту від недобросовісної конкуренції, яка передбачала обов'язкове відшкодування шкоди у випадку здійснення протиправних дій.

Ще у 1900 р. на Брюссельській дипломатичній конференції з перегляду Паризької конвенції про охорону промислової власності 1883 р. текст конвенції доповнений ст. 10 bis, яка зобов'язувала країни-учасниці Конвенції забезпечити ефективний захист від недобросовісної конкуренції. Пізніше текст конвенції неодноразово переглядався і сьогодні ст. 10 bis діє в такій редакції: Країни Союзу зобов'язані забезпечити громадянам країн-учасниць Союзу ефективний захист від недобросовісної конкуренції.

Україна приєдналася до Паризької конвенції про охорону промислової власності 25 грудня 1991 р.

Країни-члени Паризького союзу зобов'язані забезпечувати ефективний захист від недобросовісної конкуренції. Проте досвід показує, що такі дії досить важко вирізнити, тобто довести, де підприємець ще діє у межах дозволених правил конкуренції, а де він вийшов за рамки цих правил. Тому розслідування проблем недобросовісної конкуренції – одне з найскладніших в діяльності антимонопольних органів.

Відповідно до чинного законодавства захист прав та законних інтересів суб'єктів господарювання від проявів недобросовісної конкуренції може здійснюватися антимонопольними органами як на території України так і за кордоном, якщо дії або їх негативний вплив поширюється і на територію України. Це істотне зрушення у напрямку вдосконалення механізму захисту прав суб'єктів господарювання завжди мало суто територіальний, а не екстериторіальний характер

Верховна Рада України 7 червня 1996 р. ухвалила Закон «Про захист від недобросовісної конкуренції», в якому визначено поняття «недобросовісна конкуренція», а також перелік дій, що визнаються недобросовісною конкуренцією.

Особливістю Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» є спрямованість його норм на захист як суб'єктів господарювання, так і споживачів від недобросовісної конкуренції.

Недобросовісна конкуренція – це будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам добропорядності, звичаям у господарській діяльності, можуть завдати або завдають шкоди інтересам господарюючих суб'єктів або споживачів.

Відповідно до Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» (1996 р.), **до недобросовісної конкуренції належать:**

неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання;

створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції;

неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці.

Наслідками недобросовісної конкуренції є:

формування у споживачів помилкового, викривленого сприйняття товару;

невиправдані економічні збитки конкурентів;

неправомірне використання позитивних результатів діяльності іншої особи, поліпшення конкурентної ситуації для себе;

зниження передбачуваності ринку та ін.

Недобросовісна конкуренція здійснюється в різних видах (табл. 8.6).

Таблиця 8.6

Окремі види недобросовісної конкуренції

Вид	Сутність
Імітація товарів або бренду	Копіювання упаковки, назви, стилю або маркування іншого виробника
Використання чужого ділового імені	Незаконне використання найменування, торгової марки чи фірмового стилю
Дезінформація	Надання неправдивих або неповних відомостей про товар чи послугу
Антиреклама	Поширення негативної або перекрученої інформації про конкурента
Підкуп працівників	Отримання інформації чи переваг через неетичний або незаконний вплив

Правове регулювання захисту від недобросовісної конкуренції в Україні (табл. 8.7) здійснюється за нормами таких основних актів:

Таблиця 8.7

Роль держави у регулюванні конкуренції

Інструменти державного впливу	Призначення
Антимонопольне законодавство	Запобігання зловживанням на ринку
Законодавча заборона картельних змов	Захист споживача
Підтримка малого бізнесу	Розвиток рівної конкуренції
Контроль за злиттям суб'єктів господарювання	Недопущення створення надмірної ринкової влади

Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» (від 7 червня 1996 року № 236/96-ВР) – визначає правові засади захисту суб'єктів господарювання;

Закон України «Про захист економічної конкуренції» (2001 р.) – встановлює відповідальність за порушення конкурентного законодавства;

Цивільний кодекс України – регулює питання відшкодування збитків і захисту ділової репутації.

За вчинення дій, що містять ознаки недобросовісної конкуренції, передбачено:

адміністративну відповідальність у вигляді штрафів та заборони дій;
цивільно-правову відповідальність у вигляді відшкодування збитків і шкоди діловій репутації.

Висновки та узагальнення

Антимонопольне регулювання необхідне для підтримання справедливих правил конкуренції. Удосконалення механізмів антимонопольного контролю – важлива умова побудови ефективної та прозорої економіки в Україні. Антимонопольне регулювання в Україні покладено на Антимонопольний комітет України (АМКУ). Завдяки його діяльності забезпечується ринкова рівновага, захищаються інтереси споживачів і створюються умови для розвитку чесного бізнесу. Послідовна та незалежна діяльність Антимонопольного комітету України, а також правова обізнаність бізнесу та громадян є важливою умовою ефективного правового захисту конкуренції.

Правове регулювання економічної концентрації та узгоджених дій є важливим інструментом запобігання монополізації та захисту добросовісної конкуренції. Своєчасне реагування держави на порушення конкурентного середовища сприяє розвитку відкритого ринку, захищає інтереси споживачів та забезпечує рівні умови для всіх суб'єктів господарювання.

Недобросовісна конкуренція шкодить не лише бізнесу, а й споживачам і економіці в цілому. Її правове регулювання в Україні спрямоване на забезпечення рівних умов для всіх суб'єктів ринку, підтримку чесної підприємницької діяльності та захист інтересів добросовісних учасників.

Контрольні запитання

1. Що таке економічна конкуренція? Які існують види економічної конкуренції?
2. Назвіть основні функції економічної конкуренції
3. Роль держави в регулюванні конкурентних відносин
4. Основні нормативно-правові акти, що регулюють економічну конкуренцію в Україні
5. Сутність економічної концентрації
6. Економічна та правова природа монополії
7. Що собою становить монопольне (домінуюче) становище? Основні етапи його визначення
8. Надайте правову характеристику природної монополії
9. Що є предметом державного регулювання у сфері природних монополій?
10. Види порушень конкурентного законодавства
11. Основні форми недобросовісної конкуренції

Глосарій

Економічна конкуренція – змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку.

Антимонопольне регулювання – система державних заходів, спрямованих на запобігання зловживанням монопольним (домінуючим) становищем; заборону антиконкурентних узгоджених дій (картельних змов); контроль за концентрацією суб'єктів господарювання (злиття, поглинання); забезпечення рівного доступу до ринку для всіх учасників; захист прав споживачів.

Антимонопольний комітет України (АМКУ) – державний орган із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері публічних закупівель.

Економічна концентрація – об'єднання суб'єктів господарювання або придбання контролю одним підприємством над іншим, що може вплинути на конкуренцію. З метою запобігання монополізації товарних ринків, зловживання монопольним (домінуючим)

становищем, обмеження конкуренції органи Антимонопольного комітету України здійснюють державний контроль за концентрацією суб'єктів господарювання.

Узгоджені дії – укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність) суб'єктів господарювання, створення суб'єкта господарювання, об'єднання, метою чи наслідком створення якого є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, об'єднання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання, або вступ до такого об'єднання

Недружнє придбання – набуття прямого або опосередкованого контролю над цілим або частинами одного або декількох інших суб'єктів господарювання чи іншими активами в осіб, які не здійснюють контролю над ним, у разі відмови цього суб'єкта господарювання надати заявнику (уповноваженій ним особі) інформацію, необхідну для надання дозволу органів Антимонопольного комітету України.

Недобросовісна конкуренція – будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам добросовісності, звичаям у господарській діяльності, можуть завдати або завдають шкоди інтересам господарюючих суб'єктів або споживачів.

Практичні завдання

1. Приватне підприємство «АНТ» (виробник іграшок для дітей) звернулося до Антимонопольного комітету України з повідомленням, що фізична особа – підприємець Антонов І.С. порушує антимонопольне законодавство, оскільки реалізує продукцію власного виробництва (дитячі іграшки) за цінами нижчими ніж ті, що склалися в цьому регіоні.

Запитання

Чи порушує підприємець Антонов І.С. антимонопольне законодавство?

2. Приватний підприємець П. Сидоренко для підвищення попиту на продукцію власного виробництва вирішив скопіювати зовнішній вигляд популярного виробу конкурента.

Запитання

Чи правомірні дії П. Сидоренка?

Чи є його дії порушенням конкурентного законодавства?

У якому випадку копіювання іншого виробу може бути правомірним?

Як може захистити свої права виробник, який постраждав від копіювання продукції?

3. Продукція підприємства «Нові рішення» представлена на загальнодержавному ринку. В рекламі продукції підприємства «Нові рішення» здійснено її порівняння з продукцією аналогічного призначення іншого виробника. У рекламі, зокрема, наголошувалося на невідповідності продукції іншого виробника вимогам національного стандарту України.

Інший виробник звернувся із заявою до Голови територіального відділення Антимонопольного комітету України про порушення провадження у справі про захист економічної конкуренції. У процесі розгляду справи встановлено, що продукція іншого виробника не пройшла обов'язкової сертифікації на відповідність вимогам стандартів. Окрім того, юрист підприємства «Нові рішення», у рекламі якого його продукція порівнювалася з продукцією конкурента, наголосив на тому, що внаслідок такої реклами не відбулося зменшення попиту на продукцію іншого виробника. Голова територіального відділення своїм розпорядженням застосував санкцію у виді примусового поділу до підприємства «Нові рішення», яке застосовувало порівняння у рекламі.

Запитання

Чи були порушення конкурентного законодавства в рекламі продукції підприємства «Нові рішення»?

Чи правомірний примусовий поділ підприємства «Нові рішення»?

Чи мають правові підстави розпорядження Голови територіального відділення Антимонопольного комітету України?

4. Розпорядженням Голови територіального відділення Антимонопольного комітету України проведено примусовий поділ приватного акціонерного товариства «Оріон», яке займало монопольне становище на ринку з виготовлення прасок. Зі складу підприємства виділено цех, в якому виготовлялися вмикачі до прасок. Частка внутрішнього обороту

вимикачів в загальному обсязі продукції підприємства становила 25%. ПрАТ «Оріон» звернулося до Господарського суду. В обґрунтуванні позову представники ПрАТ «Оріон» звернули увагу на дві обставини:

рішення про примусовий поділ прийнято з порушенням вимог до його проведення; діями товариства не завдано збитків (не уцімлено інтересів) іншим суб'єктам господарювання чи споживачам.

Запитання

Чи правомірними є дії Голови територіального відділення Антимонопольного комітету?

Чи мали місце порушення вимог до проведення примусового поділу підприємства?

Чи має місце в цій ситуації порушення конкурентного законодавства?

Чи має місце в цій ситуації порушення прав ПрАТ «Оріон»?

Чи правомірною є позиція представників ПрАТ «Оріон»?

5. ТОВ «АЙС», ПАТ «Капітал» та ПАТ «Анкор» уклали між собою договір про розподіл ринків реалізації продукції цих підприємств.

Запитання

Чи вважаються такі дії порушенням антимонопольного законодавства?

Якщо так, то яку відповідальність понесуть ці підприємства?

Чи можливе звільнення від відповідальності за це правопорушення?

6. На ринку функціонують 8 фірм, які контролюють відповідно 15, 20, 5, 10, 25, 3, 7 та 15 % галузевого обсягу випуску.

Запитання

Чи будуть дозволені злиття 1-ої та 6-ої фірм? 2-ої та 5-ої?

Зробіть аналіз галузевого ринку.

Використана література

Цивільний кодекс України : Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс України, Закон від 07.12.1984 № 80731-X. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

Про природні монополії : Закон України від 20.04.2000 № 1682-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text>

Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр#Text>

Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 № 2210-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>

Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>

Про внесення зміни до пункту 52 розділу 9 «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» щодо застосування його положень під час дії воєнного стану : Закон України від 01.04.2022 № 2175-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2175-20#>.

Розпорядження про деякі питання організації діяльності Антимонопольного комітету України в умовах воєнного стану. 07.03.2022. URL: <https://amcu.gov.ua/news/rozporядzhennya-pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-diyalnosti-antimonopolnogo-komitetu-ukrayini-v-umovah-voennogo-stanu>

Про затвердження Змін до Положення про порядок подання та розгляду заяв про попереднє отримання дозволу Антимонопольного комітету України на концентрацію суб'єктів господарювання. Розпорядження АМКУ від 07.12.2023 № 20-рп // URL: <https://ips.ligazakon.net/document/re41434?an=1>

Sherman Act. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-3055/pdf/COMPS-3055.pdf>

Рекомендована література

Смирнова К. В. Правове регулювання конкуренції в Європейському Союзі: теорія і практика : навч. посіб. 2-е вид. допов. К. : Фенікс, 2020. 490 с.

Добровольська В. В., Квасніцька О.О., Гофман О.Р., Зятіна Д. В. Антимонопольно-конкурентне право : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти ступеня магістра права усіх форм навчання. Одеса, 2021. 131 с. URL: chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://economiclaw.com.ua/lit/10-antymon_konk_pravo.pdf

Швидка Т. І. Антимонопольно-конкурентне право : навч. посіб. Харків : Право, 2021. 184 с. URL: https://knushop.com.ua/image/catalog/pravoizdat/202307/pdf/4306.pdf?srsId=AfmV0oOrmsynCW4U_86Yxpmzsrw8K4v_Yx-kLKVBwJRItP4QXtD3TigR

Овчаренко Л. В. Конкурентні сили як фактор зміцнення економічної безпеки підприємства в умовах воєнного стану та напрями їх аналізу. Цифрова економіка та економічна безпека. 2023. №6. С. 36-40. URL: <https://doi.org/10.32782/dees.6-7>

Овчаренко Л. В. Шляхи мінімізації загроз від недобросовісної конкуренції для економічної безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2022. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10295>

Як АМКУ адаптував свою роботу до умов воєнного стану. URL: <https://lcf.ua/thought-leadership/antitrust-law/yak-amku-adaptuvav-svoyu-robotu-do-umov-voyennogo-stanu/>.

Тема 9

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

- 9.1. Корпоративні права: зміст, підстави виникнення
- 9.2. Корпоративні права держави
- 9.3. Суб'єкти корпоративних правовідносин
- 9.4. Правове регулювання зміни та припинення корпоративних прав

9.1. Корпоративні права: зміст, підстави виникнення

Правильне розуміння змісту та підстав виникнення корпоративних прав дозволяє забезпечити ефективне функціонування суб'єктів господарювання. Їх наявність забезпечує реалізацію майнових та управлінських інтересів власників у межах корпоративної структури.

У сучасній ринковій економіці корпоративні права виступають важливим елементом правового регулювання відносин між учасниками суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм.

Корпоративні права – це сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства (ст. 96⁻¹ Цивільного кодексу України).

Корпоративні права – права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами (ст. 14 п. 14.1.90 Податкового кодексу України).

Особа набуває корпоративні права з моменту набуття права власності на частку (акцію, пай або інший об'єкт цивільних прав, що засвідчує участь особи в юридичній особі) у статутному капіталі юридичної особи.

Учасники (засновники, акціонери, пайовики) юридичної особи мають право у порядку, встановленому установчим документом та законом:

брати участь в управлінні юридичною особою у порядку, визначеному установчим документом, крім випадків, встановлених законом;

брати участь у розподілі прибутку юридичної особи і одержувати його частину (дивіденди), якщо така юридична особа має на меті одержання прибутку;

у випадках, передбачених законом та установчим документом, вийти з юридичної особи;

здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, паїв та інших об'єктів цивільних прав, що засвідчують участь у юридичній особі, у порядку, встановленому законом;

одержувати інформацію про діяльність юридичної особи у порядку, встановленому установчим документом;

одержати частину майна юридичної особи у разі її ліквідації в порядку та у випадках, передбачених законом, установчим документом (право на ліквідаційну квоту).

Корпоративним правам притаманні такі ознаки:

суб'єктом (носієм) цих прав є особа, яка має частку в статутному фонді (майні) господарської організації. Поняття корпоративних прав пов'язане з часткою в статутному капіталі. Одне неможливе без іншого. Частка в капіталі і корпоративні права співвідносяться між собою як причина і наслідок. Первинною є частка в статутному капіталі юридичної особи. Її розмір визначає обсяг належних особі корпоративних прав. Відчуження частки в статутному капіталі веде до відчуження корпоративних прав, оскільки вони є невіддільними;

складний зміст завдяки кільком можливостям особи, що передбачені законом та установчими документами;

відносний характер, оскільки виникають щодо конкретної юридичної особи;

комплексний (множинний) характер за змістом, оскільки включають такі групи прав: організаційні (право брати участь в управлінні, право голосу, право на отримання інформації про діяльність юридичної особи) та майнові (право на отримання частини прибутку від діяльності юридичної особи, право на отримання частини активів у разі її ліквідації).

Корпоративні права – це сукупність усіх прав та обов'язків, які має особа щодо конкретної юридичної особи. Коло обов'язків (так само як обсяг прав) визначається організаційно-правовою формою юридичної особи.

У сукупності корпоративні права становлять елементи майнового і організаційного характеру.

Учасники юридичних осіб (насамперед господарських товариств) мають такі майнові обов'язки:

зробити внесок до статутного капіталу в розмірі і порядку, передбаченому установчими документами. В непідприємницьких організаціях цей обов'язок полягає у сплаті вступних та членських внесків;

вносити додаткові внески;

нести додаткову відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи, якщо це передбачено законом.

Має учасник і організаційні обов'язки:

виконувати рішення вищих органів управління;

не перешкоджати своїми діями досягненню цілей товариства;

сприяти товариству в реалізації його мети;

не розголошувати комерційну таємницю і конфіденційну інформацію.

Між організаційними і майновими елементами є певна взаємозалежність: у випадку обмеження організаційних прав особа має певні переваги в реалізації майнових прав. Тому **за змістом виділяють два види корпоративних прав:**

повні – включають і організаційні, і майнові права;

неповні (обмежені) – або організаційні, або майнові права.

Так, відповідно до ст. 81 Закону «Про господарські товариства» вкладники командитного товариства не мають права брати участі в управлінні справами такого товариства. Існує обмеження на право брати участь в управлінні акціонерним товариством для власників привілейованих акцій. У цих випадках корпоративне право не містить частини організаційних елементів. Проте вкладник командитного товариства несе обмежену відповідальність, і має

першочергове право перед іншими учасниками, що несуть повну відповідальність, на повернення свого внеску; акціонер, який володіє привілейованими акціями, має право отримувати дивіденди у фіксованому розмірі, незалежно від результатів діяльності акціонерного товариства.

Отже, зменшення обсягу організаційних прав компенсується розширенням майнових прав.

Залежно від обсягу корпоративних прав в учасника можуть виникати додаткові права. *Наприклад*, акціонер, який володіє більш як 10 % акцій, має право запропонувати питання, яке обов'язково повинно бути включене правлінням до порядку денного загальних зборів акціонерів.

Корпоративні права є подільними за обсягом і неподільними за змістом.

Зі складу корпоративних прав можуть бути виділені окремі елементи, які мають характер майнових прав, зокрема:

право на одержання частини прибутку;

право на одержання частини майна товариства в разі ліквідації.

Однак ці майнові права не можуть розглядатися як самостійний об'єкт правовідносин, оскільки корпоративні права є неподільними за змістом. Законом не передбачена і одночасно не відповідає йому ситуація, коли, наприклад, право участі в управлінні належить одній особі, а право на одержання частини майна в разі ліквідації (або право на одержання частини прибутку) – іншій.

Відчуження навіть частини корпоративних прав означає одночасний перехід до набувача всіх прав та обов'язків, які становлять зміст корпоративних прав (табл. 9.1).

Таблиця 9.1

Зміст корпоративних прав

Група прав	Конкретні повноваження
Майнові права	Право на отримання дивідендів, ліквідаційну квоту, частину прибутку
Управлінські права	Право голосу, участь у загальних зборах, ініціювання змін
Інформаційні права	Право на ознайомлення з документами товариства, звітністю
Захисні права	Право на судовий захист, звернення до наглядових органів

Наприклад, акціонер має право брати участь у загальних зборах акціонерів, голосувати щодо ключових рішень акціонерного товариства та отримувати дивіденди.

Корпоративні права виникають на підставі:

заснування юридичної особи – особи, які створюють товариство, автоматично набувають корпоративних прав як засновники або учасники;

придбання частки (пай, акція) – при покупці акцій або частки в іншій особі (через біржу, договір купівлі – продажу) корпоративні права переходять до набувача;

спадкування чи дарування – у разі смерті власника корпоративних прав його правонаступники можуть набути ці права на підставі спадкового правонаступництва;

внесення вкладу до статутного капіталу – при реорганізації чи збільшенні статутного капіталу нові учасники отримують відповідні права;

судове рішення або виконавчий документ – у випадках спорів або примусової передачі частки суд може ухвалити рішення про перехід корпоративних прав.

Особливості реалізації корпоративних прав:

корпоративні права можуть бути об'єктом цивільного обороту – вони можуть бути продані, подаровані, передані у заставу;

учасники господарських товариств мають обмеження та переважні права при продажу частки третім особам;

з метою захисту прав учасників законодавство передбачає механізми корпоративного контролю: аудиторський контроль, корпоративний нагляд, участь у прийнятті рішень.

9.2. Корпоративні права держави

Якщо суб'єкт господарювання функціонує на основі державної або комунальної форми власності, то власником корпоративних прав є держава або органи місцевого самоврядування.

Здійснення корпоративних прав держави – це право держави, частка якої є в статутному капіталі господарського товариства, на управління цим товариством, отримання певної частки його прибутку (дивідендів), активів у разі ліквідації відповідно до законодавства, а також інші права, передбачені законом та установчими документами.

Зміст корпоративних прав держави тотожний змісту корпоративних прав інших суб'єктів.

Визначення поняття «корпоративні права держави» та основні завдання управління ними передбачено в Основних концептуальних підходах до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави, затверджених Постановою КМУ від 11.02.2004 № 155.

В Основних концептуальних підходах визначено концептуальні засади діяльності держави як власника корпоративних прав.

Основними завданнями управління корпоративними правами держави є:

забезпечення участі суб'єктів господарювання у здійсненні заходів, пов'язаних з виконанням державних функцій (економічна безпека, оборона, державні резерви, соціальні програми, державна монополія тощо), а також досягнення інших стратегічних цілей, визначених державою;

збільшення за рахунок поліпшення фінансових результатів господарювання об'єктів управління надходження сум податків і зборів до бюджетів, обов'язкових платежів (внесків) до державних цільових фондів, а також неподаткових надходжень у вигляді дивідендів (доходів), нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, які перебувають у державній власності;

здійснення контролю за використанням і збереженням майна господарських товариств, у статутних фондах яких є державна частка.

Держава реалізує право на доходи від володіння корпоративними правами шляхом отримання частини прибутку акціонерного товариства. Дивіденди можуть виплачуватись тільки з прибутку, отриманого за результатами діяльності звітного року, а також нерозподіленого прибутку минулих років. Дивіденди товариства виплачуються грошима.

Уповноважені особи з управління державними корпоративними правами та органи виконавчої влади, яким передані повноваження щодо управління державними корпоративними правами, контролюють виконання фінансового плану акціонерного товариства. Невиконання фінансового плану протягом двох кварталів поспіль без особливих причин (істотне скорочення ринків збуту, на що не може вплинути керівництво акціонерного товариства, форс-мажорні обставини тощо) є підставою для розірвання контракту з головою правління акціонерного товариства. Щорічно органи управління звітують перед органом, якому делеговані права з управління, з питань результатів управління акціонерними товариствами.

Загальні збори акціонерів з питання розподілу чистого прибутку за річними результатами діяльності акціонерного товариства, включаючи його дочірні підприємства, проводяться до 1 травня року, наступного за звітним. Дивіденди до Державного бюджету України перераховуються у 30-денний термін після проведення загальних зборів.

Базові нормативи частки прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів за державними корпоративними правами за результатами господарської діяльності акціонерного товариства, щорічно розробляються Фондом державного майна, подаються на узгодження Кабінету Міністрів України та доводяться органам, що здійснюють управління державними корпоративними правами, для прийняття відповідних рішень на загальних зборах акціонерів.

Суб'єктами управління корпоративними правами держави є:

Кабінет Міністрів України;

Фонд державного майна України;

органи виконавчої влади, уповноважені Кабінетом Міністрів України управляти об'єктами державної власності (уповноважені органи);
представники держави.

Основними концептуальними підходами до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави, передбачено **порядок управління корпоративними правами держави**.

Кабінет Міністрів України визначає систему та механізм управління корпоративними правами держави, здійснює інші повноваження щодо реалізації прав держави як власника корпоративних прав.

Фонд державного майна України здійснює управління:

корпоративними правами держави у публічних акціонерних товариствах, утворених відповідно до законодавства про приватизацію (корпоратизацію);

державними холдинговими (акціонерними, лізинговими та іншими) компаніями;

корпоративними фондами;

акціями приватних акціонерних товариств, що перебувають у власності держави, частками у спільних підприємствах, створених не в процесі приватизації;

корпоративними правами держави в інших суб'єктах господарювання, що утворені за участю держави або в яких держава є правонаступником державних підприємств, установ та організацій.

Органи виконавчої влади відповідно до галузевої належності суб'єктів господарювання здійснюють управління:

публічними акціонерними товариствами, утвореними шляхом корпоратизації державних підприємств, до прийняття рішення про їх приватизацію;

публічними акціонерними товариствами, утвореними відповідно до законодавства про приватизацію;

національними акціонерними компаніями, державними холдинговими (акціонерними, лізинговими та іншими) компаніями;

державними акціонерними товариствами (корпоратизованими підприємствами), крім тих, управління якими здійснює Фонд державного майна України.

Корпоративні права держави в обсязі, що забезпечує контроль держави за прийняттям рішень щодо діяльності господарських товариств, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави чи регіональне значення, пропонується передавати в управління Фонду державного майна України, інших центральних органів виконавчої влади та до статутних фондів або в управління національних акціонерних компаній та державних холдингових компаній.

Управління корпоративними правами держави в одному господарському товаристві може здійснюватися лише одним суб'єктом управління.

Суб'єкти управління корпоративними правами держави в обсязі, що забезпечує контроль держави над прийняттям рішень щодо діяльності господарського товариства, повинні забезпечити:

обрання (призначення) своїх представників до складу наглядової ради товариства, голови правління та головного бухгалтера товариства;

надійність ведення обліку прав власності держави та інших акціонерів на належні їм корпоративні права держави шляхом відбору реєстраторів (зберігачів) акцій, які мають бездоганну професійну репутацію;

контроль за фінансово-господарською діяльністю товариства, зокрема шляхом конкурсного відбору аудитора товариства;

підвищення ринкової вартості корпоративних прав держави, розширення присутності на ринку основних видів продукції, підготовку, затвердження, узгодження з відповідним державним органом та виконання фінансового плану товариства, дотримання затверджених критеріїв ефективності управління корпоративними правами держави.

Передбачається, що представники суб'єктів управління (національних акціонерних компаній та державних холдингових компаній), яким корпоративні права держави передані в

управління або для формування їх статутних фондів винятково за погодженням з Фондом державного майна України використовують ці корпоративні права для ухвалення рішень щодо:

- ліквідації, банкрутства чи реорганізації товариства;
- внесення змін до установчих документів товариства;
- зменшення державної частки у статутному фонді товариства;
- відчуження активів товариства понад мінімальний розмір, визначений його статутом.

Суб'єкти управління корпоративними правами держави у межах наданих повноважень забезпечують провадження діяльності господарськими товариствами відповідно до:

корпоративно-дивідендної політики держави, зокрема щодо розподілу прибутку товариств, виплати дивідендів власникам корпоративних прав (ураховуючи фінансове становище товариств);

впливу розподілу прибутку на подальший розвиток товариств та виконання завдань державного бюджету з нарахування дивідендів.

Для обліку корпоративних прав держави Фонд державного майна України за участю інших органів виконавчої влади формує та веде Реєстр корпоративних прав держави, який є складовою частиною Реєстру об'єктів державної власності.

Положення про Реєстр корпоративних прав держави затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29.10.2003 № 1679.

Реєстр корпоративних прав держави:

це автоматизована інформаційно-довідкова система обліку відомостей про акції, частки, паї, що належать державі у статутних капіталах господарських товариств та інших суб'єктів господарювання резидентів та нерезидентів України;

утворюється для оперативного обліку акцій, часток, паїв, що належать державі, з метою забезпечення ефективного здійснення корпоративних прав держави, гласності та відкритості інформації про державну власність у межах, встановлених законодавством;

утворюється і ведеться Фондом державного майна України за участю міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та регіональних державних адміністрацій.

Розпорядником Реєстру є Фонд державного майна України.

Корпоративні права держави класифікуються залежно від суб'єкта управління, ступеня корпоративного контролю держави у господарських товариствах, галузевих особливостей цих товариств і строку закріплення корпоративних прав у власності держави.

Залежно від ступеня корпоративного контролю держави за прийняттям рішень щодо діяльності господарських товариств корпоративні права держави поділяються відповідно до їх обсягу на такі, що:

забезпечують контроль держави над прийняттям рішень щодо діяльності господарських товариств (більше ніж 50 % акцій);

неповною мірою забезпечують здійснення зазначеного контролю.

9.3. Суб'єкти корпоративних правовідносин

Суб'єктами корпоративних правовідносин є учасники корпоративних відносин, зокрема:

юридична особа – центральний суб'єкт корпоративних відносин, оскільки ці відносини виникають саме у зв'язку із юридичною особою. Більшість корпоративних правовідносин існують саме за участю юридичної особи;

учасники – особи, які мають корпоративні права щодо певної юридичної особи, особи, які ухвалили рішення про створення юридичної особи. Поряд із терміном «учасник» законодавство містить інші, близькі, але не тотожні за змістом поняття:

1) члени – поняття, найбільш наближене до поняття «учасник» і застосовується для позначення учасників непідприємницьких товариств;

2) акціонер – власник акції, учасник акціонерного товариства;

3) вкладник – учасник командитного товариства, який несе обмежену відповідальність.

Учасниками можуть бути

фізичні особи;

юридичні особи;

територіальні громади;

держава;

органи управління юридичних осіб (специфічні учасники корпоративних відносин, які не мають цивільної право-суб'єктності, але закон надає їм певні права та передбачає обов'язки у сфері корпоративного управління. Дії органів управління вважаються діями юридичної особи, однак у внутрішньокорпоративних відносинах кожен орган має свій правовий статус);

органи державного управління (Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна або інші державні органи, уповноважені на управління корпоративними правами держави, місцеві державні адміністрації та ін.), які, як правило, не є безпосередніми учасниками корпоративних правовідносин, але контролюють дотримання корпоративного законодавства або управляють державними корпоративними правами.

Юридична особа – це організація, яку створено у передбаченій законом формі з метою реалізації інтересів засновників (учасників), яка бере самостійну участь у цивільних правовідносинах.

Юридичною особою є не будь-яка організація, а організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, який передбачає вимоги:

до форми організації, котра претендує на підтвердження її статусу юридичної особи;

до дій засновників, пов'язаних із її створенням.

Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді (ст. 80 Цивільного кодексу України).

Найчастіше засновниками юридичних осіб виступають саме **фізичні особи – первинні суб'єкти суспільних відносин, носії природних прав, інтересів та бажань**.

Фізична особа у віці від 14 до 18 років (неповнолітня особа) має право вчиняти самостійно, тобто без згоди батьків, зокрема:

бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;

самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами (ст. 32 Цивільного кодексу України).

Засновником юридичної особи може бути інша юридична особа.

Створені в такий спосіб юридичні особи деколи називають дочірніми.

Створювати юридичні особи приватного права (господарські товариства) може:

держава і брати участь в їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом. Засновником державних юридичних осіб є саме держава як суб'єкт цивільного права, а не її органи;

територіальна громада.

9.4. Правове регулювання зміни та припинення корпоративних прав

Корпоративні правовідносини існують безстроково і припиняються внаслідок настання обставин, передбачених законом.

Зміна та припинення корпоративних прав регулюються законодавством України, зокрема, Цивільним кодексом України і спеціальними законами про господарські товариства.

Зміна корпоративних прав може відбуватися шляхом:

відчуження;

переходу у спадок;

зміни частки учасника у статутному капіталі.

Припинення корпоративних прав може бути наслідком

ліквідації юридичної особи;

виходу учасника;

викупу акцій.

Підстави припинення корпоративних відносин поділяють на три групи:

припинення корпоративних правовідносин з ініціативи учасника (вихід з товариства, відступлення частки, продаж акцій);

припинення корпоративних правовідносин з ініціативи юридичної особи (виключення учасника, відмова у прийнятті до товариства спадкоємця учасника);

припинення корпоративних відносин на вимогу інших осіб (звернення стягнення кредиторів на частку учасника).

Найпоширенішою підставою припинення корпоративних правовідносин є вихід з товариства.

Вихід з товариства:

є безумовним суб'єктивним правом учасника;

не може бути обмежений установчими документами (такі норми недійсні як такі, що обмежують правоздатність учасника) чи рішеннями органів товариства;

не залежить від згоди інших учасників, наявності зобов'язань перед товариством та інших обставин;

зобов'язаний письмово попередити товариство про свій вихід у строк, передбачений установчими документами, який в будь-якому разі не може перевищувати один рік.

Ототожнювати виключення і вихід учасника не можна. Це дві різних підстави:

виключення – це примусове припинення участі в товаристві. Ініціатива щодо виключення виходить від інших учасників. Виключення можливе лише за підстав, передбачених у законі, і здійснюється за рішенням вищого органу – зборів учасників товариства;

вихід – це добровільне волевиявлення учасника, здійснюється за рішенням самого учасника. Для виходу підстави не мають жодного значення.

Виключення учасника є формою відповідальності його перед товариством за невиконання обов'язків, передбачених установчими документами або законом. Виключення завжди має примусовий характер і не залежить від бажання учасника. Воно можливе лише за наявності підстав, визначених законом та установчими документами (наприклад, систематичне невиконання або неналежне виконання обов'язків, перешкоджання своїми діями досягненню цілей товариства тощо).

За рішення про виключення учасника має проголосувати учасники, що володіють у сукупності більш, ніж як 50 % загальної кількості голосів учасників товариства. Рішення про виключення оформляється протоколом зборів учасників.

Вихід не можна ототожнювати також з відступленням частки на користь інших учасників чи третіх осіб:

відступлення частки (узагальнююче поняття, що охоплює усі випадки її відчуження на користь інших осіб) – це двостороння дія, договір. Не можна відступити частку так, щоб її хтось не прийняв. Відступлення частки на користь третіх осіб можливе лише за згодою товариства. Внаслідок відступлення частки корпоративні права та обов'язки переходять від учасника до набувача частки;

вихід – це одностороння дія, що є правочином. Для виходу учасника згоди товариства не потрібно. Внаслідок виходу учасника переходу частки корпоративних прав та обов'язків не відбувається. Законодавством не встановлено порядок реалізації права на вихід. Такий порядок, як правило, прописаний в установчих документах.

Учасники товариства користуються переважним правом купівлі частки (її частини) іншого учасника пропорційно до розмірів своїх часток, якщо статутом товариства чи домовленістю між учасниками не встановлений інший порядок здійснення цього права.

Якщо учасники товариства не скористаються своїм переважним правом протягом місяця з дня повідомлення про намір учасника продати частку (її частину) або протягом іншого строку, встановленого статутом товариства чи домовленістю між його учасниками, частка (її частина) учасника може бути відчужена третій особі.

В акціонерних товариствах припинення корпоративних відносин відбувається винятково шляхом відчуження акцій.

Відчуження акцій відбувається на підставі договору між власником акцій і набувачем.

Акціонер не має права вимагати:

викупу у нього акцій акціонерним товариством (крім випадків, встановлених законом; виділення частки майна товариства пропорційно до кількості належних йому акцій).

Припинення корпоративних правовідносин в зв'язку з виключенням учасника з товариства

Смерть учасника товариства значною мірою впливає на подальше існування товариства і породжує багато організаційних питань, на які не завжди є відповіді в законодавстві.

Реалізація прав спадкоємця залежить від товариства, яке має право:

прийняти спадкоємця в товариство;

відмовити спадкоємцю.

Має значення згода інших учасників товариства.

Товариство не несе відповідальності за зобов'язаннями учасників, а учасники – за зобов'язаннями товариства.

Висновки та узагальнення

Корпоративні права – це сукупність прав, що належать учаснику господарського товариства у зв'язку з його участю в цьому товаристві. Вони включають право на участь в управлінні, на отримання прибутку (дивідендів), а також на частку майна при ліквідації товариства.

Поняття «корпоративні права» за змістом не є тотожним поняттю «частка в статутному капіталі» (об'єкт, який посвідчує участь особи у товаристві, а корпоративні права – це права, що випливають з цієї частки).

Корпоративні права визначають, як особа бере участь у господарській діяльності товариства. Корпоративні права поділяють на:

майнові права (право на отримання частини прибутку (дивідендів) товариства, право на частку майна товариства у разі його ліквідації);

управлінські права (право брати участь в управлінні товариством (наприклад, голосувати на загальних зборах, обирати органи управління), право на інформацію про діяльність товариства);

інші права (право на отримання частки у статутному капіталі товариства, право на відчуження своєї частки у статутному капіталі, право на звернення до суду з позовом про захист корпоративних прав).

Корпоративні права:

виникають в особи з моменту набуття нею частки у статутному капіталі товариства, наприклад, шляхом придбання акцій або частки у товаристві з обмеженою відповідальністю; можуть бути обмежені законом або статутом товариства.;

можуть належати ї державі. Корпоративні права держави є формою власності держави на частку в господарських товариствах.

Корпоративні права держави – це права, які належать державі як учаснику (засновнику) господарських товариств, що виникають у зв'язку з її участю у статутному капіталі цих товариств (право на участь в управлінні товариством, отримання частки прибутку (дивідендів), на частку майна у разі ліквідації товариства).

Управління корпоративними правами держави здійснюється відповідними державними органами або уповноваженими ними особами.

Суб'єктами корпоративних правовідносин є учасники корпоративних відносин – особи, які мають корпоративні права щодо певної юридичної особи, які ухвалили рішення про створення юридичної особи (юридичні та фізичні особи, держава та територіальні громади). Засновником юридичної особи може бути інша юридична особа.

Юридична особа – це організація, яку створено у передбаченій законом формі з метою реалізації інтересів засновників (учасників), яка бере самостійну участь у цивільних правовідносинах. Юридичною особою є не будь-яка організація, а організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку і відповідає встановленим вимогам.

Найчастіше засновниками юридичних осіб виступають саме фізичні особи – первинні суб'єкти суспільних відносин, носії природних прав, інтересів та бажань.

Корпоративні правовідносини існують безстроково і припиняються внаслідок настання обставин, передбачених законом.

Зміна та припинення корпоративних прав регулюються законодавством України, зокрема, Цивільним кодексом України і спеціальними законами про господарські товариства.

Зміна корпоративних прав може відбуватися шляхом відчуження, переходу у спадок, зміни частки учасника у статутному капіталі.

Припинення корпоративних прав може бути наслідком ліквідації юридичної особи, виходу учасника (найпоширеніша підстава) та викупу акцій.

Вихід з товариства є безумовним суб'єктивним правом учасника; не може бути обмежений установчими документами; не залежить від згоди інших учасників, наявності зобов'язань перед товариством та інших обставин; зобов'язаний письмово попередити товариство про свій вихід у строк, передбачений установчими документами.

Ототожнювати виключення і вихід учасника не можна. Це дві різних підстави. Вихід не можна ототожнювати і з відступленням частки на користь інших учасників чи третіх осіб.

В акціонерних товариствах припинення корпоративних відносин відбувається винятково шляхом відчуження акцій на підставі договору між власником акцій і набувачем.

Товариство не несе відповідальності за зобов'язаннями учасників, а учасники – за зобов'язаннями товариства.

Контрольні запитання

1. Що становлять собою корпоративні права?
2. В яких нормативно-правових актах України надано визначення корпоративних прав?
3. Якими є підстави виникнення корпоративних прав?
4. Які існують групи (види) корпоративних прав?
5. Що собою становлять корпоративні права держави?
6. Яким чином здійснюються корпоративні права держави?
7. Назвіть суб'єктів здійснення корпоративних прав держави
8. Назвіть суб'єктів корпоративних правовідносин
9. В який спосіб відбувається зміна корпоративних прав?
10. Охарактеризуйте підстави припинення корпоративних правовідносин
11. Охарактеризуйте особливості виходу з товариства
12. Виключення і вихід учасника є тотожними поняттями?
13. Вихід та відступлення частки на користь інших учасників чи третіх осіб є тотожними поняттями?
14. В який спосіб відбувається припинення корпоративних відносин в акціонерних товариствах?
15. Назвіть учасників корпоративних відносин
16. Хто може бути учасниками корпоративних відносин?
17. Чи може держава створювати юридичні особи приватного права (господарські товариства)?
18. Чи може територіальна громада створювати юридичні особи приватного права (господарські товариства)?
19. Чи може бути засновником юридичної особи інші юридичні особи?
20. З якого моменту в особи виникають корпоративні права?

Глосарій

Акціонерне товариство – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Виключення – примусове припинення участі в товаристві за підстав, передбачених у законі, за рішенням вищого органу, ініціатива щодо якого виходить від інших учасників товариства.

Вихід – одностороння дія, на яку згоди товариства не потрібно.

Відступлення частки – усі випадки відчуження частки у господарському товаристві на користь третіх осіб за згодою товариства, двостороння дія, договір.

Господарське товариство – юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками.

Здійснення корпоративних прав держави – права держави, якій належать частка в статутному капіталі господарського товариства, на управління товариством, отримання певної частки його прибутку (дивідендів), активів у разі ліквідації відповідно до законодавства, а також інші права, передбачені законом та установчими документами.

Корпоративний договір – договір в письмовій формі, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації.

Корпоративні відносини – відносини між учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) юридичних осіб, у тому числі ті виникають між ними до державної реєстрації юридичної особи, а також відносини між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) щодо виникнення, здійснення, зміни і припинення корпоративних прав.

Корпоративні права – права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами

Неповні корпоративні права – наявність в учасника господарського товариства або організаційних, або майнових прав.

Повні корпоративні права – наявність в учасника господарського товариства і організаційних, і майнових прав.

Права учасників (засновників, акціонерів, пайовиків) юридичних осіб (корпоративні права) сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства.

Реєстр корпоративних прав держави – складова частина Реєстру об'єктів державної власності, автоматизована інформаційно-довідкова система обліку відомостей про акції, частки, паї, що належать державі у статутних капіталах господарських товариств та інших суб'єктів господарювання резидентів та нерезидентів України.

Суб'єкти управління корпоративними правами держави – Кабінет Міністрів України, Фонд державного майна України, органи виконавчої влади, уповноважені Кабінетом Міністрів України управляти об'єктами державної власності (уповноважені органи), представники держави.

Фізичні особи – первинні суб'єкти суспільних відносин, носії природних прав, інтересів та бажань.

Юридична особа – організація, яку створено у передбаченій законом формі з метою реалізації інтересів засновників (учасників), яка бере самостійну участь у цивільних правовідносинах.

Практичні завдання

1. Засновники – фізичні особи на установчих зборах ухвалили рішення про заснування юридичної особи з повним найменуванням Корпоративне підприємство «Корпорація». Проте державний реєстратор відмовився реєструвати таку юридичну особу, зазначивши, що чинне законодавство не передбачає такої організаційно-правової форми господарювання як корпоративне підприємство.

Запитання

Чи правомірні дії державного реєстратора?

Чи може бути створено юридичну особу в такій організаційно-правовій формі як корпоративне підприємство?

В якому нормативно-правовому акті України надано визначення поняття «організаційно-правова форма господарювання»?

2. Акціонер ПАТ «Юність» Петров А.С. вирішив відчужити належні йому акції Савченку О.П. Після набуття права власності на акції Савченко О.П. дізнався, що Петров, не будучи вже власником акцій, отримав по ним дивіденди. Звернувшись з листом до ПАТ «Юність» про виплату дивідендів, Савченко О.П. отримав відмову. Обґрунтовуючи відмову у виплаті Савченку О.П. дивідендів, ПАТ «Юність» вказало на те, що відчуження акцій Петровим А.С. відбулось після складання переліку осіб, що мають право на отримання дивідендів, а тому, саме Петров А.С. мав право їх отримати.

Запитання

Чи правомірними є вимоги Савченка О.П.?

3. Державний реєстратор відмовив в проведенні державної реєстрації публічного акціонерного товариства, мотивуючи відмову відсутністю у документах, що подано на реєстрацію, строку діяльності акціонерного товариства.

Запитання

Чи правомірною є відмова державного реєстратора?

4. Державний реєстратор відмовив в проведенні державної реєстрації публічного акціонерного товариства, мотивуючи відмову тим, що у документах, що подано на реєстрацію, передбачено однорівневу структуру управління акціонерним товариством: органами управління акціонерним товариством є лише загальні збори та рада директорів, а створення органу, відповідального за здійснення нагляду (наглядової ради) не передбачено. У такому випадку, на думку реєстратора, немає кому здійснювати функції контролю та управління діяльністю акціонерного товариства.

Запитання

Чи правомірною є відмова державного реєстратора?

5. Декілька фізичних осіб вирішили зайнятися бізнесом, а тому один з них запропонував створити товариство з обмеженою відповідальністю. Його аргументи:

увесь бізнес працює у формі товариства з обмеженою відповідальністю:

назва «товариство з обмеженою відповідальністю» означає обмеження відповідальності товариства як суб'єкта господарського права певними розмірами майна або грошових коштів.

Оцініть правомірність наданих майбутнім засновником аргументів.

Використана література

Цивільний кодекс України : Кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

Кодекс України з процедур банкрутства : Кодекс України, Закон від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

Податковий кодекс України : Кодекс України, Закон від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

Про державну реєстрацію юридичних, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15

Про акціонерні товариства : Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>

Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19>

Методика оцінки державних корпоративних прав. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 02.09.1999 № 1406. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1406-99-%D0%BF>

Основні концептуальні підходи до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2004 № 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-2004-%D0%BF>

Положення про реєстр державних корпоративних прав. Затверджено Наказом Національного агентства України з управління державними корпоративними правами 14.05.99
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0335-99>

Постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.2017 № 143 «Деякі питання управління об'єктами державної власності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-2017-%D0%BF>

Рекомендована література

Гарагонич О. В., Кологойда О. В., Дорошенко Л. М., Походжук Т. Б. Корпоративне право : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2025. 668 с.

Коротюк О. В. Відчуження корпоративних прав та цінних паперів (частки в статутному капіталі, акцій). Зразки нотаріальних документів. К. : ОВК, 2025. 164 с.

Корпоративне право крізь призму судової практики : монографія / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. К. : ЕКУС, 2021. 512 с.

Жорнокуй Ю. М., Сліпченко С. О., Жорнокуй В. Г. Корпоративні правовідносини : монографія. К. : ЕКУС, 2021. 248 с.

Дрозд О. Ю. Корпоративні спори. Актуальне законодавство та судова практика. К. : ЦУЛ, 2021. 474 с.

Швидка Т. І., Давидюк О. М. Корпоративне право (в схемах та таблицях). 2-ге вид., змінене та доповнене : навч. посіб. Харків : Право, 2022. 110 с.

РОЗДІЛ 3 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тема 10 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ДОХОДІВ

- 10.1. Сутність публічних доходів
- 10.2. Податкові надходження як основна частина публічних доходів
- 10.3. Правовий механізм податку
- 10.4. Система оподаткування в Україні
- 10.5. Податкові правовідносини
- 10.6. Податковий контроль: поняття, види й етапи
- 10.7. Відповідальність за порушення податкового законодавства

10.1. Сутність публічних доходів

У сучасних умовах фінансова система держави виступає ключовим інструментом забезпечення сталого розвитку, виконання соціально-економічних функцій та досягнення стратегічних цілей. Одним із її основних компонентів є публічні доходи.

Публічні доходи – це сукупність фінансових ресурсів, які мобілізуються до бюджету держави, органів місцевого самоврядування та державних фондів для фінансування суспільно необхідних витрат.

Публічні доходи – це грошові надходження, які централізовано скеровуються у розпорядження держави чи місцевих громад для фінансування суспільно важливих потреб.

Особливості публічних доходів:

загальносуспільний характер, адже вони спрямовані на задоволення публічних інтересів, а не окремих осіб;

централізований характер;

обов'язковість платежів;

загальнодержавна або місцева мета використання (фінансування виконання державою та органами місцевого самоврядування своїх повноважень та обов'язків перед суспільством).

Публічні доходи іноді помилково називають державними або ж бюджетними доходами.

Поняття «публічні доходи» за змістом є ширшим за зміст поняття «доходи бюджету», оскільки охоплює також доходи державних цільових фондів:

Пенсійного фонду України;

Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України тощо.

Публічні доходи є основним фінансовим інструментом, за допомогою якого держава виконує свої функції, задовольняє суспільні потреби та забезпечує стабільність державного управління. Без достатніх публічних надходжень держава втрачає спроможність виконувати навіть базові функції.

Завдяки публічним доходам **держава має змогу:**

реалізовувати соціальні програми;

забезпечувати національну безпеку та оборону;

фінансувати розвиток інфраструктури, екологічних проєктів та інновацій;

підтримувати фінансову стабільність через фіскальну політику;

реагувати на економічні кризи та надзвичайні ситуації.

Публічні доходи мають багатовекторне призначення:

виконання базових функцій держави;

стимулювання розвитку національної економіки;

згладжування соціальних суперечностей;

забезпечення національної безпеки.

В умовах сьогодення без публічних доходів неможлива сучасна держава як така: ані в правовому, ані в соціальному, ані в економічному сенсі.

Публічні доходи виконують низку важливих функцій:

фіскальну – забезпечення стабільного фінансування державного сектору економіки;
розподільчу – перерозподіл доходів між різними верствами населення та секторами економіки з метою зменшення соціальної нерівності;
регулюючу – вплив на економіку через фіскальну політику, стимули, субсидії;
контрольну – фінансовий контроль за використанням фінансових ресурсів, дотриманням бюджетної дисципліни.

Ключові напрями використання публічних доходів.

Забезпечення виконання державних функцій. Публічні доходи створюють фінансову основу діяльності держави. Саме за рахунок цих ресурсів фінансуються:

сфери оборони та правоохоронної діяльності;
судова система;
органи державного управління;
дипломатична служба.

Фінансування соціальних послуг. Значна частина публічних доходів спрямовується на підтримку соціальної сфери, що гарантує базові права кожного громадянина і є джерелом соціальної стабільності та рівності у суспільстві:

освіта (фінансування шкіл, закладів професійної та вищої освіти);
охорона здоров'я (державні та комунальні лікарні, програми вакцинації тощо);
соціальний захист (пенсії, допомога малозабезпеченим, субсидії);
культура, спорт, молодіжні програми.

Перерозподіл національного доходу. Публічні доходи забезпечують перерозподіл фінансових ресурсів через систему оподаткування та соціальних виплат. Це дозволяє зменшити майнову нерівність і підтримати менш захищені категорії населення. Так, податки, сплачені суб'єктами господарювання, спрямовуються на фінансування освіти чи медичного обслуговування для громадян.

Реалізація економічної політики в країні. За допомогою публічних доходів держава впливає на економічні процеси, забезпечує формування умов для економічного зростання та модернізації країни завдяки фінансуванню:

інфраструктурних проєктів (автошляхи, залізниці, електромережі);
інноваційних програм;
підтримки малого та середнього бізнесу;
стимулювання експорту;

Забезпечення національної безпеки та обороноздатності. Фінансування армії, правоохоронних органів, органів цивільного захисту неможливе без публічних доходів. Особливо це актуально в умовах воєнного стану або зовнішньої агресії, як це відбувається нині в Україні.

Підтримка регіонального розвитку. Публічні доходи є джерелом міжбюджетних трансфертів, які дозволяють вирівнювати фінансові можливості різних територіальних громад. Це забезпечує доступ до основних послуг у віддалених чи менш економічно розвинених регіонах чи місцевостях.

Гарантія фінансової незалежності держави. Високий рівень публічних доходів дозволяє державі бути менш залежною від зовнішнього фінансування (кредитів, фінансово-донорської допомоги), а, отже, посилює її економічний суверенітет.

Джерела формування публічних доходів:

податкові надходження – основна частина публічних доходів, що включають податки на доходи, майно, додану вартість, акцизи, митні платежі тощо;
неподаткові надходження – штрафи, адміністративні збори, рентні платежі, доходи від використання державного майна тощо;
доходи від операцій з капіталом – надходження від продажу державного майна, ліцензій тощо;
трансферти – міжбюджетні перекази, дотації, субвенції;

зовнішні надходження – кредити, гранти, фінансова допомога міжнародних організацій та іноземних держав.

Отже, **публічні доходи** – це фундамент фінансової системи держави, який дозволяє реалізовувати її суспільно важливі функції. Їх раціональна мобілізація, справедливий розподіл та ефективне використання є запорукою соціальної стабільності, економічного зростання та забезпечення добробуту громадян.

10.2. Податкові надходження як основна частина публічних доходів

Одним з джерел публічних доходів є різноманітні податки.

У ринкових умовах податки, з одного боку, є безумовно, головним джерелом державних доходів, а з іншого – суттєвим важелем державного впливу на економічні процеси в країні.

Окрім суспільних інтересів, податки безпосередньо стосуються матеріальних інтересів практично всіх категорій осіб: державних і приватних, фізичних і юридичних. За таких умов сфера податків є надзвичайно важливим об'єктом правового регулювання як провідного інструменту державного управління економікою та суспільством у цілому.

Обсяг податків, що є складовою публічних доходів, у будь-якій країні вирішальним чином залежить від якості оподаткування та ефективності функціонування системи оподаткування.

Історично категорії фінансів та податків з'явилися на зорі людської цивілізації одночасно з виникненням держави. І одночасно з цим виникла проблема податкового тягара, яка завжди була найскладнішою в оподаткуванні за усіх часів.

Податковий тягар – це загальна сума податків, що сплачуються.

Податкове навантаження – це питома вага усіх податкових платежів за певний час (фінансовий рік) у величині валового доходу платника податків.

В давнину надмірні податки були причиною багатьох соціальних конфліктів, кровопролитних війн, занепаду і навіть загибелі держав.

Оподаткування – комплексна проблема, яку досліджують представники різних наук, перш за все, юристи та економісти. Проте їхні завдання принципово різні.

Економіст найперше розглядає питання доцільності межі оподаткування, регулюючи функції податків.

Юрист розглядає проблему з позиції свободи учасників податкових відносин, тобто з позиції обмеження доцільності на користь можливості вибору того чи іншого варіанта поведінки.

Податки – це обов'язкові нормативні платежі до державного або місцевого бюджетів. Їх вносять фізичні та юридичні особи різних форм власності.

Історично це найдавніша форма фінансових відносин між державою і членами суспільства.

За економічним змістом – це фінансові відносини між державою і платниками податків з метою створення загальнодержавного централізованого фонду грошових коштів, необхідних для виконання державою її функцій.

На відміну від фінансів у цілому ці взаємовідносини мають односторонній характер – від платників до держави.

У фінансовій термінології застосовуються **п'ять термінів, що відображають платежі державі** – плата, відрахування і внески, податок, збір.

Причому в окремих випадках плата і відрахування виступають як тотожні податкам поняття.

Плата (відповідає на запитання «за що?») передбачає певну еквівалентність відносин платника з державою (плата за воду тощо). Розмір плати залежить від кількості ресурсів, що використовуються, а надходження плати саме державі визначається державною власністю на ці ресурси. Якщо держава втратить право власності на них, то вона втратить і ці доходи.

Відрахування і внески (відповідає на запитання «на що?», «від чого?») передбачають цільове призначення платежів. Воно може бути частковими (відрахування), тобто

встановленим згідно з економічним змістом платежів, або повним (внески), коли витрачання коштів у повному обсязі проводиться тільки за цільовим призначенням. *Наприклад*, часткове цільове призначення мають відрахування на геологорозвідувальні роботи, а повне цільове призначення є відрахування і внески у різні позабюджетні цільові фонди – внески у Пенсійний фонд та Фонд соціального страхування, внески у фонд сприяння зайнятості населення та ін.

Податки (відповідає на запитання «для чого?») встановлюються для утримання державних структур і для фінансового забезпечення виконання ними функцій держави – управлінської, оборонної, соціальної та економічної. Вони не мають ані елементів конкретного еквівалентного обміну, ані конкретного цільового призначення.

Податок – це обов’язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, який справляється із платників податків згідно з нормами Податкового Кодексу України.

По суті податок є формою примусового відчуження результатів діяльності юридичних та фізичних осіб у власність державі, що вноситься до бюджету відповідного рівня (або цільовий фонд), на підставі акту компетентного органу державної влади, є нецільовим, безвідплатним, безповоротним, безумовним і обов’язковим платежем.

Для платників податки – це витрати, а для держави – головне джерело надходження коштів до бюджетів всіх рівнів.

Збір – це обов’язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється платником зборів з умовою отримання ними спеціальної вигоди, зокрема внаслідок учинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значущих дій.

Податок має такі юридичні ознаки:

податок повинен встановлюватись тільки законом, прийнятим органом законодавчої влади;

податок за загальним правило має винятково грошову форму;

податок сплачується завжди до бюджету – державного або місцевого, а також може розподілятися між ними;

податок однаково обов’язковий для всіх суб’єктів і повинен сплачуватися у співвідношенні з платіжними можливостями кожного суб’єкта;

податку притаманні всі властивості обов’язкового платежу, тобто він не є добровільним;

податок не гарантує його платнику жодного зустрічного задоволення, він є індивідуально безвідплатним, в той же час він є колективно відплатним платежем, тобто стягнений з особи податок прямо чи опосередковано повертається їй же як члену суспільства;

податок не призначений для конкретних виплат. Всі надходження від податків змішуються в бюджеті у вигляді грошових сум, а потім можуть йти на фінансування буд-яких цілей, що становлять загальні інтереси;

податок стягується у чітко визначені строки і у розмірах, встановлених законодавством.

Особливою формою податкових платежів є **збори**. На відміну від податків, які мають характер регулярних надходжень, збори є платежами разового, випадкового і незначного за розмірами характеру.

Зміст поняття «податки» розкривається в його елементах:

платники податку – фізична або юридична особа, на яку законом покладено обов’язок платити податок;

об’єкт оподаткування – майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об’єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов’язує виникнення у платника податкового обов’язку;

база оподаткування – конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об’єкта оподаткування;

ставка податку – розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування;

порядок обчислення суми податку – множення бази оподаткування на ставку податку із (без) застосуванням відповідних коефіцієнтів;

податковий період – встановлений Кодексом період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів;

строк та порядок сплати податку. Строком сплати податку та збору визнається період, що розпочинається з моменту виникнення податкового обов'язку платника податку із сплати конкретного виду податку і завершується останнім днем строку, протягом якого такий податок чи збір повинен бути сплачений у порядку, визначеному податковим законодавством;

строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку.

За податковим та митним законодавством України сплата платником податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав є податковою пільгою.

Податкова пільга надається шляхом:

податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору;

зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору;

встановлення зниженої ставки податку та збору;

звільнення від сплати податку та збору.

Податок чи збір, що не сплачені у встановлений строк, вважаються не сплаченими своєчасно.

Суть податків їх мета і функції визначаються економічним і політичним ладом суспільства, природою і завданням держави.

Термін «податок» умовно можна поділити на дві категорії: правова і прикладна.

При характеристиці податку **як правової категорії** в основному приділяється увага переходу права власності до держави. В сучасних умовах всі форми власності рівні, мають однакові правові і економічні основи функціонування.

Види податків в Україні визначено Податковим кодексом і включають загальнодержавні та місцеві податки і збори. Виняток становить мито – платіж, який накладається на товари, що переміщуються через митний кордон, тобто ввіз/вивіз чи транзит. Порядок його сплати визначається Митним кодексом України, законів України та міжнародних договорів.

В Україні налічується 7 загальнодержавних (включаючи мито) та 4 місцевих податків.

До загальнодержавних податків і зборів належать:

податок на прибуток підприємств, що сплачується з прибутку, одержаного від реалізації продукції (робіт, послуг), основних фондів, нематеріальних активів, цінних паперів, валютних цінностей, інших видів фінансових ресурсів та матеріальних цінностей, а також із прибутку від орендних операцій, роялті та від позареалізаційних операцій. Базова ставка становить 18 % відповідно до п. 136.1 Податкового кодексу України (ПКУ);

податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) застосовується майже для всіх видів доходів громадян: зарплати, заохочувальні виплати, виплати за договорами цивільно-правового характеру тощо. Ставки ПДФО визначені ст. 167 ПКУ, основною ставкою є 18%;

податок на додану вартість (ПДВ) – непрямий податок, який входить в ціну товару, послуги та сплачується покупцем, але до бюджету його перераховує продавець;

акцизний податок – непрямий податок на споживання окремих видів товарів, який включається в їх ціну. Підакцизними товарами зокрема є спирт етиловий та алкогольні напої, тютюнові вироби, пальне, автомобілі, електрична енергія тощо. Зобов'язання сплатити акцизний збір виникає при виробництві або продажу підакцизної продукції;

екологічний податок – обов'язковий платіж, який сплачується з фактичних обсягів різних викидів, скидів, розміщення відходів у довкіллі;

рентна плата:

а) за користування надрами для видобування корисних копалин;

б) за користування надрами в цілях, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин;

в) за користування радіочастотним ресурсом України;

г) за спеціальне використання води;

д) за спеціальне використання лісових ресурсів;

е) за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне

ж) транспортування трубопроводами аміаку територією України.

До місцевих податків і зборів належать:

податок на майно, що складається з податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортного податку, плати за землю;

єдиний податок – спрощена система оподаткування, що дає змогу замінити оплату окремих податків та зборів завдяки введенню спрощеного обліку та звітності. Підприємці мають можливість самостійно визначатися з тим, за якою системою сплачувати податки на доходи, здійснювати реєстрацію. Нарахування ЄП для платників першої, другої, третьої та четвертої груп платників відбувається за різними ставками.

туристичний збір, платниками якого виступають туристи, які сплачують збір авансом перед їх тимчасовим розміщенням у місцях проживання податковим агентам, які стягують збір, за ставками, встановленими відповідними громадами;

збір за місця для паркування транспортних засобів

З 2014 р. на період реформування Збройних сил України запроваджено **військовий збір**, що нараховується у % від заробітної плати. Розмір військового збору змінюється: на початку введення він становив 1,5 %, а з 2025 року – 5 % (тобто збільшився на 3,5 %).

Відповідно до особливостей обчислення податків та зборів виділяють:

окладні податки – податки, що обчислюються безпосередньо податковим органом;

неокладні податки – податки, що обчислюються самостійно платником податків:

а) безпосередньо неокладні податки – податки, що обчислюються самим платником податків;

б) опосередковано неокладні податки – податки, що обчислюються податковим агентом;

змішані податки – податки, що обчислюються на різних етапах і платником податків, і податковим органом.

Законодавчо податок має бути точно визначений.

У законі про кожний податок міститься вичерпна інформація, яка надає можливість конкретно встановити:

особу, зобов'язану платити податок;

розмір податкового зобов'язання;

порядок виконання податкового зобов'язання;

межі вимог держави щодо майна платника податків.

Нечіткість, двозначність чи неповнота закону про податок може призвести, з одного боку, до можливості **ухилення від сплати податку на законних підставах**, а, з іншого, до зловживань у податкових органах (розширене або суб'єктивне тлумачення положень закону тощо).

Платник податків – це суб'єкт податкових правовідносин, на якого законом покладено комплекс податкових обов'язків.

Дуже важливо підкреслити, що йдеться саме про комплекс податкових обов'язків.

До комплексу податкових обов'язків входять три основні блоки:

обов'язок з ведення податкового обліку;

обов'язок зі сплати податків та зборів (можливе виконання через представника);

обов'язок з податкової звітності.

Зобов'язання платників податків визначено у ст. 16, а їх права – у ст. 17 Податкового кодексу України.

10.3. Правовий механізм податку

Для забезпечення контролю та регулювання оподаткування в кожній країні існує та функціонує **правовий механізм податку**, дія якого передбачає ухвалення відповідних законодавчих актів, розробку належних податкових ставок, встановлення правил сплати податків та контролю за їх виконанням. Цей механізм дозволяє забезпечити фінансову стабільність держави та виконання соціальних програм через збір необхідних коштів у бюджеті різних рівнів.

Елементи правового механізму податку:

законодавча база, що визначає правила стягнення податків, обов'язки платників, ставки податків та інші важливі аспекти оподаткування;

податкові органи, які відповідають за збір податків, контроль за їхнім сплатою та надання консультацій платникам;

адміністративні процедури, що включають реєстрацію платників, складання податкової звітності та проведення податкових перевірок;

судовий механізм, який забезпечує можливість оскарження рішень податкових органів та захист прав платників під час податкових спорів.

Елементи правового механізму податку поділяються на:

обов'язкові;

факультативні.

Обов'язкові елементи правового механізму податку забезпечують функціонування системи оподаткування та дотримання податкових норм платниками податків.

Факультативні елементи правового механізму необов'язкові для правового механізму податку, але можуть закріплюватися в законодавчих актах, підкреслюючи своєрідність саме цього податкового механізму. Проте їх може й не бути. В окремих випадках специфіка податку вимагає виділення в його механізмі особливих елементів, характерних винятково для даного податку. *Наприклад*, ведення спеціальних кадастрів по майнових податках; специфічних реєстрів; бандерольний спосіб сплати тощо. Подібні елементи і складають групу факультативних, котрі можуть бути у податковому механізмі, а можуть і не використовуватися.

Обов'язкові елементи правового механізму податку включають групу основних та додаткових елементів.

Основні елементи правового механізму податку визначають сутнісні характеристики податку, які формують головне уявлення про зміст податкового механізму. Відсутність якогось-небудь із основних елементів правового механізму податку не дозволяє однозначно визначити тип цього платежу і робить податковий механізм невизначеним.

Основні елементи правового механізму податку:

платник податку – особи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або здійснюють діяльність, що є об'єктом оподаткування, і на які податковим законодавством покладено обов'язок зі сплати податків;

об'єкт оподаткування – визначає обсяг податкового обов'язку (найчастіше це вартість, дохід, прибуток). Законодавець не дає вичерпного переліку видів об'єктів оподаткування, виділяє тільки найпоширеніші з них: майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку відповідно до ст. 22 Податкового кодексу України.

ставка податку – визначений урядом процент або сума, яку належить сплатити людині або суб'єкту господарювання в рамках податкової системи країни (може бути фіксованою або залежати від різних чинників, наприклад, від розміру доходу, виду діяльності тощо).

Додаткові елементи правового механізму податку деталізують специфіку конкретного податкового платежу, створюють завершену й повну систему податкового механізму. Їх сукупність різна залежно від ступеня деталізації податкового механізму.

Додаткові елементи не мають факультативного характеру.

Відсутність хоча б одного з додаткових елементів правового механізму податку не дозволяє законодавчо закріпити окремий податок чи збір.

Додаткові елементи правового механізму податку поділяють на такі, що:

деталізують основні чи пов'язані з ними (предмет, база оподаткування, одиниця виміру бази оподаткування, тобто, які прямо залежні або опосередковано пов'язані з об'єктом оподаткування);

мають самостійне значення, зокрема податкові пільги, строки, методи, терміни й способи сплати податку, бюджет чи фонд надходження податку тощо.

Додаткові елементи правового механізму податку:

предмет, база, одиниця оподаткування;
джерела сплати податку;
методи, терміни й способи сплати податку;
особливості податкового режиму;
бюджет або фонд надходження податку;
особливості податкової звітності.

База оподаткування – це фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання, конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування (ст. 23 Податкового кодексу України).

База оподаткування та порядок її визначення встановлюються для кожного податку окремо.

Один об'єкт оподаткування може утворювати декілька баз оподаткування для різних податків.

Конкретна вартісна, фізична або інша характеристика певного об'єкта оподаткування може бути базою оподаткування для різних податків.

Податкова база необхідна саме для обчислення податку, але вона не є безпосередньо обставиною, що породжує обов'язок сплатити податок, тобто об'єктом оподаткування.

Ставка податку – це розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування (ст. 25 Податкового кодексу України).

Ставки оподаткування різноманітні, а тому підлягають класифікації за низкою критеріїв.

Залежно від податкового тиску (тягаря) на платника виділяють:

базову (основну) ставку – ставку, що не враховує особливостей платника або виду діяльності, яка полегшує або збільшує податковий тягар;

граничну ставку податку – максимальний або мінімальний розмір ставки за певним податком, установлений Податковим кодексом України (ст. 27).

Гранична ставка застосовується у вигляді:

зниженої ставки – ставка оподаткування, яка визначена з урахуванням особливостей платника податків і (або) видів його діяльності, форми та розміру одержуваних ним доходів і за розміром є нижчою базової (основної) ставки;

підвищеної ставки – ставка оподаткування, яка визначена з урахуванням особливостей платника податків і (або) виду його діяльності, форми та розміру одержуваних ним доходів, що перевищує розмір базової(основної) ставки.

Залежно від методу встановлення ставки податку у ст. 28 Податкового кодексу України виділено абсолютну та відносну ставки:

абсолютною (специфічною) є ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань устанавлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування;

відсною (адвалорною) визнається ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань устанавлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування.

Залежно від змісту існують:

маргінальна ставка – ставка податку, безпосередньо зазначена в нормативному акті, що закріплює цей вид податку; застосовується до окремих податкових розрядів (маржі), окремих частин доходу;

фактична ставка – відношення сплаченого податку до податкової бази;

економічна ставка – відношення сплаченого податку до всього одержаного доходу.

Залежно від формування стимулів для платника існують:

стимулюючі ставки – податкові ставки, які створюють у платника стимул для підвищення результатів діяльності, що приводить до збільшення доходів, майна тощо;

обмежуючі ставки – ставки оподаткування, при яких формуються певні фактори, що стимулюють платника до діяльності в незмінних масштабах, перешкоджають подальшому розвитку або новим вкладенням;

заборонні ставки – податкові ставки, які встановлюють чіткі обмеження і роблять неефективними будь-які дії; за ними змінюється об'єкт оподаткування і здійснюється перехід до нової ставки.

Платник податку веде облік доходів і видатків з метою обчислення га сплати податків, а також з метою здійснення податкового контролю.

Допускається ведення податкового обліку доходів і видатків платника податку його законними або уповноваженими представниками. Податковий облік доходів і видатків здійснюється платником податку виключно з метою оподаткування відповідно до методу податкового обліку, який використовується ним.

Платник податку зобов'язаний:

вести податковий облік;

відносити доходи і видатки до тих звітних періодів, коли вони фактично були одержані чи понесені або коли вони визнаються такими.

Ведення податкового обліку забезпечує для податкових органів можливість мати повне уявлення про всі операції, пов'язані з діяльністю платника податку, і про його фінансове становище. Ці операції мають бути відображені таким чином, аби можна було простежити їх початок, хід і закінчення.

Податковий облік доходів і видатків ведеться платником податку на підставі документально підтверджених даних із застосуванням відповідних правил та форм обліку.

Звітний (податковий) період – період, протягом якого платник податків зобов'язаний проводити розрахунки податку та сплачувати їх у бюджет.

Розрізняють звітний та податковий періоди, але у чинному податковому законодавстві України ці поняття ототожнюються.

Податковий період – це період, протягом якого формується податкова база та ведеться облік господарської діяльності.

Звітний період – це податковий період та законодавчо встановлений термін для складання та подання податкової звітності.

Термін сплати податку – це період часу, що починається з моменту виникнення податкового обов'язку платника податку і завершується моментом закінчення терміну сплати податку.

Терміни сплати податків залежать від виду останніх: термінові вони або періодично – календарні:

Термінові податки – це податки що сплачуються протягом певного терміну з моменту виникнення податкового обов'язку. Такими, зокрема, є сплата податку з власників транспортних засобів при придбанні транспортного засобу або дати обов'язкового технічного огляду, а також акцизний податок для підприємств-виробників, що реалізують алкогольні напої.

Періодичні податки – це податки, які сплачуються протягом певного календарного часу:

декадні – сплачуються 1 раз на 10 днів;

щомісячні – сплачуються 1 раз на місяць (наприклад, податок на додану вартість);

щоквартальні – сплачуються 1 раз на квартал (наприклад, податок на прибуток підприємства, податок на додану вартість – залежно від обсягу операції);

піврічні – сплачуються 1 раз на півроку;

щорічні – сплачуються 1 раз на рік.

Термін сплати податку і збору може бути змінений за рішенням органів, до компетенції яких належить прийняття відповідних рішень.

Формами зміни терміну сплати податку і збору є:

відстрочення;

розстрочення;

податковий кредит.

Будь-який платник податків **має право вимагати розстрочення або відстрочення** його податкових зобов'язань, а орган, уповноважений приймати ці рішення, зобов'язаний задовольнити таку вимогу, якщо підстави, надані платником податків як обґрунтування, є

тотожними підставам, наданим іншими платниками податків, щодо податкових зобов'язань яких були прийняті відповідні рішення.

Відстрочення податкових зобов'язань – це перенесення сплати основної суми податкових зобов'язань платника податків без урахування сум пені під проценти, розмір яких не може бути меншим за ставку Національного банку України. Підставою для відстрочення податкових зобов'язань платника податків є надання ним достатніх доказів щодо дії обставин не переборної сили, що призвели до загрози виникнення податкового боргу або банкрутства такого платника податків, а також надання економічного обґрунтування, яке свідчить про можливість погашення податкових зобов'язань або збільшення податкових надходжень до відповідного бюджету внаслідок застосування режиму відстрочення, протягом якого відбудуться зміни політики управління виробництвом чи збутом такого платника податків.

Розстрочення – це розподіл суми податку на певні частини з установленням термінів їх сплати. Розстроченням податкових зобов'язань є надання платнику податків бюджетного кредиту на основну суму його податкових зобов'язань без урахування сум пені під проценти, розмір яких не може бути меншим за ставку Національного банку України. Розстрочення не може бути надано платнику податків, який раніше одержав його на таких самих підставах.

Підставою для розстрочення є надання платником податків достатніх доказів щодо існування загрози виникнення податкового боргу, а також економічного обґрунтування, яке свідчить про можливість погашення податкових зобов'язань або збільшення податкових надходжень до відповідного бюджету внаслідок застосування режиму розстрочення, протягом якого відбудуться зміни політики управління виробництвом чи збутом такого платника податків.

Рішення про розстрочення або відстрочення податкових зобов'язань у межах одного бюджетного року ухвалюється:

щодо загальнодержавних податків, зборів – керівником податкового органу та має бути затверджене керівником податкового органу вищого рівня.

щодо місцевих податків і зборів – керівником податкового органу (його заступником) та має бути затверджене фінансовим органом місцевого органу виконавчої влади, до бюджету якого зараховуються такі місцеві податки та збори.

У податковому обліку застосовуються:

касовий метод;

метод нарахувань;

метод «попередньої події».

Вихідні засади порядку обчислення суми податку закріплено у ст. 29 Податкового кодексу України.

Обчислення податку – це сукупність дій платника податків (податкового агента) або податкового органу з визначення суми податку, що підлягає сплаті в бюджеті або цільові фонди.

Обчислення податку:

стосується конкретного платника;

здійснюється стосовно конкретного податкового зобов'язання за окремим податком;

являє собою сукупність дій, зумовлених особливостями об'єкта оподаткування;

здійснюється стосовно відповідного податкового періоду.

10.4. Система оподаткування в Україні

Податки є не лише джерелом наповнення бюджетів різних рівнів, а й інструментом регулювання тих чи інших соціально-економічних процесів – перерозподілу доходів між членами суспільства, стимулювання окремих видів господарської діяльності та обмеження розвитку інших тощо. Свідоме використання державою податків для досягнення певної мети проходить у рамках її податкової політики.

Оподаткування – це суспільні відносини, що носять економічний зміст та виникають між державою та юридичними і фізичними особами з приводу примусового відчуження

частини річних доходів цих осіб з метою наповнення державного та місцевих бюджетів, необхідних для покриття державних та суспільних витрат.

Система оподаткування (податкова система) – це сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому законом порядку (стаття 6 Податкового кодексу України), інших обов'язкових платежів і внесків до бюджету і державних цільових фондів, які діють у встановленому законом порядку.

Система оподаткування є інструментом державного управління економікою.

Податкову систему України складають три основні підсистеми:

підсистема оподаткування юридичних осіб;

підсистема оподаткування фізичних осіб;

збори в державні цільові фонди.

Ці підсистеми тісно взаємопов'язані, **їх складають такі структурні елементи:**

прямі податки;

непрямі податки;

інші податки і збори.

Систему оподаткування в Україні побудовано за такими принципами:

стимулювання інновацій, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світові ринки високотехнологічної продукції;

стимулювання підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності шляхом введення пільг щодо оподаткування прибутку (доходу), спрямованого на розвиток виробництва;

обов'язковість – впровадження норм щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;

рівнозначність і пропорційність – справляння податків з юридичних осіб у певній частці від отриманого прибутку, забезпечення сплати рівних податків і зборів (обов'язкових платежів);

рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації – забезпечення однакового підходу до фізичних осіб, суб'єктів господарювання (нерезидентів) при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

соціальна справедливість – забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого неоподаткованого мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи;

стабільність – забезпечення незмінності податків і зборів (обов'язкових платежів) і їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року;

економічна обґрунтованість – встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами;

рівномірність сплати – встановлення строків сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування витрат.

Нині в Україні проводиться активна робота з удосконалення системи оподаткування. Проте ухвалення та дія значної кількості законодавчих актів, що регулюють відносини у сфері оподаткування, систематичні зміни, неоднозначність тлумачення їхніх норм створюють значні перешкоди в практичній діяльності як для платників податків, так і для органів контролю їхньої сплати.

10.5. Податкові правовідносини

Податкові правовідносини – це врегульовані нормами податкового права фінансові правовідносини, що виникають з приводу справляння податків та інших обов'язкових платежів податкового характеру з юридичних і фізичних осіб до державного й місцевих бюджетів, а також до державних цільових фондів.

Податкові правовідносини стосуються різних суб'єктів (держави, юридичних, фізичних осіб), між якими формується певна підпорядкованість.

Податкові правовідносини виникають між:

державою та платниками – стосовно визначення основних елементів оподаткування, порядку обчислення і стягнення податків;

державою та органами місцевого самоврядування – щодо розмежування їх компетенції у податковій сфері;

державою та органами, що забезпечують справляння податків, – з приводу визначення правового статусу цих органів, порядку адміністрування податків, відповідальності за забезпечення своєчасного надходження таких платежів до відповідних фондів;

органами державної податкової служби та платниками – стосовно взаємних прав і обов'язків та механізму їх реалізації.

Особливості податкових правовідносин:

мають публічно-правовий характер, оскільки є формою реалізації публічних інтересів;

є майновими відносинами, оскільки їх об'єктом є майнові блага фізичних і юридичних осіб;

є відносинами владного характеру, що зумовлено формою реалізації податкової норми, яка має імперативний характер. Однією зі сторін в податкових правовідносинах завжди є орган влади, наділений відповідними повноваженнями у сфері оподаткування (він має право видавати владні приписи, здійснювати контрольну діяльність);

виникають, змінюються і припиняються виключно у сфері фінансової діяльності держави на стадії формування державних і місцевих доходів;

характеризуються однобічною спрямованістю фінансових ресурсів – від платників податків до бюджетів і державних цільових фондів у формі обов'язкових платежів податкового характеру.

Податкові правовідносини є різновидом суспільних правовідносин, а тому їм притаманні всі їхні ознаки:

виникають на підставі фінансово-правової норми як форми її реалізації;

мають владний характер, який виражає інтереси держави.

Податкові правовідносини мають і свої специфічні характеристики, зумовлені предметом і методом правового регулювання:

виникають і розвиваються в сфері податкової діяльності держави;

є формою реалізації публічних інтересів;

розглядаються як публічно-правові відносини.

Податкові правовідносини є публічними, тобто такими, що пов'язані та впливають з влади. Вони є формою реалізації імперативної фінансово-правової норми і реалізуються за принципом: команда (від держави) і виконання (яке здійснюють підлеглі суб'єкти – платники податків). Саме тому однією із сторін фінансових правовідносин є суб'єкт, що має право видавати владні розпорядження (державна особа уповноваженого нею органу).

Податковий орган, виступаючи від імені держави, наділений певними повноваженнями. Інший суб'єкт виконує в основному юридичний обов'язок за встановленими для нього правилами поведінки (сплата податку, надання звітності).

Платник податків не має права за своїм розсудом розпоряджатися частиною майна, що у вигляді певної грошової суми підлягає внесенню до бюджету чи позабюджетного цільового фонду. В цьому обов'язку втілений публічний інтерес усіх членів суспільства, що визначає:

законодавчу форму закріплення податку;

обов'язок його сплати;

примус при забезпеченні цього обов'язку;

однобічний характер податкових обов'язків.

Податкові правовідносини є різновидом фінансових правовідносин, що врегульовані фінансово-правовими нормами.

Головною особливістю фінансових правовідносин є те, що вони виступають юридичною формою вираження і закріплення фінансових відносин, які, у свою чергу, є формою певних економічних відносин.

Для податкових правовідносин характерний такий вид правовідносин, в яких передбачається відповідність обов'язку платника податку обов'язку контролюючого органу. Зокрема, платник податків зобов'язаний подати податкову декларацію до контролюючого органу, а контролюючий орган зобов'язаний прийняти таку декларацію.

Природа фінансових правовідносин визначається тим, що вони виступають як владно-майнові відносини, в яких відносини влади не можна відокремити від майнових, де вони діють у сукупності.

Отже, відносини щодо зборів і податків є владно-майновими:

з одного боку, держава наділяє компетентні органи владними повноваженнями і контролює надходження коштів до бюджетів всіх рівнів;

з іншого боку, надходження податків є одним з основних каналів формування об'єктів власності держави (спочатку у грошовій формі).

Владно-майновий характер податкових правовідносин визначає юридичне положення суб'єктів у конкретних податкових правовідносинах.

Виникнення, зміна й припинення податкових правовідносин відбувається завжди на підставі Податкового кодексу України, а не завдяки волевиявленню сторін.

Відмінність податкових правовідносин від інших майнових правовідносин, наприклад, цивільних, полягає насамперед у нерівності положення їх учасників. Відносини сторін базуються на підпорядкуванні однієї сторони (платника податків) іншій (державі в особі її органів чи органів місцевого самоврядування). Тобто у податкових правовідносинах немає рівності сторін.

Матеріальним (фактичним) змістом податкових правовідносин є поведінка суб'єктів: сплата податку платником податку, здійснення перевірок податковим органом).

Юридичним змістом податкових правовідносин є суб'єктивні юридичні права та юридичні обов'язки, що встановлені податково-правовими нормами.

Суб'єктивні права – це належна уповноваженій особі для задоволення її інтересів міра дозволеної (можливої) поведінки, забезпечена юридичними обов'язками іншої сторони відносин. Саме обов'язки другої сторони податкових відносин, які містяться у нормі, і є гарантією додержання прав уповноваженої особи.

Юридичний обов'язок – це приписана зобов'язаній особі і забезпечена можливістю державного примусу міра належної поведінки, якої повинна дотримуватися ця особа в інтересах держави, яку представляє уповноважена особа, а також з метою унеможливлення порушення прав та охоронюваних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері справляння податків, та у сфері здійснення контролю за додержанням законодавства, який покладено на податкові та митні органи. Це пов'язано із головним обов'язком держави: утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

До ознак юридичних обов'язків належать:

міра необхідної поведінки;

обов'язок встановлюється у точній відповідності з вимогами правових норм;

цей обов'язок встановлюється в інтересах держави.

Склад податкових правовідносин розкривається через категорії, які характеризують:

об'єкт правовідносин;

суб'єкт правовідносин;

зміст правовідносин;

підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин.

Об'єктом податкових правовідносин є те, з приводу чого між суб'єктами податкових правовідносин виникає правовий зв'язок. Це кошти платників податків, які надходять до доходної частини бюджетів всіх рівнів.

Наявність об'єкта оподаткування є необхідною умовою виникнення податкових правовідносин. Кожний податок має свій об'єкт оподаткування. Об'єкт оподаткування пов'язаний зі сплатою податків.

При цьому важливо розмежовувати об'єкт податкових правовідносин і об'єкт оподаткування.

Суб'єктами податкових правовідносин є:

платники податків;

держава в особі органів законодавчої влади та спеціалізованих органів виконавчої влади у сфері податків.

Зміст податкових правовідносин включає:

юридичний зміст, що виражений у системі прав і обов'язків суб'єктів податкових правовідносин;

фактичний (матеріальний) зміст, який проявляється в реальній поведінці суб'єктів у сфері оподаткування.

Юридичний зміст є ширшим за значенням і включає комплекс можливих варіантів поведінки. Фактичний зміст означає конкретні форми поведінки суб'єктів, тобто реалізацію одного з варіантів можливого юридичного змісту правовідносин. Наприклад, податкові злочини й проступки виражають юридичний зміст, а конкретне правопорушення – фактичний зміст.

Податкові правовідносини виникають, змінюються та припиняються на підставі певного комплексу різноманітних за змістом взаємопов'язаних юридичних явищ, взаємодія яких передбачає розвиток правовідносин під впливом:

нормативних підстав, за яких норми права регулюють сферу податкових правовідносин;

правосуб'єктних підстав, які характеризують здатність особи до участі у правовідносинах (досягнення віку та ін.);

фактичних підстав – власне підстав появи, зміни або припинення податкових правовідносин, які базуються на юридичних фактах.

Юридичний факт – це конкретна життєва обставина, з якою норми права пов'язують появу, зміну або припинення податкових правовідносин:

факти реальної дійсності;

факти, передбачені нормами податкового права;

факти, що спричиняють певні юридичні наслідки.

Юридичні факти класифікують за такими критеріями:

за юридичними результатами (той самий факт може спричинити кілька юридичних наслідків. Наприклад, смерть одночасно є причиною припинення правовідносин зі сплати податків і причиною виникнення правовідносин зі сплати податку на майно, що переходить у порядку спадкування чи дарування):

1) правостановлюючі – юридичні факти, з якими норми права пов'язують виникнення податкових правовідносин;

2) правозмінюючі – юридичні факти, з якими норми права пов'язують зміну податкових правовідносин;

3) правоприпиняючі – юридичні факти, з наявністю яких норми права пов'язують припинення податкових правовідносин;

за вольовою ознакою:

1) дії – юридичні факти, що є результатом вольової поведінки людей, результатом волевиявлення особи. Вони можуть виступати у формі правомірних дій (дій, що відбуваються відповідно до вимог податкових норм або норм, що не суперечать їм) та неправомірних дій (дій, що порушують вимоги закону і не відповідають приписам правових норм). На підставі правових норм ухвалюються індивідуальні податкові акти як правомірні юридичні дії, спрямовані на виникнення, зміну чи припинення конкретних податкових правовідносин;

2) події – явища, що відбуваються незалежно від волі суб'єктів податкових правовідносин (смерть і народження людини пов'язуються з припиненням податкових правовідносин чи зміною їх режиму; стихійні лиха можуть бути передумовою введення надзвичайних податків тощо).

Податкові правовідносини складаються з кількох «рівнів» відносин:

загально-регулятивні відносини, зміст яких визначається нормами, що встановлюють принципи податків і повноваження окремих суб'єктів податкових правовідносин. Загально-регулятивні правовідносини виділяють із системи правовідносин ті, що пов'язані зі сплатою податків шляхом закріплення кола суб'єктів права і їхнього статусу;

конкретно-регулятивні правовідносини, що є формою реалізації загально-регулятивних податкових правовідносин: загальні права й обов'язки проєктуються на діяльність конкретних суб'єктів. Конкретно-регулятивні правовідносини уточнюють загально-регулятивні відносини за різними напрямками (за видами податків, за платниками), тобто закріплюють конкретну поведінку суб'єктів, зміст їхніх прав і обов'язків;

комплексні податкові правовідносини, що перебувають на стику конкретно-регулятивних і загально-регулятивних податкових правовідносин. Вони вузько персоніфіковані, передбачаючи конкретного платника (що відрізняє їх від загальних), але однією з їхніх ознак є складний зміст. Наприклад, механізм формування і витрачання коштів пенсійного фонду перебуває на стику податкових і трудових відносин (оскільки цей збір входить до переліку обов'язкових, поєднаних податковою системою);

охоронні податкові правовідносини, що виникають за умови порушення прав і невиконання обов'язків, якщо учасники правовідносин мають потребу в правових способах захисту з боку держави. Однією із сторін таких правовідносин виступає суб'єкт, що є носієм владних повноважень і наділений державою повноваженнями примусу. Іншою стороною є особа (фізична або юридична), до якого застосовуються способи державного примусу і який зобов'язаний їх зазнавати. Право застосовувати способи державного примусу деталізуються санкцією правової норми. Охоронні податкові правовідносини формуються у процесі правового регулювання, опосередковують охоронну функцію податкового права. Охоронні правовідносини мають похідний характер. Вони забезпечують реалізацію міри державно-примусового впливу щодо осіб, які порушили юридичні обов'язки зі сплати податків. У межах охоронних податкових правовідносин здійснюється захист суб'єктивних прав, запроваджуються у життя заходи юридичної відповідальності.

Загально-регулятивні і конкретно-регулятивні правовідносини утворюють основну масу правовідносин у суспільстві і регулюють суспільні відносини шляхом установаження суб'єктивних юридичних прав і обов'язків.

Види податкових правових відносин діють у єдності:

конкретно-регулятивні правовідносини функціонують лише тоді, коли вступили в дію загально-регулятивні;

охоронні відносини передбачають існування регулюючих обов'язків, при порушенні яких застосовуються заходи юридичної відповідальності.

Первинним елементом податкових правовідносин є податково-правова норма.

Податково-правова норма – це загальнообов'язкові приписи компетентних державних органів та органів місцевого самоврядування з приводу встановлення, введення, скасування податків і зборів, їх справляння та застосування відповідальності до порушників податкового законодавства, які виражені в категоричній формі, та забезпечені силою державного примусу.

Ознаки податково-правових норм:

є загальнообов'язковим формально визначеним правилом поведінки у формі владного припису, веління, яке виходить від держави;

охороняється та забезпечується державним примусом. Примусовий характер податково-правової норми не слід пов'язувати виключно із санкціями. Примус може носити і більш широкий характер. Добровільне виконання вимог правової норми не позбавляє її примусового характеру, оскільки норма права від цього не втрачає ознак державної обов'язковості. Добровільність виконання є методом реалізації норми, а не її характерною рисою;

закріплює не лише коло учасників податкових відносин, а й надає їм відповідні суб'єктивні права та наділяє їх суб'єктивними юридичними обов'язками;

характеризується системністю, адже жодна норма права самостійно, поза зв'язками з іншими нормами права не може регулювати суспільні відносини.

Особливості податково-правової норми зумовлені тим, що вона регулює відносини, які виникають в процесі встановлення, введення, скасування податків і зборів, їх справляння, та застосування відповідальності до порушників податкового законодавства.

Усі податково-правові норми мають **імперативний характер**, що полягає в такому:

в податково-правових нормах містяться категоричні приписи (зобов'язання, дозволи, заборони) щодо виконання певних дій у сфері податків, що зумовлено методом правового регулювання податкових відносин;

відсутня можливість зміни положень норм за домовленістю сторін;

категоричність норм поширено на обидві сторони податкових правовідносин. Норми поширюють свою імперативність не лише на підвладну сторону, а й на суб'єктів, які видають такі приписи;

слід обов'язково дотримуватися моделі поведінки, закріпленої нормою, незалежно від наявності згоди учасників цих відносин.

Види податково-правових норм поділяються на такі групи.

За способом впливу на учасників податкових відносин податково-правові норми поділяються на:

зобов'язуючі податково-правові норми, що приписують здійснити певні дії, скеровані на виконання податкового обов'язку. Зокрема, ст. 67 Конституції України визначено, що кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом;

забороняючі податково-правові норми приписують не чинити дії, яка порушує або підриває фінансову дисципліну. Відповідно до п. 31.3 ст. 31 Податкового кодексу України зміна платником податку, податковим агентом або представником платника податку чи контролюючим органом встановленого строку сплати податку та збору забороняється, крім випадків, передбачених законом.

Зобов'язуючі і забороняючі норми схожі між собою визначеністю, категоричністю форми, точністю приписів, які містяться в них.

В уповноважуючих податково-правових нормах держава надає учасникам податкових правовідносин повноваження на проведення певних позитивних дій. Суб'єкти податкових правовідносин у межах своєї компетенції можуть конкретизувати вимоги держави. У випадках застосування уповноважуючих норм їх імперативний характер сполучається з певними правомочностями, встановленими у суворих межах.

За змістом податково-правові норми поділяються на:

матеріальні податково-правові норми (переважно вміщені у Розділі I Податкового кодексу України), що закріплюють види загальнодержавних та місцевих податків і зборів, права та обов'язки суб'єктів податкових правовідносин; види податкових пільг, види податкових перевірок тощо;

процесуальні податково-правові норми, що визначають порядок діяльності у сфері справляння податків та здійснення контролю за дотриманням законодавства, контроль за додержанням якого покладено на контролюючі органи (податкові та митні).

За обсягом регулювання суспільних відносин податково-правові норми поділяються на:

загальні податково-правові норми права, які регулюють певний вид суспільних відносин. Загальні норми, зокрема, увійшли до Розділу I «Загальні положення» та Розділу II «Адміністрування податків, зборів, платежів» Податкового кодексу України;

спеціальні податково-правові норми, які регулюють відповідний, тобто більш вузький порівняно із загальними нормами, вид суспільних відносин. Так, наступні розділи Податкового кодексу України присвячені справлянню окремих податків та зборів, які входять до податкової системи нашої держави.

10.6. Податковий контроль: поняття, види й етапи

Податковий контроль – це система заходів, що вживаються контролюючими органами з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи (ст. 61 Податкового кодексу України).

Податковий контроль – це складна соціально-орієнтована система, яка включає:

організаційну та інформаційну інфраструктуру, що складається із системи контролюючих органів та платників податків – фізичних і юридичних осіб, які виступають суб'єктами податкового контролю. Натомість об'єктом податкового контролю є діяльність платників податків у частині визначення та сплати податкових зобов'язань;

інформаційну інфраструктуру, що містить джерела, механізми та способи отримання інформації, а також саму інформацію про повноту і своєчасність сплати платниками податків податкових зобов'язань;

методологічну базу, що втілюється у відповідних методиках контролю за справлянням окремих платежів чи здійсненням певних фінансових операцій. Будь-яка методика контролю має базуватись на чинному законодавстві та враховувати практику і статистику порушень податкового законодавства, щоб сконцентрувати увагу контролюючого органу на найбільш ризикових ділянках контролю;

нормативно-правове забезпечення, що включає насамперед законодавче забезпечення справляння самих податків та доповнюється нормами законодавства, що регламентують діяльність контролюючих органів у процесі здійснення податкового контролю;

ресурсну підтримку, що становить собою матеріальне та кадрове забезпечення організації податкового контролю.

Принципи організації податкового контролю поділяються на дві групи:

загальні – безплатність здійснення, правомочність, професіоналізм, визначеність предмета контролю, координація і взаємодія органів контролю, повнота, превентивність;

специфічні – дотримання процесуальної форми, презумпція невинності платника податків, презумпція правоти платника податків, дотримання податкової таємниці, забезпечення оптимального поєднання фіскальної та регулюючої спрямованості податкового контролю (принцип недопущення завдання шкоди платнику податків).

Види податкового контролю:

за часом проведення: попередній, поточний, наступний;

залежно від джерела отримання інформації: документальний, фактичний, зустрічний;

залежно від місця проведення контрольних дій: камеральний, виїзний;

за періодом проведення: плановий, позаплановий;

залежно від суб'єктів, які здійснюють контрольну діяльність: податковий контроль, який здійснюється органами державної податкової служби та податковий контроль, який здійснюється органами державної митної служби;

залежно від статусу підконтрольних суб'єктів: податковий контроль юридичних осіб, їх відокремлених підрозділів, податковий контроль самозайнятих осіб, податковий контроль фізичних осіб;

за обсягом контрольної діяльності: комплексний, тематичний;

залежно від об'єкта контролю: податковий контроль за визначенням нарахуваних та сплачених податкових зобов'язань по податках та зборах, податковий контроль за використанням податкових пільг та систем оподаткування, податковий контроль за постановкою на облік та перевірка основних реквізитів платника податку, податковий контроль за касою дисципліною платника податків, за здійсненням розрахунків у готівковій та безготівковій формі, податковий контроль у сфері зовнішньоекономічної діяльності та експортно-імпорتنих операцій, податковий контроль щодо наявності ліцензії, дозволів, патентів;

за ступенем охоплення предметів контролю: повний, вибірковий.

У ст. 62 Податкового кодексу України передбачені такі **способи здійснення податкового контролю**:

ведення обліку платників податків;

інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів;

перевірки та звірки відповідно до вимог Податкового кодексу, перевірки щодо дотримання законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, у порядку, встановленому законами України, що регулюють відповідну сферу правовідносин;

моніторинг контрольованих операцій та опитування посадових, уповноважених осіб та/або працівників платника податків;

облік та моніторинг діяльності фінансових агентів відповідно Податкового кодексу України.

Методами податкового контролю є:

загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, абстрагування, статистичні методи, логічний метод, порівняльний метод та ін.);

спеціальні методи, що поділяються на методи документального та фактичного контролю.

Методи документального податкового контролю передбачають здійснення перевірочних заходів через документацію, яку веде та подає до контролюючих органів платник податків у процесі здійснення своєї діяльності:

формальний контроль – передбачає перевірку документів на предмет відсутності або невідповідності окремих реквізитів;

арифметичний контроль – спрямований на дослідження правильності підрахунків і обчислень в облікових та звітних документах контрольованих суб'єктів;

нормативний контроль – полягає у встановленні відповідності первинних і звітних документів, а також механізмів нарахування податкових платежів, відображених у них чинному податковому законодавству;

взаємозвірка документів – метод документального податкового контролю, який передбачає порівняння показників первинних і звітних документів суб'єктів господарювання, що виступають контрагентами або є пов'язаними особами.

Основними методами фактичного податкового контролю є:

інвентаризація – перевірка і документальне підтвердження наявності та стану, оцінка активів та зобов'язань (майно, вкладення підприємства в статутні фонди інших підприємств, розрахунки з дебіторами та кредиторами) підприємства;

обстеження – огляд територій та приміщень, які використовуються у процесі господарської діяльності платника податків, з метою виявлення можливих ознак заниження податкових зобов'язань;

опитування – збір інформації, що стосується діяльності платника податків (працівників, а також будь-яких осіб, які можуть нею володіти);

експертна оцінка – проведення кваліфікованими фахівцями експертизи дійсних обсягів і якості виконаних робіт, обґрунтованості нормативів виходу готової продукції, особливо акцизної, правильності встановлення кодів товарів, виходу продукції при давальницькій схемі переробки сировини тощо.

Критеріями ефективності податкового контролю є:

результативність – характеризується ступенем виявлених порушень в результаті здійснення контрольних заходів. Тобто завдання контролюючих органів полягає не у здійсненні суцільного контролю, а в перевірці діяльності саме тих платників, які порушують податкове законодавство. Для цього контролюючі органи розробляють методики відбору платників із високим ступенем ризику для перевірок;

економічність – мінімізація витрат на здійснення контролю. Для цього створюються електронні сервіси для платників податків, впроваджуються ризикоорієнтовані технології контролю, які надають змогу мінімізувати витрати;

дієвість – проявляється у ступені порушень податкового законодавства. Наслідками податкового контролю, у випадку виявлення порушень, завжди має бути відповідальність платника. Якщо фінансова, адміністративна, чи кримінальна відповідальність є достатньо

високою, то сама її наявність спонукає платника діяти в межах закону. Натомість низькі фінансові чи інші санкції не діють на платника в напрямку підвищення його законослухняності.

Процес податкового контролю передбачає послідовність дій, які мають бути здійснені податковими органами з метою виявлення дотримання платниками податків податкового законодавства.

Етапи податкового контролю:

попередній, на якому відбираються платники податків за результатами аналізу даних податкової та фінансової звітності за попередні періоди, систематизованої інформації з усіх підрозділів податкової інспекції та інших контролюючих органів щодо діяльності цього платника, даних попередніх податкових перевірок, якщо платник податків раніше перевірявся. На підставі цього визначаються підрозділи податкових органів, представники яких будуть брати участь у податковій перевірці; складається план дій податкового інспектора під час податкової перевірки; інформується платник податків щодо початку планової податкової перевірки; видається документація, яка дозволить податковим органам проводити податкову перевірку на підприємстві (наказ про перевірку, направлення на перевірку; інструктаж інспекторів, які будуть проводити податкову перевірку);

поточний (реалізація податкового контролю), на якому проводяться контроль-перевірочні заходи щодо встановлення дотримання платником податків норм податкового та іншого фінансового законодавства;

наступний (оформлення результатів податкового контролю), на якому за підсумками податкової перевірки можуть складатися акт (довідка) про результати податкової перевірки; протокол про адміністративне правопорушення; висновок експерта; протокол комісії, яка розглядає заперечення до акту податкової перевірки;

узагальнюючий (обмін інформацією з іншими контролюючими органами), на якому виявлені у процесі податкової перевірки факти порушення платниками податків норм законодавчих актів, які виходять за межі компетенції податкових органів, передаються іншим контролюючим органам з відповідною компетенцією.

10.7. Відповідальність за порушення податкового законодавства

Податкова відповідальність – це застосування винятково фінансових санкцій за податкові правопорушення.

Податкова відповідальність характеризується:

спрямованістю на відновлення правопорядку у сфері публічних фінансів;
державно-примусовим характером;
втіленням державного осуду дій та особи порушника;
публічно-правовою природою;
наявністю специфічних фінансово-правових санкцій, наслідком застосування яких є настання негативних наслідків майнового характеру.

Податкове правопорушення – це протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (в тому числі осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їх посадових (службових) осіб та інших суб'єктів (ст. 109 Податкового кодексу України).

Податкове правопорушення є підставою юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність – це специфічні правовідносини між державою і правопорушником внаслідок державно-правового примусу, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, покладанням на останнього обов'язку перетерпіти позбавлення і несприятливі наслідки особистого, майнового, організаційного характеру за скоєне правопорушення.

За порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, застосовуються **такі види юридичної відповідальності** (ст. 111 Податкового кодексу України):

фінансова;
адміністративна;
кримінальна.

Фінансову відповідальність за вчинення податкових правопорушень несуть:

платники податків;

податкові агенти;

інші суб'єкти у випадках, прямо передбачених ст. 110 Податкового кодексу України.

Фізична особа – платник податку несе фінансову відповідальність за умови наявності на момент вчинення податкового правопорушення повної цивільної дієздатності.

Юридична особа – платник податку несе фінансову відповідальність за вчинення податкових правопорушень її відокремленими підрозділами.

Контролюючі органи несуть відповідальність за вчинення податкових правопорушень посадовими (службовими) особами у вигляді відшкодування шкоди особі, стосовно якої було вчинено податкове правопорушення (ст. 114 Податкового кодексу України).

Фінансова відповідальність відрізняється від адміністративної, яка застосовується за вчинення податкових правопорушень за певних підстав:

за суб'єктом (якщо при адміністративній – це тільки фізичні особи, то при фінансовій – і юридичні, і фізичні);

адміністративна відповідальність реалізується у грошовій формі, тоді як фінансові санкції значно ширші грошових;

фінансова відповідальність за податкові правопорушення заснована на податковому примусі, що характеризується специфічними рисами.

Підставою адміністративної відповідальності за порушення початкового законодавства є наявність складу адміністративного правопорушення – винної умисної чи необережної дії або бездіяльності, що посягає на охоронювані законом суспільні відносини, за які законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

До адміністративної відповідальності можуть бути притягнуті громадяни і посадові особи, винні в порушенні податкового законодавства.

З усіх видів адміністративних стягнень податковим органам надано право застосовувати адміністративний штраф. Його розмір визначається в межах, установлених за вчинення відповідних правопорушень, у сумах, кратних певному показнику (мінімальному розміру заробітної плати, неоподаткованому мінімуму доходів).

Розмір штрафу залежить від періодичності вчинення правопорушень. Так, при вчиненні протягом року після накладення адміністративного штрафу такого самого правопорушення розмір штрафу, що накладається повторно, зростає.

Посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за порушення податкового законодавства у разі вчинення адміністративного правопорушення, тобто у разі невиконання або неналежного виконання службових обов'язків, наслідком чого стало порушення встановленого порядку оподаткування. З усіх видів адміністративних стягнень податковим органам надане право використовувати адміністративний штраф.

Не вважається порушенням платником податків встановленого порядку ведення податкового обліку, якщо платник податків досяг податкового компромісу.

Справи про адміністративні правопорушення розглядають суди.

Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені у сфері оподаткування, має деякі особливості:

суб'єктами є фізичні особи (платники податків або посадові особи);

регулювання кримінально-правовими нормами;

здійснення тільки в судовому порядку;

наявність певних процесуальних особливостей.

Кримінальне правопорушення – це умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене:

службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності;

особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи;

будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати;

якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах.

Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння – ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, діяльність, спрямована на неправдиве подання інформації в податковій звітності, яка супроводжується підrobкою первинних та інших документів (у тому числі з так званих «безтоварних» операцій) (ст. 212 Кримінального кодексу України).

Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) – це сукупність дій осіб (фізичних або юридичних), які є чи не є суб'єктами підприємницької діяльності, що призводять до умисної несплати податків, зборів (обов'язкових платежів) шляхом порушення норм чинного податкового законодавства.

Залежно від кваліфікації дій щодо ухилення від оподаткування строк давності притягнення до відповідальності може становити від двох до десяти років (ст. 212 Кримінального кодексу України).

Висновки та узагальнення

Публічні доходи – це сукупність фінансових ресурсів, які мобілізуються до бюджету держави, органів місцевого самоврядування та державних фондів для фінансування суспільно необхідних витрат. Публічні доходи є основним фінансовим інструментом, за допомогою якого держава виконує свої функції, задовольняє суспільні потреби та забезпечує стабільність державного управління. Без достатніх публічних надходжень держава втрачає спроможність виконувати навіть базові функції. Публічні доходи виконують низку важливих функцій: фіскальну, розподільчу, регулюючу, контрольну. Джерелами формування публічних доходів є податкові надходження (основна частина публічних доходів), неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, надходження від продажу державного майна, ліцензій, трансферти, зовнішні надходження.

Податковим кодексом України визначено загальнодержавні та місцеві податки і збори (в Україні налічується 7 загальнодержавних (включаючи мито) та 4 місцевих податків). На платника податків законом покладено комплекс податкових обов'язків: обов'язок з ведення податкового обліку; обов'язок зі сплати податків та зборів (можливе виконання через представника); обов'язок з податкової звітності.

Для забезпечення контролю та регулювання оподаткування функціонує правовий механізм податку, дія якого передбачає ухвалення відповідних законодавчих актів, розробку належних податкових ставок, встановлення правил сплати податків та контролю за їх виконанням. Елементи правового механізму податку поділяються на обов'язкові (забезпечують функціонування системи оподаткування та дотримання податкових норм платниками податків) та факультативні (можуть закріплюватися в законодавчих актах, підкреслюючи своєрідність саме цього податкового механізму).

Будь-який платник податків має право вимагати розстрочення або відстрочення його податкових зобов'язань, а орган, уповноважений приймати ці рішення, зобов'язаний задовольнити таку вимогу, якщо підстави, надані платником податків як обґрунтування, є тотожними підставам, наданим іншими платниками податків, щодо податкових зобов'язань яких були прийняті відповідні рішення.

Інструментом державного управління економікою є система оподаткування, яку складають три основні підсистеми: підсистема оподаткування юридичних осіб, підсистема оподаткування фізичних осіб, збори в державні цільові фонди.

Податкові правовідносини – це врегульовані нормами податкового права фінансові правовідносини, що виникають з приводу справляння податків та інших обов'язкових платежів податкового характеру з юридичних і фізичних осіб до державного й місцевих бюджетів, а також до державних цільових фондів.

Податкові правовідносини стосуються різних суб'єктів (держави, юридичних, фізичних осіб), між якими формується певна підпорядкованість.

Склад податкових правовідносин розкривається через категорії, які характеризують: об'єкт правовідносин, суб'єкт правовідносин, зміст правовідносин, підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин.

Податкові правовідносини виникають, змінюються та припиняються на підставі певного комплексу різноманітних за змістом взаємопов'язаних юридичних явищ, взаємодія яких передбачає розвиток правовідносин.

Податковий контроль – це система заходів, що вживаються контролюючими органами з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Критеріями ефективності податкового контролю є: результативність, економічність та дієвість.

Податкова відповідальність – це застосування винятково санкцій за податкові правопорушення. За порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, застосовуються такі види юридичної відповідальності: фінансова, адміністративна та кримінальна.

Контрольні запитання

1. Розкрийте зміст поняття «публічні доходи»
2. Назвіть особливості та види податкових правовідносин
3. Як класифікуються публічні доходи (податкові, неподаткові, доходи від операцій з капіталом, трансферти)?
4. Назвіть основні джерела публічних доходів
5. Яку роль виконують публічні доходи у фінансовій системі держави?
6. Які обов'язкові платежі є складовою публічних доходів?
7. Які існують методи мобілізації публічних доходів?
8. Яким чином класифікуються податкові правопорушення?
9. Які види відповідальності існують за порушення податкового законодавства?
10. Що собою становить система оподаткування та її структура?
11. Що собою становить податковий контроль?
12. В яких формах здійснюється податковий контроль?
13. Які види податків передбачено податковим законодавством України?
14. Розкрийте сутність, назвіть ознаки та класифікацію податкових правопорушень
15. Що собою становить правовий механізм податку? Назвіть його елементи
16. В чому полягають права та обов'язки платника податків?
17. В чому полягають права та обов'язки податкового органу?
18. В чому полягає зміст прямого оподаткування?
19. Назвіть та охарактеризуйте види фінансових платежів до бюджету
20. Розкрийте особливості публічних доходів

Глосарій

База оподаткування – фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання, конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування.

Декларування податків – офіційне подання платником податків податкової декларації.

Елементи податку – основні складові, що визначають суть, механізм нарахування та сплати податку.

Звітний період – податковий період та законодавчо встановлений термін для складання та подання податкової звітності.

Кримінальне правопорушення – умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку.

Міжбюджетні трансферти – кошти, що безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого у вигляді дотацій та субвенцій з метою вирівнювання соціального розвитку територій.

Об'єкт оподаткування – майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством.

Оподаткування – процес встановлення, справляння і сплати податків державі фізичними та юридичними особами відповідно до законодавства.

Платник податку – особи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або здійснюють діяльність, що є об'єктом оподаткування, і на які податковим законодавством покладено обов'язок зі сплати податків;

Податки – обов'язкові платежі підприємств, організацій та громадян, які є одним із основних джерел формування доходів бюджету відповідного рівня.

Податкова відповідальність – застосування винятково фінансових санкцій за податкові правопорушення.

Податкове навантаження – питома вага усіх податкових платежів за певний час (фінансовий рік) у величині валового доходу платника податків.

Податкове правопорушення – протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (в тому числі осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їх посадових (службових) осіб та інших суб'єктів.

Податковий контроль – система заходів, що вживаються контролюючими органами з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Податковий період – період, протягом якого формується податкова база та ведеться облік господарської діяльності.

Податковий тягар – загальна сума податків, що сплачуються.

Податкові пільги – повне або часткове звільнення платників податків від сплати податків або зменшення податкового навантаження згідно з чинним законодавством.

Податкові правовідносини – врегульовані нормами податкового права фінансові правовідносини, що виникають з приводу справляння податків та інших обов'язкових платежів податкового характеру з юридичних і фізичних осіб до державного й місцевих бюджетів, а також до державних цільових фондів.

Податково-правова норма – загальнообов'язкові приписи компетентних державних органів та органів місцевого самоврядування з приводу встановлення, введення, скасування податків і зборів, їх справляння та застосування відповідальності до порушників податкового законодавства, які виражені в категоричній формі, та забезпечені силою державного примусу.

Публічні доходи – сукупність фінансових ресурсів, які мобілізуються до бюджету держави, органів місцевого самоврядування та державних фондів для фінансування суспільно необхідних витрат.

Система оподаткування (податкова система) – сукупність податків, зборів, інших обов'язкових платежів і внесків до бюджету і державних цільових фондів, які діють у встановленому законом порядку.

Ставка податку – визначений урядом процент або сума, яку належить сплатити людині або суб'єкту господарювання в рамках податкової системи країни (може бути фіксованою або залежати від різних чинників, наприклад, від розміру доходу, виду діяльності тощо).

Термін сплати податку – період часу, що починається з моменту виникнення податкового обов'язку платника податку і завершується моментом закінчення терміну сплати податку.

Уникнення податків – зниження суми податкових платежів законними методами.

Ухилення від податків – свідомі дії платників податків, спрямовані на несплату податків через заниження відомостей про величину доходів, вартість майна, які підлягають оподаткуванню, або повне їх приховування.

Юридична відповідальність – специфічні правовідносини між державою і правопорушником внаслідок державно-правового примусу, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, покладанням на останнього

обов'язку перетерпіти позбавлення і несприятливі наслідки особистого, майнового, організаційного характеру за скоєне правопорушення.

Юридичний обов'язок – приписана зобов'язаній особі і забезпечена можливістю державного примусу міра належної поведінки, якої повинна дотримуватися ця особа в інтересах держави, яку представляє уповноважена особа, а також з метою унеможливлення порушення прав та охоронюваних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері справляння податків, та у сфері здійснення контролю за додержанням законодавства, який покладено на податкові та митні органи. Це пов'язано із головним обов'язком держави: утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Юридичний факт – конкретна життєва обставина, з якою норми права пов'язують появу, зміну або припинення податкових правовідносин: факти реальної дійсності, факти, передбачені нормами податкового права, факти, що спричиняють певні юридичні наслідки).

Практичні завдання

1. Згідно зі ст. 67 Конституції України кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Запитання

Чи стосується ця вимога юридичних осіб-платників податків?

Якими нормативними актами встановлюється даний обов'язок стосовно юридичних осіб?

2. При посвідченні договору купівлі-продажу квартири продавець Баритонов С.Ф. наполягав на тому, що обов'язок нарахування, утримання та сплати податку на доходи фізичних осіб щодо операцій з продажу об'єктів нерухомості лежить на нотаріусі, який виконує обов'язки податкового агента при посвідченні такої угоди. Нотаріус проти цього заперечував та наполягав лише на обов'язку контролю за додержанням податкового законодавства з приводу сплати податку на доходи фізичних осіб у разі посвідчення такої угоди.

Запитання

Чи є нотаріус податковим агентом щодо оподаткування операцій з продажу об'єктів нерухомого майна у разі, коли сума нарахованого податку самостійно сплачується сторонами угоди попередньо її нотаріальному посвідченню?

3. Підприємство порушило строки самостійно визначеного податкового зобов'язання.

Запитання

Якими статтями Податкового кодексу України визначено строки сплати податкового зобов'язання?

Якими статтями передбачено відповідальність за несвоєчасну сплату податкового зобов'язання?

4. При перевірці фінансово-господарської діяльності ПАТ «Полонина» вилучено всі бухгалтерські документи. Працівниками Бюро економічної безпеки України складено опис такого змісту: «Документи у синій теці – договори; документи у червоній теці – накладні; у теці № 5 – установчі документи». За результатами перевірки складено акт про заниження прибутку та прийнято рішення про застосування фінансових санкцій.

Запитання

Дайте правову оцінку діям працівникам Бюро економічної безпеки України по вилученню документів?

Яким є порядок вилучення документів?

5. У зв'язку зі смертю платника податків-фізичної особи відкрито спадкове провадження. До спадкового переліку об'єктів включено землю, об'єкт нерухомого майна (житлова квартира) та кошти на депозитному рахунку. Усі об'єкти обтяжені податковим боргом.

Запитання

Чи звільняються спадкоємці від податкового обов'язку по таких об'єктах?

Відповідно до чинного законодавства за відсутності джерела сплати податків якими можуть бути варіанти поведінки платника-спадкоємця?

6. У філії ТОВ «Лепеха», яка має статус податкового агента, проведено документальну перевірку. У ході перевірки виявлено, що податок на доходи фізичних осіб нарахований та перерахований в бюджет не в повному обсязі. Головний бухгалтер не зміг надати пояснювальних документів щодо сплати ПДФО, тому що знищив їх.

Запитання

Яка відповідальність передбачена у цьому випадку для податкового агента?

Чи передбачена відповідальність за порушення строків зберігання документів?

7. ТДВ (Товариство з додатковою відповідальністю) «Красвид» здійснює торговельну діяльність з використанням товарів вітчизняного виробництва: хліб, мука, сіль, цукор. Працівниками податкової служби проведено контрольну закупівлю цих товарів. У результаті цього виявлено порушення: перевіряючим не надано торговельного патенту, торговельні операції проводились без застосування РРО (реєстраторів розрахункових операцій). Працівники податкової служби склали акт перевірки, в якому зафіксували виявлені порушення та штрафні санкції.

Запитання

Чи правомірно проводилась перевірка?

Яку відповідальність передбачає чинне податкове законодавство за вказані порушення?

Використана література

Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 80731-X. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

Податкове право України: програма спецкурсу. Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича / уклад І.І. Бабін. Чернівці : Рута, 2021. 27 с.

Податкове право : курс лекцій / за ред. Лариси Герасименко та Ганни Козаченко. К. : НАВС, 2022. 194 с.

Правове забезпечення економічної безпеки держави : навч.-метод. посіб. / за ред. Лариси Герасименко та Ганни Козаченко. К. : 7БЦ, 2023, 518 с.

Податкове право України : навч. посіб. / Р.Л. Сопільник, М.В. Ковалів, І.М. Проць, М.В. Хмиз, Р.М. Скриньковський. Львів : Сполом, 2023. 362 с.

Рекомендована література

Боксгорн А. В. Адміністрування місцевих податків і зборів: питання теорії і практики. Одеса : Юридика, 2022. 226 с.

Латковська Т. Податкове право : навч.-метод. посіб. (для здобувачів вищої освіти). 2-ге вид., доопр. і доп. / Т. Латковська, Т. Голоядова, М. Сідор. Одеса : Фенікс, 2023. 84 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.26379>.

Податкове право : курс лекцій / за ред. Л. Герасименко, Г. Козаченко. К. : НАВС, 2022. 194 с.

Податкове право : підручник / за ред. Д.О. Гетманцева та М.П. Кучерявенка. Харків : Право, 2025. 488 с.

Податкове право України : навч. посіб. / Р.Л. Сопільник, М.В. Ковалів, І.М. Проць, М.В. Хмиз, Р.М. Скриньковський. Львів : Сполом, 2023. 362 с.

Правове забезпечення економічної безпеки держави: навч.-метод. посіб. / за ред. Лариси Герасименко та Ганни Козаченко. К. : НАВС, 2023. 518 с.

Проскура К. П. Податкове адміністрування в Україні в посткризовий період: ефективність та напрями модернізації. К. : Емкон, 2021. 376 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32608872.pdf>.

Тема 11 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ

- 11.1. Бюджетний процес: зміст, етапи й особливості
- 11.2. Складання бюджетної декларації та проєкту Державного бюджету України
- 11.3. Розгляд і прийняття Державного бюджету України
- 11.4. Виконання Державного бюджету України
- 11.5. Особливості бюджетного процесу в органах місцевого самоврядування
- 11.6. Бухгалтерський облік і звітність про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів

11.1. Бюджетний процес: зміст, етапи й особливості

Бюджетний процес є одним із найважливіших елементів державного управління та фінансової системи будь-якої країни.

Бюджетний процес – це система економічних, правових та організаційних відносин, що виникають у процесі формування, розподілу та використання централізованих фондів грошових коштів.

Бюджетний процес є:
 механізмом реалізації фінансової політики держави;
 інструментом макроекономічного регулювання;
 засобом забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Основні характеристики бюджетного процесу:

це процес формування централізованих фондів грошових коштів, необхідних для виконання державою та органами місцевого самоврядування своїх функцій;
 це механізм планування та прогнозування доходів і видатків бюджету на основі аналізу економічних тенденцій та пріоритетів соціально-економічного розвитку;
 це система контролю за надходженням доходів та цільовим використанням бюджетних коштів.

Значення бюджетного процесу проявляється в кількох аспектах:

в економічному: через бюджетний процес забезпечується акумуляція фінансових ресурсів для фінансування державних потреб, здійснюється перерозподіл валового внутрішнього продукту між різними секторами економіки та соціальними групами, регулюються макроекономічні процеси;

у соціальному: забезпечення фінансування соціальних програм, підтримки незахищених верств населення, розвитку освіти, охорони здоров'я, культури та інших соціально важливих сфер. Через бюджетний процес реалізуються конституційні гарантії громадян на соціальний захист, безоплатну освіту та медичну допомогу;

у політичному: бюджет є механізмом реалізації програм політичних партій, засобом впливу на електорат, інструментом досягнення політичних цілей. Бюджетний процес відображає баланс інтересів різних політичних сил та суспільних груп.

Організація бюджетного процесу базується на системі принципів, які забезпечують його раціональність, прозорість та результативність (рис. 11.1):

принцип єдності бюджетного процесу передбачає використання єдиної методології та технології складання, розгляду, затвердження і виконання бюджетів всіх рівнів. Цей принцип забезпечує узгодженість бюджетної політики та координацію дій всіх учасників бюджетного процесу;

Рис. 11.1. Принципи організації бюджетного процесу

принцип повноти означає, що всі доходи та видатки бюджету повинні бути відображені в бюджеті в повному обсязі. Недопустимим є приховування або неповне відображення бюджетних показників, що може призвести до порушення бюджетної дисципліни;

принцип реальності передбачає, що бюджетні показники повинні бути обґрунтованими та реалістичними. Планування доходів і видатків має базуватися на об'єктивному аналізі економічних тенденцій, можливостей бюджетної системи та потреб суспільства;

принцип самостійності означає, що кожен рівень бюджетної системи має право самостійно здійснювати бюджетний процес у межах своєї компетенції. Органи влади різних рівнів не можуть втручатися у бюджетний процес інших рівнів, крім випадків, передбачених законодавством;

принцип збалансованості передбачає, що обсяг передбачених бюджетом видатків повинен відповідати сумі доходів бюджету та надходжень від джерел фінансування дефіциту бюджету. Цей принцип спрямований на забезпечення фінансової стабільності та запобігання надмірній заборгованості;

принцип прозорості означає відкритість бюджетного процесу для громадськості, забезпечення доступу до бюджетної інформації, публікацію бюджетних документів та звітів про виконання бюджету. Прозорість є основою для громадського контролю та підвищення ефективності використання бюджетних коштів.

Бюджетний процес містить декілька послідовних стадій, кожна з яких має свою специфіку, завдання та учасників (рис. 11.2):

на першій стадії відбувається планування доходів і видатків бюджету на наступний бюджетний період. Основними учасниками цієї стадії є Верховна Рада України, органи виконавчої влади, зокрема, міністерство фінансів та галузеві міністерства.

на другій стадії відбувається складання проекту бюджету, який включає аналіз виконання поточного бюджету, прогнозування економічних показників, визначення бюджетних пріоритетів та розрахунок бюджетних показників. Основними учасниками цієї стадії є органи виконавчої влади, зокрема міністерство фінансів та галузеві міністерства.

Рис. 11.2. Стадії бюджетного процесу

на третій стадії відбувається розгляд і затвердження бюджету. Проект бюджету розглядається законодавчим органом та місцевими радами, проводяться публічні обговорення, вносяться зміни та поправки. Результатом цієї стадії є прийняття Закону України про Державний бюджет або рішення про місцевий бюджет. Основними учасниками є Верховна Рада України, місцеві ради, комітети та комісії;

на третій четвертій, найдовшій стадії відбувається виконання бюджету. Ця стадія триває протягом всього бюджетного року. На цій стадії забезпечується надходження доходів до бюджету, здійснюються видатки відповідно до затверджених асигнувань, ведеться облік та звітність про виконання бюджету. Основними учасниками є органи виконавчої влади, розпорядники бюджетних коштів (установи та організації);

на п'ятій стадії відбувається звітування та затвердження звіту про виконання бюджету. На цій стадії готується звіт про виконання бюджету, який містить інформацію про фактичні доходи та видатки, аналіз відхилень від планових показників, оцінку ефективності використання бюджетних коштів. Звіт розглядається та затверджується законодавчим органом та місцевими радами.

Головним учасником бюджетного процесу є Кабінет Міністрів України, який:

здійснює загальне керівництво бюджетним процесом;

забезпечує розроблення бюджетної політики; координує діяльність міністерств та відомств у бюджетній сфері;

несе політичну відповідальність за стан державних фінансів та ефективність використання бюджетних коштів.

Міністерство фінансів України виконує функції головного розпорядника бюджетних коштів та координатора бюджетного процесу. До його компетенції входить:

- методологічне забезпечення бюджетного процесу;
- складання проекту державного бюджету;
- організація виконання бюджету;
- ведення бюджетного обліку та звітності;
- здійснення фінансового контролю.

Верховна Рада України, місцеві ради:

- представляють інтереси суспільства у бюджетному процесі;
- забезпечують демократичний характер бюджетного планування;
- здійснюють розгляд та затвердження бюджетів;
- контролюють їхнє виконання;
- затверджують звіти про виконання бюджетів; Вони

Галузеві міністерства та відомства виступають як розпорядники бюджетних коштів, які

- планують видатки у своїх сферах діяльності;
- забезпечують ефективне використання бюджетних коштів;
- ведуть облік та звітність про використання асигнувань.

Національний банк України:

забезпечує касове виконання бюджету (організацію і здійснення розрахунково-касових операцій (приймання, зберігання і видачу бюджетних коштів) щодо виконання бюджету відповідного рівня);

- здійснює операції з бюджетними коштами;
- веде рахунки бюджетів;
- надає інформацію про рух коштів на бюджетних рахунках.

Національний банк України також впливає на бюджетний процес через монетарну політику та управління державним боргом.

Контрольні органи (Рахункова палата України, Державна аудиторська служба):

- здійснюють незалежний контроль за використанням бюджетних коштів;
- проводять аудит ефективності бюджетних програм;
- готують висновки та рекомендації щодо покращення бюджетного процесу.

Нормативно-правове регулювання бюджетного процесу повинно забезпечувати баланс між стабільністю правових норм та гнучкістю їх застосування, врахування специфіки різних рівнів бюджетної системи та сфер бюджетної діяльності.

Нормативно-правовою основою бюджетного процесу в Україні є Бюджетний кодекс України, прийнятий у 2010 р. і неодноразово змінюваний відповідно до потреб реформування бюджетної системи.

Бюджетний кодекс України встановлює триступеневу бюджетну систему, що складається з державного бюджету, бюджетів Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів.

Важливу роль у регулюванні бюджетного процесу відіграють щорічні Закони України про Державний бюджет, які:

- встановлюють конкретні параметри доходів і видатків бюджету на відповідний бюджетний рік;
- деталізують загальні норми Бюджетного кодексу України та адаптують їх до конкретних умов бюджетного періоду.

Додатковими джерелами правового регулювання є рішення про місцеві бюджети, постанови уряду, накази міністерств та відомств, які конкретизують процедури бюджетного процесу та встановлюють детальні вимоги до організації бюджетної діяльності.

Бюджетний процес в Україні має свої особливості, що зумовлені:

- історичним розвитком країни;
- особливостями державного устрою;
- економічними та соціальними умовами.

Ці особливості відображаються в організації бюджетної системи, процедурах бюджетного планування та контролю.

Особливістю бюджетного процесу в Україні:

тісний зв'язок з програмою співробітництва з Міжнародним валютним фондом та іншими міжнародними фінансовими організаціями, що накладає додаткові вимоги до бюджетного планування, зокрема, щодо дотримання фіскальних цілей, проведення структурних реформ, покращення якості державного управління;

використання програмно-цільового методу бюджетування, який передбачає формування бюджету на основі бюджетних програм з визначенням цілей, завдань, результативних показників та відповідальних виконавців;

значний вплив політичних чинників, що проявляється у частих змінах бюджетного законодавства, корегуванні бюджетних параметрів протягом року, використанні бюджетних рішень для досягнення політичних цілей.

Актуальним напрямом розвитку бюджетного процесу в Україні є впровадження європейських стандартів бюджетного управління, зокрема принципів прозорості, підзвітності, участі громадськості у бюджетному процесі, середньострокового бюджетного планування.

11.2. Складання бюджетної декларації та проєкту Державного бюджету України

Ключовим документом у системі державного фінансового планування України є бюджетна декларація, що **визначає основні напрями бюджетної політики держави**.

Бюджетна декларація – це документ середньострокового бюджетного планування, що: визначає засади бюджетної політики;

містить прогностичні показники державного та місцевих бюджетів на плановий та два наступні за плановим бюджетні періоди;

визначає пріоритети використання бюджетних коштів і встановлює граничні обсяги видатків за функціональною класифікацією;

поєднує елементи прогнозування, планування та програмування;

є основою для складання проєкту Державного бюджету України;

формує фундаментальну основу для подальшого складання проєкту Закону України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік;

є основою й прогнозів місцевих бюджетів;

визначає основні параметри фіскальної політики держави;

відображає пріоритети соціально-економічного розвитку країни;

формує стратегію управління державним боргом.

Правові засади складання бюджетної декларації в Україні визначаються комплексом нормативно-правових актів різного рівня:

Бюджетним кодексом України, стаття 33 якого встановлює загальні вимоги до змісту та порядку подання бюджетної декларації;

підзаконними нормативно-правовими актами, в яких деталізуються процедури складання бюджетної декларації (постанови Кабінету Міністрів України, накази профільних міністерств).

Бюджетна декларація має чітко визначену структуру – складається з кількох основних розділів, кожен з яких містить специфічну інформацію про різні аспекти бюджетного планування та фіскальної політики держави:

перший розділ містить загальну характеристику економічної ситуації в країні, основні макроекономічні передумови для бюджетного планування, основні досягнення та проблеми у фіскальній сфері, оцінку впливу зовнішніх чинників на бюджетну систему України, аналіз виконання державного бюджету поточного року та оцінки ефективності бюджетних програм;

другий розділ присвячений середньостроковому макроекономічному прогнозу, який є основою для розрахунку всіх фіскальних показників (очікувані темпи економічного зростання, рівень інфляції, показники зовнішньої торгівлі, курс національної валюти та ін.

макроекономічні індикатори, ризики та невизначеності, які можуть вплинути на реалізацію базового сценарію розвитку економіки);

третій розділ містить детальний прогноз доходів державного бюджету за джерелами надходжень на плановий та два наступні бюджетні періоди;

четвертий розділ присвячений плануванню видатків державного бюджету за функціональною класифікацією (оборона, освіта, охорона здоров'я, соціальний захист та економічна діяльність), за кожною функцією визначаються пріоритетні напрями фінансування та очікувані результати від реалізації відповідних програм і заходів;

п'ятий розділ містить аналіз фінансування державного бюджету, включаючи прогнозні показники дефіциту бюджету та джерела його покриття, планування запозичень на внутрішньому та зовнішньому ринках капіталу, а також стратегію управління державним боргом.

Суб'єктами бюджетного планування, кожен з яких має чітко визначені законодавством повноваження та відповідальність, є:

Міністерство фінансів України, яке відіграє координуючу роль – здійснює загальне керівництво процесом складання бюджетної декларації, визначає стратегічні пріоритети бюджетної політики та основні параметри фіскального регулювання економіки, затверджує бюджетну декларацію та подає її до Верховної Ради України у встановлені строки (ст. 38 Бюджетного кодексу України), несе політичну відповідальність за зміст бюджетної декларації;

Міністерство економіки України відповідає за розроблення макроекономічного прогнозу, який є основою для розрахунку доходів державного бюджету (показники валового внутрішнього продукту, рівня інфляції, курсу національної валюти, обсягів зовнішньої торгівлі та ін. макроекономічних індикаторів), організовує систематичну перевірку всіх розрахунків та припущень, що використовуються при підготовці декларації;

Національний банк України, який надає прогнози щодо монетарної політики та її впливу на бюджетні показники, координує з Міністерством фінансів питання управління державним боргом та валютного регулювання;

головні розпорядники бюджетних коштів, до яких належать міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, що мають право розподіляти бюджетні асигнування між нижчими розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, які подають до Міністерства фінансів пропозиції щодо обсягів видатків за відповідними функціональними напрямками.

Подання бюджетної декларації до Верховної Ради України є завершальним етапом її підготовки та початком законодавчого розгляду документа.

Кабінет Міністрів України щороку, не пізніше 1 червня року, що передує плановому, схвалює декларацію та подає до Верховної Ради України. Порушення цього строку може мати серйозні наслідки для всього бюджетного процесу (ст. 33 Бюджетного кодексу України).

Процедура подання бюджетної декларації до Верховної Ради України включає:

офіційне спрямування документа на розгляд Верховної Ради України;

офіційне спрямування супровідних матеріалів – детальні обґрунтування прогнозних показників, альтернативні сценарії розвитку економіки держави та аналіз фіскальних ризиків.

Розгляд бюджетної декларації у Верховній Раді здійснюється відповідно до встановленої законодавством процедури: Комітет з питань бюджету організовує детальний аналіз документа за участю представників Міністерства фінансів, інших органів виконавчої влади та незалежних експертів.

Парламентський розгляд включає також громадські слухання, які дозволяють залучити до обговорення представників громадянського суспільства, бізнес-спільноти та наукових кіл. Ці слухання сприяють підвищенню прозорості бюджетного процесу та врахуванню різних точок зору щодо пріоритетів бюджетної політики. Результати громадських слухань враховуються при підготовці рекомендацій комітету.

За результатами розгляду Верховна Рада України може взяти до відома бюджетну декларацію.

Державний бюджет України – це основний фінансовий план держави, що визначає обсяги та джерела формування державних доходів і напрями використання державних коштів на відповідний бюджетний період.

Основними законодавчими актами, що регулюють процес складання проєкту Державного бюджету України, є:

Конституція України;

Бюджетний кодекс України;

Закони України «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади»;

щорічні закони про Державний бюджет України;

численні підзаконні нормативно-правові акти.

Складання проєкту державного бюджету здійснюється відповідно до:

бюджетної декларації;

основних напрямів бюджетної політики;

основних напрямів податкової політики на відповідний бюджетний період;

показників прогнозу економічного і соціального розвитку України на відповідний бюджетний період та плановий період (ст. 38 Бюджетного кодексу України).

Процес складання проєкту Державного бюджету складається з таких етапів (рис. 11.3):

перший етап: підготовки та затвердження бюджетної декларації на наступний бюджетний період та два наступні за плановим бюджетні періоди (подається Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради), складання прогнозу економічного і соціального розвитку України (розробляється Міністерством економіки України за участю інших центральних органів виконавчої влади та подається до Кабінету Міністрів України);

другий етап: підготовка головними розпорядниками бюджетних коштів бюджетних запитів (головні розпорядники подають їх до Міністерства фінансів України до 1 червня року, що передує плановому). **Бюджетний запит містить** обґрунтування обсягів видатків, необхідних для виконання головним розпорядником покладених на нього функцій та завдань на відповідний бюджетний період.

третій етап: аналіз та узагальнення отриманих бюджетних запитів, їхнє зведення у єдиний документ, узгодження з головними розпорядниками бюджетних коштів спірних питань;

четвертий етап: підготовка Міністерством фінансів України проєкту державного бюджету за результатами Особлива увага приділяється забезпеченню збалансованості доходів і видатків Державного бюджету. У разі перевищення видатків над доходами визначаються джерела покриття дефіциту бюджету (ст. 14 Бюджетного кодексу України). При складанні проєкту Державного бюджету здійснюється координація з органами місцевого самоврядування щодо показників місцевих бюджетів;

п'ятий етап: підготовлений Міністерством фінансів України проєкт Державного бюджету подається на розгляд Кабінету Міністрів України, який до 15 вересня року, що передує плановому, подає проєкт до Верховної Ради України (ст. 37 Бюджетного кодексу України);

шостий етап: проєкт бюджету розглядається в установленому порядку, обговорюється та ухвалюється Верховною Радою України.

Інформація про бюджет підлягає оприлюдненню. Громадськість має право отримувати інформацію про бюджетний процес у встановленому законом порядку (ст. 28 Бюджетного кодексу України).

Рис. 11.3. Підготовка та розгляд проекту державного бюджету України

Міністерство фінансів України регулярно публікує інформацію про хід складання проекту Державного бюджету, проводить публічні обговорення основних напрямів бюджетної політики. Це сприяє підвищенню якості бюджетного планування та залученню громадськості до процесу формування бюджетної політики.

В умовах воєнного стану складання проекту бюджету має особливості. В умовах воєнного або надзвичайного стану бюджетний процес може здійснюватися з відхиленнями від встановленого порядку. Зокрема, можуть змінюватися строки подання документів, спрощуватися процедури узгодження, посилюватися таємність окремих показників бюджету, пов'язаних з обороною і безпекою держави. При цьому основні принципи бюджетного процесу зберігаються.

11.3. Розгляд і прийняття Державного бюджету України

До повноважень Верховної Ради України належать (ст. 85 Конституції України):
 ухвалення закону про Державний бюджет України;
 внесення змін до Державного бюджету України;
 контроль за виконанням Державного бюджету України;
 ухвалення звіту про виконання Державного бюджету України.

Розгляд проєкту закону про Державний бюджет України у Верховній Раді України здійснюється у три читання у такій послідовності (рис. 11.4):

перше читання проєкту закону про Державний бюджет України передбачає розгляд його концептуальних засад. Депутати обговорюють основні параметри бюджету (прогнозні макроекономічні показники, граничний розмір дефіциту державного бюджету, граничний обсяг державного боргу, основні напрями бюджетної політики);

друге читання характеризується детальним розглядом показників Державного бюджету за головними розпорядниками бюджетних коштів, бюджетними програмами та їх результативними показниками. На цій стадії можуть вноситися поправки до проєкту закону, які мають бути забезпечені відповідними джерелами фінансування або компенсаційними заходами;

третє читання є завершальною стадією розгляду проєкту закону про Державний бюджет України. На цій стадії проєкт закону, як правило, ухвалюється без внесення до нього змін (за винятком редакційних правок та уточнень).

Особливу роль у процесі розгляду проєкту закону про Державний бюджет України відіграють парламентські комітети, насамперед Комітет з питань бюджету, що є головним комітетом з питань розгляду проєкту закону. Саме на засіданнях цього комітету відбувається попередній розгляд проєкту, готуються висновки та пропозиції для розгляду на пленарних засіданнях Верховної Ради України.

Інші профільні комітети Верховної Ради України також беруть участь у розгляді відповідних розділів Державного бюджету в межах своєї компетенції.

Проєкт закону про Державний бюджет України підлягає обов'язковому оприлюдненню на офіційному веб-сайті Верховної Ради України та веб-сайті Міністерства фінансів України. Громадські організації, експерти та інші зацікавлені особи мають можливість ознайомитися з проєктом бюджету та надати свої пропозиції та зауваження.

Верховна Рада України має ухвалити закон про Державний бюджет України до 1 грудня року, що передує плановому бюджетному періоду (ст. 159 Закону України "Про регламент Верховної Ради України"). Державний бюджет України затверджується щорічно на період з 1 січня по 31 грудня.

Якщо закон про Державний бюджет України не буде ухвалений до початку бюджетного періоду, застосовується режим тимчасового управління бюджетом, передбачений ст. 121 Бюджетного кодексу України. Цей режим дозволяє здійснювати видатки Державного бюджету щомісячно в обсязі не більше однієї дванадцятої частини видатків відповідної бюджетної програми попереднього бюджетного періоду.

Президент України підписує ухвалений Верховною Радою України закон про Державний бюджет України протягом п'ятнадцяти днів після його отримання. У разі незгоди з прийнятим законом Президент може застосувати право вето і повернути закон зі своїми вмотивованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду.

Протягом бюджетного періоду може виникнути **необхідність внесення змін до закону про Державний бюджет України**. Зміни до Державного бюджету можуть стосуватися як доходної, так і видаткової частин бюджету.

Ініціювати внесення змін до Державного бюджету можуть Президент України, народні депутати України (у кількості не менш, як одна п'ята від конституційного складу Верховної Ради України) та Кабінет Міністрів України. Найчастіше такі зміни ініціює Кабінет Міністрів України у зв'язку зі зміною економічної ситуації або виникненням непередбачених обставин.

Схема процесу розгляду та прийняття проекту державного бюджету України

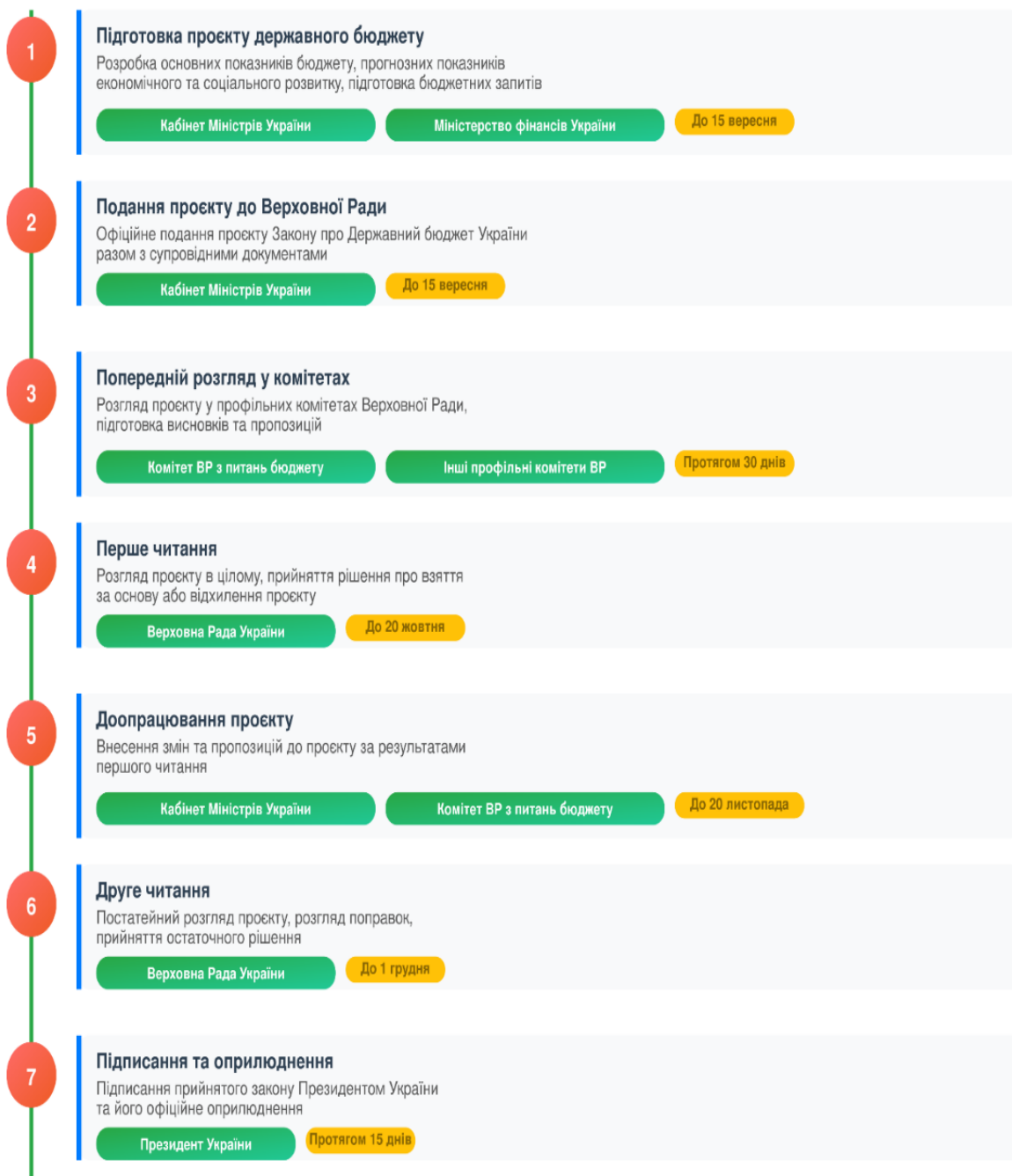

Рис. 11.4. Процес розгляду та ухвалення проекту Державного бюджету України

Процедуру внесення змін до бюджету регулює ст. 52 Бюджетного кодексу України. Ця процедура аналогічна процедурі розгляду основного закону про бюджет, але може бути скорочена з урахуванням термінових потреб. Зміни розглядаються Верховною Радою України у трьох читаннях, якщо інше не передбачено законом.

11.4. Виконання Державного бюджету України

Виконання Державного бюджету України є одним із найважливіших етапів бюджетного процесу.

Цей процес регулюється комплексом нормативно-правових актів, основними з яких є:

Конституція України;

Бюджетний кодекс України;

Закон України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік;

численні підзаконні акти.

Обов'язок забезпечувати виконання Державного бюджету України та подавати Верховній Раді України звіт про його виконання покладено на Кабінет Міністрів України (ст. 116 Конституції України).

Суб'єктами виконання державного бюджету є:

Кабінет Міністрів України як головний орган в цілому;

Міністерство фінансів України, що відповідає за організацію виконання Державного бюджету України, контролює його виконання, веде облік доходів і видатків Державного бюджету;

Державна казначейська служба України, яка здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів на основі ведення єдиного казначейського рахунку, забезпечує цільове спрямування та ефективне використання коштів Державного бюджету;

розпорядники бюджетних коштів (органи державної влади, державні фонди, бюджетні установи), які отримують бюджетні асигнування і несуть відповідальність за їх цільове та ефективне використання. Головними розпорядниками коштів Державного бюджету є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд, Вищий антикорупційний суд, суди, Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Рахункова палата, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади (ст. 22 Бюджетного кодексу України).

Касове виконання Державного бюджету здійснюється з єдиного казначейського рахунку через систему органів Державної казначейської служби України (ст. 45 Бюджетного кодексу України).

Всі операції з коштами Державного бюджету здійснюються винятково через рахунки, відкриті в органах Державної казначейської служби України.

Державна казначейська служба України здійснює казначейське обслуговування розпорядників та одержувачів коштів Державного бюджету, що включає:

відкриття рахунків у системі казначейського обслуговування;

реєстрацію розпорядчих документів;

попередній контроль операцій з бюджетними коштами;

здійснення платежів відповідно до зареєстрованих розпорядчих документів;

ведення обліку операцій з бюджетними коштами;

складання та надання звітності про рух коштів.

Для підвищення ефективності касового виконання бюджету функціонує електронна система казначейських платежів.

Основну частку доходів Державного бюджету складають податкові надходження – загальнодержавні податки та збори відповідно до Податкового кодексу України. Збирання податків здійснюють органи Державної податкової служби України, які перераховують зібрані кошти до Державного бюджету у встановленому порядку (рис. 11.5).

Рис. 11.5. Доходи державного бюджету

До Державного бюджету можуть надходити офіційні трансферти від інших рівнів бюджетної системи, міжнародних організацій, іноземних держав у вигляді грантів, технічної допомоги тощо.

Видатки державного бюджету плануються та здійснюються у межах бюджетних програм (ст. 20 Бюджетного кодексу України).

Бюджетна програма – це сукупність заходів, спрямованих на досягнення спільної мети, завдань та очікуваних результатів, що характеризується показниками результативності та забезпечується коштами державного бюджету.

Кожна бюджетна програма має свій паспорт, що містить:
 інформацію про мету програми;
 завдання та результативні показники програми;
 обсяги фінансування програми тощо.

Паспорти бюджетних програм затверджуються головними розпорядниками бюджетних коштів.

Здійснення видатків Державного бюджету відбувається у декілька етапів:

взяття бюджетних зобов'язань – здійснення розпорядником бюджетних коштів дій, спрямованих на виконання функцій і завдань держави, що призводять до витрат коштів державного бюджету у поточному та/або майбутніх бюджетних періодах;

підтвердження бюджетних зобов'язань – встановлення відповідності взятого бюджетного зобов'язання паспорту бюджетної програми, а також наявності бюджетних асигнувань для його виконання;

виконання бюджетного зобов'язання – здійснення платежу для погашення підтвердженого бюджетного зобов'язання, що призводить до витрат коштів державного бюджету.

Бюджетне зобов'язання – це зобов'язання, яке бере на себе установа, розміщуючи замовлення, укладаючи договори або здійснюючи інші операції, що передбачають майбутні платежі, відповідно до бюджетного асигнування та в межах визначених законодавством лімітів. Іншими словами, це рішення про витрачання бюджетних коштів, яке тягне за собою необхідність здійснення платежів у майбутньому.

Бюджетне зобов'язання:

виникає, коли установа приймає на себе зобов'язання здійснити витрати з бюджету. Це може бути пов'язано з укладанням договорів на постачання товарів, надання послуг, виконання робіт, або будь-якими іншими операціями, що вимагають оплати з бюджету;

має бути здійснене в межах бюджетних асигнувань, тобто в межах тих сум, які виділені установі на відповідні цілі, і з дотриманням встановлених бюджетним законодавством обмежень;

підлягає реєстрації в органах Державної казначейської служби України, що підтверджує законність витрат та забезпечує контроль за використанням бюджетних коштів;

може бути як фінансовим, так і юридичним. Фінансове зобов'язання стосується зобов'язання сплатити кошти за певною операцією, а юридичне зобов'язання – це сам факт укладання договору чи здійснення іншої операції, що тягне за собою виникнення фінансового зобов'язання;

має бути здійснене протягом бюджетного періоду. Якщо зобов'язання не було виконано вчасно, воно може перетворитися на бюджетну кредиторську заборгованість.

Здійснення видатків Державного бюджету тісно пов'язане із системою публічних закупівель, що регулюється Законом України «Про публічні закупівлі». Розпорядники бюджетних коштів зобов'язані здійснювати закупівлі товарів, робіт і послуг за кошти Державного бюджету винятково через процедури, передбачені цим законом.

Публічні закупівлі здійснюються через електронну систему закупівель «Prozorro», що забезпечує прозорість, конкурентність та ефективність використання бюджетних коштів.

У період воєнного стану в Україні діють особливі процедури публічних закупівель, передбачені відповідними нормативно-правовими актами, що дозволяють оперативно забезпечувати потреби оборони та безпеки держави.

Контроль за виконанням Державного бюджету здійснюється на різних рівнях та різними органами:

державний внутрішній фінансовий контроль – здійснюється підрозділами внутрішнього аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах;

державний зовнішній фінансовий контроль – здійснюється Рахунковою палатою (контролює надходження коштів до державного бюджету та їх використання, проводить фінансовий аудит, аудит ефективності та аудит відповідності) та Державною аудиторською службою України (ДАСУ);

контроль органів Державної казначейської служби України – здійснюється в процесі казначейського обслуговування.

Органи державного фінансового контролю мають право проводити ревізії та перевірки використання бюджетних коштів, вимагати усунення виявлених порушень, накладати адміністративні стягнення за порушення бюджетного законодавства.

Порушення бюджетного законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, кримінальну відповідальність.

11.5. Особливості бюджетного процесу в органах місцевого самоврядування

Повноваження органів місцевого самоврядування у бюджетній сфері, їх права та обов'язки щодо формування, затвердження та виконання місцевих бюджетів регламентують:

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР;

Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 № 586-XIV;

Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» 05.02.2015 № 157-VIII;

накази Міністерства фінансів України;

інші нормативно-правові акти.

Бюджетний процес в органах місцевого самоврядування характеризується широким колом учасників, кожен з яких має специфічні функції та повноваження:

сільські, селищні, міські ради як представницькі органи місцевого самоврядування, що мають виняткове право розглядати, затверджувати місцеві бюджети, здійснювати контроль за їх виконанням, вносити вносять зміни до бюджету протягом бюджетного періоду, заслуховувати звіти про виконання бюджету;

виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад, що виступають головними розпорядниками коштів місцевих бюджетів – забезпечують складання проєктів місцевих бюджетів, подання їх на розгляд відповідних рад, організують виконання затверджених бюджетів, звітують про їх виконання;

сільські, селищні, міські голови як посадові особи місцевого самоврядування, що координують діяльність органів місцевого самоврядування у бюджетному процесі, підписують рішення про місцевий бюджет, несуть персональну відповідальність за його виконання;

районні та обласні ради, які розглядають і затверджують районні та обласні бюджети відповідно, контролюють цільове та ефективне використання коштів цих бюджетів;

фінансові органи місцевого самоврядування, які виконують функції організаційно-методичного забезпечення складання проєктів місцевих бюджетів, ведення обліку виконання бюджетів, складання звітності про виконання бюджетів;

розпорядники бюджетних коштів на місцевому рівні, якими є органи місцевого самоврядування, установи та організації, які отримують бюджетні асигнування для виконання своїх функцій і завдань;

головні контролери та контролери бюджетних коштів, які здійснюють попередній та поточний контроль за використанням бюджетних коштів відповідно до їх цільового призначення.

Бюджетний процес в органах місцевого самоврядування складається з декількох послідовних етапів, кожен з яких має свої специфічні особливості та строки виконання (рис. 11.6).

Складання проєкту місцевого бюджету починається з розробки основних напрямів бюджетної політики на відповідній території, визначення прогнозних показників економічного і соціального розвитку територіальної громади, аналізу виконання поточного бюджету, оцінювання доходного потенціалу території, визначення пріоритетних напрямів використання бюджетних коштів.

Особливістю складання проєктів місцевих бюджетів є необхідність врахування показників Державного бюджету України на відповідний рік, зокрема розмірів міжбюджетних трансфертів, нормативів розподілу загальнодержавних податків і зборів між державним та місцевими бюджетами.

Проєкт місцевого бюджету складається головним розпорядником бюджетних коштів – виконавчим комітетом відповідної ради за участю фінансового органу. При складанні проєкту бюджету обов'язково враховуються пропозиції розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня, громадських організацій, результати громадських слухань щодо формування бюджету.

Рис. 11.6. Стадії бюджетного процесу в органах місцевого самоврядування

Проект місцевого бюджету повинен містити:

доходи бюджету з розподілом за джерелами та групами відповідно до бюджетної класифікації;

видатки бюджету з розподілом за бюджетними програмами відповідно до програмно-цільового методу планування бюджету;

інші показники, передбачені бюджетним законодавством.

Доходи місцевих бюджетів формуються відповідно до розподілу доходів між ланками бюджетної системи, встановленого Бюджетним кодексом України, за рахунок:

власних доходів місцевих бюджетів (місцеві податки (податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортний податок) та єдиний податок) і збори (збір за місця для паркування транспортних засобів, туристичний збір), адміністративні збори та платежі, доходи від операцій з капіталом, власні надходження бюджетних установ;

закріплених доходів – частини загальнодержавних податків і зборів, яка зараховується до місцевих бюджетів за встановленими нормативами:

а) 60 % податку на доходи фізичних осіб (для бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад);

б) 25 % екологічного податку;

в) 100 % державного мита за місцем вчинення дій;

г) 50 % плати за надання адміністративних послуг тощо;

офіційних міжбюджетних трансфертів.

Система міжбюджетних трансфертів в Україні включає:

базову дотацію, призначенням якої є рівномірний розподіл державних коштів між місцевими бюджетами, щоб уникнути надмірних розбіжностей у фінансуванні соціальних послуг, інфраструктури та інших важливих потреб (горизонтальне вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів). Її особливістю є **безумовний характер**, тобто

місцеві органи влади можуть використовувати ці кошти на власний розсуд у межах своїх повноважень;

реверсну дотацію – кошти, що вилучаються з місцевих бюджетів територій з високим рівнем податкоспроможності для забезпечення справедливого розподілу фінансових ресурсів у бюджетній системі;

субвенції, що надаються місцевим бюджетам для фінансування делегованих повноважень або реалізації спільних проєктів (освітня, медична субвенції, субвенція на фінансування заходів соціально-економічного розвитку окремих територій). Субвенції мають чітке цільове призначення – є цільовими трансфертами, що надаються для виконання делегованих державою повноважень або реалізації спільних проєктів.

Формування доходів місцевих бюджетів в Україні суттєво залежить від міжбюджетних трансфертів через недостатність власної дохідної бази більшості територіальних громад з одночасною необхідністю забезпечення фінансування делегованих повноважень.

Видатки місцевих бюджетів спрямовуються на фінансування власних повноважень органів місцевого самоврядування та виконання делегованих державою повноважень.

Основні напрями використання коштів місцевих бюджетів:

фінансування утримання закладів дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти;

фінансування утримання комунальних закладів охорони здоров'я, реалізація місцевих програм охорони здоров'я, придбання медичного обладнання та лікарських засобів;

надання соціальної підтримки окремим категоріям громадян, виплату житлових субсидій, утримання закладів соціального захисту;

фінансування житлово-комунального господарства в частині утримання комунальних підприємств, благоустрою населених пунктів, капітального ремонту житлового фонду, розвитку інженерної інфраструктури;

фінансування утримання закладів культури, спортивних споруд, проведення культурно-мистецьких та спортивних заходів.

Розгляд проєкту місцевого бюджету здійснюється відповідною радою в порядку, визначеному регламентом її роботи. Особливістю цього етапу є обов'язкове проведення громадських слухань щодо проєкту бюджету, що забезпечує участь громадськості в бюджетному процесі.

Відповідна місцева рада розглядає проєкт бюджету в декількох читаннях:

у першому читанні розглядаються загальні показники доходів і видатків бюджету, основні напрями бюджетної політики;

у другому читанні детально аналізуються бюджетні програми, розподіл коштів за галузями та напрямками використання;

у третьому читанні місцевий бюджет затверджується шляхом прийняття відповідною радою рішення про місцевий бюджет.

Строки розгляду та затвердження місцевих бюджетів визначено Бюджетним кодексом України: вони мають бути затверджені до 25 грудня року, що передує плановому.

Особливістю виконання місцевого бюджету є безпосередня близькість органів виконавчої влади до споживачів бюджетних послуг, що дозволяє оперативно реагувати на зміни в їх потребах.

Казначейське обслуговування місцевих бюджетів здійснюється органами Державної казначейської служби України, що забезпечує централізований облік операцій з бюджетними коштами та контроль за їх цільовим використанням.

Завершальним етапом бюджетного процесу в органах місцевого самоврядування є підготовка та розгляд звіту про виконання місцевого бюджету:

головний розпорядник бюджетних коштів готує квартальні та річний звіти про виконання місцевого бюджету. Річний звіт подається на розгляд відповідної ради разом з висновками про результати аналізу річного звіту та пропозиціями щодо усунення виявлених недоліків;

відповідна місцева рада розглядає звіт про виконання бюджету за минулий рік та ухвалює рішення щодо його затвердження. Обов'язковим є оприлюднення звіту про виконання бюджету для забезпечення прозорості та відкритості бюджетного процесу.

Бюджетний контроль в органах місцевого самоврядування спрямований на забезпечення дотримання бюджетного законодавства, ефективного та цільового використання бюджетних коштів, своєчасного та повного виконання дохідної частини бюджету.

Особливістю бюджетного контролю на місцевому рівні є широка участь громадськості. Громадський контроль забезпечує прозорість бюджетного процесу, підвищує відповідальність органів місцевого самоврядування перед територіальною громадою.

11.6. Бухгалтерський облік і звітність про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів

Бухгалтерський облік і звітність про виконання державного бюджету та місцевих бюджетів регулюються комплексом нормативно-правових актів, що забезпечують прозорість, достовірність та своєчасність інформації про використання бюджетних коштів.

Правове регулювання бухгалтерського обліку та звітності про виконання Державного бюджету та місцевих бюджетів здійснюється на підставі ієрархічної системи нормативно-правових актів, основними складовими якої є:

Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI, в якому визначено правові засади бюджетної системи України, регламентовано бюджетний процес, встановлено основи бюджетного планування та виконання бюджетів;

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV, яким встановлено єдині правові та методологічні засади організації і ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні. Цей закон поширюється на всі юридичні особи, створені відповідно до законодавства України, включаючи бюджетні установи;

Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі, затверджені наказами Міністерства фінансів України, які конкретизують правила ведення обліку в бюджетних установах. Серед них особливе значення мають НП(С)БОДС 101 «Подання фінансової звітності», НП(С)БОДС 121 «Основні засоби», НП(С)БОДС 123 «Запаси», НП(С)БОДС 124 «Доходи»;

План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 31.12.2013 № 1203, що визначає єдині методологічні засади ведення бухгалтерського обліку операцій з активами, зобов'язаннями, доходами і витратами суб'єктів державного сектору шляхом застосування плану рахунків та відповідних субрахунків.

Система бухгалтерського обліку в бюджетній сфері України базується на принципах: єдності методологічних засад; повноти відображення операцій; безперервності обліку; превентивності контролю; достовірності та своєчасності інформації.

Ці принципи закріплені в основних законодавчих актах, зокрема в Бюджетному кодексі України, Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та відповідних стандартах бухгалтерського обліку в державному секторі.

Бухгалтерський облік виконання Державного бюджету організується та ведеться відповідно до вимог чинного законодавства з урахуванням специфіки бюджетного процесу.

Всі операції з бюджетними коштами здійснюються через рахунки, відкриті в органах Державної казначейської служби України.

Казначейські органи ведуть облік операцій з бюджетними коштами від імені розпорядників та одержувачів бюджетних коштів.

Бухгалтерський облік в органах Державної казначейської служби ведеться за принципом подвійного запису з використанням спеціального плану рахунків. Кожна операція відображається одночасно на кількох рівнях:

касовому (фактичне надходження та використання коштів), тобто видатки здійснюються тільки після фактичного надходження доходів до бюджету);

зобов'язальному (виникнення зобов'язань перед бюджетом та зобов'язань бюджету);

програмно-цільовому (відповідно до бюджетних програм та їх результативних показників).

Казначейські органи щоденно складають звіти про касове виконання бюджету, які включають інформацію про:

надходження доходів;

здійснення видатків;

залишки коштів на казначейських рахунках.

Ці звіти є основою для складання зведеної звітності про виконання бюджету та прийняття управлінських рішень щодо бюджетної політики.

Особливої уваги потребує облік тимчасових касових розривів, які можуть виникати внаслідок нерівномірності надходження доходів та необхідності своєчасного фінансування видатків. **Для покриття таких розривів можуть залучатися кошти з єдиного казначейського рахунку або здійснюватися внутрішні запозичення.**

Бухгалтерський облік виконання місцевих бюджетів (обласні бюджети, бюджети міст обласного значення, районні, міські бюджети, бюджети територіальних громад сіл, селищ) здійснюється за тими ж принципами, що і Державного бюджету, але має певні особливості, пов'язані з децентралізацією влади та специфікою місцевого самоврядування.

Органи місцевого самоврядування мають право самостійно розпоряджатися коштами місцевих бюджетів відповідно до затверджених бюджетів та в межах повноважень, визначених Конституцією та законами України. Виконання місцевих бюджетів також здійснюється через казначейську систему, що забезпечує єдність методологічних підходів до обліку та контролю.

Особливе значення має **облік міжбюджетних трансфертів**. Базова дотація, субвенції, додаткові дотації повинні відображатися в обліку з дотриманням принципу цільового використання та відповідності встановленим нормативам і стандартам надання послуг.

Облік операцій з резервними фондами, які мають право створювати місцеві бюджети (фінансування непередбачених видатків, пов'язаних з ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій та з іншими невідкладними потребами) ведеться окремо з обов'язковим забезпеченням прозорості їх використання.

Облік податкових надходжень до бюджетів всіх рівнів ведеться з урахуванням **принципу нарахування**, за яким доходи визнаються в момент виникнення права на їх отримання, незалежно від дати фактичного надходження коштів.

Особливої уваги потребує облік:

податку на додану вартість (ПДВ);

податку на прибуток підприємств;

податку на доходи фізичних осіб (ПДФО);

єдиного соціального внеску (ЄСВ).

Облік неподаткових доходів бюджетів (доходи від власності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності, штрафи та фінансові санкції, інші неподаткові надходження) має свої специфічні особливості, пов'язані з необхідністю документального підтвердження права на їх отримання та контролю за повнотою надходження.

Особливістю **обліку доходів від операцій з капіталом** (надходження від продажу основного капіталу, доходи від реалізації державних запасів товарів та інші доходи від операцій з капіталом) є необхідність відображення операцій як у складі доходів бюджету, так і в складі видатків (у випадку придбання активів).

Облік поточних видатків ведеться з дотриманням **принципу цільового та ефективного використання бюджетних коштів.**

Видатки бюджету класифікуються за:

функціональною класифікацією, яка відображає спрямованість бюджетних коштів на виконання основних функцій держави;

економічною класифікацією, яка показує, на які саме потреби спрямовуються кошти (поточні видатки, капітальні видатки, надання кредитів);

програмною класифікацією, яка пов'язує видатки з конкретними бюджетними програмами та їх очікуваними результатами.

Державна казначейська служба України щомісяця складає звіт про виконання Державного бюджету, який подається до Міністерства фінансів України та оприлюднюється на офіційних веб-сайтах.

Місячна звітність про виконання Державного бюджету включає інформацію про:

надходження доходів до Державного бюджету у розрізі джерел надходжень;

здійснення видатків у розрізі головних розпорядників бюджетних коштів та функціональної класифікації;

фінансування дефіциту Державного бюджету.

Звітність складається наростаючим підсумком з початку бюджетного року.

Річна звітність про виконання Державного бюджету є найбільш повною та включає всю інформацію про доходи, видатки, фінансування, боргові операції, міжбюджетні трансферти за весь бюджетний рік. Річний звіт подається Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України для розгляду та затвердження.

Звітність про виконання місцевих бюджетів складається органами місцевого самоврядування за підтримки відповідних органів державної казначейської служби. Періодичність та форми звітності відповідають вимогам, встановленим для державного бюджету, з урахуванням специфіки місцевих бюджетів.

Річні звіти про виконання місцевих бюджетів розглядаються та затверджуються відповідними місцевими радами. Зведена інформація про виконання всіх місцевих бюджетів включається до загальнодержавної звітності та використовується для аналізу стану місцевих фінансів і розробки пропозицій щодо вдосконалення міжбюджетних відносин.

Контроль за достовірністю бухгалтерського обліку та звітності про виконання бюджетів здійснюється органами державного фінансового контролю:

Рахунковою палатою;

Державною аудиторською службою України;

Державною казначейською службою України;

внутрішнім аудитом у бюджетних установах.

Висновки та узагальнення

Бюджетний процес є складним та багатограним явищем, яке відіграє ключову роль у функціонуванні державної фінансової системи. Сучасне розуміння бюджетного процесу виходить за межі технічної процедури складання та виконання бюджету і охоплює широкий спектр економічних, правових, політичних та соціальних відносин.

Сутність бюджетного процесу полягає у забезпеченні ефективного планування, розподілу та використання публічних фінансових ресурсів для задоволення суспільних потреб та досягнення стратегічних цілей розвитку. Значення бюджетного процесу проявляється в його функціях як інструменту макроекономічного регулювання, механізму реалізації соціальної політики та засобу забезпечення політичної стабільності.

Ефективність бюджетного процесу забезпечується дотриманням системи принципів, які включають єдність, повноту, реальність, самостійність, збалансованість та прозорість. Ці принципи є основою для організації всіх стадій бюджетного процесу та діяльності його учасників.

Стадії бюджетного процесу утворюють логічну послідовність дій, спрямованих на досягнення цілей бюджетної політики. Кожна стадія має свою специфіку та вимагає

відповідної організації роботи учасників процесу. Важливою умовою ефективності є забезпечення координації між стадіями та узгодженості дій всіх учасників.

Нормативно-правове регулювання бюджетного процесу повинно забезпечувати стабільність правових норм, їх відповідність сучасним вимогам та міжнародним стандартам. Особливе значення має адаптація національного законодавства до європейських принципів бюджетного управління.

Складання проекту Державного бюджету України є відповідальною процедурою, що потребує координації діяльності численних органів державної влади та дотримання вимог чинного законодавства. Основними етапами цього процесу є підготовка бюджетної декларації, складання прогнозу розвитку економіки держави, підготовка бюджетних запитів, їх аналіз та зведення у проект Державного бюджету. Ключову роль у процесі відіграє Міністерство фінансів України, яке забезпечує методологічне керівництво та координацію дій всіх учасників процесу. Важливими принципами складання проекту бюджету є забезпечення його збалансованості, обґрунтованості, ефективності та прозорості.

Процес виконання Державного бюджету України є складною системою взаємопов'язаних процедур, що забезпечують реалізацію державної фінансової політики. Ефективність цього процесу залежить від якості нормативно-правового регулювання, організації діяльності відповідних органів, налаштування системи контролю та забезпечення прозорості. Сучасна система виконання Державного бюджету України базується на принципах казначейського обслуговування, програмно-цільового методу планування та виконання видатків, електронного документообігу та прозорості. Ключова роль у цьому процесі належить Державній казначейській службі України, яка забезпечує касове виконання бюджету через систему єдиного казначейського рахунку.

Бюджетний процес в органах місцевого самоврядування України поєднує елементи планування, виконання та контролю за використанням фінансових ресурсів територіальних громад. Його особливості зумовлені специфікою місцевого самоврядування, децентралізацією влади, близькістю до потреб громадян. Подальший розвиток бюджетного процесу має бути спрямований на підвищення фінансової автономії місцевого самоврядування, удосконалення системи міжбюджетних відносин, впровадження сучасних технологій управління публічними фінансами.

Бухгалтерський облік та звітність про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів функціонує на основі сучасного законодавства та міжнародних стандартів. Ефективність цієї системи забезпечується комплексним підходом до організації обліку, контролю та звітності на всіх рівнях бюджетної системи. Подальший розвиток системи бухгалтерського обліку в бюджетній сфері пов'язаний з імплементацією міжнародних стандартів бухгалтерського обліку для державного сектору, підвищенням якості фінансового менеджменту, розширенням використання програмно-цільового методу планування та виконання бюджету.

Контрольні запитання

1. В чому полягає сутність та призначення бюджету держави?
2. Які функції виконує Державний бюджет?
3. Які нормативно-правові акти становлять систему бюджетного законодавства в Україні?
4. В чому полягає сутність бюджетного процесу?
5. Які основні принципи бюджетного процесу?
6. Дайте визначення поняттю «бюджетний цикл»
7. Якими є стадії бюджетного процесу?
8. Хто є основними учасниками бюджетного процесу?
9. Визначте основні завдання, що стоять перед учасниками бюджетного процесу
10. Що таке бюджетний запит? Хто його формує та затверджує?
11. Що таке «бюджетна декларація»?
12. Хто є розпорядниками бюджетних коштів?
13. Охарактеризуйте процедуру розгляду та затвердження Державного бюджету України.

14. Що належить до міжбюджетних трансфертів?

15. В чому полягає зв'язок між Державним бюджетом України та місцевими бюджетами?

Практичні завдання

1. У зв'язку з непередбаченими обставинами Закон України «Про Державний бюджет України» на поточний рік набрав чинності 10 січня. Весь цей період Кабінет Міністрів України здійснював витрати на основі проєкту цього закону.

Запитання

На яких умовах та чим повинен був керуватись Кабінет Міністрів України при здійсненні витрат Державного бюджету згідно з проєктом закону?

2. Під час розгляду проєкту закону про Державний бюджет України на засіданні Кабінету Міністрів України міністр фінансів запропонував включити до законопроєкту норму про можливість надання кредитів НБУ для фінансування поточного дефіциту на стадії виконання Державного бюджету.

Запитання

Чи може Закон про Державний бюджет України містити таку норму?

Які джерела фінансування дефіциту бюджетів передбачені чинним законодавством?

3. На сесії Полтавської міської ради ухвалено рішення про виділення з міського бюджету 500 тис. грн та спрямування цих коштів на фінансування заходів щодо забезпечення незалежного судочинства місцевими судами.

Запитання

Чи є підстави вважати таке рішення правомірним?

4. На підставі Закону України «Про Державний бюджет на поточний рік» визначте, за рахунок яких джерел покривається дефіцит бюджету в поточному році та в яких сумах.

5. До кожного терміну доберіть єдиний правильний варіант визначення.

Терміни: 1. Бюджет. 2. Бюджетне планування. 3. Бюджетне регулювання. 4. Бюджетна система. 5. Зведений бюджет. 6. Секвестр бюджету.

Визначення:

а) Послідовність заходів і дій зі складання, розгляду і затвердження проєкту бюджету, яка визначається Бюджетним кодексом;

б) перерозподіл фінансових ресурсів між бюджетами різних рівнів;

в) сукупність усіх бюджетів, що формуються і діють на території певної країни згідно з її бюджетним устроєм;

г) сукупність економічних відносин щодо формування, розподілу та використання централізованого фонду грошових коштів держави;

д) запровадження пропорційного зменшення бюджетних видатків, що затверджені, щомісячно за всіма статтями бюджету, крім статей, що потребують захисту, до кінця бюджетного року;

е) сукупність показників усіх бюджетів, що використовуються для аналізу і прогнозування економічного та соціального розвитку держави.

6. Проаналізуйте особливості бюджетного процесу поточного року. Визначте дотримання термінів проходження стадій бюджетного процесу.

7. Дослідіть дати затвердження Закону України «Про Державний бюджет» за останні десять років. Проаналізуйте їх відповідність термінам бюджетного процесу.

Глосарій

Бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади та органами місцевого самоврядування упродовж бюджетного періоду.

Бюджети місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (зокрема районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад.

Бюджети об'єднаних територіальних громад – бюджети об'єднаних територіальних громад, створених згідно із законом та перспективним планом формування територій громад,

а також бюджети об'єднаних територіальних громад, визнаних Кабінетом Міністрів України спроможними в порядку, встановленому законом.

Бюджетна класифікація – групування доходів і видатків бюджету за однорідними ознаками з чіткою системою розміщення та присвоєння окремим підрозділам бюджету певних найменувань і порядкових номерів.

Бюджетна політика – сукупність цілеспрямованих заходів держави щодо формування бюджету, розподілу і використання бюджетних коштів, збалансування бюджету для впливу на соціально-економічний розвиток.

Бюджетна програма – систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети і завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Бюджетна система – сукупність державного та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетне асигнування – повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання і здійснення платежів, яке має кількісні, часові та цільові обмеження.

Бюджетне зобов'язання – здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому.

Бюджетне право – сукупність юридичних норм, на яких базується і діє бюджетна система держави, визначається компетенція органів державної влади й управління та органів місцевого самоврядування щодо складання, розгляду, затвердження і виконання бюджету, а також контролю за виконанням бюджету.

Бюджетне регулювання – надання коштів з державного бюджету України місцевим бюджетам для збалансування доходів і видатків усіх бюджетів.

Бюджетний запит – документ, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступні бюджетні періоди.

Бюджетний період – період, протягом якого бюджет є чинним.

Бюджетний процес – регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Бюджетне фінансування – система надання коштів підприємствам, установам і організаціям на виконання заходів, передбачених бюджетом.

Бюджетний цикл – період бюджетного процесу, який повністю охоплює діяльність, пов'язану зі складанням, розглядом, затвердженням і виконанням бюджету, а також з розглядом й ухваленням рішення щодо звіту про його виконання.

Бюджетні кошти (кошти бюджету) – надходження бюджету та витрати бюджету.

Бюджетні установи – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими.

Видатки бюджету – кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом.

Витрати бюджету – видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу, розміщення бюджетних коштів на депозитах і придбання цінних паперів.

Власні доходи місцевих бюджетів – доходи, які не враховуються під час визначення обсягів міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам.

Головні розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень.

Державна казначейська служба України – центральний орган виконавчої влади України, що реалізує державну політику в сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів.

Державний бюджет – головний централізований фонд фінансових ресурсів держави, який використовується для виконання покладених на неї функцій.

Дефіцит бюджету – перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів із бюджету та їх поверненням до бюджету).

Дотація – міжбюджетний трансферт у вигляді фіксованої суми коштів, що виділена з бюджету вищого рівня на безповоротній основі для збалансування бюджету нижчого рівня у випадках перевищення його видатків над доходами строком на один рік.

Дотація вирівнювання – міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує.

Доходи бюджету – податкові, неподаткові й інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України.

Доходи державного бюджету – частина централізованих фінансових ресурсів держави, які регулюються відповідними нормативними актами і необхідні для виконання її функцій.

Закон про Державний бюджет України – закон, яким затверджується Державний бюджет України, та містить положення щодо забезпечення його виконання протягом бюджетного періоду.

Казначейське обслуговування місцевих бюджетів – діяльність органів казначейства щодо здійснення віднесених до їх компетенції завдань і функцій у процесі виконання місцевих бюджетів.

Кредитування бюджету – операції з надання коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед бюджетом (надання кредитів з бюджету), та операції з повернення таких коштів до бюджету (повернення кредитів до бюджету).

Міжбюджетні відносини – відносини між державою і місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією та законами України.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно та безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Місцеві бюджети – фонди фінансових ресурсів, що мобілізуються й витрачаються на відповідній території.

Місцеві податки і збори – обов'язкові внески до місцевих бюджетів, які здійснюють платники в порядку та на умовах, визначених законами про оподаткування.

Неподаткові надходження – платежі неподаткового характеру у вигляді доходів від власності та підприємницької діяльності, а також адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності та ін.

Програмно-цільовий метод – метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів з оцінюванням ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу

Проект бюджету – проєкт плану формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади (органами місцевого самоврядування) упродовж бюджетного періоду, який є невід'ємною частиною проєкту Закону про Державний бюджет України (проєкту рішення про місцевий бюджет).

Профіцит бюджету – перевищення доходів над видатками (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та їх поверненням до бюджету).

Резервний фонд бюджету – кошти, призначені для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проєкту бюджету.

Рішення про місцевий бюджет – нормативно-правовий акт відповідної місцевої ради, виданий в установленому порядку, що затверджує місцевий бюджет і визначає повноваження, відповідно, місцевої державної адміністрації або виконавчого органу місцевого самоврядування здійснювати виконання місцевого бюджету протягом бюджетного періоду.

Розпис бюджету – документ, в якому встановлюється розподіл доходів, фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до бюджетної класифікації.

Розпорядник бюджетних коштів – бюджетна установа в особі її керівника, уповноважена на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань, довгострокових зобов'язань за енергосервісом та здійснення витрат бюджету.

Секвестр бюджету – пропорційне скорочення видатків з усіх статей бюджету (крім захищених) упродовж часу, що залишається до закінчення поточного бюджетного року.

Субвенції – міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який ухвалив рішення про надання субвенції.

Трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Учасники бюджетного процесу – органи та посадові особи, які наділені бюджетними повноваженнями.

Фінансування бюджету – надходження та витрати бюджету, пов'язані зі зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету.

Використана література

Актуальні проблеми фінансового права України : монографія / за ред. О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2022. 456 с.

Бюджетна система України : підручник / О.В. Шлапак, І.М. Лур'є, О.А. Кириленко та ін.; за ред. О.В. Шлапака. 3-ге вид., перероб. і доп. К. : ЦУЛ, 2021. 456 с.

Бюджетне право України : навч. посіб. / Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, Н.Ю. Пришва та ін.; за ред. Л.К. Воронової. 2-ге вид., оновл. Харків : Право, 2021. 368 с.

Бюджетне право України в умовах євроінтеграції : колективна монографія / О.А. Музика-Стефанчук, Є.О. Алісов, І.Є. Криницький та ін. К. : Юрінком Інтер, 2021. 384 с.

Державне фінансове право : навч. посіб. / І.Є. Криницький, С.Т. Кадькаленко. К. : ЦУЛ, 2020. 312 с.

Державні фінанси України : підручник / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник, В.В. Коваленко та ін.; за ред. А.А. Мазаракі. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. 608 с.

Правове забезпечення фінансової системи України : монографія / за заг. ред. Л.К. Воронової. Харків : Юрайт, 2020. 504 с.

Правове регулювання бюджетних відносин в Україні : навч. посіб. / О.А. Музика-Стефанчук, Є.О. Алісов. К. : Юрінком Інтер, 2021. 256 с.

Фінансове право : підручник / за заг. ред. О.О. Дмитрик. 3-є вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2023. 432 с.

Фінансове право України : підручник / за ред. П.С. Пацурківського. 4-те вид., перероб. і доп. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2022. 584 с.

Фінанси : підручник / С.В. Львовчкін, О.В. Опарін, В.М. Федосов та ін.; за ред. С.В. Львовчкіна. 6-те вид., оновл. К. : ЦУЛ, 2022. 728 с.

Бюджетний менеджмент : навч. посіб. / О.П. Кириленко, Б.С. Малиняк. 2-ге вид., перероб. і доп. Тернопіль : Економічна думка, 2021. 624 с.

Місцеві фінанси : підручник / О.П. Кириленко, Б.С. Малиняк, В.В. Письменний та ін.; за ред. О.П. Кириленко. Тернопіль : Економічна думка, 2020. 448 с.

Алісов Є. О. Правові засади бюджетної децентралізації в Україні. Публічне право. 2022. № 3. С. 145–153.

Бліхар М. М. Бюджетні правовідносини в системі фінансового права України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2021. № 4. С. 67–74.

Опарін В.М. Бюджетне планування в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. Фінанси України. 2023. № 4. С. 7–24.

Кадькаленко С. Т. Правова природа бюджетних зобов'язань. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 8. С. 345–348.

Мельник В. М. Середньострокове бюджетне планування: європейський досвід та українські реалії. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 11. С. 23–29.

Музика-Стефанчук О. А. Принципи бюджетного права: теоретико-правовий аналіз. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2023. № 99. С. 278–289.

Пацурківський П. С. Бюджетні повноваження органів місцевого самоврядування: правовий аспект. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 2. С. 45–52.

Рекомендована література

Бюджетна система України : підручник / О.В. Шлапак, І.М. Лур'є, О.А. Кириленко та ін.; за ред. О.В. Шлапака. 3-тє вид., перероб. і доп. К. : ЦУЛ, 2021. 456 с.

Бюджетне право України : навч. посіб. / Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, Н.Ю. Пришва та ін.; за ред. Л.К. Воронової. 2-ге вид., оновл. Харків : Право, 2021. 368 с.

Правове регулювання бюджетних відносин в Україні : навч. посіб. / О.А. Музика-Стефанчук, Є.О. Алісов. К. : Юрінком Інтер, 2021. 256 с.

Фінансове право : підручник / за заг. ред. О.О. Дмитрик. 3-є вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2023. 432 с.

Фінансове право України : підручник / за ред. П.С. Пацурківського. 4-те вид., перероб. і доп. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2022. 584 с.

Фінанси : підручник / С.В. Львовчкін, О.В. Опарін, В.М. Федосов та ін.; за ред. С.В. Львовчкіна. 6-те вид., оновл. К. : ЦУЛ, 2022. 728 с.

Бюджетний менеджмент : навч. посіб. / О.П. Кириленко, Б.С. Малиняк. 2-ге вид., перероб. і доп. Тернопіль : Економічна думка, 2021. 624 с.

Місцеві фінанси : підручник / О.П. Кириленко, Б.С. Малиняк, В.В. Письменний та ін.; за ред. О.П. Кириленко. Тернопіль : Економічна думка, 2020. 448 с.

Тема 12

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

- 12.1. Фінансовий контроль: зміст, призначення та принципи
- 12.2. Види, суб'єкти та методи фінансового контролю
- 12.3. Поняття, принципи та функції фінансово-правової відповідальності
- 12.4. Фінансове правопорушення
- 12.5. Юридична відповідальність за порушення фінансового законодавства

12.1. Фінансовий контроль: зміст, призначення та принципи

Одним з основних елементів у системі державного управління є фінансовий контроль, який є частиною загальнодержавного контролю. Адже фінансам як економічній категорії притаманна не лише розподільча, але й контрольна функція.

Призначенням фінансового контролю є:

сприяння успішній реалізації фінансової політики держави;
забезпечення процесу формування і ефективного використання фінансових ресурсів у всіх сферах і секторах національної економіки.

Фінансовий контроль повинен здійснюватися у встановленому правовими нормами порядку органами державної влади і місцевого самоврядування, в тому числі спеціальними контрольними органами при участі громадських організацій трудових колективів і громадян.

Сферою фінансового контролю є практично всі операції які здійснюються з використанням грошей, а в деяких випадках і без них (наприклад, бартерні операції). Прямий чи опосередкований взаємозв'язок між формуванням і використанням фінансових ресурсів, фондів грошових ресурсів із будь-якими видами діяльності чи бездіяльності виключити неможливо.

Фінансовий контроль – це регламентована правовими нормами діяльність державних, муніципальних та інших публічних органів з перевірки своєчасності й точності планування, обґрунтованості й повноти надходження коштів у відповідні бюджети та фонди, правильності та ефективності їх використання.

Фінансовий контроль здійснюється за такими напрямками:

бюджетний;
податковий;
банківський;
контроль державного кредиту;
страхування;
грошовий і валютний обіг.

У ході фінансового контролю суб'єкт управління фінансами здійснює перевірку того, як керований об'єкт (державний або місцевий орган, бюджетна організація, підприємство будь-якої організаційно-правової діяльності і форми власності) дотримується законодавства.

Усі контролюючі органи держави і аудитори перевіряють дотримання фінансової дисципліни.

Фінансова дисципліна – це обов'язкове дотримання встановлених правил і норм, що регулюють фінансову діяльність, платежі, розрахунки та управління грошовими потоками на державному, корпоративному або особистому рівнях. Вона передбачає відповідальне ставлення до грошей, вміння правильно планувати бюджет, контролювати витрати та дотримуватися встановлених правил фінансового господарювання.

У ході фінансового контролю перевіряється:

додержання встановленого правопорядку в процесі фінансової діяльності державними органами, підприємствами, установами, організаціями, громадянами;
економічне обґрунтування і ефективність дій, їх відповідність завданням держави на сучасному етапі.

Таким чином, **фінансовий контроль** – це контроль за законністю і доцільністю дій щодо утворення, розподілу і використання грошових фондів держави і суб'єктів місцевого самоврядування з метою ефективного соціально-економічного розвитку держави і окремих регіонів.

Правовою основою здійснення фінансового контролю є Конституція України, в якій визначені принципи, основні права і обов'язки державних органів в галузі контролю.

Фінансовий контроль здійснюється на основі таких принципів:

законність;
об'єктивність;
поєднання публічних та приватних інтересів;
розмежування контрольних повноважень між суб'єктами контролю;
повнота охоплення об'єкта контролю; тобто розповсюджуються на підприємства всіх форм власності – як на неналежно працюючі підприємства, так і ті, що мають позитивні результати в господарській діяльності;
достовірність інформації, на основі якої проводиться контроль;
безперервність та систематичність;
превентивність контрольних дій – задля запобігання відхилень від встановлених фінансово-правовими нормами приписів;
обґрунтованість;
плановість та строковість;
цілеспрямованість;
безпосередність;
гласність контрольних дій (за винятком окремих напрямків контролю).

Фінансовий контроль як особлива галузь контролю:

пов'язаний з використанням вартісних категорій;
має певну сферу використання;
має відповідну цільову спрямованість.

Об'єктом фінансового контролю є грошові, розподільчі процеси при формуванні і використанні фінансових ресурсів, в тому числі у формі фондів грошових ресурсів на всіх рівнях і ланках народного господарства.

Безпосереднім предметом перевірок виступають такі фінансові (вартісні) показники:
прибуток;
доходи;

податки;
 рентабельність;
 витрати;
 відрахування у різні фонди.

Ці показники мають синтетичний характер (тобто є узагальнювальними), тому контроль за їх досягненням, динамікою та відхиленнями від запланованих охоплює всі сторони виробничої, господарської та комерційної діяльності організацій і у першу чергу – бюджетних організацій.

Формально об'єктом фінансового контролю є фінансові показники господарювання, фактичним – весь процес виробничо-господарської діяльності суб'єкта господарювання незалежно від його власності.

Контролю підлягають не лише незадовільно працюючі підприємства і організації, але й ті, що мають задовільні результати діяльності.

Основні завдання фінансового контролю, у яких розкривається його зміст:

перевірка фінансових зобов'язань перед державою, організаціями і громадянами;
 перевірка формування і виконання бюджету (бюджетний контроль);
 перевірка правильності використання державними підприємствами, установами, організаціями державних грошових ресурсів (бюджетних і власних коштів, банківських позик, позабюджетних коштів), що є в їх розпорядженні;
 перевірка додержання правил здійснення фінансових операцій, розрахунків і зберігання грошових коштів державними установами і установами різних форм власності;
 перевірка фінансового стану бюджетних установ;
 усунення і попередження порушень фінансової дисципліни. У разі їх виявлення здійснюються у встановленому законом порядку заходи впливу до організацій, посадових осіб і громадян, забезпечується відшкодування збитків державі і організаціям, громадянам.

Фінансовий контроль тісно пов'язаний з відповідальністю підприємств, організацій, установ, а також державних і фінансових, у тому числі банківських структур за дотримання фінансової дисципліни.

Основним змістом відповідальності є чітке дотримання встановлених наказів і розпоряджень, порядку створення, розподілу і використання грошових фондів держави, державних підприємств і організацій. Відповідальність за порушення фінансової дисципліни може бути виражена як в адміністративних, так і економічних (матеріальних) засобах впливу на її порушника.

Посилення фінансової відповідальності, дієвості фінансового контролю вимагає, з одного боку, скорочення кількості санкцій, що застосовуються до порушників, а з іншого, підвищення їх результативності.

12.2. Види, суб'єкти й методи фінансового контролю

Вид контролю – це його складова, яка виражає зміст цілого і відрізняється від інших частин суб'єктами і об'єктами контролю, що, в свою чергу, визначає відмінності в методах здійснення контрольних дій.

Традиційно фінансовий контроль класифікують **за критеріями**:

часу проведення контролю;
 суб'єктів, що здійснюють фінансовий контроль;
 характеру контрольної діяльності;
 місця проведення контролю;
 джерел інформації;
 методики виконання контролю;
 цільової спрямованості контрольних дій.

Залежно від часу здійснення фінансовий контроль поділяють на:

попередній – передуює ухваленню управлінського рішення (проведення контрольних заходів передуює здійсненню операцій з фінансовими ресурсами; цей контроль спрямований

передусім на запобігання не законним і неефективним витратам, втратам фінансових ресурсів, а також на недопущення порушення законодавства в прийнятті управлінського рішення). Проводиться до виконання фінансових заходів (як правило, перевірка законності документів для одержання коштів), здійснюється розпорядником бюджетних коштів, головним бухгалтером при підписанні відомості на заробітну плату, коштів під звіт та інших грошових документів;

поточний – здійснюється на стадії виконання управлінського рішення (контрольні заходи проводяться безпосередньо під час здійснення операції з фінансовими ресурсами, що дає змогу виявляти й оперативну усувати порушення, мінімізуючи тим самим його наслідки). Проводиться в процесі одержання і видачі коштів за чеками або при зарахуванні на рахунки перерахованих чи переказаних сум, наприклад, за платежами у бюджет;

наступний – здійснюється після закінчення терміну виконання управлінського рішення (контрольні заходи проводяться по закінченню операцій з фінансовими ресурсами з метою встановлення рівня дотримання норм законодавства, а також виявлення прорахунків попереднього та поточного контролю). Проводиться після здійснення грошових операцій, реалізується шляхом ревізій і перевірок при розгляді й затвердженні звітів про виконання бюджету, перевірок правильності та ефективності використання коштів, списанні матеріальних цінностей і дозволяє виявити порушення законності й фінансової дисципліни, викрити недоліки та сформулювати заходи для їх усунення.

За елементами контролюючої системи «суб'єкт – контрольні дії – об'єкт» існують такі види фінансового контролю:

прямий (безпосередній) контроль, який виконують його ініціатори;

представницький (опосередкований) контроль, делегований повноважними ініціаторами іншим суб'єктам, які відіграють роль його виконавців;

ініціативний, який впливає з власної волі та розсуду його суб'єктів;

примусовий (обов'язковий), зумовлений зовнішніми обставинами, які спонукають суб'єктів до його здійснення.

Залежно від суб'єктів, що здійснюють фінансовий контроль, та характеру контрольної діяльності розрізняють такі його види:

державний фінансовий контроль, який здійснюють державні органи влади й управління. Головна його мета – забезпечити інтереси держави і суспільства щодо надходження доходів і витрачання державних коштів. Від його організації багато в чому залежать напрями економічного розвитку держави, рівень добробуту населення, масштаб тіньової економіки й економічних злочинів;

відомчий (контроль власника), який застосовується тільки до підвідомчих підприємств і організацій. Він здійснюється підрозділами внутрішнього аудиту та контролю в органах державної влади й охоплює діяльність підзвітних їм підприємств, установ і організацій.

муніципальний фінансовий контроль, що здійснюють контрольні комісії, які створюються представницькими органами місцевого самоврядування, щодо формування і використання фінансових ресурсів для задоволення соціально-економічних потреб окремих регіонів і територіальних громад;

незалежний (громадський, суспільний) фінансовий контроль, що здійснюють відносно незалежні від органів державної влади й місцевого самоврядування громадські організації (партії, рухи, профспілкові організації тощо) та спеціальні контролюючі інститути – незалежні аудитори, тимчасові контрольні групи, ревізійні комісії з метою захисту фінансових інтересів членів громадянського суспільства;

Залежно від джерел інформації й методики виконання контрольних дій фінансовий контроль поділяють на:

документальний, джерелами інформації для якого є первинні документи, бухгалтерська, статистична звітність, нормативи та інша документація;

фактичний, що ґрунтується на вивченні фактичних даних про об'єкт контролю за даними їх перевірки в натуральному вираженні, а тому не може бути всеохоплюючим з огляду на безперервний характер фінансово-господарських операцій.

Залежно від цільової спрямованості контрольних дій виділяють:

тактичний контроль, що вирішує поточні питання їхньої фінансової діяльності підприємства або організації;

стратегічний фінансовий контроль, що спрямовується на розв'язання стратегічних питань розвитку підприємства у майбутньому.

До органів, які мають право здійснювати перевірки та обстеження фінансової діяльності (тобто до **суб'єктів фінансового контролю**), належать:

Антимонопольний комітет України, на який покладено функцію проведення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції;

Державна служба експортного контролю України, яка провадить контроль з питань, які підлягають державному експортному контролю;

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, яка провадить контроль за випуском і обігом цінних паперів та їх похідних на території України, дотримання законодавства у цій сфері, дотримання емітентами порядку реєстрації випуску цінних паперів та інформації про випуск цінних паперів, умов продажу цінних паперів, передбачених такою інформацією;

Рахункова палата, яка перевіряє стан бюджетної дисципліни, витрати централізованих державних ресурсів, використання бюджетних коштів, виникнення і погашення внутрішнього та зовнішнього боргу, є доволі незалежною організацією – створюється Верховною Радою України і підзвітна лише їй;

Державна аудиторська служба України (ДАСУ), яка здійснює державний фінансовий контроль за використанням коштів затвердженого бюджету, грошових потоків (у тому числі місцевих органів влади) і цільових фондів в міністерствах, відомствах, державних комісіях, централізованих фондах коштів, бюджетних установах, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів;

Державна казначейська служба України, яка у сфері фінансового контролю здійснює контроль за цільовим використанням бюджетних коштів (забезпечує проведення платежів лише в межах взятих на облік зобов'язань), за операціями з коштами державного та місцевих бюджетів.

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади здійснює **комплексний фінансовий контроль** в процесі реалізації фінансової політики держави, реалізації загальнодержавних і міждержавних економічних програм створення і діяльності різних фондів.

Широкий спектр повсякденного, систематичного контролю покладається безпосередньо на *Міністерство фінансів України*, яке контролює виконання державного бюджету, а також додержання правил касового виконання його доходної частини.

Методи фінансового контролю – це сукупність прийомів і засобів його здійснення.

До методів фінансового контролю належать:

різноманітні перевірки (стан обліку і звітності, списання недостач, зберігання фінансових документів тощо);

аналіз фінансово-господарської діяльності;

звіти про фінансову діяльність на сесіях представницьких органів усіх рівнів, засіданнях органів виконавчої влади;

ревізія, яка є основним методом фінансового контролю.

Ревізія – це метод документального контролю за:

фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації;

дотриманням законодавства з фінансових питань;

достовірністю обліку і звітності;

спосіб документального викриття недостач, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей;

попередження фінансових зловживань.

Законодавство закріплює **обов'язковий і регулярний характер ревізії**:

має провадитися, як правило, на місці;

засновується на перевірці первинних документів, бухгалтерської, статистичної звітності, фактичної наявності готівки.

як правило, провадиться за планом і заздалегідь складеною програмою перевірки; мають бути скоординовані на підконтрольних об'єктах з тим, щоб контролюючі органи не заміняли один одного на підконтрольному об'єкті, а починали роботу або одночасно, або один із них.

За змістом ревізії поділяються на:

документальні, що передбачають перевірку фінансових документів, аналіз яких дає можливість встановити законність, доцільність та ефективність витрачання коштів або матеріалів; фактичні, в ході яких перевіряється наявність готівки, цінних паперів, матеріальних цінностей.

Періодичність перевірок контролюючими органами встановлюється нормативно-правовими актами.

За часом здійснення ревізії поділяються на:

планові, якими вважаються ревізії у підконтрольних установах, що передбачені у плані роботи органу державного фінансового контролю, проводяться за місцезнаходженням юридичної особи чи за місцем розташування об'єкта права власності, стосовно якого проводиться така планова виїзна ревізія. Право на проведення планової виїзної ревізії підконтрольних установ надається лише у тому разі, коли їм **не пізніше ніж за десять днів до дня проведення ревізії** надіслано письмове повідомлення із зазначенням дати початку та закінчення її проведення. Проведення планових виїзних ревізій здійснюється органами державного фінансового контролю одночасно з іншими органами виконавчої влади, уповноваженими здійснювати контроль за нарахуванням і сплатою податків та зборів;

позапланові виїзні, які не передбачено в планах роботи органу державного фінансового контролю і проводяться за наявності хоча б однієї з таких обставин:

1) підконтрольною установою подано у встановленому порядку скаргу про порушення законодавства посадовими особами органу державного фінансового контролю під час проведення планової чи позапланової виїзної ревізії, в якій міститься вимога про повне або часткове скасування результатів відповідної ревізії;

2) у разі виникнення потреби у перевірці відомостей, отриманих від особи, яка мала правові відносини з підконтрольною установою, якщо підконтрольна установа не надасть пояснення та їх документальні підтвердження на обов'язковий письмовий запит органу державного фінансового контролю протягом десяти робочих днів з дня отримання запиту;

3) проводиться реорганізація (ліквідація) підконтрольної установи;

4) у разі надходження доручення щодо проведення ревізій у підконтрольних установах від Кабінету Міністрів України, органів прокуратури, органів доходів і зборів, Національної поліції, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, в якому містяться факти, що свідчать про порушення підконтрольними установами законів України.

Позапланова виїзна ревізія:

може здійснюватися лише за наявності підстав для її проведення на підставі рішення суду; не може проводитися частіше одного разу на квартал;

суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені до підконтрольних установ, проводяться органами державного фінансового контролю за судовим рішенням, ухваленим у кримінальному провадженні.

Тривалість планової виїзної ревізії не повинна перевищувати:

20 робочих днів – для одного об'єкта контролю;

30 робочих днів – у виняткових випадках, якщо є обґрунтована необхідність (наприклад, велика кількість філій чи складність об'єкта контролю), наказом керівника контролюючого органу термін може бути подовжено, але не більше ніж на 10 робочих днів.

Тривалість позапланової виїзної ревізії – не повинна перевищувати 15 робочих днів. У виняткових випадках, коли об'єктивно неможливо завершити ревізію у встановлений строк, її можна продовжити, але не більше ніж на 5 робочих днів. Продовження здійснюється на підставі обґрунтованого подання ревізійної групи та наказу керівника органу контролю.

Проведення ревізій органами державного фінансового контролю не повинно порушувати нормального режиму роботи підконтрольних установ та інших суб'єктів господарської діяльності.

В контрольних органів з'явилися нові форми роботи, зокрема **аудит ефективності виконання державних програм** – форма контролю, яка складається з сукупності статистичних, ревізійних та аналітичних дій, спрямованих на визначення рівня ефективності

державних вкладень при реалізації запланованих цілей, встановлення факторів, що перешкоджають досягненню максимального результату при використанні визначеного обсягу трудових, матеріальних і фінансових ресурсів, та обґрунтування пропозицій щодо підвищення ефективності використання державних ресурсів.

12.3. Поняття, принципи та функції фінансово-правової відповідальності

Фінансово-правова відповідальність є формою реалізації державного примусу за порушення приписів фінансово-правових норм, це міра державного осуду, яка виявляється в нормативному обов'язку суб'єкта фінансового правопорушення зазнавати заходів державного примусу у вигляді фінансових санкцій за вчинене ним правопорушення у сфері публічної фінансової діяльності.

Фінансово-правова відповідальність передбачає застосування до правопорушника санкцій фінансово-правових норм.

Фінансово-правова відповідальність має спільні ознаки з такими видами юридичної відповідальності:

адміністративною (спрощена процедура накладення стягнення, органи, які застосовують заходи юридичної відповідальності);

кримінальною (схожість проявляється в суб'єктах, об'єктах, суб'єктивній та об'єктивній сторонах правопорушення);

цивільно-правовою (майновий характер).

Проте **фінансово-правова відповідальність відрізняється:**

від адміністративної – за колом суб'єктів, нормативними, фактичними підставами та процесуальними підставами, правовими наслідками застосування, процедурою застосування;

від кримінальної – за порядком реалізації та наслідками;

від цивільно-правової – виникає у відносинах, що супроводжують публічну фінансову діяльність, на відміну від цивільно-правової.

Підставою фінансово-правової відповідальності, як і у разі настання інших видів відповідальності, є **вчинення правопорушення**, яке посягає на встановлений порядок у фінансовій сфері.

Принципи фінансово-правової відповідальності – це основоположні засади, вихідні ідеї, правила, що відображають її сутність, природу і призначення, відповідно до яких здійснюється діяльність законодавця і правозастосовних органів щодо реалізації охоронних фінансових правовідносин.

До принципів фінансово-правової відповідальності належать:

принцип законності;

принцип одноразовості притягнення до фінансово-правової відповідальності;

принцип співвідношення фінансово-правової відповідальності з іншими видами відповідальності;

принцип відмежування фінансової санкції від фінансового обов'язку, суть якого полягає в тому, що притягнення до відповідальності не звільняє порушника від виконання свого фінансового обов'язку;

принцип презумпції невинуватості – є загальним конституційним принципом, проте у фінансовій сфері склад всіх правопорушень сформульований так, що насправді відповідальність настає без встановлення вини порушника.

Функції фінансово-правової відповідальності відображають призначення фінансово-правової відповідальності:

регулятивна – проявляється в закріпленні й оформленні динаміки фінансових правовідносин, що становлять предмет фінансового права;

превентивна – полягає в тому, що фінансово-правова відповідальність спрямована на попередження порушень відносин, що існують у процесі діяльності держави та муніципальних утворень щодо планомірного утворення, розподілу і використання грошових фондів (фінансових ресурсів);

каральна;
відновлювальна.

Фінансово-правова відповідальність має такі підстави:

формальну (нормативну), яка проявляється в наявності системи норм фінансового законодавства, що встановлює склад фінансових правопорушень, прав і обов'язків учасників охоронного фінансового правовідношення і регулює відповідальність за порушення норм фінансового права, принципи, порядок і процесуальну форму притягнення до фінансово-правової відповідальності;

фактичну, яка являє собою здійснення суб'єктом фінансового правовідношення протиправного діяння, що порушує норми фінансового законодавства;

процесуальну, яка полягає у винесенні уповноваженим органом рішення щодо застосування санкції за здійснене фінансове порушення.

Настання фінансово-правової відповідальності можливе лише за наявності усіх підстав і в такій послідовності: норма права – фінансове правопорушення – застосування санкції.

12.4. Фінансове правопорушення

Фінансове правопорушення – це винне діяння, що порушує приписи, які містяться в актах фінансового законодавства, внаслідок чого заподіюється шкода фінансовій системі держави, за здійснення якого законодавством встановлено фінансово-правову відповідальність.

Склад правопорушення – це сукупність передбачених законом юридичних ознак, які визначають вчинене діяння правопорушенням.

Склад фінансового правопорушення містить такі елементи:

об'єкт правопорушення;
об'єктивна сторона правопорушення;
суб'єкт правопорушення;
суб'єктивна сторона правопорушення.

Об'єкт правопорушення – це суспільні відносини, врегульовані нормами фінансового права, які охороняються засобами фінансово-правового примусу і яким заподіюється шкода.

Залежно від об'єкта серед фінансових правопорушень виділяють:

бюджетні правопорушення;
податкові правопорушення;
валютні правопорушення та ін. види правопорушень.

Об'єктивна сторона правопорушення характеризує його зовнішній прояв. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є **діяння** у формі:

дії (активної поведінки, наприклад, нецільове використання бюджетних коштів);
бездіяльності (пасивної поведінки, наприклад, невиконання обов'язку щодо оприбуткування готівки).

Закріплення об'єктивної сторони правопорушення є практичною реалізацією його протиправності.

Суб'єкт правопорушення – це особа (фізична чи юридична), яка здійснила порушення фінансового законодавства і відповідно до чинного законодавства може бути притягнутою до фінансово-правової відповідальності.

Серед суб'єктів фінансових правопорушень виділяють:
загальних суб'єктів (визначаються нормами фінансового права);
спеціальних суб'єктів (безпосередньо вказані у фінансовому законі).

Коло суб'єктів відрізняється залежно від виду фінансових правовідносин.

Суб'єктивна сторона правопорушення – це сукупність ознак, що відображають внутрішню сторону протиправного діяння і характеризують внутрішні психічні процеси, що відбуваються у свідомості правопорушника стосовно заподіяного та його наслідків.

Проблемним питанням, на яке звертають увагу науковці, є відповідальність без вини у фінансових відносинах.

У фінансово-правовій сфері усічений (без суб'єктивної сторони) склад правопорушення – це правило.

12.5. Юридична відповідальність за порушення фінансового законодавства

Неналежне виконання суб'єктами фінансових правовідносин обов'язків, закріплених для них фінансово-правовими нормами, порушує публічні інтереси держави. Тому з метою захисту суспільних відносин у фінансовій сфері до порушників застосовуються **заходи юридичної відповідальності**.

Відповідальність за порушення фінансового законодавства є формою реалізації державного примусу, що:

виникає в разі вчинення порушення приписів фінансово-правових норм;

полягає в застосуванні спеціально уповноваженими державними органами до правопорушника передбачених законом санкцій.

За останні роки в Україні сформувалося законодавство, що визначає підстави відповідальності та санкції за порушення фінансово-правових норм, а також врегульовано процедуру застосування цих санкцій.

Норми, що передбачають відповідальність за порушення фінансового законодавства:

містяться як у законах, так і підзаконних нормативно-правових актах;

мають різне галузеве закріплення.

За порушення фінансового законодавства може наставати:

кримінальна відповідальність;

адміністративна відповідальність;

фінансова відповідальність;

дисциплінарна відповідальність.

Відповідальність за порушення фінансового законодавства залежно від інституційної належності фінансово-правових норм, що порушуються під час вчинення протиправного діяння, поділяється на:

1) **відповідальність за порушення бюджетного законодавства:**

заходи впливу за порушення бюджетного законодавства передбачено у главі 18 Бюджетного кодексу України;

кримінальну відповідальність встановлено у ст. 210 Кримінального кодексу України (нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням); ст. 211 (видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону);

адміністративну відповідальність за порушення бюджетного законодавства передбачено в Кодексі України про адміністративні правопорушення: ст. 164-12 (порушення бюджетного законодавства), 164-14 (порушення законодавства про закупівлі);

2) **відповідальність за порушення податкового законодавства:**

фінансові санкції (глава 11 розділу II Податкового кодексу України);

адміністративну відповідальність: ст. 163-1 (порушення порядку ведення податкового обліку, надання аудиторських висновків), ст. 163-2 (неподання або несвочасне подання платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків і зборів, обов'язкових платежів), ст. 163-3 (невиконання законних вимог посадових осіб органів державної податкової служби), ст. 163-4 (порушення порядку утримання та перерахування податку на доходи фізичних осіб і подання відомостей про виплачені доходи), ст. 164-1 (порушення порядку подання декларації про доходи та ведення обліку доходів і витрат), ст. 164-5 (зберігання або транспортування алкогольних напоїв чи тютюнових виробів, на яких немає марок акцизного збору встановленого зразка) Кодексу України про адміністративні правопорушення;

кримінальну відповідальність визначено у ст. 212 Кримінального кодексу (умисне ухилення від сплати податків, зборів, обов'язкових платежів);

3) відповідальність за порушення законодавства про загальнообов'язкове державне страхування:

фінансові санкції визначено у ст. 25 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464-VI;

адміністративну відповідальність передбачено у ст. 165-3 (порушення законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття), ст. 165-4 (порушення законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності), ст. 165-5 (порушення законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності) Кодексу України про адміністративні правопорушення;

кримінальну відповідальність передбачено у ст. 212-1 Кримінального кодексу України (ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування);

4) відповідальність за порушення у сфері готівкового обігу:

фінансові санкції передбачено за порушення правил здійснення розрахункових операцій із застосуванням реєстраторів рахункових операцій (ст. 17-24 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» від 06.07.1995 № 265/95-ВР);

адміністративну відповідальність передбачено в ч. 1 ст. 155-1 (порушення порядку проведення розрахунків у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг); ст. 164-4 (несвоєчасне здавання виторгу), ст. 163-13 (порушення порядку приймання готівки для подальшого її переказу), ст. 163-15 (порушення порядку проведення готівкових розрахунків і розрахунків із використанням електронних платіжних засобів за товари, послуги) Кодексу України про адміністративні правопорушення;

5) відповідальність за порушення валютного законодавства:

фінансові санкції передбачено ст. 16 Закону України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 № 2473-VIII та ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III, п. 42–52 Положення про валютний нагляд, затвердженому Постановою Національного банку України від 03.01.2019 № 13;

кримінальну відповідальність скасовано Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави» від 27.02.2018 № 2293-VIII;

адміністративну відповідальність передбачено в Кодексі України про адміністративні правопорушення: ст. 162 (порушення правил про валютні операції), 162-1 (порушення порядку здійснення валютних операцій);

б) відповідальність за порушення банківського законодавства:

заходи впливу визначено у ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III та Положенні про застосування Національним банком України заходів впливу, затвердженому постановою правління Національного банку України від 17.09.2012 № 346;

кримінальну відповідальність передбачено ст. 200 (незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їхнього виготовлення); ст. 218-1 (доведення банку до неплатоспроможності), ст. 220-1 (порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності) Кримінального кодексу;

адміністративну відповідальність передбачено в ч. 3 ст. 155-1 «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III (порушення порядку проведення розрахунків); ст. 166-5 (порушення банківського законодавства, законодавства у сфері державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг, валютного законодавства, законодавства, яке регулює переказ коштів в Україні, нормативно-правових актів Національного банку України або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку); ст. 166-7 (протидія тимчасовій адміністрації або ліквідації банку); ст. 166-8 (здійснення

банківської діяльності без банківської ліцензії), ст. 166-19 (порушення законодавства у сфері гарантування вкладів фізичних осіб) Кодексу України про адміністративні правопорушення;

7) *відповідальність за порушення порядку надання фінансових послуг:*

штрафні санкції встановлено нормами ст. 41 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» від 14.12.2021 № 1953-IX;

адміністративну відповідальність передбачено у 166-8 Кодексу України про адміністративні правопорушення (порушення порядку зайняття діяльністю з надання фінансових послуг);

кримінальну відповідальність встановлено ст. 220-2 Кримінального кодексу України (фальсифікація фінансових документів і звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи);

8) *відповідальність за порушення на ринках капіталу та організованих товарних ринків:*

фінансові санкції визначено у ст. 36 та 38 Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» від 30.10.1996 № 448/96-ВР;

адміністративну відповідальність передбачено у ст. 163 (розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску або порушення порядку здійснення емісії цінних паперів), ст. 163-5 (приховування інформації про діяльність емітента), ст. 163-6 (неподання документів, подання яких передбачено законодавством про депозитарну систему), ст. 163-7 (порушення порядку діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках), ст. 163-8 (маніпулювання на організованих ринках), ст. 163-9 (незаконне використання інсайдерської інформації), ст. 163-10 (порушення порядку внесення змін до системи депозитарного обліку цінних паперів), ст. 163-11 (порушення порядку розкриття інформації на ринках капіталу та організованих товарних ринках або у системі накопичувального пенсійного забезпечення), ст. 163-12 (порушення умов видачі векселів) Кодексу України про адміністративні правопорушення;

кримінальну відповідальність встановлено у ст. 222-1 (маніпулювання на організованих ринках), ст. 223-1 (підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів), ст. 224 (виготовлення, збут та використання підроблених цінних паперів (крім державних цінних паперів)), ст. 232-1 (незаконне використання інсайдерської інформації), ст. 232-2 (приховування інформації про діяльність емітента) Кримінального кодексу України.

Дисциплінарна відповідальність настає в разі вчинення працівником дисциплінарного проступку.

Безпосередні обов'язки працівників закріплено в ст. 139 Кодексу законів про працю і правилах внутрішнього трудового розпорядку. Саме за невиконання або неналежне виконання працівником із його вини посадових обов'язків може настати дисциплінарна відповідальність. В Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII визначено особливості притягнення до дисциплінарної відповідальності державних службовців.

Зазначені види юридичної відповідальності за порушення фінансового законодавства в комплексі забезпечують фінансову дисципліну.

Фінансова дисципліна – це обов'язкове дотримання встановлених правил і норм, що регулюють фінансову діяльність, платежі, розрахунки та управління грошовими потоками на державному, корпоративному або особистому рівнях. Вона передбачає відповідальне ставлення до грошей, вміння правильно планувати бюджет, контролювати витрати та дотримуватися встановлених правил фінансового господарювання.

Фінансово-правові санкції – це конкретно визначені міри фінансово-правової відповідальності, що

мають грошовий характер;

забезпечені примусовою силою держави;

застосовуються в спеціальному процесуальному порядку уповноваженими на це державними органами та їхніми посадовими особами у разі невиконання або неналежного виконання суб'єктом фінансової діяльності вимог фінансового законодавства з метою відновлення фінансових інтересів держави (місцевого самоврядування) та покарання порушників.

Підставою для застосування фінансової санкції є вчинення фінансового правопорушення.

Основні ознаки фінансово-правових санкцій:

застосовуються у сфері фінансово-правового регулювання;
мають владний характер;
формально визначені (накладаються уповноваженими законом органами державної влади – органами управління у фінансовій сфері);
застосовуються у разі порушення приписів фінансово-правових норм;
застосовуються в судовому або позасудовому порядку (позасудовий порядок превалює);
мають як каральний, так і правовідновлювальний характер (завдяки реалізації санкцій відновлюється порушена фінансова дисципліна). Саме тому санкції дають змогу відшкодувати збитки, завдані правопорушенням і відновити становище, що існувало до вчинення правопорушення;

виражаються у грошовій формі;

вилучені кошти зараховуються до публічного грошового фонду;

мають власні процесуальні норми (законодавство передбачає специфічне провадження щодо застосування фінансових санкцій, власні процесуальні норми, строки давності та специфіку доказування. Наприклад, санкції (пеня та штраф) застосовуються у безспірному або судовому порядку за результатами проведених податкових перевірок, перевірок отримувачів і розпорядників бюджетних коштів тощо);

не можуть бути встановлені угодою сторін;

є додатковим обтяженням майнового характеру.

Суб'єктами, до яких застосовуються фінансові санкції, можуть бути всі суб'єкти фінансової діяльності – фізичні чи юридичні особи, органи державної влади та місцевого самоврядування.

Види фінансово-правових санкцій:

1) залежно від видів фінансових правопорушень:

податкові санкції;

валютні санкції;

банківські санкції;

санкції за порушення грошово-касових операцій;

санкції у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування;

2) за суб'єктами, що застосовують санкції:

санкції, що застосовуються судом;

санкції, що застосовуються органами, що контролюють сплату податків;

санкції, що застосовуються Національним банком України, органами Державної аудиторської служби, органами валютного регулювання й валютного контролю тощо;

3) залежно від різновидів нормативно-правових актів:

санкції, що містяться в кодексах і законах України;

санкції, що містяться у підзаконних актах;

4) залежно від визначеності розмірів покарання:

абсолютно визначені санкції (із чітким встановленням покарання – у неоподаткованих мінімумах доходів громадян у гривнях);

відносно визначені санкції (передбачають лише мінімальний і максимальний розміри);

5) за способом призначення та пріоритету застосування:

основні санкції;

додаткові санкції;

б) за суб'єктами правопорушення:

санкції, що застосовуються до фізичних і юридичних осіб;

санкції, що застосовуються в судовому та позасудовому порядках;

залежно від мети застосування:

відновлювальні санкції, що спрямовані на усунення шкоди, заподіяної протиправними діями фінансовим інтересам держави, примусове виконання невиконаних фінансових обов'язків, а також на відновлення порушених фіскальних (бюджетних) прав держави (пеня, що має компенсаційний, відновлювальний характер);

каральні санкції, що встановлюються за фінансові правопорушення з метою покарання правопорушника, а також для попередження нових правопорушень (штраф, що має функцію покарання за вчинене).

Штраф як фінансово-правова санкція відрізняється:

від адміністративного штрафу: не може бути замінений іншим стягненням на розсуд уповноваженого органу;

від цивільно-правового штрафу: не може встановлюватися угодою сторін.

Пеня як фінансова санкція не може встановлюватися угодою сторін, перераховується винятково до доходу держави чи місцевого утворення, її стягнення здійснюється у безспірному порядку уповноваженими державними органами.

Висновки та узагальнення

Фінансовий контроль, який є частиною загальнодержавного контролю, є одним з основних елементів у системі державного управління.

Фінансовий контроль – це регламентована правовими нормами діяльність державних, муніципальних та інших публічних органів з перевірки своєчасності й точності планування, обґрунтованості й повноти надходження коштів у відповідні бюджети та фонди, правильності та ефективності їх використання. Фінансовий контроль здійснюється у встановленому правовими нормами порядку органами державної влади і місцевого самоврядування, в тому числі спеціальними контрольними органами за участі громадських організацій трудових колективів і громадян. Сферою фінансового контролю є практично всі операції які здійснюються з використанням грошей, а в деяких випадках і без них (наприклад, бартерні операції).

Об'єктом фінансового контролю є грошові, розподільчі процеси при формуванні і використанні фінансових ресурсів, в тому числі у формі фондів грошових ресурсів на всіх рівнях і ланках народного господарства.

Фінансовий контроль класифікують за низкою критеріїв з використанням сукупності відповідних методів – сукупності прийомів і засобів його здійснення різноманітні. Головним з них є ревізія – метод документального контролю. Види ревізії численні.

У наш час в контрольних органів з'явилися нові форми роботи, зокрема аудит ефективності виконання державних програм – форма контролю, яка складається з сукупності статистичних, ревізійних та аналітичних дій, спрямованих на визначення рівня ефективності державних вкладень при реалізації запланованих цілей, встановлення факторів, що перешкоджають досягненню максимального результату при використанні визначеного обсягу трудових, матеріальних і фінансових ресурсів, та обґрунтування пропозицій щодо підвищення ефективності використання державних ресурсів.

Формою реалізації державного примусу за порушення приписів фінансово-правових норм є фінансово-правова відповідальність, яка передбачає застосування до правопорушника санкцій фінансово-правових норм. Підставою фінансово-правової відповідальності є вчинення правопорушення, яке посягає на встановлений порядок у фінансовій сфері.

Фінансове правопорушення – це винне діяння, що порушує приписи, які містяться в актах фінансового законодавства, внаслідок чого заподіюється шкода фінансовій системі держави, за здійснення якого законодавством встановлено фінансово-правову відповідальність. Об'єктом правопорушення є суспільні відносини, врегульовані нормами фінансового права, які охороняються засобами фінансово-правового примусу і яким заподіюється шкода.

З метою захисту суспільних відносин у фінансовій сфері до порушників застосовуються заходи юридичної відповідальності. Відповідальність за порушення фінансового законодавства є формою реалізації державного примусу. За порушення фінансового законодавства може наставати кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, фінансова відповідальність та дисциплінарна відповідальність.

Контрольні запитання

1. Розкрийте сутність та призначення фінансового контролю
2. Які існують види фінансового контролю?
3. Надайте характеристику повноважень органів законодавчої та виконавчої влади у сфері фінансового контролю
4. Що собою становить фінансове правопорушення?

5. Які існують підстави фінансово-правової відповідальності?
6. Які органи в Україні уповноважені накладати стягнення за порушення фінансового законодавства?
7. Охарактеризуйте компетенції Рахункової палати в галузі фінансового контролю
8. Охарактеризуйте компетенції Державної аудиторської служби України в галузі фінансового контролю
9. Які методи використовуються у фінансовому контролі?
10. Яким чином класифікуються фінансові правопорушення?
11. Які заходи юридичної відповідальності застосовуються у фінансовій сфері до порушників?
12. Які види відповідальності можуть наставати за порушення фінансового законодавства?
13. Які види відповідальності за порушення фінансового законодавства домінують?
14. В якій формі реалізується державний примус за порушення приписів фінансово-правових норм?
15. Які нові форми роботи з'явилися останнім часом в контрольних органах?
16. Що є сферою фінансового контролю?
17. Що є об'єктом фінансового контролю?
18. На які види поділяються фінансово-правові санкції?
19. Що собою становить фінансова дисципліна?
20. Чи має фінансово-правова відповідальність спільні ознаки з іншими видами юридичної відповідальності?
21. Чи відрізняється чимось фінансово-правова відповідальність від інших видів юридичної відповідальності?

Практичні завдання

1. Юрист підприємства відмовив посадовій особі ДПСУ у проведенні документальної перевірки на тій підставі, що перевірка була другою за календарний рік, а про її проведення не було повідомлення.

Посадова особа податкової інспекції наполягала на проведенні такої перевірки на тій підставі, що при перевірці іншого підприємства (партнера) виявлено факти порушення фінансового законодавства даним підприємством.

Запитання

Чиї дії є неправомірними?

2. Підприємство отримало розпорядження про арешт активів, що знаходяться на його рахунку в банку. Таке ж розпорядження отримав і обслуговуючий банк. Незважаючи на це, банк за платіжними дорученнями підприємства:

списав кошти на сплату ПДВ, податку на прибуток;

повернув кошти, що були помилково зараховані на рахунок підприємства;

видав кошти на виплату авансу на відрядження, що не перевищував двомісячного обсягу коштів на оплату праці.

Запитання

Чи правомірні дії платника податку та пов'язаної особи?

3. Відповідно до чинного законодавства вказати:

вищий орган державного фінансового контролю України;

головний орган суб'єктів державного фінансового контролю, який здійснює внутрішній фінансовий контроль;

головний орган суб'єктів державного фінансового контролю, який має окремі специфічні функції контролю;

суб'єкти, які здійснюють внутрішній контроль.

Вказати, якими нормативно-правовими актами керуються зазначені органи у своїй діяльності.

4. Банк розпочав валютний нагляд експортних операцій з обслуговування програмних засобів, які здійснює ТОВ «Промінь». Власники ТОВ «Промінь» не погодилися з діями банку, мотивуючи це тим, що об'єктом валютного контролю є операції з експорту товарів.

Запитання

Чи мають правові підстави заперечення ТОВ «Промінь»?

Чи є об'єктом валютного нагляду експорт послуг, прав інтелектуальної власності та авторських прав об'єктом валютного нагляду?

5. Громадянин В. Стегно має строковий депозит у банку, тобто депозит на умовах повернення вкладу по завершенню встановленого договором строку. Але за три місяці до завершення встановленого договором строку повернення коштів та нарахованих відсотків у громадянина В. Стегна виникла необхідність у коштах, і він звернувся до банку щодо дострокового закриття депозиту. Банк відмовив у достроковому закритті депозиту.

Запитання

Чи мають дії банку правові підстави?

Чи може банк повернути громадянину В. Стегну строковий вклад до завершення його строку?

6. Місцева рада м. Чернігів на закритому засіданні затвердила зміни до місцевого бюджету, в результаті чого було вирішено використати частину коштів спеціального фонду бюджету на фінансування утримання органів місцевої влади та органів прокуратури. Ці видатки були віднесені депутатами до таємних. Своє рішення депутати обґрунтували особливим значенням діяльності цих органів для держави та їх недостатнім фінансуванням. У зв'язку з проведенням закритого засідання ради, її рішення не було опубліковано.

Запитання

Які принципи бюджетної системи порушено?

Які видатки віднесено законодавством до таємних?

7. У зв'язку з тим, що в державному бюджеті на поточний рік не передбачено видатків на здійснення заходів щодо запобігання епідемії грипу, міністр фінансів прийняв рішення про спрямування 100 млн грн з резервного фонду державного бюджету на покриття цих видатків.

Запитання

Чи має правові підстави рішення міністра фінансів?

Охарактеризуйте правовий режим резервного фонду державного і місцевих бюджетів в Україні.

8. Національний банк України ухвалив рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку «Червона рута» – банк визнано неплатоспроможним.

Громадянин І. Тригуб має у банку «Червона рута» депозит на суму 500 тис. грн.

Запитання

В якому нормативно-правовому документі містяться підстави відкликання банківської ліцензії та ліквідації банку?

Чи має право громадянин І. Тригуб на одержання суми свого вкладу?

Яка установа гарантує громадянину І. Тригубу відшкодування коштів за його рахунком, що відкритий у банку «Червона рута»?

За яких умов громадянину І. Тригубу повернуть його вклад?

Чи всі банки є учасником Фонду гарантування вкладів фізичних осіб?

Громадянину І. Тригубу повернуть усю суму його вкладу?

Глосарій

Аудит – перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно з вимогами користувачів.

Бюджетний контроль – процес систематичного спостереження, аналізу та порівняння фактичних показників доходів і витрат з запланованими (бюджетними) з метою виявлення відхилень, вжиття коригувальних заходів та підвищення ефективності управління фінансами.

Валютний контроль – контроль за дотриманням валютного законодавства при здійсненні валютних операцій за участю резидентів і нерезидентів, а також за зобов'язаннями щодо декларування валютних цінностей та іншого майна.

Відомчий фінансовий контроль – контроль, що здійснюють конкретні контрольно-ревізійні підрозділи (відділи, управління, департаменти) міністерств, відомств, державних служб та інших органів державного управління.

Дисциплінарна відповідальність – вид юридичної відповідальності працівників та службовців за порушення трудової дисципліни, яке виражається у накладенні стягнень адміністрацією підприємства чи установи.

Комплексна перевірка – документальна перевірка фінансово-господарської діяльності підприємства, якою охоплюються питання повноти нарахування та своєчасності сплати всіх видів податків, зборів, інших обов'язкових та інших платежів.

Метод фінансового контролю – сукупність прийомів та способів з використанням яких вивчається фінансово-господарська діяльність підприємств, організацій та установ.

Обстеження – це спеціальний прийом фінансового контролю, що полягає в ознайомленні контролюючих органів зі станом або окремим питанням фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю.

Підrobка фінансових документів – умисне внесення неправдивих відомостей до фінансових, бухгалтерських або інших офіційних документів, а також створення чи використання фальшивих документів з метою отримання неправомірної вигоди, ухилення від сплати податків, прикриття незаконних операцій або ж введення в оману державних органів, інвесторів чи інших зацікавлених осіб.

Порушення правил ведення бухгалтерського обліку – дії або бездіяльність посадових осіб чи відповідальних працівників підприємства, установи або організації, які суперечать вимогам законодавства щодо організації та ведення бухгалтерського обліку, складання та подання фінансової звітності.

Порушення правил складання фінансової звітності – недотримання встановлених законодавством норм і вимог під час формування, оформлення та подання фінансової звітності підприємством, установою чи організацією.

Ревізія – метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації за додержанням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку та звітності, спосіб документального виявлення недостач, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, запобігання фінансовим зловживанням.

Санкції за порушення валютного законодавства – встановлена межа відповідальності для суб'єктів валютних правовідносин за порушення ними правил здійснення валютних операцій, які встановлені чинним валютним законодавством країни.

Суттєва інформація – інформація, відсутність якої може вплинути на рішення користувачів фінансової звітності. Суттєвість інформації визначається відповідними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та керівництвом підприємства.

Фінансова дисципліна – обов'язкове дотримання встановлених правил і норм, що регулюють фінансову діяльність, платежі, розрахунки та управління грошовими потоками на державному, корпоративному або особистому рівнях. Вона передбачає відповідальне ставлення до грошей, вміння правильно планувати бюджет, контролювати витрати та дотримуватися встановлених правил фінансового господарювання.

Фінансова експертиза – форма державного фінансового контролю, яка передбачає дослідження і оцінку законодавчих та інших нормативно-правових актів, фінансових і економічних результатів діяльності, підготовку обґрунтованих висновків та пропозиції для прийняття рішень щодо об'єкта експертного дослідження.

Фінансова звітність – звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період.

Фінансовий контроль – регламентована правовими нормами діяльність державних, муніципальних та інших публічних органів з перевірки своєчасності й точності планування, обґрунтованості й повноти надходження коштів у відповідні бюджети та фонди, правильності та ефективності їх використання.

Фінансове правопорушення – протиправне діяння (дія або бездіяльність), пов'язане з порушенням фінансового законодавства, яке завдає шкоди державним чи місцевим фінансам, бюджету, фінансовим інтересам держави, підприємств, установ або громадян, і за яке передбачено юридичну відповідальність.

Використана література

Конституція України : Конституція. Закон від 28.06.1996 № 254к/96ВР. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96

Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс України, Закон від 07.12.1984 № 80731-Х. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

Бюджетний кодекс України : Кодекс України, Закон від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

Податковий Кодекс України : Кодекс України, Закон від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

Кримінальний кодекс України : Кодекс України, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 № 2473-УІІІ. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19

Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21.12.2017 № 2258-УІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>

Про банки та банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#20#Text>

Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 № 43. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF>

Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 № 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF#n8>

Про затвердження Положення про валютний нагляд : постанова правління НБУ від 03.01.2019 № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013500-19#Text>

Рекомендована література

Банківське право : курс лекцій / за ред. Лариси Герасименко та Олени Тихонової. К. : НАВС, 2023. 231 с.

Гончарук С. М., Долбнєва Д. В., Приймак С. В., Романів Є. М. Фінансовий контроль: теорія, термінологія, практика : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2021. 298 с.

Греца Я. В., Орлова О. С., Греца С. М. Фінансове право: навч.-метод. матеріали. Ужгород: вид-во УжНУ, 2023. 25 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51469/1/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0_%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B5%202023.pdf

Іванський А. Фінансове право : підручник. К. : Юрінком Інтер. 2022. 484 с.

Латковська Т., Сідор М., Голоядова Т. Фінансове право : навч.-метод. посіб. (для здобувачів вищої освіти). 2-ге вид., доопр. і доп. Одеса : Фенікс, 2023. 140 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/26375/Fin_Pravo.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Музика-Стефанчук О. А., Якимчук Н. Я. Сучасне фінансове право. Право публічних фінансів : підручник. К. : АртЕк, 2024. 656 с.

Фінансове право : мультимед. навч. посіб. К. : НАВС. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/finansove_pravo/lekcija3.html

Фінансове право : підручник. / В.В. Кадала, В.С. Котковський, О.П. Гузенко, В.В. Шеховцова; за заг. ред. С.С. Вітвіцького. Львів : Марченко Т.В., 2024. 332 с.

Фінансове право : підручник / О.О. Дмитрик, Є.О. Алісов, Д.А. Кобильнік; за ред. О.О. Дмитрик. Одеса : Юридика. 2022. 466 с.

ГЛОСАРІЙ

Акцепт (англ. *Accept*) – документ, що містить згоду на укладення договору на запропонованих в оферті умовах.

Акціонерне товариство – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Антимонопольне регулювання – система державних заходів, спрямованих на запобігання зловживанням монопольним (домінуючим) становищем; заборону антиконкурентних узгоджених дій (картельних змов); контроль за концентрацією суб'єктів господарювання (злиття, поглинання); забезпечення рівного доступу до ринку для всіх учасників; захист прав споживачів.

Антимонопольний комітет України (АМКУ) – державний орган із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері публічних закупівель.

Арбітраж (англ. *Arbitration*) – організаційно-правовий спосіб вирішення спорів, в процесі якого незалежні, вибрані сторонами арбітри ухвалюють обов'язкові до виконання рішення. В українській літературі арбітраж часом помилково визначають як певний орган або як арбітрів, що вирішують спір.

Арбітражне рішення (англ. *Arbitral award*) – рішення, ухвалене арбітражним трибуналом.

Арбітражний трибунал (англ. *Arbitral tribunal*) – організація, що створюється тимчасово із арбітрів (одного або іншої непарної чисельності) для вирішення конкретного спору і на час вирішення спору, і припиняє існування після вирішення цього спору.

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності юридичних осіб, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації.

База оподаткування – фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання, конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування.

Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виняткове право надавати банківські послуги.

Банк з іноземним капіталом – банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 відсотків.

Банківська діяльність – залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банківська ліцензія – запис у Державному реєстрі банків про право юридичної особи або філії іноземного банку на здійснення банківської діяльності.

Банківське регулювання – створення системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Банківський кредит – будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.

Банківський нагляд – система контролю та активних впорядкованих дій НБУ, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Банківські метали – золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

Банківські рахунки (bank accounts) – рахунки, на яких обліковуються власні кошти, вимоги, зобов'язання банку стосовно його клієнтів і контрагентів і які дають можливість здійснювати переказ коштів за допомогою банківських платіжних інструментів.

Банкрутство – визнана господарським судом нездатність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури або процедури погашення боргів боржника (ст. 1 Кодексу України з процедур банкрутства).

Безготівкові розрахунки – перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів.

Бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади та органами місцевого самоврядування упродовж бюджетного періоду.

Бюджети місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (зокрема районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад.

Бюджети об'єднаних територіальних громад – бюджети об'єднаних територіальних громад, створених згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, а також бюджети об'єднаних територіальних громад, визнаних Кабінетом Міністрів України спроможними в порядку, встановленому законом.

Бюджетна класифікація – групування доходів і видатків бюджету за однорідними ознаками з чіткою системою розміщення та присвоєння окремим підрозділам бюджету певних найменувань і порядкових номерів.

Бюджетна політика – сукупність цілеспрямованих заходів держави щодо формування бюджету, розподілу і використання бюджетних коштів, збалансування бюджету для впливу на соціально-економічний розвиток.

Бюджетна програма – систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети і завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Бюджетна система – сукупність державного та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетне асигнування – повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання і здійснення платежів, яке має кількісні, часові та цільові обмеження.

Бюджетне зобов'язання – здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому.

Бюджетне право – сукупність юридичних норм, на яких базується і діє бюджетна система держави, визначається компетенція органів державної влади й управління та органів місцевого самоврядування щодо складання, розгляду, затвердження і виконання бюджету, а також контролю за виконанням бюджету.

Бюджетне регулювання – надання коштів з державного бюджету України місцевим бюджетам для збалансування доходів і видатків усіх бюджетів.

Бюджетне фінансування – система надання коштів підприємствам, установам і організаціям на виконання заходів, передбачених бюджетом.

Бюджетний запит – документ, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступні бюджетні періоди.

Бюджетний період – період, протягом якого бюджет є чинним.

Бюджетний процес – регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Бюджетний цикл – період бюджетного процесу, який повністю охоплює діяльність, пов'язану зі складанням, розглядом, затвердженням і виконанням бюджету, а також з розглядом й ухваленням рішення щодо звіту про його виконання.

Бюджетні кошти (кошти бюджету) – надходження бюджету та витрати бюджету.

Бюджетні установи – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими.

Бюро кредитних історій – юридична особа, винятковою діяльністю якої є збір, зберігання, використання інформації, яка складає кредитну історію.

Валютне регулювання – регламентація валютних операцій суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами, що здійснюється НБУ та в окремих випадках Кабінетом Міністрів України.

Валютний нагляд – система заходів, спрямованих на забезпечення дотримання суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами валютного законодавства.

Валютні цінності – національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали.

Ввізне мито – мито, яке встановлюється на товари, що ввозяться на митну територію України.

Ведення кредитної історії – діяльність Бюро із збирання, оброблення, зберігання, захисту, використання інформації, яка складає кредитну історію.

Величина попиту – конкретна кількість товару, яке хочуть і можуть придбати покупці зараз за даною ціною.

Величина пропозиції – кількість (обсяг) виставленого на продаж товару за певними цінами. Величина пропозиції буде більшою за високих цін і меншою за низьких.

Вивізне мито – мито, яке встановлюється на українські товари, що вивозяться за межі митної території України.

Видатки бюджету – кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом.

Видача банківської ліцензії – внесення Національним банком України до Державного реєстру банків запису про право юридичної особи або філії іноземного банку на здійснення банківської діяльності.

Виключення – примусове припинення участі в товаристві за підстав, передбачених у законі, за рішенням вищого органу, ініціатива щодо якого виходить від інших учасників товариства.

Виконавці господарських інтересів – органи верховної влади, котрі побудовані за ієрархічним принципом.

Виразники господарських інтересів – об'єднання носіїв господарських інтересів в союзи, асоціації: профспілки, союзи підприємців, фермерів, студентів та ін.

Виробництво – сфера економічної діяльності, в якій створюється продукт, а точніше, матеріальні блага та послуги, призначені для задоволення індивідуальних і колективних потреб.

Виробничі відносини – відносини, за яких люди працюють разом, щоб виробляти товари та послуги в рамках певної економічної системи (власність на засоби виробництва, розподіл ресурсів, поділ праці тощо).

Витрати бюджету – видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу, розміщення бюджетних коштів на депозитах і придбання цінних паперів.

Вихід – одностороння дія, на яку згоди товариства не потрібно.

Відкликання банківської ліцензії – виключення Національним банком України з Державного реєстру банків запису про право юридичної особи або філії іноземного банку на здійснення банківської діяльності.

Відступлення частки – усі випадки відчуження частки у господарському товаристві на користь третіх осіб за згодою товариства, двостороння дія, договір.

Вклад (депозит) – це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Вкладник – фізична або юридична особа (підприємство чи організація), яка розміщує кошти у банку на певний термін або безстроково з метою отримання доходу у вигляді відсотків або інших виплат, або ж просто зберігає кошти на рахунку.

Власні доходи місцевих бюджетів – доходи, які не враховуються під час визначення обсягів міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам.

Генеральна угода про торгівлю послугами (ГАТС) – зведення положень і норм в галузі міжнародної торгівлі послугами, що мають юридичну силу та прийняті на міжнародному рівні.

Головні розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень.

Господарська діяльність – будь-яка діяльність, (некомерційна і комерційна), юридичних осіб, а також фізичних осіб-підприємців, пов'язана з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт тощо.

Господарська операція – будь-яка дія або подія, яка змінює фінансовий стан підприємства, зокрема його активи, зобов'язання або власний капітал. Іншими словами, це факти, що призводять до змін у складі майна, зобов'язань та фінансових результатів підприємства.

Господарське товариство – юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками.

Готівкові розрахунки (розрахунки готівкою) – платежі готівкою суб'єктів господарювання і фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Декларування податків – офіційне подання платником податків податкової декларації.

Демпінг – експорт товарів за цінами, нижчими від собівартості, чи, принаймні, за ціною нижчою, ніж на внутрішньому ринку. Якщо факт демпінгу доведений в результаті антидемпінгового розслідування, то країна імпорту вправі вводити торгові обмеження у вигляді антидемпінгових мит.

Державна казначейська служба України – центральний орган виконавчої влади України, що реалізує державну політику в сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності – правове (нормативне та індивідуальне) регулювання зовнішньоекономічних відносин, що здійснюється за допомогою нормативно-правових актів та актів застосування норм права (індивідуальних актів), що ухвалюються державними органами.

Державне регулювання інвестиційної діяльності – див. правове регулювання інвестиційної діяльності.

Державний бюджет – головний централізований фонд фінансових ресурсів держави, який використовується для виконання покладених на неї функцій.

Державний реєстр банків – реєстр, що ведеться Національним банком України і містить визначені ним відомості про банки та їх відокремлені підрозділи, а також філії та представництва іноземних банків в Україні.

Дефіцит бюджету – перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів із бюджету та їх поверненням до бюджету).

Дієздатність – набуття юридичною особою цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону.

Договір постачання (англ. Supply agreement) – договори, за якими товар поставляється покупцю регулярно (наприклад, договори постачання електроенергії).

Дозволяння – надання особі права на дії за своєю власною ініціативою (роби, як вважаєш за потрібне). Дозволяння превалює в основному в галузях, які належать до приватного права.

Дотація – міжбюджетний трансферт у вигляді фіксованої суми коштів, що виділена з бюджету вищого рівня на безповоротній основі для збалансування бюджету нижчого рівня у випадках перевищення його видатків над доходами строком на один рік.

Дотація вирівнювання – міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує.

Доходи бюджету – податкові, неподаткові й інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України.

Доходи державного бюджету – частина централізованих фінансових ресурсів держави, які регулюються відповідними нормативними актами і необхідні для виконання її функцій.

Дружні переговори (англ. Amicable negotiation або renegotiation) – організаційно-правовий спосіб вирішення зовнішньоекономічних спорів.

Еквайринг – послуга банку, що дозволяє торговим підприємствам приймати безготівкову оплату від клієнтів за допомогою банківських карток.

Економіка – господарська діяльність суспільства, що включає відносини виробництва, споживання, обміну та розподілу.

Економічна конкуренція – змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку.

Економічна концентрація – об'єднання суб'єктів господарювання або придбання контролю одним підприємством над іншим, що може вплинути на конкуренцію. З метою запобігання монополізації товарних ринків, зловживання монополієм (домінуючим) становищем, обмеження конкуренції органи Антимонопольного комітету України здійснюють державний контроль за концентрацією суб'єктів господарювання.

Економічна модель країни – результат довготривалого історичного процесу, протягом якого вибудовуються співвідношення елементів моделі і формується механізм їх взаємодії.

Економічне партнерство – здійснення спільної підприємницької діяльності державними органами та підприємницькими структурами, спрямованої на отримання неподаткового бюджетного доходу шляхом використання ресурсів підприємницького сектора.

Економічні інтереси – усвідомлення потреби існування різних суб'єктів господарювання.

Економічні потреби – потреби, пов'язані з необхідністю розвитку виробництва, його технологічного рівня, забезпечення сучасними засобами виробництва і предметами споживання.

Еластичний попит – попит, який під впливом невеликого зростання або зниження ціни товару зазнає значних змін.

Елементи податку – основні складові, що визначають суть, механізм нарахування та сплати податку.

Емітенти – юридичні особи, територіальні громади в особі відповідних органів державної влади, які від свого імені розміщують цінні папери та зобов'язуються виконувати зобов'язання за цими цінними паперами.

Закон попиту – теоретичний закон, який відображає зворотну залежність між ціною продукту і величиною попиту на нього: попит на певний товар за інших рівних умов збільшується в міру зменшення ціни і, навпаки, зменшується в міру збільшення ціни товару.

Закон попиту та пропозиції – економічний закон, який з певними припущеннями (головним з них є таке: за інших рівних умов, на величину попиту та пропозиції впливає тільки ціна) пояснює взаємодію між продавцями (виробниками) товару та його покупцями (споживачами) у процесі здійснення угод з купівлі-продажу товарів.

Закон про Державний бюджет України – закон, яким затверджується Державний бюджет України, та містить положення щодо забезпечення його виконання протягом бюджетного періоду.

Закон пропозиції – теоретичний закон, який відображає пряму залежність між ціною продукту і величиною пропозиції: величина пропозиції за інших рівних умов збільшується в міру збільшення ціни і, навпаки, зменшується в міру зменшення ціни товару.

Звітний період – податковий період та законодавчо встановлений термін для складання та подання податкової звітності.

Здійснення корпоративних прав держави – право держави, частка якої є в статутному капіталі господарського товариства, на управління цим товариством, отримання певної частки його прибутку (дивідендів), активів у разі ліквідації відповідно до законодавства, а також інші права, передбачені законом та установчими документами.

Земля (природні ресурси) – усе, що надала природа в розпорядження людини для її виробничої діяльності (земля, корисні копалини, вода, повітря, ліси та ін., тобто все, що стосується предметів, які люди отримують від природи).

Зміст зовнішньоекономічних правовідносин – права і обов'язки суб'єктів зовнішньоекономічних правовідносин.

Зміст інвестиційних правовідносин – права і обов'язки суб'єктів інвестиційних правовідносин.

Зміст правовідносин – сукупність суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників правовідносин, які як і суб'єктивні права суворо персоніфіковані, адресовані не абстрактним особам, а покладаються на конкретного учасника чи учасників конкретних правовідносин.

Зовнішньоекономічна діяльність – діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами (Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність»).

Зовнішньоекономічний договір (контракт) – домовленість двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності.

Інвестиції – господарські операції, які передбачають придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та/або цінних паперів в обмін на кошти або майно.

Інвестиційні договори – договори, які укладаються між інвесторами (фізичними особами, юридичними особами та державою) та учасниками (фізичними та юридичними особами) з приводу придбання інвесторами у учасників основних засобів, нематеріальних активів, цінних паперів та корпоративних прав.

Інвестори – суб'єкти інвестиційної діяльності, які ухвалюють рішення про вкладення власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування.

ІНКОТЕРМС або Умови міжнародної торгівлі – низка визначених умов поставки в торгівлі товарами, опублікованих Міжнародною торговою палатою (ІСС).

Іноземна валюта – грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави; кошти на рахунках у банках у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що належать до виплати в іноземній валюті; електронні гроші, номіновані у грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металах.

Інфраструктура макрорівня – сукупність загальних для всього суспільства економічних і соціальних умов, які забезпечують його повноцінне функціонування та задоволення потреб його членів, їх розвиток.

Інфраструктура мезорівня – сукупність матеріально-речових елементів (дороги, енерго-, водо-, теплопостачання, зв'язок та ін.), так і певних інститутів (заклади охорони здоров'я, культури, відпочинку тощо), які знаходяться на певній території і забезпечують належні умови життєдіяльності населення.

Інфраструктура мікрорівня – сукупність інженерно-технічних об'єктів, які створюють матеріально-речові умови для функціонування окремих підприємств або видів діяльності та сприяють перебігу у них відповідних технологічних процесів (енерго- і теплопостачання, водопостачання та водовідведення, внутрішньозаводський транспорт тощо).

Іпотека – вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном (неподільним об'єктом незавершеного будівництва, майбутнім об'єктом нерухомості), що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця.

Іпотекодавець – особа, яка передає в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання свого зобов'язання або зобов'язання іншої особи перед іпотекодержателем.

Іпотечний кредит – кредит під заставу нерухомого майна.

Казначейське обслуговування місцевих бюджетів – діяльність органів казначейства щодо здійснення віднесених до їх компетенції завдань і функцій у процесі виконання місцевих бюджетів.

Капітал – накопичений запас грошових коштів, необхідних для створення матеріальних благ

Капітальні інвестиції – господарські операції, що передбачають придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомої власності, інших основних засобів і нематеріальних активів, що підлягають амортизації).

Квота – кількісна міра обмеження експорту чи імпорту товару, визначена кількістю або сумою на певний проміжок часу. Квота на певний товар в розмірі, що дорівнює 0, ембарго, тобто заборону на імпорт чи експорт такого товару.

Клієнт банку – будь-яка фізична чи юридична особа, що користується послугами банку.

Консорціум – тимчасове статутне об'єднання юридичних осіб для досягнення його учасниками спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо).

Концерн – статутне об'єднання юридичних осіб на основі їхньої фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності.

Корпоративний договір – договір в письмовій формі, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації.

Корпоративні відносини – відносини між учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) юридичних осіб, у тому числі ті виникають між ними до державної реєстрації юридичної особи, а також відносини між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) щодо виникнення, здійснення, зміни і припинення корпоративних прав.

Корпоративні права – права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами

Корпоративні права – сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства.

Корпоративні права – сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства.

Корпорація – договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів юридичних осіб, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Кошти – гроші у національній або іноземній валюті чи їх еквівалент.

Кредитна історія – сукупність інформації про юридичну або фізичну особу, що її ідентифікує, відомостей про виконання нею зобов'язань за кредитними правочинами, іншої відкритої інформації відповідно до Закону.

Кредитний ризик (credit risk) – наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання.

Кредитні операції – розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик

Кредитор – юридична або фізична особа, яка має у встановленому порядку підтвержені документами вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника, щодо виплати заборгованості, а також органи державної податкової служби та інші державні органи, які здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю справляння єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів).

Кредитування бюджету – операції з надання коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед бюджетом (надання кредитів з бюджету), та операції з повернення таких коштів до бюджету (повернення кредитів до бюджету).

Кримінальне правопорушення – умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку.

Ліквідатор – фізична особа, яка відповідно до рішення господарського суду організовує здійснення ліквідаційної процедури боржника, визнаного банкрутом, та забезпечує задоволення визнаних судом вимог кредиторів у встановленому Законом порядку.

Ліквідація – остаточне припинення будь-якої діяльності якогось суб'єкта господарювання. В результаті ліквідації суб'єктивні права й обов'язки суб'єкта господарювання перестають існувати, припиняються.

Майно у сфері господарювання – сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення; виробляються та використовуються у діяльності суб'єктів господарських відносин; відображаються у балансі суб'єктів господарювання відносин або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Матеріальне виробництво – галузі, де виробляються засоби виробництва і предмети споживання.

Медіація – організаційно-правовий спосіб вирішення спору, при якому сторони намагаються досягти дружнього врегулювання спору між ними за допомогою третьої особи чи осіб (медіатора), не наділеного повноваженнями приймати обов'язкового для сторін спору рішення.

Методи правового регулювання економіки – сукупність засобів правового впливу на суб'єктів національної економічної системи з метою створення або забезпечення умов їхньої діяльності відповідно до економічної політики держави.

Мито – непрямий загальнодержавний податок, різновид митних платежів, який накладається на товари, що переміщуються через митний кордон України.

Міжбюджетні відносини – відносини між державою і місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією та законами України.

Міжбюджетні трансферти – кошти, що безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого у вигляді дотацій та субвенцій з метою вирівнювання соціального розвитку територій.

Міжнародний договір України – договір, укладений у письмовій формі Україною з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо).

Міжнародний комерційний арбітраж – арбітраж, в процесі якого вирішуються спори між суб'єктами господарювання різних країн.

Міжнародний поділ факторів виробництва – зосередження окремих факторів виробництва в різних країнах, що приводить до виробництва ними певних товарів, економічно більш ефективних, ніж в інших країнах.

Міжнародні торгові звичаї – звичаї, що склалися в міжнародній торгівлі і торговельному мореплаванні.

Місцеві бюджети – фонди фінансових ресурсів, що мобілізуються й витрачаються на відповідній території.

Місцеві податки і збори – обов'язкові внески до місцевих бюджетів, які здійснюють платники в порядку та на умовах, визначених законами про оподаткування.

Модель економічного розвитку – сукупність елементів, які формують цілісність національного господарства, механізм, що забезпечує тісний зв'язок і взаємодію цих елементів.

Натуральне господарство – тип господарства, в якому виробництво спрямоване безпосередньо на задоволення особистих потреб.

Національна валюта (гривня) – грошові знаки грошової одиниці України (гривні) у вигляді банкнот, монет (у тому числі пам'ятних та ювілейних); кошти на рахунках у банках у гривні; електронні гроші, номіновані у гривні; цифрові гроші НБУ.

Недобросовісна конкуренція – будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам добросовісності, звичаям у господарській діяльності, можуть завдати або завдають шкоди інтересам господарюючих суб'єктів або споживачів.

Недружнє придбання – набуття прямого або опосередкованого контролю над цілим або частинами одного або декількох інших суб'єктів господарювання чи іншими активами в осіб, які не здійснюють контролю над ним, у разі відмови цього суб'єкта господарювання надати заявнику (уповноваженій ним особі) інформацію, необхідну для надання дозволу органів Антимонопольного комітету України.

Непідприємницькі організації – юридичні особи, які не мають на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між учасниками.

Неплатоспроможність – нездатність суб'єкта господарювання у встановлений строк виконати свої грошові зобов'язання, у тому числі щодо сплати податків і зборів, внесення єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Неповні корпоративні права – наявність в учасника господарського товариства або організаційних, або майнових прав.

Неподаткові надходження – платежі неподаткового характеру у вигляді доходів від власності та підприємницької діяльності, а також адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності та ін.

Нерухоме майно (нерухомість) – земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці і невід'ємно пов'язані з нею, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни їх призначення.

Неспроможність – нездатність юридичної чи фізичної особи виконувати свої зобов'язання, незалежно від того, чи є це зобов'язання фінансовими, майновими або іншими.

Нетарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності – правове (нормативне та індивідуальне) регулювання публічно-правових відносин між державою та певними суб'єктами, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, в процесі якого держава встановлює певні неподаткові перешкоди, обмеження для переміщення товарів через митний кордон тієї чи іншої країни, спрямовані на безпосереднє коригування обсягів експорту чи імпорту товарів.

Нормальні товари (вищої категорії) – товари, попит на які збільшується в міру зростання доходу.

Нормативне (загальне) правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності – впорядкування зовнішньоекономічних відносин правовими нормами, закріпленими в джерелах міжнародного права та джерелах національного права тієї країни що визначається за домовленістю сторін зовнішньоекономічного договору.

Нормативне (загальне) правове регулювання інвестиційної діяльності – регламентація загальних інвестиційних відносин правовими нормами, закріпленими в нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах та інших формах права, які (норми) розраховані на багаторазове застосування за наявності передбачених ними обставин.

Нормативно-правовий акт – офіційний акт-документ компетентних суб'єктів правотворчості, який містить норми права, що забезпечуються державою. Він є однією з форм існування та вираження норм права, є основною формою права для багатьох правових систем сучасності.

Об'єкт оподаткування – майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством.

Об'єднання юридичних осіб – організаційні структури, створені двома або більше юридичними особами для координації їх діяльності, представлення та захисту спільних інтересів.

Об'єкти зовнішньоекономічних правовідносин – товари, послуги інвестиційні активи.

Обмін – об'єктивний наслідок суспільного поділу праці, що здійснює безперервний зв'язок між виробництвом і споживанням.

Обсяг попиту – максимальна кількість товару, яку згідна купити окрема особа, група людей або населення в цілому в одиницю часу (день, місяць, рік) за певних умов

Обсяг пропозиції – кількість товару, яку продавець бажає продати за даних умов в одиницю часу (за день, тиждень, місяць, рік).

Оподаткування – процес встановлення, справляння і сплати податків державі фізичними та юридичними особами відповідно до законодавства.

Організаційне партнерство – різні форми участі представників однієї із сторін у структурних підрозділах іншого боку взаємодії.

Пайові цінні папери – цінні папери, що посвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі та/або активах емітента та надають їх власнику (інвестору) право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у вигляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством, а також проспектом або рішенням про емісію;

Підприємницька діяльність – самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підприємницькі організації – юридичні особи, які створюються для здійснення підприємницької діяльності з метою одержання прибутку і подальшого його розподілу між учасниками.

Платник податку – особи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або здійснюють діяльність, що є об'єктом оподаткування, і на які податковим законодавством покладено обов'язок зі сплати податків;

Повні корпоративні права – наявність в учасника господарського товариства і організаційних, і майнових прав.

Податки – обов’язкові платежі підприємств, організацій та громадян, які є одним із основних джерел формування доходів бюджету відповідного рівня.

Податкова відповідальність – застосування винятково фінансових санкцій за податкові правопорушення.

Податкове навантаження – питома вага усіх податкових платежів за певний час (фінансовий рік) у величині валового доходу платника податків.

Податкове правопорушення – протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (в тому числі осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їх посадових (службових) осіб та інших суб’єктів.

Податковий контроль – система заходів, що вживаються контролюючими органами з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Податковий період – період, протягом якого формується податкова база та ведеться облік господарської діяльності.

Податковий тягар – загальна сума податків, що сплачуються.

Податкові пільги – повне або часткове звільнення платників податків від сплати податків або зменшення податкового навантаження згідно з чинним законодавством.

Податкові правовідносини – врегульовані нормами податкового права фінансові правовідносини, що виникають з приводу справляння податків та інших обов’язкових платежів податкового характеру з юридичних і фізичних осіб до державного й місцевих бюджетів, а також до державних цільових фондів.

Податково-правова норма – загальнообов’язкові приписи компетентних державних органів та органів місцевого самоврядування з приводу встановлення, введення, скасування податків і зборів, їх справляння та застосування відповідальності до порушників податкового законодавства, які виражені в категоричній формі, та забезпечені силою державного примусу.

Політика вільної торгівлі – здійснення зовнішньоекономічної діяльності, не обмеженої протекціоністськими бар’єрами, що забезпечує ширший вибір товарів і послуг.

Політика протекціонізму – захист внутрішнього ринку від зовнішніх конкурентів (обмеження імпорту) або/та завоювання зовнішніх ринків

Попит – платоспроможна потреба або сума грошей, яку покупці мають намір заплатити за необхідні для них товари і послуги, відображає запит реального або потенційного покупця, споживача на придбання товару за наявні у нього гроші, які призначені для покупки цього товару і виражає сформовану на ринку потребу в життєвих засобах, що визначається кількістю товарів і послуг, які споживачі можуть придбати за цінами, що склалися на ринку, та наявністю коштів.

Портфельні інвестиції – господарські операції, що передбачають купівлю цінних паперів, деривативів та інших фінансових активів за кошти на фондовому ринку або біржовому товарному ринку;

Послуги – товар, що не проходить митного контролю і на який не оформлюється вантажна митна декларація (п. 3 Класифікації зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП), затвердженої наказом Державного комітету статистики України № 69 від 27.02.2013).

Послуги змінення – це послуги, що надаються відповідно до попиту, ведуть до змін у стані споживачів, не належать окремим об’єктам, на які може бути встановлено право власності і не продаються окремо від їх виробництва.

Послуги маржі – допомога однієї інституційної одиниці двом іншим інституційним одиницям в операціях купівлі-продажу та руху товарів або фінансових активів, при зміні форми власності на товари.

Поставка (англ. Delivery) – добровільна передача права володіння товаром від однієї особи до іншої, разом з якою від продавця до покупця переходить ризик випадкової втрати або пошкодження товару.

Поточні кредитори – кредитори за вимогами до боржника, які виникли після порушення провадження у справі про банкрутство.

Потреби суспільства – ставлення людей до умов їхньої життєдіяльності.

Права учасників (засновників, акціонерів, пайовиків) юридичних осіб (корпоративні права) сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства.

Право власності – основне речове право у сфері господарювання, за яким суб'єкт господарювання, що здійснює господарську діяльність на основі права власності, на свій розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому (їм) майном, у тому числі має право надати майно іншим суб'єктам для його використання.

Право господарського відання – речове право суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених законами.

Право оперативного управління – речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником для здійснення некомерційної господарської діяльності.

Правове партнерство – спільна організація процесу регулювання підприємницької діяльності з боку держави.

Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності – впорядкування зовнішньоекономічних відносин за допомогою правових актів міжнародного права та національного права тієї країни, що визначається за домовленістю сторін зовнішньоекономічного договору.

Правове регулювання інвестиційної діяльності – здійснюване громадянським суспільством або державою за допомогою правових засобів упорядкування, охорона та розвиток інвестиційних відносин.

Правове регулювання ринкової економіки – вплив держави на відтворювальні процеси в економіці за допомогою прямого інвестування, правових та економічних важелів з метою орієнтації суб'єктів господарювання і окремих громадян на досягнення цілей і пріоритетів державної соціально-економічної політики.

Правове регулювання цін – діяльність держави, спрямована на встановлення і підтримку певного рівня цін.

Правовий звичай – це правило, яке склалося здавна, систематично застосовується, однак не набуло форми закону, підзаконного акту або міжнародного договору.

Правовий режим майна – установлений правовими засобами порядок і умови придбання (присвоєння) майна, здійснення суб'єктами права повноважень володіння, користування та розпорядження ним, реалізація функцій управління майном, а також правова його охорона.

Праця – фізична і розумова діяльність людини, спрямована на досягнення корисного результату, зусилля людини, які можуть бути застосовані до виробництва товарів і послуг.

Представництво – відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Приватне акціонерне товариство (ПрАТ) – тип акціонерного товариства, акції якого не пропонуються для вільного продажу на фондовому ринку, а розповсюджуються серед обмеженого кола осіб. Іншими словами, акції ПрАТ не є публічно доступними, на відміну від акцій публічних акціонерних товариств (ПАТ), де акції можуть купуватися та продаватися на біржі або позабіржовому фондовому ринку.

Програмно-цільовий метод – метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів з оцінюванням ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу

Продуктивні сили – матеріальний потенціал суспільства, який використовується для вироблення різних благ і послуг (технології, ресурси, кваліфікована робоча сила, капітал та інші фактори, що сприяють розвитку економіки та суспільства в цілому).

Проект бюджету – проект плану формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади (органами місцевого самоврядування) упродовж бюджетного періоду, який є невід’ємною частиною проекту Закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет).

Пропозиція – кількість продуктів, яку виробник бажає та спроможний виробити і постачати для продажу на ринку за певну ціну впродовж визначеного проміжку часу.

Профіцит бюджету – перевищення доходів над видатками (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та їх поверненням до бюджету).

Прямі інвестиції – господарські операції, що передбачають внесення коштів або майна в обмін на корпоративні права, емітовані юридичною особою при їх розміщенні такою особою.

Публічне акціонерне товариство (ПАТ) – товариство, акції якого можуть вільно продаватися і купуватися на фондовій біржі або позабіржовому фондовому ринку.

Публічні доходи – сукупність фінансових ресурсів, які мобілізуються до бюджету держави, органів місцевого самоврядування та державних фондів для фінансування суспільно необхідних витрат.

Реєстр корпоративних прав держави – складова частина Реєстру об’єктів державної власності, автоматизована інформаційно-довідкова система обліку відомостей про акції, частки, паї, що належать державі у статутних капіталах господарських товариств та інших суб’єктів господарювання резидентів та нерезидентів України.

Резервний фонд бюджету – кошти, призначені для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету.

Реінвестиції – господарські операції, що передбачають здійснення капітальних або фінансових інвестицій за рахунок прибутку, отриманого від інвестиційних операцій.

Реорганізація банку – злиття, приєднання, виділ, поділ банку, зміна його організаційно-правової форми (перетворення), наслідком яких є передача його майна, коштів, прав та обов’язків правонаступникам, прийняття його майна правонаступником.

Реорганізація суб’єкта господарювання – припинення його функціонування в конкретній організаційно-правовій формі із заміною на нову шляхом злиття, приєднання, поділу або перетворення.

Ринкова рівновага – збалансованість ринку, тобто рівність між попитом і пропозицією.

Ринок – суспільний інститут, що зводить разом покупця і продавця для здійснення ними угоди купівлі-продажу визначеного товару (послуги), економічні відносини, пов’язані з обміном товарів і послуг, у результаті яких формуються попит, пропозиція і ціна.

Рішення про місцевий бюджет – нормативно-правовий акт відповідної місцевої ради, виданий в установленому порядку, що затверджує місцевий бюджет і визначає повноваження, відповідно, місцевої державної адміністрації або виконавчого органу місцевого самоврядування здійснювати виконання місцевого бюджету протягом бюджетного періоду.

Розпис бюджету – документ, в якому встановлюється розподіл доходів, фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до бюджетної класифікації.

Розподіл – розподіл результатів суспільного виробництва (кінцевих товарів і послуг у ринковому господарстві), а також розподіл ресурсів або чинників виробництва.

Розпорядник бюджетних коштів – бюджетна установа в особі її керівника, уповноважена на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов’язань, довгострокових зобов’язань за енергосервісом та здійснення витрат бюджету.

Розпорядник майна – фізична особа, на яку у встановленому Законом порядку покладаються повноваження щодо нагляду та контролю за управлінням та розпорядженням майном боржника на період провадження у справі про банкрутство в порядку, встановленому Законом.

Розрахункові банківські операції – рух грошей на банківських рахунках, здійснюваний згідно з розпорядженнями клієнтів або в результаті дій, які в рамках закону призвели до зміни права власності на активи.

Санація – система заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів.

Світова організація торгівлі, СОТ (англ. World Trade Organization, WTO) – єдина в світі глобальна організація за штаб-квартирою в м. Женева, Швейцарія, що встановлює норми, які регулюють комерційні відносини між країнами-учасницями.

Секвестр бюджету – пропорційне скорочення видатків з усіх статей бюджету (крім захищених) упродовж часу, що залишається до закінчення поточного бюджетного року.

Система оподаткування (податкова система) – сукупність податків, зборів, інших обов'язкових платежів і внесків до бюджету і державних цільових фондів, які діють у встановленому законом порядку.

Системно важливий банк – банк, що відповідає критеріям, встановленим Національним банком України, діяльність якого впливає на стабільність банківської системи.

Соціал-демократичній економіці – економіка, якій притаманні значна роль правового сектору, в структурі якого переважають об'єкти соціального призначення, мінімізація рівня безробіття та диференціації населення за рівнем доходів, розвинена система виробничої демократії.

Соціальні потреби – потреби, що стосуються розвитку духовної сфери (освіти, науки, культури, мистецтва).

Соціально-орієнтована економіка – економіка, яка спрямовується і регулюється державою, завдяки чому люди і суспільство, забезпечення їм соціального захисту і добробуту виходять на перше місце. Головним в цій економіці є досягнення балансу між економічними цілями і соціальними цінностями, забезпеченням рівноправності та справедливості.

Споживання – використання створених матеріальних благ і послуг.

Споживче кредитування – грошові кошти, що надаються споживачу (позичальникові) на придбання товарів (робіт, послуг) для задоволення потреб, не пов'язаних з підприємницькою, незалежною професійною діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Ставка податку – визначений урядом процент або сума, яку належить сплатити людині або суб'єкту господарювання в рамках податкової системи країни (може бути фіксованою або залежати від різних чинників, наприклад, від розміру доходу, виду діяльності тощо).

Суб'єкти валютних операцій – резиденти та (або) нерезиденти, які здійснюють валютні операції.

Суб'єкти зовнішньоекономічних правовідносин – суб'єкти господарської діяльності України або державні замовники з оборонного замовлення, з одного боку, та іноземні суб'єкти господарської діяльності, з іншого.

Суб'єкти інвестиційних правовідносин (інвестори і учасники) – суб'єкти права, що вступили в інвестиційні правовідносини: громадяни, юридичні особи та держава (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність»).

Субвенції – міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який ухвалив рішення про надання субвенції.

Суб'єкт господарювання – юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, яка провадить господарську діяльність (крім органів державної влади та органів місцевого самоврядування), а також фізична особа-підприємець, зареєстрована в установленому законодавством порядку.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності – суб'єкти зовнішньоекономічних правовідносин.

Суб'єкти управління корпоративними правами держави – Кабінет Міністрів України, Фонд державного майна України, органи виконавчої влади, уповноважені Кабінетом Міністрів України управляти об'єктами державної власності (уповноважені органи), представники держави.

Судовий прецедент – це рішення суду у конкретній справі, обов'язкове при вирішенні аналогічних справ в подальшому цим же судом або судами, рівними або нижчими по відношенню до нього.

Суспільний поділ праці – відокремлення і співіснування різних видів трудової діяльності.

Термін сплати податку – період часу, що починається з моменту виникнення податкового обов'язку платника податку і завершується моментом закінчення терміну сплати податку.

Тип правового регулювання – особливий порядок правового регулювання, що виражається у певному поєднанні способів (дозволянь і заборон) і створює стан більшого чи меншого сприяння для задоволення інтересів суб'єкта права.

Товар – продукт праці, який задовольняє певну потребу людини і виготовлений для обміну через процес купівлі-продажу.

Товар Гіффена – товар, споживання якого парадоксально росте з ростом ціни, порушуючи закон попиту.

Товари – будь-які рухомі речі, у тому числі ті, на які законом поширено режим нерухомої речі (крім транспортних засобів комерційного призначення), валютні цінності, культурні цінності, а також електроенергія, що переміщується лініями електропередачі (п. 57 ст. 4 Митного кодексу України).

Товари Веблена – товари, попит на які збільшується в міру зростання їхньої ціни. В основі ефекту Веблена лежить прагнення споживачів до демонстративного споживання, тобто бажання підкреслити свій статус та престиж за допомогою дорогих речей.

Товари нижчої якості (нижчої категорії) – товари, попит на які зменшується в міру зростання доходу.

Товариство – юридична особа, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в товаристві.

Товариство з обмеженою відповідальністю – товариство, яке має статутний капітал, поділений на частки учасників. Його учасники не відповідають за зобов'язаннями товариства.

Торгівля валютними цінностями – операції з купівлі, продажу або обміну валютних цінностей, що здійснюються як у готівковій формі (для банківських металів – із фізичною поставкою), так і безготівковій формі (для банківських металів – без фізичної поставки).

Транскордонне переміщення валютних цінностей – ввезення, пересилання на митну територію України, вивезення, пересилання з митної території України або транзит через митну територію України банківських металів, готівкової валюти

Транскордонний переказ валютних цінностей – рух певної суми коштів в Україну або за її межі з метою зарахування цих коштів на рахунок отримувача або видачі йому в готівковій формі

Трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Узгоджені дії – укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність) суб'єктів господарювання, створення суб'єкта господарювання, об'єднання, метою чи наслідком створення якого є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, об'єднання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання, або вступ до такого об'єднання

Уникнення податків – зниження суми податкових платежів законними методами.

Уповноважена особа банку – особа, яка на підставі статуту чи угоди має повноваження представляти банк та вчиняти від його імені певні дії, що мають юридичне значення.

Ухилення від податків – свідомі дії платників податків, спрямовані на несплату податків через заниження відомостей про величину доходів, вартість майна, які підлягають оподаткуванню, або повне їх приховування.

Учасники бюджетного процесу – органи та посадові особи, які наділені бюджетними повноваженнями.

Фактори виробництва – ресурси, які використовуються у виробництві товарів або послуг.

Фізична особа-підприємець – фізична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи після проведення державної реєстрації як суб'єкт підприємницької діяльності.

Фізичні особи – первинні суб'єкти суспільних відносин, носії природних прав, інтересів та бажань.

Філія – відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій.

Фінансове оздоровлення банку – відновлення платоспроможності банку та приведення фінансових показників його діяльності відповідно до вимог Національного банку України.

Фінансові інвестиції – господарські операції, що передбачають придбання корпоративних прав та цінних паперів.

Фінансування бюджету – надходження та витрати бюджету, пов'язані зі зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету.

Ціна попиту – максимальна ціна, яку готовий заплатити покупець за одиницю товару.

Ціна пропозиції – мінімальна ціна, за якою продавець готовий продати одиницю свого товару.

Цінний папір – документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає відносини між суб'єктом господарювання, який його випустив (видав), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам.

Юридична відповідальність – специфічні правовідносини між державою і правопорушником внаслідок державно-правового примусу, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, покладанням на останнього обов'язку перетерпіти позбавлення і несприятливі наслідки особистого, майнового, організаційного характеру за скоєне правопорушення.

Юридична особа – організація, яку створено у передбаченій законом формі з метою реалізації інтересів засновників (учасників), яка бере самостійну участь у цивільних правовідносинах.

Юридичний обов'язок – приписана зобов'язаній особі і забезпечена можливістю державного примусу міра належної поведінки, якої повинна дотримуватися ця особа в інтересах держави, яку представляє уповноважена особа, а також з метою унеможливлення порушення прав та охоронюваних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері справляння податків, та у сфері здійснення контролю за додержанням законодавства, який покладено на податкові та митні органи. Це пов'язано із головним обов'язком держави: утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Юридичний факт – конкретна життєва обставина, з якою норми права пов'язують появу, зміну або припинення податкових правовідносин: факти реальної дійсності, факти, передбачені нормами податкового права, факти, що спричиняють певні юридичні наслідки).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17
2. Кодекс України з процедур банкрутства : Кодекс України, Закон від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 80731-X. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс України, Закон від 07.12.1984 № 80731-X. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14
6. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
7. Податковий кодекс України : Кодекс України, Закон від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
9. Про акціонерні товариства : Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>
10. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>
11. Про арбітражний суд : Закон України від 04.06.1991 № 1142-XII. URL: <http://parusconsultant.com/?doc=009TX1301B>
12. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
13. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>
14. Про внесення зміни до пункту 5² розділу 9 «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» щодо застосування його положень під час дії воєнного стану : Закон України від 01.04.2022 № 2175-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2175-20#>
15. Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому : Закон України від 15.08.2022 № 2518-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text>
16. Про депозитарну систему України : Закон України від 06.07.2012 року № 5178-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17#Text>
17. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>
18. Про державну реєстрацію юридичних, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
19. Про затвердження Змін до Положення про порядок подання та розгляду заяв про попереднє отримання дозволу Антимонопольного комітету України на концентрацію суб'єктів господарювання. Розпорядження АМКУ від 07.12.2023 № 20-рп. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/re41434?an=1>
20. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр#Text>
21. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
22. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>
23. Про інститути спільного інвестування : Закон України від 05.07.2012 № 5080-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#Text>
24. Про Митний тариф України : Закон України від 04.06.2020 № 674-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-20#Text>
25. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

26. Про організацію формування та обігу кредитних історій : Закон України від 23.06.2005 № 2704-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-15#Text>
27. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>
28. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>
29. Про природні монополії : Закон України від 20.04.2000 № 1682-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text>
30. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>
31. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15
32. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text>
33. Про споживче кредитування: Закон України 1734-VIII від 15.11.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>
34. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19>
35. Основні концептуальні підходи до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави : постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2004 № 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-2004-%D0%BF>
36. Деякі питання управління об'єктами державної власності : постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.2017 № 143. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-2017-%D0%BF>
37. Методика оцінки державних корпоративних прав : постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.1999 № 1406. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1406-99-%D0%BF>
38. Державний класифікатор України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання» ДК 002:2004, затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 № 97. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0097609-04>
39. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010: Класифікатор від 11.10.2010 № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text>
40. Класифікація зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП), затверджена наказом Державного комітету статистики України № 69 від 27.02.2013. URL: http://ukrstat.org/uk/norm_doc/2013/69/69_2013.htm
41. Положення про реєстр державних корпоративних прав. Затверджено Наказом Національного агентства України з управління державними корпоративними правами 14.05.99 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0335-99>
42. Розпорядження про деякі питання організації діяльності Антимонопольного комітету України в умовах воєнного стану. 07.03.2022. URL: <https://amcu.gov.ua/news/rozporyadzhennya-pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-diyalnosti-antimonopolnogo-komitetu-ukrayini-v-umovah-voyennogo-stanu>
43. Генеральна угода з тарифів і торгівлі. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_003
44. Актуальні проблеми фінансового права України : монографія / за ред. О. О. Дмитрик. Харків : Право, 2022. 456 с.
45. Банківське право : навч. посіб. / за ред. Дерев'янка. Львів : «Магнолія 2006», 2024. 172 с.
46. Банківське право України : навч. посіб. / М.В. Ковалів, С.С. Єсімов, Т.Я. Назар, Н.Я. Лепіш, Ж.В. Семчук, Р.М. Скриньковський. Львів : СПОЛОМ, 2023. 256 с.
47. Банківські операції: у схемах і таблицях: навч.-наочн. посіб. / уклад. М.П. Федішин. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2021. 185 с.
48. Боксгорн А. В. Адміністрування місцевих податків і зборів: питання теорії і практики. Одеса : Юридика, 2022. 226 с.
49. Бюджетна система України : підручник / О.В. Шлапак, І.М. Лур'є, О.А. Кириленко та ін.; за ред. О.В. Шлапака. 3-тє вид., перероб. і доп. К. : ЦУЛ, 2021. 456 с.
50. Бюджетне право України : навч. посіб. / Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, Н.Ю. Пришва та ін.; за ред. Л.К. Воронової. 2-ге вид., оновл. Харків : Право, 2021. 368 с.
51. Бюджетне право України в умовах євроінтеграції : колективна монографія / О.А. Музика-Стефанчук, Є.О. Алісов, І.Є. Криницький та ін. К. : Юрінком Інтер, 2021. 384 с.
52. Бюджетний менеджмент : навч. посіб. / О.П. Кириленко, Б.С. Малиняк. 2-ге вид., перероб. і доп. Тернопіль : Економічна думка, 2021. 624 с.

53. Бюджетний менеджмент : навч. посіб. / О.П. Кириленко, Б.С. Малиняк. 2-ге вид., перероб. і доп. Тернопіль : Економічна думка, 2021. 624 с.
54. Вачевський М. В., Кулішов В. В., Падалка О. С. Основи ринкової економіки : підручник. К. : Магнолія-2006, 2024. 472 с.
55. Гарагонич О. В., Кологойда О. В., Дорошенко Л. М., Походжук Т. Б. Корпоративне право : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2025. 668 с.
56. Герасименко Л., Борцевич П., Розділ 6. Основи господарського права України. Правознавство: навч. посіб. / за заг. ред. М.М. Пендюри, О.Я.Лапки, А.Л.Калінюк та ін. К. : 7-БЦ, 2022. 470 с.
57. Господарське право (Загальна частина) : підручник / за ред. В. С. Щербини, В. В. Резнікової. К. : Ліра-К, 2023. 588 с.
58. Господарське право : курс лекцій / за ред. Анатолія Фаїзова та Павла Борцевича. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2025. 286 с.
59. Господарське право : підручник / О.П. Подцерковний, В.Г. Олюха, О.О. Квасніцька та ін. / за ред. О.П. Подцерковного. 4-те вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2024. 584 с.
60. Господарський процес : курс лекцій / за ред. Лариси Герасименко та Павла Борцевича. К. : НАВС, 2024. 262 с.
61. Гурєєв В. І. Господарське право України : навч. посіб. Харків : Право, 2022. 496 с.
62. Деревянко Б. В. Господарське право: особлива частина (правове регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки) : навч. посіб. Одеса : ВД «Гельветика», 2021. 314 с. URL: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/136/Derevyanko_posibnik_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y
63. Дзера О. В., Кузнецова Н. С. Господарське право України : підруч. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. 4-те вид., переробл. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2021. 832 с.
64. Добровольська В. В., Квасніцька О.О., Гофман О.Р., Зятіна Д. В. Антимонопольно-конкурентне право : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти ступеня магістра права усіх форм навчання. Одеса, 2021. 131 с. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://economiclaw.com.ua/lit/10-antymon_konk_pravo.pdf
65. Дрозд О. Ю. Корпоративні спори. Актуальне законодавство та судова практика. К. : ЦУЛ, 2021. 474 с.
66. Економіка відновлення : навч. посіб. К. : Університет економіки і права КРОК, 2023. 231. URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/navchalni-posibniki/grushko_0024.pdf
67. Економіка і бізнес : підручник / за ред. Л.Г. Мельника, О.І. Карінцевої. Суми : Університетська книга, 2021. 316 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3FMB_Pravo/Ekonomika_i_biznes_2021.pdf
68. Жорнокуй Ю. М., Сліпченко С. О., Жорнокуй В. Г. Корпоративні правовідносини : монографія. К. : ЕКУС, 2021. 248 с.
69. Коротюк О. В. Відчуження корпоративних прав та цінних паперів (частки в статутному капіталі, акцій). Зразки нотаріальних документів. К. : ОВК, 2025. 164 с.
70. Корпоративне право в Україні: правові і практичні аспекти : навч. посіб. / М. А. Іванова. Львів : вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2024. 350 с.
71. Корпоративне право криз призму судової практики : монографія / за ред. І.В. Спасиво-Фатєєвої. К. : ЕКУС, 2021. 512 с.
72. Кудінова А. Кулага І., Лопух К. Основи економічних знань : навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2023. 208 с. URL: https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/posib_nyky-prof-tech/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%8C%20%D0%9A%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%92%D0%A6%20%D0%90%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%8F.pdf
73. Латковська Т. Податкове право : навч.-метод. посіб. (для здобувачів вищої освіти). 2-ге вид., доопр. і доп. / Т. Латковська, Т. Голядова, М. Сідор. Одеса : Фенікс, 2023. 84 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.26379>.
74. Макроекономіка : підручник / М.І. Макаренко, Т.О. Семененко, Ю.М. Петрушенко. 2-ге вид., перероб. Суми : Сумський державний університет, 2021. 307 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/86041/3/Makarenko.pdf>
75. Мельникова О. Правове регулювання економіки : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти бакалаврського рівня. Харків : ХНПУ, 2023. 105 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1091751/mod_resource/content/0/%D0%94%D0%B5%D1%80%D

0%B6_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B8_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1.pdf

76. Мікроекономіка. Практикум : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / уклад.: А.Р. Дунська, Г.П. Жалдак. К. : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2024. 140 с.

77. Мілаш В.С. Господарське право: навч. посіб. для підготовки до іспитів. Харків: Право, 2024. 400 с.

78. Основи економічної теорії : навч. посіб. / Л. Рібун, І. Ангелко, Г. Лех, І. Васькович. Львів : Растр-7, 2022. 235 с.

79. Основи економічної теорії : підручник. Серія: Вища освіта в Україні / П.В. Круш та ін. К. : Каравела, 2023. 448 с.

80. Панова І. С. Суб'єкти господарювання в умовах ринкової економіки: правове регулювання : монографія. К. : КНЕУ, 2021. 264 с.

81. Петрина В. Н., Андрущенко І. Г. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності: мультимедійний навч. підручник. К. : НАВС, 2021. URL: <https://arm.navs.edu.ua/books/przed/peredmov.html>.

82. Поведінкова економіка: від теорії до практики : міждисцип. навч. посіб. / за наук. ред. І.Л. Татомир, Л.Г. Квасній. Трускавець : ПОСВІТ, 2022, 408 с. URL: <https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/PovedinkovaEKONOMIKA-2022-1.pdf>

83. Податкове право : курс лекцій / за ред. Лариси Герасименко та Ганни Козаченко. К. : НАВС, 2022. 194 с.

84. Податкове право : підручник / за ред. Д.О. Гетманцева та М.П. Кучерявенка. Харків : Право, 2025. 488 с.

85. Податкове право України : навч. посіб. / Р.Л. Сопільник, М.В. Ковалів, І.М. Проць, М.В. Хмиз, Р.М. Скриньковський. Львів : Сполом, 2023. 362 с.

86. Правове забезпечення економічної безпеки держави : навч.-метод. посіб. / за ред. Лариси Герасименко та Ганни Козаченко. К. : 7БЦ, 2023, 518 с.

87. Правове регулювання бюджетних відносин в Україні : навч. посіб. / О.А. Музика-Стефанчук, Є.О. Алісов. К. : Юрінком Інтер, 2021. 256 с.

88. Проскура К. П. Податкове адміністрування в Україні в посткризовий період: ефективність та напрями модернізації. К. : Емкон, 2021. 376 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32608872.pdf>.

89. Сенишин О. С., Горинь М. О., Кундицький О. О. Правове регулювання економіки : навч. посіб. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. 334 с. URL: https://econom.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/PIDRUCHNY_K_DERZHAVNE-RENULYUVANNYA-EKONOMIKY_Senyshyn-Horyn-Kundytskyu.pdf

90. Талер Р. Поведінкова економіка. Чому люди діють ірраціонально і як отримати з цього вигоду. К. : Наш формат, 2021. 464 с.

91. Управління державним сектором економіки: навч. посіб. / Є.Г. Карташов, І.О. Драган, Н.В. Дадій, О.В. Чумак, А.В. Антонов, І.І. Туболец, В.В. Іванюта, О.В. Алейнікова; за заг. ред. Є.Г. Карташова. К. : Освіта України, 2021. 330 с. URL: http://umo.edu.ua/images/content/institutes/imp/struktura/kaf_upravl_proekt/material/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9A%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%88%D0%BE%D0%B2.pdf

92. Фінанси : підручник / С.В. Львовчкін, О.В. Опарін, В.М. Федосов та ін.; за ред. С.В. Львовчкіна. 6-те вид., оновл. К. : ЦУЛ, 2022. 728 с.

93. Фінансове право України : підручник / за ред. П.С. Пацурківського. 4-те вид., перероб. і доп. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2022. 584 с.

94. Швидка Т. І. Антимонопольно-конкурентне право : навч. посіб. Харків : Право, 2021. 184 с. URL: https://knushop.com.ua/image/catalog/pravoizdat/202307/pdf/4306.pdf?srsltid=AfmBOopmsynCW4U_86Yxpmzsrw8K4v_Yx-kLKVBwJRItP4QXtD3TigkR

95. Швидка Т. І., Давидюк О. М. Корпоративне право (в схемах та таблицях). 2-ге вид., змінене та доповнене : навч. посіб. Харків : Право, 2022. 110 с.

96. Шибасєва Н. В., Бабан Т. О. Правове регулювання економіки : навч. посіб. Х. : ДБТУ, 2022. 272 с. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/29574/1/NP_DerzhRE_2022.pdf

Навчальне видання

КОЗАЧЕНКО Ганна Володимирівна,
ФАЇЗОВ Анатолій Вікторович,
КОПИТОВА Олена Сергіївна та ін.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Комп'ютерна верстка Яни ШУМКО

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції
Дк № 4155 від 13.09.2011.

Підписано до друку 28.10.2025. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Обл.-вид. арк. 31,47 Ум. друк. арк. 23,3.
